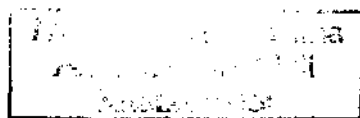

NİKOLAY VASİLYEVİÇ QOQOL

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

"AVRASIYA PRESS"

BAKİ-2006

*Bu kitab "N.V.Qoqol. Seçilmiş əsərləri. Altı cildə. II cild"
(Bakı, Azərnaşr, 1953), "N.V.Qoqol. Povestlər" (Bakı, Gənclik, 1975) və
"N.V.Qoqol. Ölü canlar. Müfəttiş" (Bakı, Yazıçı, 1989)
nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır.*

891.733-dc22

AZE

Nikolay Vasilyeviç Qoqol. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Avrasiya press",
2006, 320 səh.

XIX əsr rus realist ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olan N.V.Qoqolun bu kitabında onun yaradıcılığında romantik vüsəti və realizmin dərinliyi ilə seçilən bir sıra povestləri – "Taras Bulba", "Viy", "İvan İvanoviçin İvan Nikiforoviçlə dalaşması haqqında povest", "Şinel" və bürokratik polis üsul-idarəsinə qarşı yazılmış məşhur "Müfəttiş" komediyası daxil edilmişdir.

ISBN10 9952-421-86-7

ISBN13 978-9952-421-86-6

© "AVRASİYA PRESS", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN

**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

NƏŞRİYYATDAN

Böyük rus yazıçısı Nikolay Vasilyeviç Qoqol 1809-cu il martın 20-də Poltava quberniyasının Mirqorod qəzasında Velikiye Soroçintsı adlanan kiçik, ucqar bir kənddə, o qədər də varlı olmayan mülkədar ailəsində doğulmuşdur.

Uşaqlıq illəri valideynlərinin Vasilyevka malikanəsində – əfsanələr, nağıllar, inanclar və tarixi rəvayətlər diyarı olan Dikanka kəndi yaxınlığında keçib. İncəsənətin qızgın perəstışkarı, teatr həvəskarı, şeirlər və kəskin komediyalar müəllifi atasının – Vasili Afanasyeviçin gələcək yazıçının tərbiyəsində müstəsna rolu olub.

İlk təhsilini evdə alan Qoqol daha iki il Poltava qəza məktəbinə vaxt sərf edib. Sonra Sarskoye selo əyalət zadəganları liseyinin nümunəsində yaradılmış Neyinsk ali elmlər gimnaziyasına daxil olub. Burada o, skripkada çalmağı, tamaşalarda oynamağı və əsasən komik rollar ifa etməyi də öyrənir.

Nejinsk gimnaziyasında təhsilini başa vuraraq, geniş fəaliyyətə başlamaq ümidilə 1829-cu ilin dekabrında Peterburqa yola düşür. Lakin özünə iş tapa bilmir, ilk ədəbi cəhdləri də boşa çıxır. Nəhayət, bir ildən sonra kiçik məmur işinə düzələ bilir.

1830-cu ildə "Oteçestvennyye zapiski" jurnalında "Basavryuk" adlı ilk povesti işıq üzü görür. Sonradan əlavələr, dəyişdirmələr və genişləndirmələr aparılan bu povest "İvan Kupala ərəfəsində axşam" adı ilə dərc olunur. Həmin ilin dekabrında Delviqin "Severnıe tsveti" almonaxında "Getman" tarixi romanından bir parça çap edilir. Qoqol Delviqlə, Puşkinlə, Jukovski ilə tanış olur. Onlarla yaxınlıq gənc yazıçının ictimai baxışlarının və ədəbi istedadının cilalanmasında mühüm rol oynayır. Puşkin onu Krılov, Vyazemski, Odoevski və rəssam Brüllovdan ibarət dostlarının dairəsinə daxil edir, ona "Müfəttiş" və "Ölü canlar" üçün süjetlər verir.

"Dikanka kəndi yaxınlığında xutor axşamları" (1831–1832), "Soroçin yarmarkası", "May gecəsi" povestləri ona geniş şöhrət qazandırır. 1835-ci ildə "Köhnə dünya mülkədarları", "Taras Bulba", "Viy" əsərlərinin daxil olduğu "Mirqorod" povestlər toplusu və Peterburq həyatı mövzusunda həsr olunmuş "Arabeski" kitabı çapdan çıxır. Peterburq silsiləsindən olan ən əhəmiyyətli əsər "Şinel" povestidir. 1836-cı ildə müəllif bu povestin qaralamasını Puşkinə oxumuşdu, bundan dörd il sonra isə onun üzərində işi başa çatdırmışdı. Povest üzərində işlə paralel olaraq Qoqol dramaturgiya sahəsində də öz gücünü sınayır. 1835-ci ildə "Müfəttiş" yazılır və bir il sonra Moskvada Şepkinin iştirakı ilə tamaşaya qoyulur. Tamaşadan sonra bir müddət xaricdə yaşayan ədib vətənə qayıdır və ağır ruhi sarsıntılar keçirir.

N.V.Qoqol 1852-ci il fevralın 21-də vəfat etmişdir.

TARAS BULBA

1

– Bir dön görüm, oğlum! Əcəb gülməlisən! Bu nə keşiş paltarındır belə geymisiniz? Akademiyada hamı beləmi geyinir? – Qoca Bulba, Kiyev ruhani məktəbində oxuyan və evə, onu görməyə gəlmiş iki oğlunu bu sözlərlə qarşıladı.

Bulbanın oğlanları atdan yenicə düşmüşdülər. Seminariyanı yenicə bitirmiş bu boy-buxunlu və cüssəli qoçaqlar hamıya gözəlti baxırdılar. Onların təzə yumşaq tük ilə örtülmüş sağlam üzlərinə hələ ülgüc dəyməmişdi. Onlar, atalarının bu cür qarşılamasından pərt olmuş və hərəkətsiz dayanaraq, gözlərini yerə dikmişdilər.

– Dayanın, dayanın! Qoyun bir sizə yaxşıca baxım, – deyə Bulba onları o yan-bu yana döndərərək, sözüne davam edirdi. – Nə uzun çuxanız var! Amma çuxadır ha! Dünyada hələ bu cür çuxa olmayıb; biriniz qaçım görüm, ətəkləri ayaqlarına dolaşib yerə sərilmiş ki!

Nəhayət, böyük oğlu dedi:

– Gülmə, dedə, gülmə!

– Paho, gör nə lovğadır! Nə üçün də gülməyim?

– Elə-belə; baxma ki, atamsan, bir də gülsən, vallah, kötekleyərəm!

Taras Bulba heyrət içərisində bir neçə addım geri çəkilib dedi:

– Ax, filan-filan olmuşun oğlu! Necə? Atanı kötekleyərsən?

– Lap atamın özünü. Məni təhqir edən kim olduğuna baxmaram.

– Mənimlə necə vuruşmaq istəyirsən? Yoxsa yumruqlaşmaq fikrindəsən?

– Nə cür olur-olsun.

Bulba qollarını çirməyib dedi:

– Di gel, yumruqlaşaq! Görüm əlindən gəlirmi? – Ata-oğul uzun ayrılıqdan sonra mehribançılıqla görüşmək əvəzinə gah geri çəkilib o yan-bu yana baxaraq, gah da yenidən hücum edərək, yumruqları bir-birinin böyrünə, belinə və döşünə ilişdirməyə başladılar.

Hələ öz sevgili uşaqlarını qucaqlamağa macal tapmamış solğun, arıq və mehriban ana qapının ağzında dayanıb deyirdi:

– Bir buna baxın, ay camaat, bu qoca dəli olub! Lap başına hava gəlib! Bir ildən bəri görmədiyi uşaqları evə qayıdıblar, o isə görün neyləyir; yumruq davasına çıxır.

Bulba dayanaraq:

– O gözəl vuruşur, vallah, çox gözəl vuruşur! – dedi və üst-başını düzəldib sözlünə davam etdi. – Heç sınamaq da lazım deyil, ondan yaxşı kazak çıxacaq! Aferin oğlum, gəl öpüşək! – və ata ilə oğul öpüşməyə başladılar. – Çox yaxşı, oğul, bax, hamını məni yumruqladığın kimi kötəklə, heç kimə aman vermə! Amma yenə də deməliyəm ki, paltarın çox gülüncüdür, o sallanan kəndir nədir? – Sonra o, kiçik oğluna müraciətlə dedi. – Bəs sən sarsaq, niyə əllərini yanına salıb durmusan, köpək oğlu, sən niyə məni vurmursan?

Bu arada kiçik oğlunu qucaqlamaqda olan anası dedi:

– Başına xeyir, gör nələr danışır, kişinin ağına gör nə gəlib! Heç oğlu da öz atasını döyərmi? Elə bil indi vuruşmaq vaxtıdır; körpə uzun yol gəlib, yorulub... (Bu körpənin iyirmidən artıq yaşı vardı, boyu isə bir sajen olardı). O indi gerek dincəlsin, bir şey yesin, bu isə vuruşmağa məcbur edir!

Bulba dedi:

– Eh, görürəm, sən fəreməzin birisisən! Anana qulaq asma, oğlum, o arvaddır, heç bir şey bilmir. Siz dincəlməyi neynirsiniz? Siz təmiz çöllərdə, yaxşı at belində istirahət etməlisiniz! Bu qılncı görürsünüzmü? Sizin ananız budur. Sizin başınızı boş şeylərlə doldururlar: akademiya da, kitablar da, əlifbalar da, fəlsəfə də cəfəngiyyatdan ibarətdir; mən onların hamısına tüpürürəm! – Burada Bulba söhbət arasında elə qaba bir söz işlətdi ki, bunu mətbuatda belə yazmaq mümkün deyil. – Bax, sizi gələn həftə Zaporozhye-yə göndərsəm daha yaxşı olar. Əsl elm oradadır. Sizin məktəbiniz oradır, yalnız orada ağıllana bilərsiniz!

Gözləri yaşarmış arıq və qoca ana şikayətlə deyirdi:

– Onlar evdə cəmi bir-cəmi həftəmi qalacaqlar? Yazıqlar, gezməyə və ata evini görməyə də macal tapmayacaqlar. Mən də onları doyuncə görə bilməyəcəyəm!

– Bəsdir, qarı, bu qədər ulama! Kazakın vəzifəsi arvadlar ilə əlləşmək deyil ki; sənə qalsaydı onları tumanının altında gizlədib,

toyuq yumurta üstündə oturan kimi üstlərində oturardın. Yeri, yeri, yeməli nə varsa süfrəyə düz; bizə bal halvası, xaşxaş kətəsi və cürbəcür şimiyat lazım deyil. Sən bizə bütöv bir qoyun, keçi, bir də qırxillik bal getir. Amma araq bol olsun. Bizə üzüm və başqa şeylər qarışdırılmış araq vermə, köpüklənən, quduz kimi qaynayan saf araq gətir!

Bulba öz oğlanlarını otağa apardı. Oranı yığışdırmaqla məşğul olan iki gözəl, qırmızı boynbağı taxmış xidmətçi qız, onları görən kimi cəld bayıra qaçdı. Onlar, görünür, heç kəsə aman verməyən gənc ağaların gəlişindən qorxuya düşmüşdülər, ya da ki, sadəcə, kişini görəndə qışqırıb qaçmaq, sonradan utanaraq, uzun müddət üzlərini örtmək kimi qadın adətini icra etmək istəmişdilər. Otaq, canlı xatirəsi vaxtilə Ukraynada saqqallı kor qocalar tərəfindən xalq qoşmaları və nəğmələrində, bandurun sakit və ahəstə sızılısı altında, ətrafa toplaşmış camaata tərənnüm edilən bir dövrü, Ukraynada dini birlik yaratmaq uğrunda vuruşma və mübarizələrin başladığı çətin müharibələr dövrünü xatırladan bir üslubda bəzənmişdi. Hər yer təmiz idi, rəngli gil ilə suvanmışdı. Divarlardan qılınclar, qamçılar, quş tutmaq üçün cələlər, balıq toru və tufənglər, barıt doldurmaq üçün məharətlə qayrılmış buynuz, qızıla tutulmuş at cilovu və gümüş pərəkləri olan buxovlar asılmışdı. Otağın pəncərələri kiçik idi və indi, yalnız qədim kilsələrdə görünən girdə, tutqun şüşələrdəndi. İçerini yalnız bu mütehərrik şüşələri qaldırıqdan sonra görmək olurdu. Qapı və pəncərələrin ətrafında qırmızı haşiyələr vardı. Künclərdəki rəflərə saxsı küpələr, mavi və yaşıl şüşədən qayrılmış şərab qabları, Venesiya, Türkiyə, çərkəz malı olan müxtəlif gümüş badələr və qızıl suyuna çəkilmiş qədəhlər düzülmüşdü. Bu şeylər Bulbaya o zamankı cəngəvarlik dövrü üçün çox adi olan müxtəlif yollarla, müxtəlif adamlar vasitəsilə gəlib çatmışdı. Otağın dörd tərəfində divar boyu qoyulmuş cökə skamyalar, müqəddəs təsvirlər asılan qabaq küncdəki böyük stol, rəngli, ala-bəzək çini ilə bəzənmiş iri, girintili-çıxıntılı peç – bütün bunlar hər il tətil vaxtı evlərinə piyada gələn bu iki igidə çox yaxşı tanış idi. Onlar evə ona görə piyada gəlirdilər ki, həm atları yox idi, həm də o zaman məktəblilərin atda gəzmələrinə icazə vermək adət deyildi. Onların yalnız uzun kəkilləri vardı, hər bir silah gözdirən kazak bu kəkilləri dartıb, onlara cəza verə bilərdi. Ancaq indi, məktəbi bitirdikləri zaman, Bulba öz ilxısından bir cüt aygır seçərək, onlara göndərmişdi.

Bulba oğlanlarının gelişi münasibetlə bütün yüzbaşları və hüsurda olan polk qulluqçularını çağırırdı. Onlardan ikisi və öz köhnə yoldaşı yasavul Dmitro Tovkaç gələn kimi o dərhal oğlanlarını təqdim edərək dedi:

– Hə, baxın, görün necə igidlərdir! Bu yaxında onları Seçə göndərecəyəm. – Qonaqlar Bulbanı və oğlanlarını təbrik edərək, çox yaxşı iş gördüklərini, gənclərdən ötrü Zaporojye Seçindən yaxşı bir məktəb olmadığını qeyd etdilər.

Taras qonaqlara müraciətlə dedi:

– Hə, pan qardaşlar, keçin süfrənin başına, hər kəs bəyəndiyi yerdə otursun... Hə, oğlanlarım! Əvvəlcə araq içək! İlahi, sən kömək ol! Sizin sağlığınıza, oğlanlarım! Ostap, sən də, Andrey, sən də, sağ olun! Allah müharibələrdə sizin işinizi həmişə uğurlu eləsin! Görüm kafirləri də əzişdirəsiniz, türkləri də, tatarları da. Əgər pol-yaklar bizim dinimizin əleyhinə çıxsalar, onları da əzişdirəsiniz! Hə, qədəhini tut görüm, araq yaxşıdır mı? Bəs latınca araq nə deyirlər? Elə odur də, oğul, latınlar axmaq imişlər: yazıqların dünyada araqın varlığından xəbərləri yox imiş. O, latınca nəzm yazanın adı nədir? Mənim savadım az olduğuna görə bilmirəm: Horatsidir, nədir?

Böyük oğlu Ostap öz-özünə “Atamı görürsən? Qoca köpək, hər şeyi bilir, amma özünü bilməməzliyə qoyur!” – deyə düşündü.

Taras sözüne davam edərək deyirdi:

– Yəqin arximandrit sizi, heç araqı iyləməyə də qoymayıb, ancaq, oğlanlarım, boynunuza alın ki, sizin arxanıza və başqa yerlərinizə qayın və albalı çubuğu ilə çox döyüblər. Belkə çox ağıllı olduğunuz üçün sizi qançı ilə döyürdülər? Yəqin təkcə şənbə günləri yox, çərşənbə və cümə axşamı günləri də sizə kətək payı verirdilər?

Ostap:

– O işləri xatırlamağa ehtiyac yoxdur, atacan, olan olub, keçən keçib, – deyə cavab verdi.

Andriy dedi:

– Qoy indi döysünlər görək necə döyürlər! Kimdə cürət varsa qoy indi bizə dolaşsın; tatarlardan biri qoy indi bizə rast gəlsin, kazak qılıncının nə olduğunu ona göstərrik!

– Bax, buna varam, oğul, vallah, buna varam! İş ki, bu yerə çatdı, mən də sizinlə gedəcəyəm, vallah, gedəcəyəm! Mən nə üçün burada qalıram? Mən qarabaşaq əkən, evdarlıq edən, qoyun və donuz

güdən, ya da arvadların arasında qalıb, onlarla arvadlıq eləyən deyiləm ki? Arvad da cəhənnəm olsun; mən kazakam, belə işləri bacarmaram! Çox da ki, dava yoxdur, mən elə-beləcə gedib, Zaporojyede kef çəkəcəyəm; vallah, gedəcəyəm! – Qoca Bulba yavaş-yavaş qızıqırdı, nəhayət, tamamilə hirslenərək, süfrədən qalxdı və təşəxxüslü bir vəziyyət alaraq, ayaqlarını yerə vurdu. – Elə günü sabah gedərik! Təxirə salmaq nəyə lazımdır? Biz burada hansı düşməni güdə bilərik? Bu daxma bizim nəyimizə lazımdır? Bunlar hamısı bizim nəyimizə lazımdır? Bunlar hamısı bizim nəyimizə gərəkdir? Bu küpələr nəyə lazımdır? – Bu sözü deyərək o, küpə və su qablarını orabura atmağa və qırmağa başladı. Ərinin bu cür hərəkətlərinə öyrəşmiş yazıq qarı, taxtın üstündə oturub, məzhun-məzhun baxırdı. O, bir söz deməyə cürət etmirdi, ancaq, dəhşətli olan qərarı eşitdikdə göz yaşlarını saxlaya bilmirdi; tezliklə ayrılacağı uşaqlarına baxarkən, onun gözlərində və əsəbi dodaqlarında ifadə olunan kədərin qüvvəsini heç kəs təsvir edə bilməzdi. Bulba son dərəcə inad idi. O, ağır XV əsrdə Avropanın yarımköçəri bir bucağında yetişə bilən xarakterlərdən biri idi. Bu, knyazları tərəfindən tərk edilmiş Cənubi Rusiyanın, qarşısızalmaz yırtıcı monqolların basqınları nəticəsində yandırılıb xarabazarlığa çevrildiyi, ev-əşiyindən məhrum edilmiş insanın cəsurlaşdığı, qəzəbləndiyi və qorxunc düşmənlərin gözü qarşısında, daimi təhlükə altında olan yerlərdə məskən salaraq, düz düşmənin gözələrinə baxdığı və dünyada qorxunun mövcud olduğunu unuduğu bir zaman idi. Bu, o zaman idi ki, özəldən sülhpərvər olan slavyan qəlbi mübarizə odu ilə alovlanmışdı və geniş rus təbiətinin yaratdığı kazakhlıq emələ gəlmişdi. Bütün çay sahilləri, dağ ətəkləri və başqa yararlı yerlər kazaklarla dolmuşdu. Heç kəs onların sayını-hesabını bilmirdi. Cəsarətli yoldaşları, kazakların sayını bilmək istəyən sultana haqlı olaraq demişdilər: “Kim bilir nə qədərdir, onlar bütün çölə yayılıblar” (harada bir təpə varsa, orada kazak da var). Kazaklar doğrudan da rus qüvvəsinin xariqülədə təzahürü idi; onları müsibətlərin alovu xalqın sinəsindən qopartmışdı. Əvvəlki zadəgan torpaqları, tazı və ov quşlarına baxan nökr-qulluqçularla dolu xırda şəhərciklər əvəzinə, bir-birləri ilə düşmənçilik edən, həm də şəhərləri alıb-satan xırda knyazlar əvəzinə, xristian olmayan yırtıcıların ümumi təhlükəsini və onlara qarşı kinin birləşdirdiyi qorxunc kazak kəndləri və hərbi dəstələri emələ gəlmişdi. Onların daimi mübarizə-

lərinin və döyüşlər içində keçən həyatlarının Avropanı vəhşi basqınlarla dağıdılmaq təhlükəsindən necə qurtardığı artıq tarixdən hamıya məlumdur. Kiçik knyazlar yerinə, bu geniş torpaqların, zəif və uzaq da olsa, hakimi kəsilən polyak kralları, kazakların əhəmiyyətini, onların hər cür köçəri hərbi həyatlarının xeyrini başa düşürdülər. Onlar kazakları bu cür həyata daha da həvəsləndirirdilər. Bu kralların uzaq hakimiyyətləri altında, kazakların özlərinin arasından seçilmiş Getmanlar, bu daxmaları polklara və düzgün okruqlara bölürdülər. Bu polklar bir yere toplanmış nizami qoşun deyildi, ancaq müharibə və ya ümumi hərəkət zamanı çox deyil, lap səkkizcə günün içində bütün kazaklar, öz atları və silahları ilə toplanırdılar. Onlar bunun üçün kraldan yalnız bir çervon alırdılar. Beləliklə, iki həftə müddətində, heç bir səfərbərlik vasitəsilə yığılması mümkün olmayan bir qoşun hazır olurdu. Müharibə qurtardı, kazak yenə zəmilərə, tarlalara gedir, balıq tutur, ticarət edir, pivə qaynadır və özünü sərbəst hiss edirdi. Bu yerlərdə yaşayan əcnəbilər, kazakların xariquladə istedadlarına təəccüb etməkdə haqlı idilər. Kazakın bacarmadığı heç bir sənət yoxdu: onlar şərab çəkməyi, araba qayırmağı, barıt döyməyi, dəmirçixana düzəltməyi, çilingərlik etməyi və bunlara əlavə olaraq, yalnız ruslara məxsus bir zövq ilə içməyi və kef çəkməyi də bacarırdılar, müxtəssər, əllərindən hər iş gəlirdi. Müharibə zamanı, qeydə alınmış kazaklardan başqa yenə böyük bir ehtiyac hiss edilərsə idi, çoxlu könüllü toplamaq da mümkün idi. Belə hallarda yasavulların kənd və qəsəbələri dolaşaraq, bazarlarda və meydanlarda araba üstünə çıxıb, bu sözləri bağırmaları kifayət edirdi: "Ey pivəçilər, bəsdir pivə qaynatdığınız, bəsdir soba üstündə yatdığınız, bəsdir yağlı bədənlerinizi milçəklərə yem etdiniz! İgidlik qazanmağa, şərəf qazanmağa gedin. Ey əkin əkənlər, qarabaşaq səpənlər, qoyun otaranlar, qadın düşkünləri! Kotan arxasınca getmək, sarı çəkmələri palçığa bulamaq və arvadlar ilə gün keçirib igidlik gücünü itirmək artıq kifayətdir. Kazak şərəfi qazanmaq vaxtı gəlib çatmışdır!"

Bu sözlər quru ağaca düşən qığışım təsirini göstərirdi. Əkinçilər kotanlarını sındırır, pivə qaynadanlar qazanlarını atır, boçkalarını parçalayır, sənətkarlar və alverçilər, sənət və alverləri buraxaraq, evlərindəki qab-qacağı, hər nə varsa dağıdır, qırır və at belinə sıçrayırdı. Bir sözlə, rus xarakteri burada əzəmətli və geniş bir miqyas, möhkəm bir görəkəm alırdı. Taras, köhnə və əsl polkovniklərdən

biri idi: o, tamamilə müharibədən ötrü yaranmış, sözü düz üzə deyən, sərt təbiətə malik bir adam idi. O vaxtlar rus zadəganlığında Polşa təsiri özünü göstərməyə başlayırdı. Bir çoxları zinetlərini artırır, tontənəli nökrələr, terlanlar və tazılar saxlamaq, ziyafətlər vermək, saraylar tikdirmək kimi Polşa adətlərini qəbul edirdilər. Taras belə şeyləri xoşlamazdı. O, sadəcə kazak həyatını sevirdi, Varşavaya meyl göstərən yoldaşları ilə dalaşaraq, onları Polşa panlarının nökrə adlandırırırdı. Dincəlmək bilməyən Taras, özünü pravoslavlığın qanuni müdafiəçisi hesab edirdi. İcarəçilərin təzyiqindən və tüstü pulu vergisinin artırılmasından şikayət edən kəndlərə özbaşına gedər, öz kazakları ilə bərabər müqəssirləri mühakimə edərdi. O, özü üçün bir qayda qoymuşdu ki, yalnız üç təsadüfde qılınca əl atsın: komissarlar ağsaqqallara hörmət göstərməyib, onlarla danışanda papaqlarını çıxartmayanda, pravoslavlıq təhqir edildikdə və ata-baba adətlərinə riayət edilmədikdə, nəhayət xristianlıq naminə; hər zaman əleyhlərinə silah qaldırmaq mümkün olan busurmanlar və türklər onlara düşmən çıxdıqda. Bulba iki oğlu ilə bərabər Seçə gedərək: "Baxınız, sizə necə igidlər gətirmişəm!" deyəcəyini, onları müharibələrdə sınıanmış köhnə yoldaşlarına necə təqdim edəcəyini, onların müharibədə necə igidlik göstərəcəklərinə tamaşa eləcəyini və, nəhayət, igidin başlıca ləyaqətlərindən biri hesab etdiyi kef çəkməyi necə bacaracaqlarını fikrindən keçirir və bundan çox xoşhallanırdı. Əvvəlcə oğlanlarını tək göndərmək istəyirdi. Ancaq onlardakı təzəliyi, boy-buxunu və əzəmətli bədən gözəlliyi görəndə ondakı igidlik ruhu alovlandı və ertəsi gün oğlanları ilə bərabər yola düşməyi qərarlaşdırdı. Halbuki inad bir arzudan başqa bu gedişə ayrı bir səbəb yox idi. O, əlləşir, əmrlər verir, oğlanları üçün qoşqu ləvazimatı seçir, tövlə və anbarlara baş çəkir, səhər özü ilə aparacağı nökrələri ayırırdı. Bütün ixtiyarı yasavul Tovqaça verib, möhkəm tapşırırdı ki, əgər Seçdən xəbər göndərsə, dərhal tamam polku götürüb onun yanına gəlsin. O, hələ də şərabin təsiri altında olduğuna baxmayaraq, heç bir şeyi unutmadı; hətta atların suvarılması və axurlarına yaxşı buğda tökülməsi üçün də əmr verərək, yorğun bir halda geri qayıtdı.

– Hə, uşaqlar, daha yatmaq vaxtıdır, səhər Allah nə buyursa, onu edirik. Bizə yataq yeri salmaq lazım deyil! Bizə yorğan-döşək lazım deyil. Biz həyətdə yatacağıq.

Gece yenice düşürdü. Taras adəti üzrə həmişə tezdən yatardı. O, xalının üzərinə sərilərək kürkü üstünə örtüdü, çünki həm gecələr hava çox sərin olurdu, həm də Bulba evdə yatanda, üstünü qalın örtməyi sevirdi. Az keçmədi o və dalınca da bütün heyət xorulda-
dı. Heyətin müxtəlif küncələrində yatanların hamısı xoruldayıb, oxumağa başladılar. Keşikçi, gənc ağaların gəlişi münasibətilə hamıdan çox içdiyi üçün hamıdan da tez yatdı. Yalnız ağır ananın gözüne yuxu getmirdi. O yan-yana yatmış oğlanlarının başı üstündə əyilmişdi, onların dağılmış saçlarını darayır və göz yaşı ilə islə-
dirdi. O, gözlerini oğlanlarının üzündən ayıra bilmir, bütün hissiy-
yatı ilə onlara baxırdı; ancaq yenə də onlara baxmaqdan doymurdu; o öz döşləri ilə əmizdirdiyi, böyütdüyü və əzizlədiyi uşaqlarını indi yalnız bir an üçün görürdü. O:

– Balalarım, sevimli oğlanlarım! Sizin başınıza nələr gələcək? Sizi nələr gözləyir? – deyir və axan göz yaşları, vaxtilə çox gözəl olan üzünün qırışlarında dayanırdı. Cəngavərlik əsrinin bütün qadınları kimi, o da həqiqətən acınacaqlı bir halda idi. O, yalnız hərarətli ehtiras və gənclik dəqiqlərində bir an sevgi ilə yaşamışdı, sonra onu yoldan çıxarmış daş qəlbli əri qılıncına, yoldaşlarına, kəfə və igidliyə uyaraq tərk etmişdi. O, ərinə ildə iki-üç gün görür və sonra bəzən illərlə ondan xəbəri olmurdu. Onlar görüşəndə belə, bir yerdə yaşayanda belə, necə həyat keçirirdilər ki? O, təhqir edilir, hətta döyülürdü. Əri ona yalnız bir sədəqə verir kimi nəvaziş göstərirdi. O, bu kefcil Zaporozyenin sərt təbiətinin təsirində yaşayan subay igidlərin arasında ecaib bir məxluq kimi idi.

O, gəncliyini heç bir həzz almadan keçirmiş, gözəl, təzə yanaqları, lalə dodaqları öpüş görmədən vaxtından əvvəl solmuş və qırışmış idi. Qadında olan bütün zəriflik, sevgi, ehtiras hissləri onda yalnız analıq hissəsinə çevrilmişdi. O, səhra qağayıları kimi, hərarət, ehtiras və göz yaşları ilə öz uşaqlarının başına dolanırdı. Oğlanlarını, sevimli oğlanlarını onun əlindən alırlar; alırlar ki, anası bir daha onların üzünü görə bilməsin. Kim bilir, bəlkə tatar ilk döyüşdə onların boynu vuracaq və vəhşi quşlara yem olan cəsədlərinin harada qaldığı belə bilinməyəcəkdir. Halbuki o, oğlanlarının hər damcı qanı üçün bütün həyatını fəda etməyə hazırdır. O, hönkür-hönkür ağlayır, hər şeyə qadın yuxunun yummaqla olduğu gözləri ilə oğlanlarının üzünə baxır, düşünürdü: “Bəlkə Bulba yuxudan oya-

nıb, səfəri bir-iki gün gecikdirdi, bəlkə çox içdiyi üçün bu cür tez yola düşməyi qərara alıb”.

Ay, göylərin yüksəkliyindən yatanlarla dolu olan həyəti, sıx söyüd ağaclarını və çəpər payalarını örtən alaqları çoxdan işıqlandırmaqda idi. Ana hələ də sevimli oğlanlarının yanında oturaraq, bir dəqiqə belə gözlerini onlardan ayırmır, yuxulamağı fikrinə belə gətirmirdi. Atlar artıq səhərin açılmasını hiss edərək yeməkdən əl çəkib, otun üzərinə sərilmişdilər: söyüd ağaclarının təpəsi səslənir, bu səs yavaş-yavaş lap aşağılara qədər enirdi. O, hava işıqlanana qədər oyaq qaldı, ancaq heç bir yorğunluq hiss etmir və əksinə, gecənin daha da uzanmasını arzu edirdi. Səhradan cingiltili dayca kişnəməsi eşidilirdi. Göydə qızıl zolaqlar parlağa başlayırdı. Bulba birdən-birə oyandı və sıçrayaraq qalxdı. O, axşam verdiyi əmrləri çox yaxşı xatırlayırdı.

– Hə, uşaqlar, yatdığınız bəsdir! Vaxtdır! Vaxtdır! Atlarınızı suvarın! Bəs qarı haradadır? (O, arvadını həmişə bu cür çağırırdı). Qarı, tez ol, bizə yemək hazırla, çox böyük yolumuz var!

Son ümidindən məhrum edilmiş yazıq qarı, məhzun-məhzun komaya doğru getdi. O, ağlaya-ağlaya yeməyə lazım olan şeyləri hazırlayana qədər, Bulba da öz əmrlərini verir, tövlədə əlləşir, uşaqları üçün ən yaxşı paltarlar ayırırdı. Ruhani seminariyası tələbələrini qiyafəsi birdən-birə dəyişdi: onlar çirkin ayaqqabılarının yerinə, qırmızı tumacdan tikilmiş gümüş nallı çəkmələr geymişdilər, Qara dəniz qədər geniş olan bürməli şalvarlarını zərli tumanbağları ilə bağlamışdılar. Bu tumanbağına çubuq üçün lazım olan qotazlı kisələr və qeyri şeylər keçirmişdilər, od kimi parlaq, qırmızı mahuddan tikilmiş çuxalarını bəzəkli kəmərlə bağlamışdılar. Kəmərlərindən türk tapançaları asılmışdı, qılıncı ayaqlarına dəyib cingildəyirdi. Onların hələ günəşin altında kifayət qədər yanmamış üzləri, sanki daha da gözəlləşmiş və ağarmışdı; gənc qara bıqları sifətlərinin ağıllığını və sağlam rəngini daha da aydın nəzərə çatdırırdı; qızıl təpəli, qoyun dərisindən tikilmiş qara papaqlarının altında onlar çox gözəl görünürdülər. Yazıq ana, onları gören kimi bir kəlmə də danışa bilmədi və gözləri yaşla doldu.

Nəhayət, Bulba dedi:

– Oğlanlarım, hər şey hazırdır! Daha ləngimək lazım deyil! İndi xristianlıq adəti üzrə, yola çıxmaqdan qabaq hamımız oturmalıyıq.

Hamı, hətta ehtiramla qapıda dayanmış gənclər belə oturdu.

Bulba dedi:

– Ana, indi öz uşaqlarına xeyir-dua ver! Onların igidcəsinə dava etmələri, cəngavərlik şərəfini müdafiə edərək, həmişə xristianlıq dinini qorumaları üçün Allaha yalvar, əgər belə hərəkət etməsələr, onda qoy məhv olub getsinlər, dünyada heç izləri də qalmasın! Uşaqlar, ananıza yaxınlaşın! Ana duası adamı hər bir bələdan qoruyar.

Bütün analar kimi zəif olan bu ana da uşaqlarını qucaqladı və iki kiçik müqəddəs surət çıxararaq, hönküre-hönküre, onların boynundan asdı.

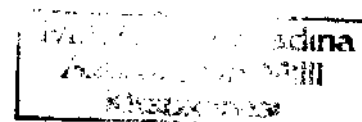
– Allah sizi... saxlasın, oğlanlarım... ananızı yaddan çıxartmayın.. heç olmasa aranız mənə öz haqqınızda xəbər göndərin... – ardını deyə bilmədi.

– Gedək, uşaqlar! – Bulba dedi. Yəhərlənmiş atlar səkinin yanında gözləyirdi. Bulba özü Şeytan adlı atının belinə mindi. O, son dərəcə ağır və yoğundu; at, üstündə iyirmi pudluq bir yük hiss edərək, dəli kimi sıçradı. Ana oğlanlarının da ata mindiyini görərək, üzündə daha səmimi bir nəvaziş ifadəsi olan kiçik oğluna doğru atıldı. O, oğlunun mindiyi atın üzəngisindən tutaraq yəhərə yapışb dayanır, bütün görkəmlə böyük bir ümitsizlik ifadə edərək onu əlindən buraxmaq istəmirdi. İki iri vücutlu kazak ananı ehtiyatla götürüb evə apardılar. Ancaq ana oğlanlarının qapıdan çıxdıqlarını görən kimi, yaşına uymayan bir dağ keçisi çevikliyi ilə dallarınca çölə atıldı və təsəvvür edilməz bir qüvvə ilə atı dayandıraraq dəli bir hərərlə oğlanlarının birini qucaqladı. Onu yenə evə apardılar. Gənc kazaklar atalarının qorxusundan göz yaşlarını saxlayaraq, tutqun bir halda gedirdilər. Bulba özü də bir az qəmgin oldu; ancaq bunu hiss etdirməməyə çalışdı. Hava tutqun idi; ətrafdakı yaşıllıq par-par parıldayırdı, quşlar bir-birinə uymayan səslərlə cəldləşirdilər. Onlar, bir az getdikdən sonra, geri baxdılar. Xutorları sanki yerə batmışdı; yalnız sadə evlərinin iki bacası və bir zamanlar budaqlarında dələ kimi oynadıqları ağacların başları görünür, qarşılarında isə bir çəmənlik açılırdı. Bu çəmənlik, şəhli otların içində oynadıqları illərdən, cəld və gözəl ayaqları ilə bu otların üzərindən atlayıb gələn qaraqaz kazak qızlarını gözlədikləri illərə qədər bütün həyatlarının tarixini onlara xatırladırdı. Budur, ucuna araba təkəri bağlanmış paya uzaqdan su quyusu üzərində görünür. Keçdikləri düzənlik uzaqdan bir dağ kimi yüksəlir, hər bir şey onun arxasında gizlənirdi. Əlvida sizə, ey uşaq-lıq dövrü, ey oyunlar, hər şeyə, hər şeyə əlvida!

II

Atlıların üçü də dinməz gedirdi. Qoca Taras uzaq keçmişini xatırlayırdı: gənclik, ötüb keçən illər gözünün qarşısında canlanırdı. Kazak, həyatını hər zaman gənclikdə keçirmək istədiyindən yaşadığı illəri xatırlayaraq kədərlənir. O, Seçdə köhnə yoldaşlarından kimə rast gələcəyini düşünürdü. Onlardan hansının öldüyünü və hansının sağ qaldığını hesablayırdı. Yaş gözələrində yumrulanır və ağarmış başı hüznə aşağı dikilirdi.

Oğlanları başqa düşüncələrə dalmışdılar. Bu oğlanlar haqqında daha ətraflı danışmaq lazımdır. Onlar on iki yaşında Kiyev akademiyasına verilmişdilər; çünki o vaxtın adlı-sanlı adamları öz övladlarını tərbiyələndirməyi zəruri bir hal hesab edirdilər, hərçənd sonra bu tərbiyə tamamilə unudulurdu. Onlar da başqa uşaqlar kimi, ruhani seminariyasına girənə qədər vəhşi idilər, sərbəst böyümüşdülər, ancaq orada bir qədər sığallanmışdılar; hamısını bir-birinə bənzədən ümumi xassələr almışdılar. Böyüyü, Ostap, öz fəaliyyətini birinci ildə məktəbdən qaçmaqla başladı. Onu təkrar məktəbə qaytardılar, çox şiddətlə döydülər və oxumağa məcbur etdilər. O, dörd dəfə öz əlifba kitabını torpağa basdırmışdı və hər dəfəsində onu insafsızcasına əzişdirib, yeni kitab almışdılar. Əgər atası akademiya-da keçilən bütün elmləri öyrənməyə ona iyirmi il monastır həyatı sürdürəcəyini təntənəli bir tərzdə vəd etməsəydi, sağ olduğu müddətdə onu Zaporozhyeni görmək imkanından məhrum edəcəyinə and içməsəydi, şübhəsiz, Ostap bu işi beşinci dəfə də təkrar edəcəkdi. Maraqlı orasıdır ki, bu sözləri bütün elmləri söyən və, gördüyünüz kimi, el ilə məşğul olmağı oğlanlarına məsləhət görməyən Taras Bulba deyirdi. O zamandan Ostap böyük bir səylə maraqsız kitabları oxumağa başladı və az zamanda ən yaxşı tələbələr sırasına keçdi. O vaxtlar tədris edilən fənlərlə həyat arasında böyük bir ziddiyyət var idi. Bütün bu şolastik, qrammatik, ritorik və məntiqi incəliklər tamamilə həyatdan uzaq və yaşayışda tətbiq edilməyən məsələlər idi. Onlar hətta az şolastik olan biliklərini belə həyatla əlaqələndirə bilmirdilər. O zamanın alimlərinin özləri təcrübədən uzaq olduqları üçün, başqalarından daha qanmaz idilər. Bir də ki, ruhani seminariyasının respublika qaydasındakı quruluşu, oranın çoxlu gənc, sağlam, canlı adamlarla dolu olması, onları təhsil məşğələləri

xaricinə çıxan bir fəaliyyətə sövq edirdi. Bəzən pis yemək, bəzən aclıq tənbehi, bəzən sağlam və möhkəm gənclərdə doğan bir çox ehtiyaclar bir yere toplanaraq, onlarda, sonralar Zaporojyede inkişaf edən bir təşəbbüskarlıq yaradırdı. Ruhani seminariyasının ac tələbələri Kiyev küçələrini dolaşdıqda hamını ehtiyatlı olmağa məcbur edirdilər. Bazarda alverlə məşğul olan qarılar onları görəndə, qarışmış öz balalarını qanadlarının altında qoruduğu kimi, satdıqları qutabları, qoğalları və balqabaq tumlarını əlləri ilə örtürdülər. Nəzarəti altında olan yoldaşlarının rəftarına göz yetirmək vəzifəsini daşıyan konsulun şalvar cibləri o qədər yekə idi ki, başı ayrı işə qarışmış bir alverçinin dükanındakı bütün malı bu ciblərə yerləşdirə bilərdi. Bu seminariya xüsusi bir aləm idi. Tələbələr polyak və rus əsilzadə cəmiyyətlərinə buraxılmazdılar. Voyevoda Adam Kisel özü, akademiya hamilik etdiyinə baxmayaraq, onları cəmiyyətlərə daxil etməz, onların ciddi bir nəzarət altında saxlanılmaları üçün əmrlər verərdi. Ancaq bu tədbir və məsləhətlər tamamilə artıqdı, çünki akademiya rektoru və rahib-professorlar onsuz da çubuq və qamçını əsirgəməzdilər: çox vaxt liktorlar onların əmrinə görə öz konsullarını elə bərk döyürdülər ki, yazıqlar bir neçə həftə yanlarını qaşıyırdılar. Bir çoxlarına bu cəzalar heç kar elemin, içərisinə istiot qatılmış araqdan bir azca tünd kimi gəlirdi. Bəziləri isə, bu cür aramsız döyülməkdən təngə gələrək yol tapdıqda və ələ düşmədikdə Zaporojyeye qaçırdılar. Böyük bir səylə məntiq və hətta şəriət dərsi oxumağa başladığına baxmayaraq, Ostap Bulba yenə də amansız çubuqlardan xilas ola bilmirdi. Təbiidir ki, bütün bunlar onun xarakterinə kazaklara məxsus rəhmsizlik və sərtlik xassəsi verirdi. Ostap həmişə ən yaxşı yoldaşlardan biri hesab olunurdu. O, özgə bağ və bostanları qorumaq kimi cəsarət tələb edən işlərə çox az hallarda rəhbərlik edərdi, ancaq müştəbbüs bir yoldaşın açdığı bayraq altına hamıdan qabaq gələr, heç bir zaman və heç bir halda dostlarını ələ verməzdi. Heç bir qamçı, heç bir çubuq onu belə bir işə məcbur edə bilməzdi. O, müharibə və kefdən başqa hər şeyə qarşı çox sərt idi; hər halda başqa şey haqqında heç bir zaman düşünmürdü. Öz səviyyəsində olan yoldaşları ilə arası açıq idi. O belə bir xarakterdə və bu cür əsrə ola biləcək dərəcədə mərhəmətli idi. Anasının göz yaşları ona ürəkdən təsir etmişdi: yalnız bu vəziyyət onu sıxır, tutqun və fikirli halda başını aşağı salmağa məcbur edirdi.

Kiçik qardaşı Andriy daha canlı, daha inkişaf etmiş hisslərə malikdi. O, möhkəm, qüvvətli xarakterlərə məxsus bir həvəslə çətinlik çəkmədən oxuyurdu. O, qardaşından daha çox inadcıl idi, tez-tez təhlükəli macəralara rəhbərlik edərdi, yalnız öz icadçılığı sayəsində bəzən cəzadan yaxasını qurtara bilirdi. Halbuki qardaşı Ostap, hər cür himayədən boyun qaçıraraq, bağışlanmasını xahiş etmək fikrinə belə düşmədən döyülmək üçün paltarını çıxarıb yerə uzanardı. O da qəhrəmanlıq arzusu ilə çırpınırdı, ancaq, başqa hissələr də onun qəlbinə yol tapmışdı. On səkkiz yaşını keçdikdən sonra, onda sevgi hissi sürətlə çiçəkləndi: qadın onun qızgın xəyalında tez-tez canlanmağa başladı. Fəlsəfə disputlarına qulaq asdıqda hər dəqiqə gənc, qaragöz və zərif bir qadın xəyalı ilə yaşayırdı. Qadının parlaq, elastiki məmələri, gözəl, incə, çıpaq əlləri mütəmadiyən gözləri qarşısından keçirdi, hətta qadının bakir və canlı üzvlərini qucaqlamış paltarı belə xəyalında ifadə edilmez bir şəhvet duyğusu oyadırdı. O, ehtirash gənc qəlbinin belə hallarını öz yoldaşlarından bərk gizlədirdi; çünki o əsrin kazaklarından ötrü müharibədə iştirak etmədən qadın və sevgi fikrinə düşmək ayıblı və namussuz bir iş hesab olunurdu. Ümumiyyətlə, axır illərdə o, az dəstəbaşılıq edirdi, çox vaxt Kiyevin albalı bağları arasında itmiş xəlvət küçələrində, pəncərələri küçəyə baxan alçaq evlərin arasında dolaşırdı. Bəzən o, maloros və polyak əsilzadələrinin yaşadığı zadəganlar küçəsinə də gedirdi. Buradakı evlər böyük bir zövq ilə tikilmişdi. Bir dəstə o, xülya içərisində bu küçələrdən keçərkən bir polyak əsilzadəsinin arabası ona toxundu, qorxunc bığlı faytonçu ona yaxşıca bir qamçı çəkdi. Gənc oğlan hirsələndi və dəli bir cəsarətlə, qüvvətli əlləri ilə dal təkərindən tutaraq faytonu dayandırdı. Faytonçu gəncin qəzəbindən qorxaraq atları qamçıladı: atlar birdən irəli atıldılar. Xoşbəxtlikdən Andriy əlini təkərdən çəkməyə güclə macal tapdı və üzü üstə palçığa yığıldı. Başının üstündə cingiltili və ahəngdar bir qəhqəhə qopdu. O, başını qaldırdı, pəncərədə, ömründə rast gəlmədiyi bir gözəl qızın durduğunu gördü. Qızın gözləri qara, üzü səhər günəşinin qızartısı ilə işıqlanmış qar kimi ağappaq idi. Qız ürəkdən gülür, bu gülüş onun gözqamaşdırıcı gözəlliyini daha da artırırdı. Andriy özünü itirmiş halda qıza baxa-baxa üzünü silir, ancaq palçığı daha da artıq yayırdı. Bu gözəl qız kim ola bilər? O, gənc bir bandurçunun başına toplanmış bəzəkli qapı növərlərin-

dən bunu öyrənmək istədi. Ancaq onlar Andriyin palçığa bulanmış sifətini görərək gülüşdülər və cavab verməyə tənəzzül etmədilər. Axırda o, bu gözəlin qısa bir müddət üçün buraya gəlmiş Kovna voyevodasının qızı olduğunu öyrəndi. Ertəsi gecə, yalnız tələbələrə məxsus bir cürətlə çəpərdən bağa aşaraq, budaqları evin damını bürümüş bir ağaca dırmaşdı, oradan dama atıldı və buxarı borusu vasitəsilə birbaşa qızın yataq otağına endi. Qız güzgünün qarşısında, oturaraq qulaqlarından bahalı sırğalarını çıxarmaqda idi. Gözəl polyak qızı birdən-birə qarşısında, tanımadığı bir adamı görərək, elə qorxdu ki, bir kəlmə söz belə deyə bilmədi. Ancaq oğlanın gözlərini döyərək başaşağı durduğunu və qorxudan əllərini belə tərpətmədiyini gördükdə və onun küçədə palçığa yığılan adam olduğunu tanıdıqda qızı yenidən gülmək tutdu. Andriyin simasında dəhşətli bir şey yox idi: o, çox gözəl bir gənc idi. Qız ürekdən gülür və onun bu halı ilə əylənirdi. Gözəl qız, bir polyak qızı kimi yelbeyin idi: ancaq gözləri, qarıbə, nüfuzedicilərin aydın gözləri, əbədiyyət qədər uzun sürən nəzərlərlə baxırdı. Voyevodanın qızı cəsarətlə oğlana yaxınlaşaraq, qaş-daşla bəzənmiş tacını onun başına keçirtirdi, sırğalarını onun dodaqlarına asdı və qızıl ilə işlənmiş nazik kiseyi şemizetini onun üzərinə atdı; oğlan, torbaya salınmış kimi, əllərini qaldıra bilmirdi. Qız onu bezəyir və yelbeyin polyak qızlarına məxsus olan uşaq şıltaqlığı ilə onun başına min cür oyun gətirirdi; bu işə yazıq oğlanı daha artıq utandırır. Andriy ağzını açaraq, qımıldanmadan, qızın parlaq gözlərinə baxan zaman, gülünc bir heykələ oxşayırdı. Bu anda qapının döyülməsi qızı qorxutdu. O, Andriyə çarpayının altında gizlənməyi əmr etdi, ara sakitləşdikdən sonra, qulluqçusu olan əsir tatar qızını çağıraraq, Andriyi ehtiyatla bağa çıxarmasını və çəpərdən keçirib yola salmasını tapşırırdı. Ancaq bu dəfə çəpərdən keçmək oğlana bəla tamam oldu. Qarovulçu yuxudan oyanıb, onun ayaqlarından möhkəm yapışdı və bütün qapı nöqərləri yığıb onu küçədə əməlli-başlı əzişdirdilər. Axırda iti ayaqları onun dadına çatdı. Voyevodanın nöqərləri həddindən çox olduğu üçün, bu hadisədən sonra, o evin yanından keçmək çox təhlükəli idi. Andriy qızı bir dəfə də polyak kilsəsində gördü; qız, ona köhnə tanış kimi baxaraq, xoş bir təbəssümlə gülümsündü; sonralar, bir dəfə də onu ötəri görmüşdü. Kovna voyevodası tez bir zamanda Kiyevdən getdi. Onların pəncərəsindən

indi qara gözlü, gözəl polyak qızı yerinə yoğun, iri gözlü bir adam baxırdı. İndi Andriy başını aşağı sallayıb, gözlərini atının yalına dikərək bu barədə düşüncəyə düşürdü.

Bu zaman içərisində çöl onları çoxdan öz yaşıl ağuşuna almış, hündür otlar onları bürüyüb gizləmişdi; sünbüllərin arasında yalnız qara kazak papaqları görünürdü.

Nəhayət, Bulba öz düşüncələrindən ayrılıb dedi:

– Ey, ey, uşaqlar! Nə olub, niyə belə susmusunuz? Rahib deyilsiniz ki, fikri, düşüncəni atın getsin! Qəlyanlarımızı ağzınıza alın bir qəlyan çəkək və atlarımızı elə çapaq, elə uçaq ki, heç quş da bizə çata bilməsin!

Kazaklar atların yalına yataaraq otların arasında itdilər. Artıq qara papaqlarını da görmək mümkün deyildi. Yalnız tapdanmış otların xətti onların sürətli gedişlərinin izini göstərirdi.

Günəş çoxdan saf göydən baxır və çölə həyatverici nur saçır. Kazakların qəlbələrinin tutqunluğu və ətəli bir an içərisində keçib getdi, onların ürəkləri quş kimi çırpınmağa başladı.

Düzənli getdikcə daha da gözəlləşirdi. O zamanlar bütün cənub, indi Novorossiyanı təşkil edən və Qara dənizə qədər uzanan sahə yaşıl və bakir bir səhra idi. Yabanı bitkilərin bitməz-tükənməz dalğalarına heç bir zaman kotan dəyməzdi: yalnız içərisində gizlənen atlar onları tapdalayırdı. Təbiətdə bunlardan daha gözəl heç bir şey ola bilməzdi. Yer in səthi milyonlarca müxtəlif rənglər saçan yaşılmtıl qızıl bir okeanı təmsil edirdi. Otların nazik və yüksək saplaqları içərisində göy, mavi və sürməyi tellər görünür, sarı çiçəkotu öz piramidayabənzər boynunu bu otların arasından göstərirdi. Ağ qaşqa çiçəyi çətiyə oxşayan başıyla görünür və al-əlvan rənglə yanırdı. Allah bilir haradan gəlib buraya düşən sünbül, buğda dənələri ilə dolu idi. Bu sünbüllərin incə kökləri arasında kəkliklər boyunlarını uzadaraq ora-bura qaçırdılar. Hava minlərcə quş civiltisi ilə dolmuşdu. Terlanlar qanadlarını açaraq göy üzündə hərəkətsiz bir halda durmuş və gözlərini otlara dikmişdilər. O yan-bu yanda gəzişən yabanı qaz dəstəsinin bağırması, Allah bilir, hansı uzaq göllərə səs salırdı. Çayka qanadlarını müntəzəm çırparaq otların arasından yüksəlib havanın mavi dalğaları içərisində çimirdi. Budur o, yüksəklərdə itərək yalnız bir qara nöqtə kimi göründü, budur, qanadları ilə çevrilərək günəşin qarşısında işıldadı... Eh çöllər, çöllər siz nə qədər gözəlsiniz!.. Bizim yolçular, yalnız

bir neçə dəqiqə, nahar etmək üçün dayandılar. Onlar ilə bərabər gedən on nəfərdən ibarət kazak dəstəsi də atlarından enərək ağacdan qayırılmış araqqabını və qab-qacaq vəzifəsini gören balqabaqları çıxartdılar. Onlar piy ilə çörək yedilər və Taras Bulba yolda çox içməyə izn vermədiyindən, qüvvətə gəlmək üçün birçə qədəh araq içərək, hava qaralana qədər yollarına davam etdilər. Axşam bütün düzənlik tamamilə dəyişdi. Onun bütün rəngarəng sahəsi günəşin son, aydın şüalarına qər q oldu və yavaş-yavaş qaralmağa başladı. Düzənliyin üzərinə neçə kölgələr düşdü və tünd-yaşıl rəngə büründüyü açıq-aydın görünürdü. Rütubət get-gedə artır, hər çiçək, hər ot ənər qoxusu saçır, bütün çöldən ətir yayılırdı. Tünd mavi göydə sanki böyük bir firça ilə enli al-qızıl zolaqlar çəkilmişdi: arabir yüngül və şəffaf bulud parçaları ağarırdı. Dəniz dalgaları qədər sərin və aldadcı yel yavaş-yavaş otların başlarını tərpədərək, onların yanaqlarına toxunurdu. Gündüzün musiqisi tamamilə susmuş və başqa musiqi ilə əvəz edilmişdi. Ala-bəzək dovşanlar yuvalarından çıxaraq dal ayaqları üstündə durur, çölü fit səsi ilə doldururdular. Cırcıramaların cırlıtısı getdikcə daha aydın eşidilirdi. Arabir tənha göllərin birində qu quşunun səsi yayılaraq, havada gümüş kimi cingildəyirdi. Yolçular, gecə qalmaqdan ötrü yer seçərək, tarlalar arasına düşdülər, ocaq qaldılar və üzərindən qazan asaraq özlərinə kuliş bişirməyə başladılar. Qazandan çıxan buxar tüstü kimi havaya dağılırdı. Şam yedikdən sonra, buxovlanmış atları otlamağa buraxaraq yatdılar. Onlar arxalıqlarının üstündə uzanmışdılar; ulduzlar onlara baxırdı. Hər yandan, otların arasını doldurmuş olan həşərat aləminin şıqqıltısı, fit və cırlıtısı gəlir, bu səslər sərin havada saflaşaraq mürgüləyənlərə layla çalırdı. Qısa bir müddət üçün oyanıb, yerindən qalxan adama çöl, ışıldayan böcəklərin parlaq qığılımları ilə dolmuş kimi görünürdü. Arabir göyün bəzi yerləri, çəmənlər və çay kənarlarında yandırılan quru qamışlardan saçılan işıqla şəfəqlənirdi. Şimala uçan qu quşlarının qatırı da, bu parlaq dairələrə çatarkən al gümüşü işıqla ışıldayırdı və adama elə gəlirdi ki, qaranlıq göydə qırmızı yaylıqlar uçuşur.

Yolçular, başlarına heç bir macəra gəlmədən, irəliləyirdilər. Onlar heç bir yerdə ağac görmədilər; hər yeri həmin ucsuz-bucaqsız, azad, gözəl düzənlik tutmaqda idi. Arabir uzaqdan Dnepr sahilləri ilə uzanan meşənin tənəsi göyərirdi. Yalnız bir dəfə Taras oğlanlarına uzaqdan qaralanan bir nöqtəni göstərərək dedi:

– Baxın, oğlanlarım, tatar at çapır! – Balaca başlı və bığlı tatar kiçik gözlerini onlara dikərək, ov iti kimi havanı iyledir və kazakların on üç nəfər olduqlarını görüb dağ keçisi kimi sürətlə gözəndən itdi. – Hə, uşaqlar, bir özünü sınayın görək, tatarla çata bilərsinizmi?! Yox, boş yerə əlləşməyin, heç vaxt onu tuta bilməzsiniz: onun atı mənim Şeytanımdan da iti qaçır. – Bununla belə, Bulba bir yerdə belkə pusqu qurulduğundan qorxaraq bəzi ehtiyat tədbirləri gördü; onlar izlərini itirmək üçün Dneprə tökülən kiçik Tatarka çayına gələrək, atlarını suya saldılar və bir müddət suda üzdükdən sonra sahilə çıxaraq yollarına davam etdilər. Üç gün sonra onlar səfər etdikləri yerə yaxınlaşdılar. Hava birdən-birə soyuqlaşdı. Onlar Dneprin yaxında olduğunu hiss etdilər. Budur, Dnepr uzaqlarda parlayır və bir qara zolaq kimi üfüqdən ayrılırdı. Onun dalgaları etrafa bir sərinlik saçır. O, get-gedə yayılaraq, çölün yarısını tutmuşdu. Bura, Dneprin, qayaların təzyiqindən qurtararaq dərə-təpə maneçiliyi görmədən sərbəstcəsinə yayıldığı, dəniz kimi coşduğu yerlər idi. Ortadakı adalar onun sahillərini daha da genişləndirirdi. Kazaklar atdan düşərək sala mindilər və üç saata qədər üzdükdən sonra Xortisi adası sahilinə yetişdilər. Yerini tez-tez dəyişdirən Seç o vaxt burada idi. Bir dəstə adam sahilə salçılarla söyüşürdülər. Kazaklar atları sahmanladılar. Taras özünü düzəltdi; kəmərinə bərkidərək məğrurcasına bığlarını sıgalladı. Onun gənc oğlanları da qorxu və qeyri-müəyyən bir zövq hiss edərək, başdan-ayağa qədər özlərini nəzərdən keçirtdilər; bundan sonra hamısı bir yerdə Seçin yarım verstliyindəki məhəlləyə tərəf getdilər. Buraya gələn kimi üstü çayla örtülmüş qazma damlardakı iyirmi beş dəmirçi dükanından gələn əlli çəkicin səsi onların qulaqlarını batırdı. Küçədə, çardaqların altında oturmuş qüvvətli dabbəqlər iri əlləri ilə öküz gönü aşılayırdılar. Qarşılarında çaxmaq daşı, qov və barıt olan xırdavəşlər çadırların altına düzülmüşdülər. Erməni bahalı yaylıqlar asmışdı, tatar taxta şişlərdə xəmirlə qoyun əti bişirir, cuhud başını qabağa uzadaraq boçkadan araqlar süzürdü. Ancaq hamısından qabaqlar onlara əl-ayağını uzadıb lap küçənin ortasında yatmış bir kazak rast gəldi. Taras Bulba dayanıb bu mənzərəyə tamaşa etməkdən özünü saxlaya bilmədi:

– Bax, gör nə lovğa-lovğa sərələnib! Tfu sənə, nə qiyamət görkəmi var! – Doğrudan da bu, çox qərribə bir lövhə idi: zaporozjeli kazak yolun ortasında bir aslan kimi uzanmışdı. Onun məğrur kəkili

yarım arşın yer tutmuşdu, bahalı qırmızı mahuddan olan şalvarı ondan xoşlanılmadığını göstərmək üçün qıra bulaşdırılmışdı. Bu lövhədən zövq aldıqdan sonra Bulba dar bir küçə ilə irəlilədi. Küçə öz peşələri ilə məşğul sənətkarlarla və hər cür millətə mənsub adamlarla dolu idi. Seçin bu uzaq məhəlləsi lap yarmarkaya bənzəyir və kef ələməkdən, tufəng atmaqdan başqa bir şey bacarmayan Seç əhalisini həm yedirir, həm də geydirirdi.

Nəhayət, onlar bu məhəllələrdən keçdilər və üstü çayır, ya da tatarlarda olduğu kimi, keçə ilə örtülü bir neçə daxma gördülər. Bu daxmaların bəzilərinin yanında toplar qoyulmuşdu. Kənar məhəllələrdə rast gəldikləri hasarlar ya da ki, gödək ağac sütunlar üzərində qurulmuş alçaq, çardaqlı evlər burada yox idi. Kimsə tərəfindən qorunmayan xırda bir sədd və maneə yaratmaq üçün kəsilib tökülmiş qollu-budaqlı ağaclar, burada böyük bir laqeydlilik olduğunu göstərirdi. Damaqlarında çubuq, lap yolun ortasında uzanmış bir neçə cəsur zaporozhyeli onlara sayğısızcasına baxdılar və heç yerlərindən də tərpənmədilər.

– Salam, panlar! – deyə Taras oğlanları ilə bərabər onların arasından ehtiyatla keçdi.

Kazaklar:

– Sizə də salam! – deyə cavab verdilər. Xalq ala-bəzək dəstələrlə hər yana, bütün düzə dağılmışdı. Onların gündən yanıq sifətlərindən, müharibələrdə sınanmış və hər cür çətinliklərdən çıxmış olduqları görünürdü. Budur, Seç haman buradır! Aslan qədər məğrur və möhkəm adamlar, bu yuvadan uçurlar! Azad həyat, iradə möhkəmliyi və kazaklıq bütün Ukraynaya buradan yayılır! Yolçular, qoşunun adətən, hər zaman toplandığı geniş bir meydana gəlib çıxdılar. Yanı üstə atılmış böyük bir boçkanın üstündə köynəksiz bir kazak oturmuşdu. O, köynəyini əlində tutmuş, yavaş-yavaş yırtığını yamayır. Yeni bir çalğıçı dəstəsi onların yolunu kəsdi. Şapkasını yan qoymuş bir gənc kazak əllərini qaldıraraq onların arasında oynayırdı. O, yalnız bu sözləri qışqırırdı:

– Çalğıçılar, tez-tez çalın, pravoslav xristianlara arağı əsirgəmə, Foma! – Gözünün biri əzilmiş Foma, kim ona müraciət etsə, hesabsız-zadsız kasanı araqla doldurub verirdi. Oynayan gənc kazakın yanında dörd qoca ayaqlarını xırda-xırda atıb birdən ildırım kimi havaya sıçrayır, sonra çömbəltmə oturaraq çəkmələrinin gümüş nal-

larını bərk yerə vura-vura oynayırdılar. Yer gur-gur guruldayırdı. Oynayanların ayaq səsi bütün mahala yayılırdı. Ancaq birisi daha bərk qışqırır və hamıdan ucaya tullanırdı. Onun kəkili havada yellənirdi; qüvvətli köksü çılpacaq idi; isti qış kürkünü qoluna taxmış və ondan tər sel kimi axırdı. Axırda Taras ona dedi:

– Heç olmasa kürkü çıxart!

Kazak:

– Ola bilməz! – deyə bağırırdı.

– Niyə?

– Ola bilməz, çünki mənim belə bir adətım var: bir şeyi çıxartsam, görək satıb araqla verib içəm. – Ancaq qoçağın şapkası çoxdan yox idi. Kaftanında nə kəməri vardı, nə də tikmə yaylığı. Onlar hamısı lazımı yerinə göndərilmişdi. Dəstə get-gedə böyüyürdü. Oynayanlara başqaları da qoşulurdular, bu ən azad, ən möhtəşəm rəqsə – icad edənlərin adıyla adlanmış və dünyada misli olmayan “Kazaçka” rəqsinə ürək titrəmədən baxmaq olmurdu.

Taras:

– Eh, əgər at üstündə olmasaydım, özüm də oynardım! – deyə bağırırdı. Bura toplanmış adamlar içərisində göstərdikləri xidmətə görə bütün Seçin hörmətini qazanmış və dəfələrlə başçı vəzifəsini daşımış ağsaqqallar da vardı. Tezliklə Taras çoxlu tanış adamlara təsadüf etdi. Ostap və Andriy elə tez-tez eşidirdilər:

– Aha! Sənsənmi, Peçerisa?! Salam, Kozolup! Səfərin haradandır, Taras?! Doloto, sən buraya haradan gəlib çıxmısan? Salam, Kirdyaqa! Salam, Qustiy! Remen, səni görəcəyimi heç güman etməzdim! – Bütün şərqi Rusiyanın kefi aləmindən yığılıb gəlmiş bu pəhləvanlar bir-birləri ilə öpüşür və buradaca bir-birlərinə suallar yağdırırdılar.

Taras Bulba:

– Bəs Kasyan hanı? Borodavka hanı? Koloper hanı? Pidsitok hanı? – deyə verdiyi suallara: Borodavkanın Tolopanda asıldığı, Koloperin Kizikirmeydə dərisini soyduqları, Pidsitokun başının duzlanıb boçkada düz Tsarqradın özünə göndərildiyi cavabını alırdı. Qoca Bulba başını aşağı salaraq düşüncə içərisində deyirdi: “Yaxşı kazaklar idi!”

Artıq bir həftəyə yaxın idi ki, Taras Bulba öz oğlanları ilə Seçdə yaşayırdı. Ostap və Andriy hərbi işlə az məşğul olurdular. Seç hərbi məşğələlərlə özünə əziyyət verməyi və buna vaxt sərf etməyi sevmirdi. Gənclik yalnız təcrübə ilə, o zamankı fasiləsiz vuruşların içərisində tərbiyə alıb yetişirdi. Müharibələr arasındakı boş vaxtı isə nişan atmaq, at çapmaq, çöl və çəmənlərdə heyvan qovmaqdan başqa ayrı bir hərbi nizam öyrənməyə sərf etməyi cansıxıcı bir məşğələ hesab edirdilər; bütün qalan vaxtlarını isə geniş ruhi azadlığın ifadəsi olan eys-ışrətdə keçirirdilər. Bütün Seç fəvqəladə bir mənərə təşkil edirdi. Bu, ardı-arası kəsilməyən bir kef məclisi, gürultu ilə başlayıb sonunu itirmiş bir ziyafət idi. Bəziləri peşəkarlıq eləyir, bəziləri dükan saxlayıb, alış-veriş edirdilər; ancaq çox hissəsi, əgər ciblərində pul səslənirsə və əldə etdikləri şey-şüy hələ alverçilərin və gizli içki satanların əlinə keçməyibsə, səhərdən axşama qədər kef edirdi. Bu ümumi eys-ışrətdə nə isə səhrkar bir şey var idi. Bu, dərdin çoxluğundan içən sərxoşların yığıncağı deyildi, bu, sadəcə, coşqun bir sevinc əyləncəsi idi. Buraya gələn hər kəs, o vaxta qədər maraqlandığı işlərin hamısını unudaraq tərk edirdi. O, demək olar ki, keçmişinə tūpūr, özü kimi evsiz, ailəsiz və qohum-qardaşsız, azad, açıq səmadən və qəlbinin daimi sevincindən başqa bir şeyi olmayanların yoldaşlığına qapılırdı. Bu da başqa heç bir mənəbdən doğa bilməyəcək coşqun bir sevinc yaradırdı. Tənbelcəsinə torpaq üstündə dincələn bu dəstələrin arasındakı söhbət və nağıllar çox vaxt son dərəcə maraqlı və canlı olurdu. Bu söhbətləri, nağılları dinlədikdə yalnız zaporoyeli olmaq lazımdı ki, üzünün ifadəsi heç dəyişməsin, hətta heç bığın belə tərpənməsin. Bu sifət hələ indi də cənubi rusiyalıları öz qardaşlarından fərqləndirən əsas sifətdir. Nəşə məclisləri çox sərxoş və gürultulu keçirdi, ancaq bütün bunlara baxmayaraq bu şənlik, sərxoşluğun insana özünü belə unutturduğu meyxana şənliyi deyildi. Bu, məktəbli yoldaşların mehriban bir dəstəsi idi. Fərq yalnız onda idi ki, burada, bunlar dəftər-kitab arxasında oturmaq və müəllimin bayağı izahatına qulaq asmaq əvəzinə bəş min at üstündə basqın edirdilər. Top-top oynanılan çəmənlər əvəzinə onların heç kəs tərəfindən qorunmayan, ucsuz-bucaqsız sərhədləri vardı, arabir bu yerlərdə tatar öz cəld başını göstərir və yaşıl çalmalı türk durub sərt-sərt baxırdı. Fərq burasında idi ki, onlar məcburiyyət

yət üzündən məktəbdə birləşmək əvəzinə, öz istəkləri ilə atalarını atıb, doğma evlərindən qaçaraq bura gəlmişdilər. Fərq onda idi ki, burada boğazı kəndirdən çıxmış və solğun ölüm yerinə həyat gören, tam mənasız sərbəst bir kef həyatı gören adamlar vardı; fərq onda idi ki, burada, necib adətlərə görə cibində bir qəpik də olsa saxlaya bilməyən adamlar vardı. Fərq onda idi ki, burada çervonu böyük dövlət hesab eləyən icarədar cuhudların mərhəməti sayəsində ciblərini, yerə bir şey düşürmək təhlükəsi olmadan, tərsinə çevirə bilən dostlar vardı. Akademiyə çubuqlarına dözməyən və məktəbdə bir hərflə belə öyrənməmiş tələbələr hamısı burada idi. Ancaq bununla belə onların arasında Horatsinin, Siseronun və Roma cümhuriyyətinin nə olduğunu bilənlər də vardı. Burada elə zabitlər də vardı ki, sonralar kral ordusunda böyük şöhrət qazandılar. Burada bir çox təcrübəli partizanlar vardı. Onlar öz necib inanclarına görə düşündülər ki, harada olursa-olsun, müharibə etmək lazımdır, ali-cənab bir adamın müharibə etməməsi ləyaqətsizlikdir; onların aralarında elələri də vardı ki, buraya, Seçdə yaşadıklarını və davalarda bışmış olduqlarını söyləmək üçün gəlmişdilər. Qərək, burada kim yox idi?! Bu qərək respublika o əsrin bir tələbi idi. Hərbi həyat, qızıl qədəh, qiymətli parça, dukat və real həvəskarları hər vaxt burada özlərinə iş tapa bilərdilər. Yalnız qadın düşkünləri burada heç bir iş görə bilmirdilər. Çünki heç bir qadın Seçin hətta uzaq məhəllələrində belə görünməyə cəsarət etməzdi. Ostap və Andriy çox qərəkə görünən orası idi ki, onların öz gözləri qabağında Seçə camaat axınla gəlirdi və bir adam belə onlardan haradan gəldiklərini, kim olduqlarını, adlarının nə olduğunu soruşmurdu. Bu adamlar buraya bir saat əvvəl tərk etdikləri evlərinə qayıtdıqları kimi gəlirdilər. Hər gələn, Seç başçısı köşevoyun yanına gedib hüzuruna təqdim olunmağı özünə borc bilirdi və köşevoy da adəti üzrə ona deyirdi:

- Salam, İsayə inanırsanmı?
- İnanıram! – deyərək yeni gələn cavab verirdi.
- Müqəddəs üçlüyə də inanırsanmı?
- İnanıram
- Kilsəyə gedirsənmi?
- Gedirəm!

– Bir xaç çək, görək! – gələn adam xaç çəkirdi. – Çox yaxşı! İndi istədiyin daxməyə get! – deyərək köşevoy cavab verirdi. Bununla bütün mərasim bitirdi. Bütün Seç bir kilsədə ibadət edirdi. Onlar oruc və

pəhrizin nə olduğunu eşitmək belə istəmədikləri halda kilsəni son damla qanlarına qədər müdafiə etməyə hazır idilər. Zaporojyelilər alış-veriş eləməyi sevmədikləri üçün və ciblərindən nə qədər pul çıxartsalar o qədər də verdikləri üçün, yalnız şiddətli tamah gücünə cuhud, erməni və tatarlar Seçin yaxınlığında yaşamağa və alış-veriş eləməyə cəsarət edirdilər. Ancaq bu tamahkar baqqalların vəziyyətləri çox acınacaqlı idi. Onlar Vezuvi ətəklərində yurd salmış adamlara bənzəyirdilər; çünki zaporojyelilərin pulları qurtaran kimi onların dükanlarını dağıdıb mallarını müftə aparırdılar. Seç altmışdan artıq daxmadan ibarət idi. Bu daxmalar ayrı-ayrı müstəqil respublikalara və daha çox, tələbələri hər şeylə təmin olunan ruhani məktəblərə bənzəyirdi. Heç kəs bir şey yığmır və bir şey saxlamırdı. Hər bir şey dəstə atamanının əlində olurdu, ona görə də onu adətən ata deyər adlandırırdılar. Pul, paltar, bütün yemək-icmək, kaşa, hətta yanacaq belə onun ixtiyarında olurdu; hamı pulunu ona tapşırırdı. Dəstələr arasında tez-tez ixtilaf törəyir, belə vaxtlarda iş həmin saat vuruşmaya çevrilirdi. Dəstə nəfərləri meydana çıxır və bir tərəf qalib gəlincəyə qədər yumruqla bir-birlərinin qol-qabırğalarını sıdırırdılar, sonra isə bir tərəf qalib gələn kimi kəfə başlayırdılar. Gəncləri özünə bu qədər cəzb edən Seç bu cür idi. Ostap və Andriy gəncliklərinin bütün coşqunluğu ilə bu əyləncə dənizinə atıldılar, bir an içərisində ata evini, məktəbi və əvvəlcə onları həyəcana gətirən hər bir şeyi unudub, bu yeni həyat ilə yaşamağa başladılar. Seçin hər bir işi – kef adətləri, bu cür sərbəst bir ömür sürən respublika üçün bəzən çox sərt görünən bəsit qanun və qaydaları onları məşğul edirdi. Əgər bir kazak heç bir dəyəri olmayan bir şeyi belə oğurlayıbsa, bu, bütün kazaklar üçün bir təhqir hesab olunurdu. Onu bir namussuz adam kimi biabırçılıq sütununa bağlayır, yanına da bir dəyənək qoyurdular, yol ilə gedən hər kəs ona bir dəyənək vurmağa borclu idi; beləliklə onu öluncəyə qədər döyürdülər. Borcunu ödəməyən adamı zəncir ilə topa bağlayırdılar: yoldaşlarından biri onun borcunu verənə qədər topun üzərində qalmalı idi. Ancaq Andriyə hər şeydən artıq adam öldürənlər üçün müəyyən edilmiş dəhşətli cəza təsir etdi. Onun gözləri qarşısında bir quyu qazdılar, qatili diri-diri oraya saldılar və öldürdüyü adamın cənəzəsi yerləşən tabutu onun üstündən qoyaraq hər ikisini torpaq ilə basdırdılar. Bu dəhşətli cəza mərasimi və meyit ilə bərabər diri-diri basdırılmış adam uzun müddət onun xəyalından getmədi.

Az bir zaman içərisində Bulbanın oğlanları kazakların arasında hörmət qazandılar. Onlar tez-tez öz daxma yoldaşları ilə, bəzən də bütün daxma sakinləri və qonşu daxmalarla bərabər çölə, saysız-hesabsız miqdarda olan quş, maral, keçi vurmağa gedir, ya da püşk ilə hər daxma üçün ayrılmış göl və çaylardan, bütün daxmanı təmin edə biləcək qədər balıq tuturdular. Kazakı sınamaqdan ötrü burada elə böyük bir fənd olmasa da, onlar diribaşlıqlarına və hər işdə əlləri gətirdiyinə görə başqa gənclərin arasında seçilirdilər. Cəld və düzgün nişana vurur, Dnepr çayını axının əksinə üzərək keçirdilər. Belə işləri bacaran bir gənc təntənəli tərzdə kazak sıralarına qəbul edilirdi. Ancaq qoca Taras onları başqa bir fəaliyyətə hazırlayırdı. Bu cür avara keçirilən həyat onun xoşuna gəlmirdi, o həqiqi bir iş görmək arzusunda idi. O, düşünürdü ki, nə vasitə ilə Seç qəhrəmanlıq göstərilməsi mümkün olan cürətli bir vuruşa cəlb olar. Nəhayət, bir gün o, koşevoyun yanına gələrək, açıqdan-açıq ona dedi:

– Hə, koşevoy, artıq zaporojyelilərin gözmək vaxtı çatmışdır, eləmi?

Koşevoy balaca çubuğunu ağzından çıxartdı və kənara tüpürərək cavab verdi:

– Gözməli yer yoxdur.

– Necə yoxdur? Türklərin və ya tatarların üstünə gedə bilərik.

Koşevoy soyuqqanlıqla çubuğunu təkrar ağzına alıb cavab verdi:

– Nə türklərin, nə də tatarların üstünə getmək olmaz.

– Necə yeni olmaz?!

– Olmaz də! Biz sultana sülh vəd eləmişik.

– Axı onlar busurmandırlar. Həm Allah, həm də müqəddəs kitab busurmanları qırmağı əmr edir.

– İxtiyarımız yoxdur. Əgər dinimizə and içməmiş olsaydıq, yenə mümkün idi, amma indi heç olmaz.

– Necə yeni olmaz? Necə yeni, deyirsən ki, ixtiyarımız yoxdur? Budur mənim iki oğlum var, ikisi də gəncdir və hələ indiyə qədər heç birisi müharibə görməyib, amma sən deyirsən ki, ixtiyarımız yoxdur, sən deyirsən ki, zaporojyelilər davaya getməsinlər.

– Elə şey ola bilməz.

– Deməli kazakın qüvvəsi boş yerə məhv olub getsin, insan yaxşı bir iş görmədən it kimi çürüyüb getsin, nə vətən, nə də bütün xristianlıq ondan bir fayda görməsin. Onda sən mənə başa sal görüm, biz nə üçün yaşayırıq, hansı şeytanın xeyrinə yaşayırıq? Sən

bir ağıllı adamsan, nahaq yerə köşevoy seçilməmişən. Məni başa sal görüm, biz nə üçün yaşayırıq?

Koşevoy bu sorğu-suala cavab vermədi. O, tərs kazak idi, bir az sükutdan sonra dedi:

– Hər halda müharibə olmamalıdır.

Taras yenidən:

– Deməli müharibə olmayacaqdır? – deyə soruşdu.

– Yox!

– Demək bunu heç fikrimizə də gətirməyək?

– Fikrinizə də gətirməyin!

Bulba öz-özünə: “Dayan bir, şeytan balası, mən səni başa salaram” – deyərək elə buradaca köşevoydan intiqam almağı qərarlaşdırdı.

Bulba bir neçə nəfərlə sözlü bir eləyib onları bir az içirdi və sərxoş kazaklar düz birbaş litavralar olan meydana gəldilər. Camaatı meydana toplamaq üçün adətən bu litavraları ağacla vururdular. Ağacları litavra çalan həmişə öz yanında saxladığından tapmadılar, ona görə də hər kəs əlinə bir odun alaraq litavraları çalmağa başladı. Bu səsə hamıdan qabaq uca boylu, tək gözü olduğuna baxmayaraq bərk yuxulu litavraçı gəldi.

– Litavraları çalmağa cəsarət edən kimdir? – deyə o bağırdı.

Sərxoş dəstəbaşılar:

– Kəs səsini! Sənə nə əmr edirlər onu elə, ağaclarını götür, çal!

– deyə cavab verdilər.

Bu cür hadisələrin nəticəsini gözəlcə bilən litavraçı özü ilə gətirdiyi ağacları dərhal çıxartdı. Litavralar guruldadı və bir azdan zaporojyelilərin qara dəstələri hər tərəfdən arı kimi yığılıb gəldilər, hamı bir dairəyə yığıldı. Litavralar üçüncü dəfə çalındıqdan sonra, nəhayət, başçılar gəlməyə başladılar: əlində öz rütbəsinin nişanəsi olan bir zopa tutulmuş köşevoy, ordu möhürünü əlində tutmuş hakim, mürekkəbqabısını əlində gəzdirən mirzə və əsalı yasavul göründü. Köşevoy və başçılar şapkalarını çıxarıb, əllərini bellərinə qoyaraq lovğa-lovğa dayanmış kazaklar ilə salamlasdılar.

– Bu yığıncaq nədir? Nə istəyirsiniz, panlar? – deyə köşevoy soruşdu. Söyüş və bağırtılar onu danışmağa qoymadı. Dəstənin içindən kazaklar çığırdılar:

– Zopanı yerə at! Şeytan oğlu, bu saat zopanı yerə at! Daha səni istəmirik! – Ayıqlardan bəziləri bu işin əksinə getmək istədilər.

Ancaq həm sərxoş, həm də ayıqlar arasında yumruq davası başlandı. Hamısı çığırib bağıрмаğa başladı.

Koşevoy danışmaq üçün təşəbbüs göstərdi, ancaq belə hallarda həmişə olduğu kimi, camaat tərəfindən döyülüb öldürülə biləcəyini nəzərə alaraq, ehtiramla baş əydi və zopanı yerə qoyaraq camaatın içində gözden itdi. Hakim, mirzə və yasavul da ordu möhürünü, mürekkəbqabını və əsanı yerə qoymağa hazırlaşaraq dedilər:

– Panlar, əgər buyurursunuzsa biz də öz rütbə əlamətlərimizi yerə qoyaq?

Camaat çığırdı:

– Yox, siz qalın, biz yalnız köşevoyu qovmaq istəyirdik, çünki o arvaddır, amma bizim köşevoyluğumuza insan lazımdır.

– İndi köşevoyluğa kimi seçmək istəyirsiniz? – deyə başçılar soruşdular.

– Kukubenkonu seçək! – deyə kazakların bir hissəsi bağırdı.

– Kukubenkonu istəmirik, o hələ uşaqdır, ağzından süd iyi gəlir, – deyə ayrı bir hissə cavab verdi.

– Qoy ataman Şilo olsun! Şilonu köşevoy eləyək! – deyə bəziləri çığırdı.

– Şilo¹ sənin belinə batsın, – deyə camaat söyməyə başladı. – O, nə kazaktır ki, it oğlu it, tatar kimi oğurluq eləyib, sərxoş Şilo qoy cəhənnəm olub getsin!

– Borodatını, Borodatını köşevoy seçək!

– Borodatını istəmirik! Qoy rədd olsun!

Taras Bulba kazaklardan bir neçəsinə pıçıldadı:

– Kirdyuqanı, Kirdyuqanı!

– Kirdyuqanı! Kirdyuqanı! Borodatını! Borodatını! Şilonu! Qoy Şilo cəhənnəm olsun! Kirdyuqanı! – deyə camaat çığıрмаğa başladı.

Adlarının çəkildiyini eşidən namizədlər, seçkidə şəxsən təsir göstərdikləri düşünülərsə deyə dərhal dəstənin içərisindən kənara çıxırdılar.

– Kirdyuqanı! Kirdyuqanı! – deyən səslər başqalarından daha qüvvətli çıxırdı. – Borodatını istəyirik! – deyənlər də vardı. Məsələ yumruq vasitəsilə həll edilməyə başlandı; nəticədə Kirdyuqa seçildi.

– Kirdyuqanın dalınca gediniz! – deyə bağırdılar. On nəfərə yaxın kazak haman saat dəstədən ayrıldı. Bəziləri o qədər içəriyə

¹ Adam adı olmaqla bərabər bizə də deyilir.

ötürmüşdülər ki, ayaq üstə güc-bəla ilə dayanırdılar, onlar düz Kirduyaqanın yanına, köşevoy seçildiyini ona elan etməyə getdilər.

Çox qoca, ancaq ağıllı bir kazak olan Kirduyaqa, əhvalatdan xəbərdar deyilmiş kimi, öz daxmasında oturmuşdu.

– Nə var, panlar, sizə nə lazımdır? – deyərək soruşdu.

– Gəl, səni köşevoy seçdilər!

Kirduyaqa dedi:

– Nə zəhmət çəkirsiniz, panlar! Mən bu cür şərəfə necə layiq ola bilərəm! Elə vəzifəni daşımağa mənim heç ağılım da çatmaz. Bütün orduda məndən daha yaxşısı tapılmadı mı?

Zaporojyelilər:

– Dur deyirlər sənə, – deyərək bağırırdılar. Onlardan ikisi, ayaqlarını yerə dirəyib getmək istəməsinə baxmayaraq Kirduyaqanı daldan itələyə-itələyə yumruq və təpik ilə vura-vura: – Dirənmə, şeytan oğlu! Sənə hörmət qoyanda, köpək, sən də o hörməti qəbul elə! – deyərək meydana gətirdilər.

Bu qayda ilə Kirduyaqa kazak dəstəsinin içinə girdi. Onu gətirən kazaklar bütün camaata elan etdilər:

– Panlar, nə deyirsiniz, bu kazakın bizə köşevoy olmasına razı-sınız mı?

– Hamımız razıyıq! – deyərək kütlə bağırırdı və bu bağırışı uzun zaman çöldə guruldadı.

Başçılardan biri zopanı götürərək yeni seçilmiş köşevoya uzatdı. Kirduyaqa adətə görə o saat rədd etdi. Başçı öz təklifindən əl çəkmedi. Kirduyaqa yenə almadı, üçüncü təklifdən sonra qəbul etdi. Hər tərəfdən təbrik səsləri qalxdı və yenidən kazak çıxartısından çöl guruldadı. Bu zaman kütlənin içərisindən dörd nəfər ağbiğ və kəkili qoca kazak ortaya çıxdı (kazaklar öz əcəlləri ilə ölmədikləri üçün Seçdə çox qoca adamlar yox idi). Onların hərəsi yenicə yağmış yağışın palçığa döndərdiyi torpaqdan bir ovuc götürüb köşevoyun başına qoydular. Palçıq onun başından axaraq bıqlarını, yanaqlarını və bütün üzünü buladı. Ancaq Kirduyaqa yerindən qımıldanmayaraq göstərdikləri şərəfə görə kazaklara təşəkkür etdi. Beləliklə, gurultulu seçki qurtardı. Bu seçkidən hamı Bulba kimi razı idimi, məlum deyildi. Bununla o, əvvəlki köşevoydan intiqam alırdı, bundan başqa Kirduyaqa onun köhnə yoldaşı idi. Həm quru, həm də dəniz səfərlərində bir yerdə olmuş və hərbi həyatın bütün zəhmət və məşəqqətlərinə bir yerdə dözmüşdülər. Kütlə seçki münasibətilə buradaca Ostap və

Andriyin hələ indiyə qədər görmədikləri bir kef məclisi qurdu. Meyxanalar dağıldı; bal, araq və pivəni pulsuz götürüb apardılar. Meyxanaçılar heç olmasa özlərinin sağ qaldıqlarına sevinirdilər. Bütün gecə bağırtdılar və kazak igidliklərini mədh edən mahnılar altında keçdi. Yeni çıxmış ay, bandurlar ilə, trubanlar ilə və girdə balalaykaları ilə küçələrdən keçən musiqi dəstələrinə və Seçdə kilsədə oxumaq, Zaporojyeye işlərini tərif etmək üçün saxlanılan kilsə müğənnilərinə uzun müddət tamaşa etdi. Nəhayət, içki və yorğunluq bu möhkəm adamlara zor gəldi. Orada-burada tək-tək kazakların yerə yıxılmaları, yoldaşın yoldaşı qucaqlayıb kədərlənərək, hətta ağlayaraq bir yerdə uzanmaları gözü çarpırdı. Bir tərəfdə böyük bir dəstə üst-üstə yatır, o biri tərəfdə birisi uzanmaq üçün yaxşı yer axtardığı halda düz ağac kötüyünün üstünə sərələnirdi. Hamıdan möhkəm olan ən sonuncusu hələ mənasız nitqlər danışdı; nəhayət, içki qüvvəsi ona da güc gəldi, yıxıldı və bütün Seç yuxuya getdi.

IV

Sabahısı Taras Bulba kazakları hansı müharibəyə qaldırmaq mümkün olduğu haqqında yeni köşevoy ilə məsləhətləşirdi. Köşevoy ağıllı və hiyləgər bir kazak idi. O, zaporojyeliləri eninə də tanıyırdı, uzununa da, ona görə də əvvəlcə dedi:

– Yox, olmaz, andı pozmaq mümkün deyil, heç bir vəchlə olmaz, – bir az susandan sonra əlavə etdi. – Eybi yoxdur, olar, andı pozma-
rıq, ancaq başqa bir çarə tapırıq. Qoy xalq mənim əmrinə görə yox, elə-belə öz xahişilə bir yerdə toplansın. Bunu nə cür etmək lazım gəldiyini siz artıq bilirsiniz. Biz isə başçılarla birlikdə tez meydana gələrək, guya heç bir şeydən xəbərimiz yoxdur.

Onların danışdıqlarından bir saat keçməmiş litavralar guruldadı. Birdən haradansa kefli və səfeh kazaklar da tapıldı. Meydanı milyon kazak papağı doldurdu. Səs-küy qalxdı:

– Kim?.. Nədən ötrü?.. Camaatı nə üçün yığırılar?

Heç kəs cavab vermirdi. Nəhayət, oradan-buradan səslər ucalmağa başladı:

– Budur, müharibə yoxdur deyərək kazak qüvvəsi boş yerə məhv olur. Başçılar tənbelləşiblər, onların gözlərini başdan-başa piy örtüb! Yox, görünür ki, dünyada həqiqət yoxdur!

Başqa kazaklar əvvəl qulaq asırdılar, sonra onlar da deyilməyə başladılar:

– Doğrudan da dünyada heç bir həqiqət yoxdur! – Başçılar bu söhbətlərdən çox təəccübə gəlmiş kimi görünürdü. Nəhayət, koşevoy irəli çıxıb dedi:

– Pan zaporojyelilər, icazə verin nitq danışım!

– Danış!

– Mərhəmətli panlar, bu saat söhbət, sizin bəlkə də, yaxşı bildiyiniz bir məsələ haqqında gedir. Zaporojyelilərin çoxu meyxanaçı cuhudlara və öz yoldaşlarına o qədər borclu düşüb ki, heç kəs onlara etibar eləmir. Sonra yenə də söhbət o barədə gedəcək ki, bizim kazakların içərisində hələ müharibə nə olduğunu gözü ilə görməyən cavanlar var, halbuki, panlar, – yenə özünüz yaxşı bilirsiniz, – cavan adam davasız yaşaya bilməz. Hələ indiyə qədər bir busurman öldürməmiş adamdən zaporojyeli çıxmaz ki?!

“Yaxşı danışır!” – deyə Bulba fikirləşdi.

– Panlar! Siz elə düşünməyin ki, mən bu sözləri sülhü pozmaq üçün deyirəm; Allah eləməsin! Mən bunları elə-belə deyirəm. Bir də ki, bizim kilsənin bu vəziyyətlə olması lap günahdır. Budur, neçə ildir ki, Seç, Allahın mərhəmətilə burada yerləşmişdir. Kilsənin xarici görkəmi bir yana dursun, içəridəki müqəddəs təsvirlər belə bəzəksizdir. Heç olmasa bu təsvirlərə bir gümüş çərçivə qayırıdırmaq birinizin fikrinə gəlsin! Bəzi kazakların öləndə vəsiyyət etdikləri maldan başqa buraya heç bir şey verilməyib. Bu şeylər də o qədər əhəmiyyətli deyil. Çünki kazaklar öz sağlıqlarında nələri vardisa satıb içkiyə vermişdilər. Mən bu sözləri busurmanlarla müharibə başlamaq üçün demirəm, biz sultana sülh vəd etmişik, öz qanunumuz üzrə də and içmişik, bu andı pozmaq böyük günah olar.

Bulba öz-özünə dedi: “Bu məsələni nə üçün belə qarışdırır?”

– Görürsünüzmü, panlar, müharibəni başlamaq olmaz. Cəngavərlik namusu buna icazə vermir. Ancaq mən bu az ağılmla belə bir fikrə gəlmişəm: qayıqlar ilə yalnız cavanları göndərək, qoy Anadolu sahillərini bir az əldən keçirtsinlər. Bu barədə sizin fikriniz nədir, panlar?

Kütlə hər tərəfdən çığırdı:

– Apar, bizim hamımızı apar, etiqadımızın yolunda başımızdan keçməyə hazırıq!

Koşevoy qorxdı; çünki o, heç də bütün Zaporojyeni ayağa qaldırmaq istəmirdi. O, belə bir vəziyyətdə sülhü pozmağı doğru bir iş hesab eləməirdi.

– İcazə verin, panlar, bir nitq də danışım?

Zaporojyelilər bağırışdılar:

– Bəsdır! Bu dediklərdən yaxşısını deməyəcəksən ki!

– İndi ki, belədir, qoy belə də olsun. Mən buyruq quluyam.

Məsələ məlumdur, müqəddəs kitabda da deyilir ki, xalqın səsi Allahın səsidir. Bütün xalqın çıxartdığı qərardan daha ağıllısını düşünmək olmaz. Yalnız bir iş var: sizə məlumdur ki, panlar, sultan bizim igidlərin alacaqları bu zövqü cəzasız qoymayacaqdır. O vaxta qədər də biz hazır olardıq. Qüvvələrimiz də təzə qalardı, heç kəsə də qorxmazdıq. Hamımız birdən buradan uzaqlaşsaq, tatarlar hücum edə bilərlər. Onlar türklərin itləridir, gözə görünmürlər, ev sahibinin yanında evə gəlməyə cürət eləmirlər, daldan isə adamın dabanını dişləyirlər, özü də bərk dişləyirlər. Düzünü demiş olsaq, bizim ehtiyatda o qədər qayığımız da yoxdur. Hamıya kifayət edəcək qədər barıt da döyüb hazırlamamışıq. Yoxsa nə var ki, mən çox şadam: mən buyruq quluyam.

Hiyəgər ataman susdu. Dəstələr bir-birilə danışmağa, daxma başçıları məsləhətləşməyə başladılar. Yaxşı ki, aralarında sərxoş az idi; ona görə də ağıllı məsləhətə qulaq asmağa qərar verdilər.

O saat bir neçə adam Dneprin qarşı sahilinə getdi. Ordunun dəfinəsi və düşmənlərdən alınmış silahların bir hissəsi burada, su altındakı əlyetişməz anbarlarda və qamışlıqda gizli saxlanırdı. Qalanları isə tələsik qayıqları yoxlamağa və onları yola hazırlamağa getdilər. Sahil bir an içində camaatla doldu. Bir neçə eli baltalı dülgər gəldi. Qoca, bədənləri günəşdən yanmış enli kürəkli, iri ayaqlı, çal və qara bıqlı zaporojyelilər şalvarlarını çirməyib dizlərinə qədər suyun içində duraraq möhkəm kəndirlərlə qayıqları sahiləndən çəkirdilər. Başqaları hazır quru direk və cürbəcür ağacları sürüyüb getirirdilər. Bir yerdə qayıqlara taxta çalır, o biri yerdə qayıq üzünü üstə çevirib yamayır və qatranlayırdılar; başqa yerdə qayıqlar dəniz dalğalarında batmasın deyər onları yanlarına kazak adəti üzrə uzun qamış dəstələri bağlayırdılar; bir yerdə də, lap uzaqlarda, bütün sahil boyu ocaq qalayaraq qayıqlara sürtmək üçün mis qazanlarda qatran qaynadırdılar. Dünya görmüş qocalar

gəncləri öyrədirdilər. Taqqlı və səs-küy bütün ətrafa yayılırdı. Canlı sahil başdan-başa hərəkətdə idi.

Bu zaman böyük bir sal sahile yanaşmağa başladı. Onun üstündə dayanmış bir dəstə adam hələ uzaqdan əl ələyirdi. Bunlar cındır arxalıqlı kazaklardı. Bəzələrinin əynində bir köynəkdən və ağzında gödək bir çubuqdan başqa heç bir şey yox idi. Onların bu cındır libasları ya böyük bir bədbəxtlikdən qurtardıqlarını, ya da ki, əyin-başlarını belə satıb kəfə sərf etdiklərini göstərirdi. Əlli yaşında, qısa boylu, geniş çiyinli bir kazak onların arasından ayrılıb irəli çıxdı. O, hamıdan bərk bağırır və əllərini tərpədir. Ancaq işçilərin bağırmasından və taqqlılarından onun sözləri eşidilmirdi.

Sal artıq tamamilə sahile yanaşdıqda köşevoy:

– Nə xəbər ilə gəlmisiniz? – deyər soruşdu. Bütün işçilər əllərindəki işləri dayandıraraq, balta və iskanələrini qaldıraraq intizar içində dayandılar.

– Bədbəxtlik üz vermişdir, – deyər qısa boylu kazak salın içindən bağırır.

– Nə bədbəxtlik?

– Zaporozhyeli panlar, izn verin nitq danışım.

– Danış!

– Bəlkə qoşunu toplamaq istəyirsiniz?

– Danış, biz hamımız buradayıq, – sahildekilər bir yerə toplaşdılar.

– Məgər siz getmanlıqda olan işlərdən heç bir şey eşitməmişsiniz?

Daxma atamanlarından biri soruşdu:

– Nə olmuşdur ki?

– Nə olmuşdur? Görünür tatar sizin qulaqlarınızı tıxac ilə tıxayıb ki, heç bir şey eşitməmişsiniz.

– Danış görək orada nə olub?

– Orada o olub ki, anadan olandan bəri siz ələ şey görməmişsiniz. Camaatın içindən biri, yəqin səbrini itirərək çığırdı:

– Didi danış, görək nə olub, it oğlu it!

– İndi ələ bir zaman gəlib ki, hətta müqəddəs kilsələr də bizim deyil.

– Necə yeni bizim deyil?

– İndi onları cuhudlar icarəyə götürüblər, əgər qabaqcadan cuhuda pul verməsən, hətta ibadət etməyə də qoymaz.

– Sən nə danışırısan?

– Əgər o köpək cuhud öz murdar əli ilə müqəddəs pasxaya nişan vürməyə, o pasxanı heç müqəddəs hesab etmək də olmaz.

– Pan qardaşlar, o yalan deyir, murdar bir cuhudun müqəddəs pasxaya nişan vürməsi mümkün ola bilən iş deyil!

– Qulaq asın!.. Görün hələ nələr danışacağam; katolik keşişləri indi bütün Ukraynada tarataykalarda gəzir. Müsibət onların tarataykalarda gəzməsində deyil, müsibət orasıdır ki, onlar at yerinə pravoslav xristianları qoşurlar. Qulaq asın! Görün hələ nələr danışacağam. Deyirlər ki, cuhud arvadları keşiş cübbələrindən özlərinə tuman tikirlər. Görürsünüzmü, panlar, Ukraynada nələr olur! Siz isə, burada oturub kef ələyirsiniz, tatar da sizi ələ qorxudub ki, nə gözüünüz qalıb, nə də qulağınız. Dünyada olan işlərin heç birisini eşitmirsiniz.

Bütün zaporozhyelilər kimi, mühüm işlərdə ilk həyəcana uyma-yaraq sakit duran, bu sakitlikdə dəhşətli qəzəb qüvvəsi toplayan və indi qədər gözlərini yerə zilləyib dayanan köşevoy:

– Dayan! Dayan! – deyər danışanın sözünü kəsdi. – Dayan! Mən də söz deyəcəyəm. Bəs siz özünü? Belə əzişdirdi, ələ əzişdirdi, bəs siz nə iş görürdünüz? Məgər sizin qılıncınız yox idi? Niyə belə qanunsuzluqlara imkan verdiniz?

– Hə, qanunsuzluqlara necə imkan verdik? Başınıza gəlsə idi bilərdiniz; yalnız əlli min polyak var idi. Bizim öz içərimizdə də, nə üçün gizlədək, onların dinini qəbul etmiş itlər az deyildi.

– Bəs sizin getmanınız, bəs polkovniklər nə iş görürdü?

– Polkovniklər ələ işlər görürdülər ki, Allah heç kəsə başma gətirməsin!

– Necə?

– Belə ki, mis qazanda qovrulmuş getman indi Varşavadadır, polkovniklərin əllərini və başlarını isə yarmarkalarda gəzdirib xalqa göstərir. Görün polkovniklər nələr etdilər.

Bütün kütlə həyəcana gəldi. Əvvəlcə dəhşətli fırtınadan qabaq olduğu kimi bütün sahile bir sakitlik çökdü, sonra birdən səs qalxdı, bütün sahil daşmağa başladı.

– Necə ola bilər ki, cuhudlar xristian kilsələrini icarəyə götürsünlər! Necə ola bilər ki, katolik keşişləri pravoslav xristianları dişiyyə qoşsunlar! Bu məlun kafirlərin rus torpağında zülm etmələrinə, polkovnik və getmanların başlarına bu oyunu gətirmələrinə necə

imkan vermək olar? Yox, belə işlər olmaz! Olmaz! – Bu cür sözlər hər tərəfə yayıldı. Zaporojyelilər böyük bir gürultu qopartdılar və öz qüvvələrini hiss etdilər. Bu artıq yüngül xasiyyətli xalqın həyəcanı deyildi: çox çətin qızan, lakin qızdıqdan sonra öz daxili hərarətini uzun müddət inadla saxlayan ağır və möhkəm xarakterlər həyəcana gəlmişdi. Kütlənin içərisindən səslər qalxırdı:

– Bütün cuhudları asmaq lazımdır. Qoy onlar bir daha keşişlərin cübbələrindən öz arvadlarına tuman tikməsinlər, müqəddəs pasxaların üstünə nişan vurmasınlar! O murdarların hamısını Dneprdə batırmaq lazımdır! – Kimin tərəfindən isə deyilmiş bu sözlər ağızdan-ağıza keçərək ildırım sürətilə bütün beyinlərə nüfuz etdi, xalq cuhudların hamısını qırmaq arzusu ilə Seçin uzaq məhəllələrinə doğru axın etdi.

Onsuz da qorxaq olan yazıq İsrail övladları lap özlərini itirərək boş araq boçkalarında, sobalarda və hətta arvadlarının tumanları altında gizləndilər, ancaq kazaklar yenə də onları tapırdılar.

Hündür və ağac kimi uzun bir cuhud, öz yazıq və qorxudan eybəcərleşmiş sifətini yoldaşlarının arasından uzadaraq çıxırırdı:

– Hörmətli panlar! Yalnız birçə söz demək üçün izn verin. Biz sizə indiyə qədər eşitmədiyiniz, mühüm, olduqca mühüm bir xəbər verəcəyik.

Həmişə müqəssirin sözünü dinləməkdən xoşlanan Bulba dedi:

– Qoy danışsınlar.

Cuhud dedi:

– Gözəl panlar! Belə panlar hələ heç bir yerdə görünməmişdir, vallah, görünməmişdir. Belə mərhəmətli, yaxşı və igid panlar hələ dünyaya gəlməmişdir!.. – Onun səsi qorxudan get-gədə ölgünləşir və titrəyirdi. – Necə ola bilər ki, biz zaporojyelilər haqqında pis fikrə düşək! Ukraynada icarədarlıq edənlər bizimkilər deyil! Vallah, bizimkilər deyil! Onlar heç cuhud deyillər, onların kim olduqlarını yalnız şeytan bilər: onlar, üzlərinə tüpürülüb tullamağa layiq adamlardır! Budur bunlar da təsdiq edə bilərlər. Şlema sən de, ya da ki, Şmul sən de, belə deyilmi?

Cındır araxçılı, qorxudan gil kimi ağarmış Şlema ilə Şmul dəstənin içindən:

– Vallah, elədir! – deyərək təsdiq etdilər.

Hündür cuhud sözünə davam edirdi:

– Biz heç vaxt düşmənlərlə əlbir olmamışıq, katolikləri isə heç tanımaq istəmirik: qoy cəhənnəm olsunlar! Biz zaporojyelilərlə doğru qardaş kimiyyik...

Dəstənin içindən birisi dedi:

– Necə, zaporojyelilər sizinlə qardaş kimi olsunlar? Yox, məlun cuhudlar, birçə onu görməzsiz! Panlar, bu murdarların hamısını Dneprə atmaq lazımdır!

Bu sözlər bir işarə oldu, cuhudları əl-ayaqlarından tutaraq dalgalar içərisinə atmağa başladılar. Hər tərəfdən fəryad səsi ucaldı. Ancaq sərt zaporojyelilər, cuhudların başmaqlı və corablı ayaqlarının havada oynadıqlarını gördükdə, yalnız gülürdülər. Öz-özünü beləyə salmış yazıq nətiq, tutmaq istədikləri kaftanından sürüşüb çıxdı. Bir alabəzək, dar arxalıqda Bulbanın ayaqlarından yapışdı və yazıq səslə yalvarmağa başladı:

– Böyük ağa, hörmətli pan! Mən sizin rəhmətlik qardaşınız Doroşu da tanıyırdım! O, bütün igidlərin yaraşığı olmağa layiq bir əsgər idi; türklərin əsarətindən qurtarmaq lazım gələndə mən ona səkkiz yüz sexin vermişdim!

– Sən mənim qardaşımı tanıyırdınmı? – deyərək Taras soruşdu.

– Vallah, tanıyırdım! Çox alicənab pan idi.

– Bəs sənın adın nədir?

– Yankel.

Taras:

– Yaxşı, – dedi, sonra fikirləşərək kazaklara müraciətlə belə söylədi. – Lazım olanda cuhudu asmaq üçün həmişə vaxt tapılar, ancaq bu günlük onu mənə verin. – Taras bunu deyib cuhudu, yanında kazakları dayanmış arabalarına doğru sürütlədi. – Hə, bu arabamın altına uzan və tərpenmə, siz isə qardaşlar, cuhudu heç yerə buraxmayın. – Bunu deyib Taras meydana doğru getdi, çünki camaatın hamısı çoxdan oraya toplaşmışdı. Hamı bir anda sahili və qayıq təmirini atıb gəlmişdi; zira indi daha dəniz səfərinə yox, quru səfərinə gediləcəkdi; ona görə də gəmi əvəzində kazak arabaları və at lazım idi. İndi artıq hamı döyüşə getmək istəyirdi. Hamı: qocalar da, cavanlar da, başçıların və köşəvoyun məsləhəti və bütün Zaporojye ordusunun istəyinə görə elə qərara gəlmişdilər ki, düz Polşaya getsinlər, verdikləri ziyan əvəzinə, dini təhqir və kazak şöhrətini biabır etdikləri üçün onlardan intiqam alsınlar. Şəhərlərdən qənimət alıb, kəndləri, taxılları yandırıb

öz adlarını bütün çöldə səsləndirsinlər. Hamı buradaca qurşanır və silahlanırdı. Koşevoyun boyu bir arşın ucalmışdı. O, artıq, sərbəst xalqın yüngül arzularının qorxaq icraçısı deyil, ixtiyarının hüdudu olmayan bir hakim idi, o yalnız hökm verməyi bacaran bir müstəbid idi. O öz ömrünü verərkən, sərbəst və kefcil igidlər başlarını ehtiramla aşağı salaraq nizamla onun qarşısında durur, yuxarı baxmağa belə cürət etmirdilər. O öz ömrünü, qoca və təcrübəli ağıllı fikirlərini dəfələrlə həyata keçirmiş bir kazak kimi bağırmadan, tələsmədən, ağır-ağır verirdi.

O deyirdi:

– Diqqətli olun, hər şeyinizə yaxşı baxın! Arabaları və yağ qablarını təmir edin, silahlarınızı sınaqdan çıxarın. Özünüzlə çox paltar götürməyin: hər kazak özü ilə bir köynək, iki şalvar, bir də bir küpə bulamac və döyülmüş darı götürsün; heç kəsə bundan artıq bir şey olmamalıdır! Arabalarda ehtiyat üçün hər şey olacaqdır. Hər kazakın bir cüt atı olmalıdır. İki yüz cütə qədər də öküz götürmək lazımdır. Çünki keçidlərdə və bataqlıqlarda öküz lazım olacaq. Hər şeydən artıq, panlar, nizam-intizama fikir verin! Mən bilirəm, sizin aranızda patava üçün qadın paltarına, bahalı məxmərə susayan tamahkarlar var. Bu cür şeytan əməlini atın, arvad tumanından əl çəkin, silah götürün, əgər əlinizə düşsə qızıldan, gümüşdən götürün, çünki onlar əvvəla az yer tuturlar, sonra da həmişə işə yararlıdır. Bax, panlar, mən sizə qabaqcadan deyirəm: kim səfərdə içki içsə onun üçün heç bir məhkəmə olmayacaq. Ordunun ön adlı-sanlı kazakı belə olsa, onun it kimi boğazına ip saldırıb arabaların dalına bağladacağam. Onu it kimi yerindəcə güllələtdirəcək, meyitini basdırmayıb qurduqş yemi etdirecəyəm; çünki müharibə vaxtı sərxoşluq edən bir adam xristian qaydası ilə basdırılmağa layiq deyil. Gənclər, hər işdə özünüzdən böyüklərə qulaq asın! Əgər sizə güllə dəysə və ya qılınc ilə başınızı, ya başqa yerinizi çapsalar, buna böyük əhəmiyyət verməyin. Bir atın barıtı bir qədəh araq ilə qarışdırıb birnəfəsə için, hamısı ötüb keçər və heç qızdırmazsınız da. Yaranız isə əgər çox böyük deyilsə, torpağı ovcunuzda tüpürcək ilə yoğurub üstünə qoyun, onda yara tezliklə quruyar. Hə, işə girişin uşaqlar, işə girişin! Tələsməyin, işə möhkəm girişin!

Koşevoy bu cür danışdı. O, sözünü qurtaran kimi bütün kazaklar o saat işə girişdilər. Bütün Seç ayıldı. Heç yerdə bir sərxoş belə

tapmaq mümkün deyildi, elə bil kazakların arasında heç içki içən yox imiş... Kimi təkərlərin çənərlərini düzəldir, arabalara təzə ox salır; kimi bu arabaya ərzaq kisəsi qoyur, o birisi arabaya silah yığır, bəziləri də atları və öküzləri qovurdular. Hər tərəfdən at ayaqlarının tapılması, tüfənglərin sınaq atışı, qılınc səsi, öküz böyürtüsü, araba cırlıtısı, çığırtı və ho-ho-ho səsləri eşidilməkdə idi. Tezliklə kazak taboru lap uzaqlara qədər gedərək bütün çölü tutdu. Əgər bir adam bu dəstənin başından axırına qədər qaçmaq fikrinə düşsəydi, yəqin xeyli qaçmalı olardı. Kiçik taxta kilsədə keşiş dua oxuyurdu, o, hamının üzünə müqəddəs su səpir, hamı xaçı öpürdü.

Tabor hərəkət edib Seçdən aralandığı zaman bütün zaporojyelilər arxalarına baxaraq bir səsle dedilər:

– Əlvida, bizim anamız! Allah səni hər cür belədən hifz etsin!

Uzaq məhəllələrdən keçdikləri vaxt Taras Bulba gördü ki, onun cuhudu Yankel üstü örtülü bir çadır qurub çaxmaq daşı, barıt və yola lazım olan hər cür hərbi ləvazimat, hətta çörək belə satır. “Nə şeytan cuhuddur!” – deyərək Taras düşündü və atını ona doğru sürüb dedi:

– Axmaq, burada nə oturmusan? Məgər səni sərxoş kimi vurnalarının istəyirsən?

Yankel bunun cavabında gizli bir şey söyləyəcəkmiş kimi əllərilə işarə edərək ona yaxınlaşdı və dedi:

– Qoy pan susub heç kəsə bir söz deməsin, kazak arabalarının arasında mənim də bir arabam var, kazaklar üçün ehtiyat aparıram; yolda hər nə istəsələr, elə ucuz qiymətə satacağam ki, hələ heç bir cuhud o cür ucuz şey satmayıb. Vallah, doğru deyirəm, vallah, doğru deyirəm.

Taras Bulba, cuhudun diribaşlığına heyrlənərək çiynlərini çəkdi və atını tabora sürdü.

V

Tezliklə Polşanın cənubi qərb hissəsini başdan-başa bir qorxu bürüdü. “Zaporojyelilər!.. Zaporojyelilər görünmüşdür!..” – deyərək hər tərəfə səs yayıldı. Ayağı yer tutan qaçıb özünü xilas etməyə çalışırdı. Qalalar və qəsrlər tikilməyən, insanın özünə müvəqqəti, hər necə olsa bir küleş daxma qayınb yaşadığı o nizamsız və laqeyd əsrin

adətine görə canını qurtara bilən hər kəs qaçır, heç kəs öz yerində qalmır, oraya-buraya dağılırdı. İnsan düşünürdü ki: “Ev tikməyə əmək və pul sərf etmək nəyə lazımdır, onsuz da tatar hücumundan dağılacaqdır!” Aləm bir-birinə qarışmışdı: kimi öküzünü və kotanı-
nı ata, tüfəngə dəyişərək polklara gedir, kimi heyvanlarını və daşınıl-
ması mümkün olan şeyləri qaçırdaraq gizləndirirdi. Bəzən yollarda
qonaqları silahlı (mənasız da olsa) qarşılayanlara da rast gəlmək olur-
du, ancaq qabaqcadan qaçıb gedənlər hamıdan çox idi. Zaporojye
qoşunu adı ilə məşhur olan, döyüşlərdə bərkimiş bu qoşun dəstə-
lərlə mübarizə aparmağın nə qədər çətin olduğunu hamı bilirdi, onla-
rın hətta zahiri intizamsızlıqlarında belə hər b zamanları üçün
düşünülmüş bir nizam mövcud idi. Atlılar atlarını yormadan, qızıq-
madan yavaş-yavaş sürür, piyadalar ayıq başla arabaların dalınca
gedir; bütün tabor gündüzlər, o zaman lap çox olan insan yaşamaz
düzlərdə və meşələrdə dincələrək, gecələr irəliləyirdi. Ətrafda nələr
olduğunu bilmək üçün özlərindən qabaq qasidlər və casuslar göndə-
rirdilər; çox vaxt onlar heç gözlənilməyən bir yerdən çıxırdılar, onda
hər şey həyatla vidalaşmalı olurdu; kəndləri yanğın bürüyür; qoşunun
arxasınca çatdırılmamış at və heyvanlar elə oradaca öldürülürdü.
Onlar, elə bil vuruşmurdular, eys-ışrətlə məşğul olurdular. Zaporojye-
lilərin, o yarımvəhşilik əsrində hər yere saçdıqları yırtıcılığın dəhşət-
li əlamətlərindən indi adamın tükləri biz-biz durardı. Öldürülmüş
körpələr, qadınların kəsilmiş döşləri, sağ qalmış insanların dizə
qədər soyulmuş dəriləri – xülasə kazaklar öz keçmiş borclarını son
dərəcə bəhə qiymətlə ödəyirdilər. Bir monastırın yepiskopu zaporoj-
yelilərin yaxınlaşdığını eşidib, onların özlərini yaxşı aparmadıqlarını,
zaporojyelilərlə hökumət arasında razılıq olduğunu, onların kralın
qarşısında daşdıqları vəzifələri və həmçinin bütün xalqın hüququnu
pozduqlarını söyləmək üçün öz tərəfindən iki rahib göndərmişdi.

Koşevoy ona belə cavab verdi:

– Mənim və bütün zaporojyelilərin tərəfindən yepiskopa da ki,
heç bir şeydən qorxmasın, bu hələ harasıdır, kazaklar bu yanğınla-
rı öz çubuqlarını alışdırmaq üçün eləyirlər.

Tezliklə özəmətli abbatlıq hər şeyi məhv edən yanğınların alov-
larına büründü, onun iri qotik pəncərələri alov dalğaları arasından
hiddətlə baxırdı. Rahiblərin, cuhudların və qadınların qaçqın dəstə-
ləri, öz mühafizə qarnizonuna ümid bağlayan şəhərləri doldururdu.

Vaxtaşın hökumət tərəfindən göndərilən və xırda polklardan ibarət
olan qoşun ya onları tapa bilmir, ya da ki, elə birinci təsadüfde yor-
ğa atları çapıb geri qaçırdı. Bəzən kralın keçmiş müharibələrdə
qələbə çalmış hərbi rəisləri öz qüvvələrini birləşdirərək zaporojye-
lilərə sinə gərmək qərarına gəlirdilər. Belə hallarda, qaretdən,
tamahkarlıqdan və aciz düşməndən nifrət edən, özlərini yaşlılara
göstərmək istəyən cavan kazaklar, yapıncısının ələyini geri ataraq at
belində məğrur oturan lovğa, özünü öyən polyaklar ilə təkbətək
vuruşmağa can atırdılar. Bu onlar üçün çox əyləncəli bir təcrübə idi.
Onlar əllərinə çoxlu yəhər şeyləri, qiymətli qılinc və tüfəng keçir-
mişdilər. Bu yenice yuvadan uçmuş quşlar, bir ayın içərisində tama-
m ilə dəyişir, kişiləşirdilər. Onların bu vaxta qədər gənclik tərəvəti
hiss edilən üzləri indi dəhşətli və qüvvətli olmuşdu. Öz oğlanlarını
birincilər sırasında görmək qoca Tarasa zövq verirdi. Döyüş və çətin
hərbi vəzifələrin icrası elə bil Ostapın alınına yazılmışdı. O, bir dəfə
da olsa özünü itirmədən, çəşmədən, iyirmi iki yaşında olan gəncdən
ötrü qeyri-təbii görünən bir soyuqqanlıqla, təhlükənin dərəcəsini
dərhal dərk edir, ən çətin vəziyyətdən yaxa qurtarmaq və sonra bu
çətinliyi aradan qaldırmaq üçün yol tapırdı. Onun hərəkətlərində
sınanmış bir inam vardı. Bu hərəkətlərdə gələcək hərbi rəhbərin
xüsusiyyətləri özünü göstərirdi. Onun möhkəm bədənə vardı, igidlik
və cəsarətlə bir aslanı xatırladırdı.

Qoca Taras deyirdi:

– Bu, vaxtında çox yaxşı bir polkovnik olacaq, vallah, yaxşı pol-
kovnik olacaq, özü də ələsindən olacaq ki, öz atasını da ötüb keçəcək!

Andriy tamamilə, güllə və qılıncların məftunedici musiqisinə
dalmışdı. O özünün yaxud düşmənin qüvvələrini qabaqcadan təyin
etməyin, ölçüb nəzərə almağın nə olduğunu bilmirdi. O, müharibə-
dən nazlanırdı və dəlicəsinə zövq alırdı. Başlar qızısqıqda, gözlərin
qarşısında hər şey bir-birinə qarışdıqda, başlar bədənə ayrılıb
töküldükdə, atlar gurultu ilə yerə yıxıldıqda, özü də sərxoş kimi
güllə vızıltısı və qılinc parıltısı içərisində başqalarına zərbə çaldıq-
da və aldığı zərbələri hiss etmədikdə ona elə gəlirdi ki, bir eys-ışrət
məclisindədir. Taras, Andriyin soyuqqanlı və ağılı başında olan
adamların cəsarət etmədiyi işlərə böyük bir ehtirasla girişdiyini və
dəlicəsinə bir hücumla, davada sınanmış qocaları belə heyrətə salan
möcüzələr göstərdiyini seyr etdiyi zaman deyirdi:

– Bu da yaxşı döyüşçüdür, düşmən bunun da öhdəsindən gələ bilməz! Ostap kimi olmasa da, ancaq yaxşı döyüşçüdür.

Qoşun birbaşa Dubno şəhərinə getməyi qərara aldı. Çünki belə bir şəhəyə yayılmışdı ki, bu şəhərdə çoxlu dövlət xəzinəsi var və əhalisi də dövlətlidir. Gün yarımın içində səfər başa çatdı və zaporojyelilər şəhər qarşısında göründülər. Əhali son qüvvələrinə, son imkanlarına qədər özlərini müdafiə etməyi, düşməni evə buraxmaqdan əl çəkməyə meydanlarda, küçələrdə, öz qapılarının ağzında ölməyi qərara almışdı. Şəhərin ətrafına hündür torpaq sədlər çəkilmişdi. Səddin alçaq olduğu yerlərdə daş divar ya batareya xidməti gören ev, ya da palıddan çəpər vardı. Şəhər qarnizonu qüvvətli idi və qarşısındakı vəzifənin bütün ciddiyyətini hiss edirdi. Zaporojyelilər isti-isti səddə girişmək istədilər, ancaq qüvvətli saçma atəşilə qarşılandılar. Görünür meşşanlar və şəhər əhalisi də işsiz qalmaq istəmirdilər, onlar da dəstə ilə şəhər səddinə yığılmışdılar. Onların şiddətli müqavimət göstərmək istedikləri gözələrindən hiss olunurdu; hətta qadınlar da iştirak etməyi qərara almışdılar. Zaporojyelilərin başlarına daşlar, boçkalar, küplər yağır, qaynar qır tökülür, kişilər ilə atılan torpaq onların gözələrini tuturdu. Zaporojyelilərin qala və istehkamdan xoşu gəlməzdi. Mühasirə eləməklə də araları yox idi. Koşevoy geri çəkilmək əmrini verərək dedi:

– Eybi yoxdur, pan qardaşlar, biz geri çəkiliş. Ancaq əgər biz onlardan birini də şəhərdən çölə buraxsaq, mən xristian deyil, mürdar bir tatar olum! Qoy onlar it kimi acından gəbərsinlər!

Qoşun geri çəkilərək, şəhəri mühasirəyə aldı və işsizlikdən ətrafı dağıtmağa, kəndləri, yığılmamış taxıl tayalarını yandırmağa, o il kəndlilərin əldə etdikləri görünməmiş böyük məhsulu tələf etməyə, hələ oraq dəyməmiş dolu sünbüllü tarlalara at ilxıları salmağa başladılar. Şəhərlilər dəhşət içərisində, öz əzəmətlərinin tələf edildiyini görürdülər. Zaporojyelilər isə şəhərin ətrafında, arabalarını iki sıra düzərək, Səddə olduğu kimi daxma salıb çubuq çəkir, qənimət aldıkları silahları bir-birilə dəyişir, eşşəkbeli, təkmecüt oynayır, kinli bir soyuqqanlıqla şəhərə baxırdılar. Gecə tonqallar qalanır, əspazlar böyük mis qazanlarda hər dəstə üçün ayrıca kaşa bişirirdi. Bütün gecəni yanan ocaq başında yuxusuz keşikçilər dururdular. Ancaq tezliklə zaporojyelilər hərəkətsizlikdən və heç bir iş görmədikləri halda uzun müddət ayıq qalmaqdan yavaş-yavaş darıxmağa

başladılar. Hətta koşevoy şərab payını ikiqat artırmağı əmr etdi; bəzən çətin vuruşlar, səfərlər olmayanda orduda belə şeyə imkan verirdilər. Gənclərə, xüsusən Taras Bulbanın oğlanlarına bu cür həyat çox gəlirdi. Andriy yaman darıxırdı. Taras ona deyirdi:

– Ağlısızın biri ağlısız? Səbr elə, kazak, ataman olarsan! Yaxşı döyüşçü təkcə böyük işlərdə özünü itirməyənlər deyil, bəlkə işsizlikdə də kədərəlmədən hər şeyə qatılaraq və necə olursa olsun öz məqsədinə çatandır. – Ancaq coşqun gənc, qoca atası ilə razılaşa bilmirdi. Onların hərəsinin ayrı-ayrı təbiəti vardı, eyni şeyə hər biri başqa-başqa nəzərlərlə baxırdı.

Bu zaman Tovqaç, Tarasın polkunu getirib çatdırdı; onların içində iki yasavul, bir mirzə və başqa polk məmurları da gəlmişdi; toplanan kazakların sayı dörd mindən artıqdı. Aralarında çağırılmadan, əhvalatı eşidən kimi öz istəkləri ilə gəlmiş könüllülər də az deyildi. Yasavullar Tarasın oğlanlarına qoca analarından xeyir-dua və Kiyev Mejiqor monastırında sərv ağacından qayrılmış müqəddəs təsvirlər gətirmişdilər. Hər iki qardaş müqəddəs təsvirləri boyunlarından asdılar və qoca analarını xatırlayaraq bilaxtiyar fikrə getdilər. Bu xeyir-dua onlara nəyi işə deyir, nəyi işə xəbər verirdi. Bu, ya düşməne qələbə çalaraq, qənimət və banduristlərin hər zaman nəğmələrdə tərifləyəcəyi bir şöhrətlə vətənə qayıtmaq xeyir-duasıdır, ya da ki?.. Ancaq, nəməlum gələcək insanların qarşısında, bataqlıqdan yüksələn payız dumanı kimi durur. Quşlar bu dumanın içərisində bir-birini görməyərək və tanımayaraq dəlicəsinə aşağı-yuxarı uçurlar: göyərçin qırğını, qırğı isə göyərçini görmür və heç kəs öz ölümündən nə qədər uzaq uduğunu bilmir...

Ostap artıq öz işi ilə məşğuldur, çoxdan daxməyə çəkilmişdir. Andriy isə, səbəbini özü də bilmədən, bir ürək sıxıntısı hiss edirdi. Kazaklar artıq axşam yeməyini bitirmişdilər, gecə çoxdan düşmüşdü, havanı gözəl iyul gecəsi bürümüşdü. Ancaq Andriy daxməyə getmir, yatmaq istəmir, bilaxtiyar qarşısında duran mənzərəni seyr edirdi. Göyde incə və kəskin şəfəq saçan saysız-hesabsız ulduzlar sayırırdı. Çöl, başdan-başa qatran sürtülmüş arabalarla dolu idi. Yanından yağ qabı sallanan bu arabaların içərisi düşməndən qənimət alınmış yemək və əşya ilə doldurulmuşdu. Arabaların yanında, altında və ətraflarında, hər yerdə, ot üzərində uzanmış zaporojyelilər görünürdü, onlar gözəl bir mənzərə təşkil edərək yatmışdılar: kimi başının altına

dağarcıq, kimi papaq qoymuş, kimi isə başını öz yoldaşının böyrünə söykəmişdi. Hər kazakın mütələq qılıncı, çaxmaq, tufəngi, üzəri mis və demirle bəzəkli gödək çubuq və çaxmaqdaşı var idi. İri öküzlər ayaqlarını altlarına yığb ağır, dəstələrlə yatır, uzaqdan, çöllərə tullanmış boz daşlara bənzəyirdilər. Hər tərəfdən, ot içərisində yatmış əsgərlərin xorultusu eşidilir, ayaqlarının buxovlanmasından narazı olan erkək atlar, cingiltili kişnəmələri ilə bu xorultuya cavab verirdilər. İyul gecəsinin gözəlliyinə başqa bir əzəmət və dəhşət də qarışırdı. Bu, ətrafdakı yağınlardan şəfəqi idi; bir yerdə alov rahat və əzəmətli bir tərzdə göyə yayılır, başqa bir yerdə alışıq bir şeye təsadüf edərək, birdən-birə qasırga kimi qopub, fit səsi verərək ulduzlara qədər yüksəlir və onun parçaları lap göyün dərinliklərində söndürdü. Bir tərəfdə yanmış qara monastır, sərt karteziyan rahibləri kimi durur və yağının hər parıltısında özünün tutqun əzəmətini bürüzə verirdi. Bir yanda isə monastır bağı yanmaqda idi. Ağaclar tütüyə büründükdə sanki fişıldayırdılar. Od parladıqca yetişmiş gavalıları fosforik, bənövşəyi-qızıl rəngində işıqlandırır və orada-burada sarı sarı armudları qıpqırmızı rəngə boyayırdı. Elə buradaca, bunların arasındaca tikili ilə bərabər atəşdə mehv olmuş yazıq bir cubudun və ya rahibin divardan, ağac budağından asılmış meyiti qaralırdı. Alovların üstündə, uzaqdan xırda qara xaclar kimi görünən quşlar dəstə ilə uçuşurdu. Mühəsirə edilmiş şəhər sanki yatmış idi. Damlar, divar və çəpərlər arabir uzaqdakı yağının şəfəqilə işıqlanırdı. Andriy kazak sıralarını dolaşırdı. Ətrafında qarovulçular oturmış olan tonqallar, hər dəqiqə sönməyə hazır idilər; qarovulçular özləri isə, bir kazak iştahı ilə əməlli-başlı yeyib yatmışdılar. O belə bir laqeydliyə bir qədər təcüb edərək: “Yaxşı ki, bu yaxınlıqda qüvvətli bir düşmən yoxdur, heç kimdən ehtiyat etmək lazım gəlmir” – deyərək düşündü. Nəhayət, o özü də arabalardan birinə yanaşıb üstünə dırmaşdı və əllərini başının altına qoyaraq arxası üstə uzandı, lakin gözlərinə yuxu getmədiyi üçün uzun müddət göyə baxdı. Göy onun qarşısında bütün genişliyi ilə dururdu; hava saf və aydın idi. Göydə bir kəmərkimi uzanan köhəkəşən başdan-başa işıqlayırdı. Arabir Andriy özünü unudur kimi olurdu, bu anlarda mürgünün xəfif dumanı göyün üstünü örtürdü, ancaq bir azdan çəkilir, göy yenidən görünməyə başlayırdı. Bu zaman ona elə gəldi ki, gözləri qarşısından əcaib bir insan surəti keçdi. O, bunun sadəcə yuxu təsirindən irəli gəldiyini və dərhal çəkilecəyini güman edərək gözle-

rini geniş açdı və gördü ki, həqiqətən yorğun və quru bir çöhrə əylərək düz onun gözlərinin içinə baxır. Onun uzun və kömür kimi qara pırtıdemiş saçları başındakı örtüyün altından çıxırdı. Gözlərinin əcaib parıltısı və üzünün ölü rəngi onun insan deyil, bir kabus olduğu təsəvvürü yaradırdı. Andriy özü bilmədən ox tufənginə əl atdı və həyəcanlı bir səslə soruşdu:

– Kimsən? Əgər şeytansansa, rədd ol gözümün qabağından; əgər canlı bir insansansa, çox pis vaxtda zarafat edirsən, səni bir gülüyə qurban edərim.

Bunun cavabında xəyal onun susmasını rica edirmiş kimi barmagını dodaqlarına apardı. Andriy əlini aşağı salaraq, ona diqqətlə baxmağa başladı. Saclarının uzunluğundan, boynundan və yarımçıpaq qarayağız sinəsindən onun qadın olduğunu başa düşdü. Ancaq o, bu yerin adamı deyildi. Batmış yanaqlarının üzərində almacıq sümük-ləri qabarıb çıxmış, qara sifəti xəstəlikdən zəifləmiş, dar gözləri qövs şəklində yuxarı qalxmışdı. Andriy onun üzünün cizgilərinə diqqətlə baxdıqca bu qadının ona tanış gəldiyini hiss etdi. Nəhayət, o səbir edə bilməyib soruşdu:

– De görüm, sən kimsən? Mənə elə gəlir ki, səni tanıyıram və harada isə görmüşəm.

– İki il bundan əvvəl, Kiyevdə.

– İki il bundan əvvəl... Kiyevdə... – deyərək Andriy təkrar edərək, tələbelik həyatından qalmış xatirələri diqqətlə araşdırmağa başladı. O bir də diqqətlə qadına baxdı, sonra birdən-birə var səsilə çığırdı:

– Sən tatar qızısan! Vovçodanın qızının, gənc xanımın qulluqçususan!

– Sss! – deyərək tatar qızı əllərini yalvarıcı bir şəkildə sinəsinə sıxdı, bütün vücudu ilə titrəyərək Andriyin bu cür bərk qışqırmasından bir adamın oyanıb-oyanmadığını bilmək üçün başını arxaya çevirdi.

Andriy tənəffüs bir halda, qəlbinin həyəcanından səsi tutula-tutula və dili dolaşa-dolaşa pıçıltı ilə dedi:

– Danış, danış görüm sən buraya nə üçün və necə gəlmisən? Gənc xanım haradadır, hələ sağdır mı?

– Xanım burada, şəhərdədir.

– Şəhərdədir? – deyərək Andriy az qalmışdı ki, yenə çığırsın, üre-yinin şiddətlə döyündüyünü hiss elədi. – Bəs nə üçün şəhərdədir?

– Ona görə ki, qoca pan da şəhərdədir; o, artıq il yarımır ki, Dubonun voyevodasıdır.

– Bəs gənc xanım necədir, ərəmi gedib? Sən nə qərribə adam-san, bir danış görüm, o neyləyir?..

– O iki gündür ki, heç bir şey yeməyib.

– Necə?..

– Şəhər əhalisindən heç kəsin bir parça çörəyi yoxdur, çoxdandır hamı torpaq yeyir.

Andriy yerində donub qaldı.

Xanım səni şəhər səddindən zaporojyelilər arasında görüb, mənə dedi:

– Get o igidə söylə, əgər mənə xatırlayırsa, yanıma gəlsin, əgər xatırlamırsa qoca anamdan ötrü bir parça çörək versin; çünki gözü-mün qabağında anamın acından ölməsini görmək istəmirəm. Qoy əvvəlcə mən ölüm, o menden sonra ölsün. Onun ayaqlarına düşüb yalvar, onun da qoca anası var, qoy onun xatirinə bir parça çörək versin!

Gənc kazakın qəlbində müxtəlif hisslər alovlandı.

– Sən buraya haradan gəlib çıxdın? Necə geldin?

– Yeraltı yol ilə.

– Məgər burada yeraltı yol var?

– Var!

– Haradadır?

– Bizi ələ verməzsən ki, igid?

– Müqəddəs xaça and içirəm!

– Dərəyə düşəndə, axar sudan bir az o yandakı qamışlıqdadır.

– Düz şəhərə çıxır?

– Düz şəhər monastırına çıxır.

– Gedək, bu saat gedək!

– İsa və müqəddəs Məryəm xatirinə, bir parça çörək də götür.

– Yaxşı, götürərəm. Sən burada arabanın yanında dur, ya da yaxşısı budur ki, arabada uzan, səni heç kəs görməz, hamı yatıb; mən bu saat qayıdaram.

O öz daxmalarının ərzağı saxlanılan arabalara doğru getdi. Ürəyi döyünürdü. Bütün keçmişlər, indiki kazak düşərgəsinin ağır hərbi həyatı ilə boğulmuş bütün xatirələr, birdən-birə alovlanaraq üzə çıxdı və indiki vəziyyəti ona unutturdu. Yəne o meğrur qadın sanki dəniz-

lərin girdabından çıxaraq qarşısında dayandı. Gözəl əllər, gözlər, gülümseyən dodaqlar, sinəsinə buruq-buruq tökülən qalın və tünd qumral saçlar, qızlıq qədd-qamətinin elastiki və mütənasib quruluşu yenə onun xatirəsində canlandı. Yox, onlar onun hafizəsində sönməmiş, məhv olmamışdı; onlar yalnız başqa qüvvətli hərəkətlərə yer açmaq üçün müvəqqəti yana çəkilmişdilər. Lakin tez-tez bu xatirələr gənc kazakın dərin yuxusunu pozur, çox vaxt o ayılaraq, yuxusunun qaçmasının səbəbini izah edə bilmədən yatağında uzanıb qalırdı.

Andriy getdikcə, qızı yenidən görəcəyini düşünür və bu düşüncələrdən ürəyi daha bərk döyünməyə başlayır, dizləri titrəyirdi. Arabalara çatdıqda o, nə üçün buraya gəldiyini tamamilə unutdu. Nə etməli olduğunu xatırlamaq üçün uzun zaman əli ilə alnını ovuşdurdu. Nəhayət, xatırlayıb diksindi, bütün vücudunu bir qorxu aldı, birdən fikrinə gəldi ki, o, acından ölür. Arabaya atılaraq, bir neçə iri qara çörəyi qol-tuğuna vurdu, ancaq həmin dəqiqə fikrinə gəldi ki, cüssəli və sadə bir zaporojyeli üçün yararlı olan bu çörək zərif bədənli qız üçün qaba və nalayiq deyilmi? O birdən keçən gün köşevoyun, aspazları üç günə yetişəcək qarabaşaq ununu bir dəfəyə bişirdikləri üçün töhmətləndirdiyini xatırladı, qazanlarda bol bulamac tapa biləcəyinə tamamilə əmin olaraq, o, atasının yol qazançasını götürdü və öz daxma aspazlarının yanına getdi. Aspaz, altının közü sönməmiş, iki onvedrəlik qazanın yanında yatmışdı. O hər iki qazanın boş olduğunu görərək, heyret etdi. Başqa dəstələrdən daha az adamları olduğu halda öz dəstələrinin bu qədər bulamacı yeməsi insan qüvvəsi xaricində idi. O, başqalarının da qazanlarına baxdı, heç yerdə bir şey tapmadı. Qeyri-ixtiyari olaraq: “zaporojyelilər uşaq kimidirlər, az da olsa yerlər, çox da olsa” məsəli onun yadına düşdü. Nə etməli? Atasının polkundakı arabada, monastır çörəkxanası qarət edildikdə tapılan ağ çörək kisəsi olduğunu xatırladı. O, düz atasının arabasına yaxınlaşdı, ancaq kisenin arabada olmadığını gördü. Ostap kiseni başının altına qoymuş, bütün səhra boyu xoruldayaraq yatırdı. O bir əli ilə kisədən yapışib, ələ dartdı ki, Ostapın başı yerə düşdü, qalxaraq yerində oturdu və yuxulu gözlerini açmadan var qüvvəsilə bağırırdı:

– Tutun, tutun şeytan polyakı, atı tutun, atı! – Andriy əlindəki kiseni onun üstünə qaldıraraq qorxu içərisində çığırırdı. – Sus, yoxsa səni öldürərəm! – Ancaq Ostap onsuz da daha çığırırdı. Sakitləşib ələ bərkdən xoruldamağa başlamışdı ki, nəfəsinin təsirindən üstünə

sərildiyi otlar belə tərpenirdi. Andriy, Ostapın sayıqlamasını kazaklardan birini oyadıb–oyatmadığını öyrənmək üçün qorxu içərisində ətrafa baxdı. Yaxında yatanlardan kəkilli bir kazak başını dikəldərək göz-
lərile ətrafı süzdü və yenidən başını yerə qoyub yatdı. Bir–iki dəqiqə
gözlədikdən sonra nəhayət, Andriy yükünü götürüb yola düzəldi.
Tatar qızı qorxudan güclə nəfəsini alaraq uzanmışdı.

– Dur gedək! Hamı yatıb, qorxma! Əgər bütün şeylər mənim əli-
mə yerləşməsə, bu çövrəklərdən birini götürə bilərsənmi? – deyərək,
kisələri dalına atdı, arabaların yanından keçərkən bir kisə dəri da
götürdü. Qıza vermək istədiyi çövrəkləri belə əlinə alıb, şeylərin ağır-
lığı altında bir qədər belini əyərək, yatmış zaporoyyelilərin arasından
cəsarətlə keçməyə başladı.

Atasının yanından keçəndə qoca Bulba:

– Andriy! – deyərək onu çağırırdı. Qorxudan Andriyin ürəyi dayan-
dı, titrəyərək yavaşca soruşdu:

– Nə var?

– Sənin yanında arvad var! Vallah, durub qabırğalarını əzərim:
qadınlar sənin axırını pis eyləyəcəklər! – bunu deyərək o, başını
dirseyinə dayadı və örtüyə bürünmüş tatar qızına diqqətlə baxma-
ğa başladı. Andriy atasının üzünə baxmağa cəsarət etməyərək,
hərəkətsiz dayanmışdı! Amma sonra gözlerini qaldırıb atasına bax-
dıqda, qoca Bulbanın əlini başının altına qoyub yatdığını gördü.

O, xaç çəkdi. Qəlbindəki qorxu böyük bir sürətlə çəkildi. Dönüb
tatar qızına baxdı. Başdan–ayağa çadraya bürünmüş qız, qara qranit
heykəl kimi onun qarşısında durmuşdu, uzaq bir şəfəqın parıltısı yal-
nız onun ölü gözü kimi donmuş gözlerini işıqlandırır. Andriy onun
qolundan dartdı və onlar tez–tez dala baxaraq, bir yerdə getdilər.
Nəhayət, onlar dayaz bir dərəyə çatdılar, dərənin girintili–çıxıntılı
dibindən yavaş–yavaş su axırdı. Bu dərəyə düşərkən Zaporoyje tabo-
runun tutduğu çöl tamam onların nəzərindən itdi. Hər halda Andriy
geri baxdıqda arxasında divar kimi, adam boyu hündürlüyündə bir
təpəcik yüksəldiyini gördü. Bu təpəciyin başında bir neçə cır–cırotu
tərpenir, bu otların üstündən isə parlaq onluq qızıldan qayrılmış əyri
orağa bənzəyən ay göyə yüksəlirdi. Sehradan əsən meh dan sökül-
məsinə az qaldığını xəbər verirdi. Ancaq heç yerdən, lap uzaqdan da
olsa belə xoruz səsi gəlmirdi; çünki çoxdan bəri nə şəhərdə, nə dağı-
dılmış ətraf kəndlərdə bir dənə də olsun xoruz qalmamışdı. Balaca

bir tirin üstü ilə suyu keçdilər, bura artıq o biri sahilədən daha yüksək
görünən və tamamilə sıldırım bir uçurum olan qarşı sahilədi. Bu yer-
lər, çox ehtimal ki, şəhər istehkamlarının ən möhkəm bir nöqtəsi idi,
torpaq hasar burada alçaq olsa da arxasından qarnizon görünmürdü,
amma bir az uzaqdan qalın monastır divarları yüksəlirdi. Sıldırım
sahili tamam əlaqəti basmış, onunla axar su arasındakı balaca dərə-
də adam boyu hündürlüyündə qamışlıq bitmişdi. Uçurumun başında
hələ indiye qədər qalmış hörmə çəpər qalıqları, vaxtilə burada bos-
tan olduğunu göstərirdi. Onların qarşısında aypəncəsi otunun iri yar-
paqları görünürdü. Orada–burada qarayazı otu və vəhşi tikan gözə
çarparırdı. Günəbaxan başını bu otların hamısından ucaya qaldırmışdı.
Buralar bataqlıq və sulu olduğu üçün, tatar qızı başmaqlarını çıxartdı
və ələyini ehtiyatla qaldırıb, ayaqyalın getməyə başladı. Onlar
qamışlığın arasından keçərək bir koma cır–cırpının qarşısında dayan-
dılar, cırpını kənara çəkərək künbəddi bir lağım tapdılar. Lağımın
ağız çövrə bəşirilən peçin deşiyindən bir az böyük olardı. Tatar qızı
başını əyərək lağımın birinci girdi. Kilsələrlə keçə bilsin deyərək
eyilmiş Andriy onun arxasınca getdi və bir azdan onlar tamamilə
qaranlıqda qaldılar.

VI

Andriy çövrə kisələrini dalında apararaq tatar qızını təqib ələyir,
dar, qaranlıq, torpaq koridorda güc ilə hərəkət edirdi. Qız ona deyirdi:

– Tezliklə yolumuz işıq olacaq, mən çıraq qoyduğum yerə yaxın-
laşırıq. – Doğrudan da lağımın torpaq divarları yavaş–yavaş işıqlan-
mağa başladı. Onlar kiçik kilsəyə oxşayan, balaca bir meydançaya
çatdılar. Divarın dibinə mehrab şəklində ensiz bir stol qoyulmuşdu,
ondan yuxarıda tamamilə solmuş və sürtülmüş katolik Həzrət
Məryəminin təsviri görünürdü. Qarşısında asılmış kiçik gümüş çıraq
bu təsvirin üzərinə sönük bir işıq salırdı. Tatar qızı əyilib burada
qoyub getdiyi mis çırağı yerə qaldırdı. Bu çırağın nazik uzun aya-
ğı vardı, ətrafındakı zəncirlərdən məşallar və çırağın odunu tənzim
etmək, söndürmək üçün sancaqlar asılmışdı. Qız təsvirin qarşında-
kı lampanın odu ilə çırağı yandırdı. İşıq artdı. Onlar indi bir yerdə
gedərək, gah qüvvətli işığa düşür, gah da kömür kimi qara kölgələr

salarq, Jerardonun della notte şəkillərini xatırladırdılar. İgidin sağ-lamlıq və gənclik ifadə edən tərəvətli üzü ilə qızın yorğun və saral-mış siması arasında böyük bir ziddiyyət vardı. Keçid bir az genişlən-di, Andriy belini düzəltdi. O, Kiyev mağaralarını xatırladan bu torpaq divarları böyük bir maraqla seyr edirdi. Kiyev mağaralarında olduğu kimi burada da divarların içi qazılmış və orada-burada tabutlar qoyulmuşdu. Hətta bezi yerlərdə rütubətin təsirindən yumşalmış və una dönmüş insan sümüklərinə də təsadüf olunurdu. Görünür ki, burada da müqəddəs adamlar olmuş, onlar da dünya fərtınalarından, fəlakətlərindən və insanı yoldan çıxaran işlərdən qaçaraq burada giz-lənmişdilər! Bezi yerlərdə rütubət çox güclü idi. Bəzən ayaqlarının altından tamamilə su axırdı. Andriy, daima yorulan yoldaşına dincəl-mək imkanı vermək üçün tez-tez dayanmalı olurdu. Tatar qızının yediyi bir parça çörək, uzun zaman yemədiyi üçün zəifləmiş mədə-sində elə ağır əmələ gətirmişdi ki, o, tez-tez, neçə dəqiqələrlə yerin-də hərəkətsiz qalırdı. Nəhayət, qarşısına bir balaca dəmir qapı çıx-dı. Tatar qızı zəif bir səsle:

– Allaha şükür, gəlib çatdıq, – deyə qapını vurmaq üçün əlini qal-dırdı, ancaq gücü çatmadı. Onun əvezinə Andriy qapını bərk döydü; qapıdan daldə böyük boşluq olduğunu göstərən bir gurultu qopdu. Bu gurultu, deyəsən yüksək təqlərə rast gələrək səsini dəyişirdi. Bir-iki dəqiqədən sonra açarlar cingildədi və kiminsə pilləkənlərdən endi-yini bildiren ayaq səsləri eşidildi. Nəhayət qapı açıldı. Onları, darısqal pilləkəndə, əlində açar və şam olan bir rahib qarşıladı. Andriy, kazakların kin və nifrət bəslədikləri və cuhudlardan daha vəhşi rəf-tar etdikləri bu katolik rahibini gördükdə ixtiyarsız olaraq dayandı. Rahib də Zaporojye kazakını görərək, bir qədər geri çəkildi, ancaq tatar qızının dediyi anlaşılmaz bir söz onu sakit elədi. Rahib onların yollarını işıqlandırdı, içəri buraxdı, arxalarınca qapını bağladı və pil-ləkənlə yuxarı çıxardı. Onlar monastır kilsəsinin yüksək və qaranlıq təqləri altına gəldilər. Üzerinə iri şamdanlar və uzun şamlar düzül-müş mehrablardan birinin qarşısında bir keşiş dizi üstə durmuş, sakit dua edirdi. Əllərində buxurdan tutmuş iki gənc kilşə müğənnisi onun hər iki tərəfində diz çöküb dayanmışdılar. Onların əyinlərində ağ krujevalı şemizet və bənövşəyi mantiya vardı. Keşiş şəhərin xilas ol-ması, düşkün ruhların yüksəlməsi, əhalinin səbirli olması, bəd-bəxtliklərə göz yaşından başqa bir çarə görməyən və narazılıq, qor-

xaqlıq hissi oyadan şeytanın dəf olması kimi bir möcüzə göndərmə-si üçün Allaha dua edirdi. Xəyala bənzəyən bir neçə qadın skamyə-lərə söykənərək və yorğun başlarını stulların daldındaki qara taxtalara dayayaraq dizi üstə dayanmışdılar. Yan kümbədləri saxlayan dirəklə-rə, dördbucaqlı sütunlara söykənmiş bir neçə kişi də qəmgin halda diz çökmüşdülər. Mehrabın üstündəki pəncərənin rəngbəreng şüşə-ləri şəhərin qızartısından parlayır, döşəməyə dairə şəklində göy, sa-rı və başqa rəngli işıqlar düşərək birdən-birə bütün kilsəni işıqlandı-rırdı. Uzaqda, dərinliklərdə olan mehrab birdən-birə şəfəq içərisin-də işıqlandı. Buxurdanın tüstüsü qövs-qüzehli bulud kimi havada durmuşdu. Qaranlıq küncdə dayanmış Andriy heyrət içərisində işığın törətdiyi bu möcüzəyə baxırdı. Bu zaman arqanın əzəmətli gurultu-su bütün kilsəni doldurdu. Bu səs get-gədə artaraq və böyüyərək ağır ildırım gurultusu kimi yayıldı, sonra səmavi bir musiqiyə çevrilərək, qız səsi kimi nazik bir səsle kilsənin təqlərinə qədr yüksəldi və yenidən ildırım gurultusu qoparıb susdu. Bu ildırım gurultuları uzun zaman təqlərin arasında titrəyərək gəzdi. Andriy bu əzəmətli musi-qiyə, ağzını azacıq açaraq, heyrət edirdi. Bu zaman o, etəyindən kiminsə dartdığını hiss etdi.

Tatar qızı:

– Vaxtdır! – dedi.

Onlar, heç kəs görmədən, kilsəni keçib, qarşıdaki meydançaya çıxdılar. Dan yeri artıq çoxdan qızarmışdı, hər şey günəşin çıxacağı-nı xəbər verirdi. Kvadrat şəklində olan meydança tamamilə boş idi. Meydanın ortasında, hələ bu yaxınlarda, bəlkə də bir həftə bundan əvvəl buranın yeməli şeylər bazarı olduğunu göstərən taxta stollar dururdu. O zamanlar adətən daşla döşənməyən səkilər qurumuş pal-çıq toplantısından ibarət idi. Meydança hər tərəfdən birmərtəbəli daş və palçıq evlərlə əhatə edilmişdi. Bu evlərin divarları boyu, çarpaz ağaclar vurulmuş sütun və dirəklər düzülmüşdü. O zamanın meşşan-ları ümumiyyətlə belə evlər tikərdilər, hələ indi də Litva və Polşanın bezi yerlərində bu cür evlərə təsadüf etmək olur. Bu evlərin olduqca yüksək, çoxlu pəncərə və hava yolları ilə dolu damları vardı. Bir tə-rəfdə, kilsəyə lap yaxın bir yerdə, başqa evlərdən daha yüksək və fərqli bir imarət tikilmişdi; bu ya şəhər bələdiyyəsi, ya da başqa bir hökumət idarəsi binası idi. Bu bina ikimərtəbə idi, üstündə, keşikçi dayanan ikitəqlı bir qüllə vardı. Dama böyük bir saat yerləşdirilmişdi.

Meydanda sanki həyat əsəri yox idi, ancaq Andriyə elə gəldi ki, zəif bir inilti eşidir. Diqqətlə baxıb, meydançanın başqa tərəfində iki-üç adamın tamamilə hərəkətsiz uzandıqlarını gördü. Andriy bu adamların yatmış və ya ölmüş olduqlarını bilmək üçün daha diqqətlə baxmağa başladı, birdən lap ayağının altında uzanmış bir şeye toxundu. Bu bir qadın cəsədi, yəqin cuhud qadının cəsədi idi. Deyəsən bu qadın hələ gənədi, ancaq üzünün yorğun, ağır iztirablara təhəmmül etdiyini göstərən cizgilerindən bu gəncliyi hiss etmək olmurdu. Onun başında qırmızı ipək yaylıq vardı; qulaqlarında iki qatar mirvari və ya muncuq parlayırdı, iki-üç uzun və qıvrım saç onun quru, gərgin damarlı boynuna düşmüşdü. Yanında süd tapmadığı üçün hirsindən anasının arıq döşlərini tutub sıxmış bir uşaq uzanmışdı. O, artıq nə ağlamır, nə də nə də bağırırdı, yalnız gücsüz bir tərzdə qalxıb-enən qarnından hələ ölmədiyini, ya da axır nəfəsini çəkməyə hazırlaşdığını düşünmək olardı. Onlar küçəyə girdilər, birdən dalıcinli bir adam onları dayandırdı. Andriyin qiymətli yükünü görərək, pələng kimi onun üstünə atıldı, əllərilə yapışdı:

– Çörək! – deyərək bağırır. Ancaq onda bu qızğınlığa uyğun bir qüvvə yox idi. Andriy onu itələdi, o yerə sərilirdi. Andriyin yazığı gəldi və ona bir çörək atdı. O, qudurmuş it kimi çörəyin üstünə atıldı, dişlədi, gəmirdi və elə burada, küçədəcə, uzun müddət yemədiyindən mədəsi xarab olduğu üçün, dəhşətli iztirablar içərisində öldü. Demək olar ki, hər addımda aclığın dəhşətli qurbanları onları heyretə gətirirdi. Elə bil adamların bir çoxu evlərində aclığa davam gətirə bilməyib, küçəyə çıxmışdı ki, bəlkə havadan qüvvə verici oturmuşdu, onun yatmış, ölmüş və ya sadəcə ürəyi getmiş olduğunu demək mümkün deyildi, hər halda o, heç bir şey eşitmir, heç bir şey görmürdü. Başını döşünə salıb bir yerdə hərəkətsiz oturmuşdu. Ayrı bir evin damından ağzı aşağı, kəndirdən arıq bir bədən asılmışdı. Yazıq, achiq əzabına davam gətirməyərək, özünü öldürməklə biryolluq canını qurtarmaq istəmişdi. Achiq bu cür dəhşətli nəticələrini gördükdə Andriy özünü saxlaya bilməyib tatar qızından soruşdu:

– Məgər bunlar öz həyatlarını qorumaq üçün heç bir yol tapa bilməyiblər? Əgər insan lap çarəsiz qalsa, əlac yoxdur, bu vaxta qədər iyrəndiyi şeyləri də yeyə bilər. O, qanunən yeyilməsi qadağan olunan heyvanlarla da qidalana bilər, belə bir vaxtda hər şeydən istifadə etmək lazımdır.

Tatar qızı:

– Hər şeyi, yeyiblər, – deyərək cavab verdi. – Bütün heyvanları yedilər: bütün şəhərdə bir at, bir it, hətta bir siçan belə tapmaq olmaz. Bizim şəhərdə heç bir vaxt ehtiyat saxlanmazdı; hər şey kəndlərdən gətirilirdi.

– Bəs bu cür miskin bir ölümle həlak olduğunuz halda yenə də şəhəri müdafiə etmək fikrindəsiniz?

– Bəli, bəlkə də voyevoda şəhəri təslim edərdi, ancaq dünən Bujanda olan polkovnik şəhərə bir qırğı ilə məktub göndərirdi ki, təslim olmasınlar, bir polk qoşunla köməyə gəlir, yalnız başqa bir polkovniki gözləyir ki, bir yerdə gəlsinlər. İndi hər dəqiqə onları gözləyirlər... Budur evə gəlib çatdıq.

Andriy hələ uzaqdan, başqa evlərə bənzəməyən və italyan memarı tərəfindən tikildiyi məlum olan bir ev görürdü. Bu, gözəl, nazik kərpiclərdən tikilmiş ikimərtəbəli bir ev idi. Aşağı mərtəbənin pəncərələrinin üstündə yüksəyə qalxan qranit karnizlər vardı; bütün yuxarı mərtəbə dəhliz əmələ gətirən kiçik tağlardan ibarət idi, bu tağların arasında dövlət nişanları ilə bəzənmiş şəbəkələr görünürdü; evin küncələrində də bu nişandan vardı. Boyalı kərpicdən tikilmiş geniş pilləkən, düz birbaşa meydana çıxırdı. Pilləkənin ayağında, hər tərəfdə bir keşikçi oturmuşdu. Onlar gözəl, simmetrik olaraq bir əllərində baltalı mizraq tutmuş, o biri əllərini öylənmiş başlarına dayamışdılar, bu qayda ilə onlar canlı adamdan çox heykələ bənzəyirdilər. Onlar nə yatır, nə də mürgüləyirdilər, ancaq deyəsən heç bir şey hiss etmirdilər, hətta pilləkənlə kimin çıxdığına belə əhəmiyyət vermirdilər. Pilləkənin başında, bəzəkli geyinmiş, təpədən-dırnağa qədər silahlanmış, əlinde dua kitabı tutmuş bir döyüşçüyə rast gəldilər. Döyüşçü yorğun gözlərini qaldıraraq onlara baxdıqda tatar qızı ona bir kəlmə söz dedi, o, gözlərini yenidən dua kitabının açıq səhifəsinə dikdi. Onlar birinci otağa daxil oldular, bu qəbul otağı idi. Otaq müxtəlif vəziyyətlərdə oturmuş soldatlarla, xidmətçilərlə, it saxlayanlarla, şərab verənlərlə və həm hərbi, həm də mülkədar Polşa zadeganının mənəbini göstərmək üçün lazım olan hər cür nökrərlərlə dolu idi. Otaqdan yenice sönmüş piltə qoxusu gəlirdi. Qəfəsli geniş pəncərədən şəhər işığının çoxdan düşməsinə baxmayaraq, otağın ortasında qoyulmuş adam boyu şamdanlarda çıraqlar hələ də yanmaqda idi. Andriy, dövlət nişanı və bir çox başqa həkk olunmuş bəzəklərlə bəzənmiş geniş palıd qapıya doğru getmək istədi, ancaq tatar qızı

onun qolundan çəkərək, yan divardakı balaca qapını göstərdi. Bu qapıdan keçərək, onlar koridora və oradan da bir otağa girdilər. Andriy bu otağa diqqətlə tamaşa eləməyə başladı. Pəncərə taxtasının aralarından giren işıq bəzi şeyləri: tünd qırmızı rəngli pərdəni, qızıl suyuna çəkilmiş karnizi və divarlardakı yağlı boya şəkillərini işıqlandırır. Tatar qızı Andriyə burada qalmasını işarə etdi, o biri otağın qapısını açdı, bu zaman oradan bir işıq parladı. Andriy pıçıldı və zəif bir səs eşitdi, bu səs onun bütün varlığını titrətdi. O, açıq qapının arasından uzun, gözəl hörüyü yuxarıya qaldırdığı əlləri üstünə düşmüş mütenasib bir qadın fiqurunun sürət ilə keçdiyini gördü. Tatar qızı geri qayıdıb, onu çağırdı. Otağa necə girdiyi, arxasınca qapının necə örtüldüyünü bilmədi. Otaqda iki şam yanırdı. Müqəddəs təsvirin qarşısında bir çıraq, altında yüksək pilləli bir stol vardı. Katolik adətinə görə dua zamanı bu pillələrin üzərində diz çökdürdülər. Ancaq Andriyın gözləri bunları axtarmırdı. O, başqa bir tərəfə çevrildi və elə bil sürətli hərəkətdə ikən donub daşa dönmüş bir qadın gördü. Sanki qadın bütün vücudu ilə onun üzərinə atılmaq istəmiş və birdən-birə dayanmışdı. O da heyrət içərisində qadının qarşısında dayanıb qaldı. Andriy onu bu cür görəcəyini təsəvvür etmirdi. Bu, o deyildi, vaxtilə tanıdığı qız deyildi, indi gördüyü qızda ona, əvvəlkinə bənzər heç bir şey yoxdu, fərq yalnız orasında idi ki, bu, əvvəlkindən ikiqat cazibədar və gözəl idi. Vaxtilə onda bir yarımçıqlıq, natamamlıq vardı, indi isə, rəssamın son fırçasını vurub bitirdiyi tam bir əsər idi. Bu artıq qəşəng, yelbeyin bir qız yox, gözəlliyi kamala yetmiş bir qadın idi. Bunun gözlərində tam bir hiss, bu hissın olmasına işarə, eyham yox, tam bir hiss ifadə olunurdu. Bu gözlərdə yaş hələ qurumamış, ruha nüfuz edən parlaq bir nem ilə örtülmüşdü. Sinəsi, boynu və çiynləri tamamilə kamala yetmiş gözəlliyi ifadə edirdi. Əvvəlcə kiçik qıvrımlarla üzünə dağılan saçları, indi yoğun və gözəl bir hörüyə çevrilmiş, bu hörüyün bir hissəsi yığılmış, bir hissəsi isə bütün qolu uzunluğuna tökülüb incə, uzun qıvrımlarla sinəsinə düşmüşdü. Sanki onun sifətinin bütün cizgiləri dəyişmişdi. Andriy hafizəsində dolayan cizgilərdən heç olmazsa birini onun üzündə tapmaq istədi. Lakin bu nahaq idi. Onun üzü nə qədər solğun olsa da, bu solğunluq onun qərībā gözəlliyini pozmur, əksinə bu gözəlliyə bir cazibə qüvvəsi, dəf edilməsi mümkün olmayan bir qalibiyyət qüvvəsi verirdi. Andriyın ürəyində mərhəmətli bir qorxu əmələ gəldi və qızın qarşısında hərəkətsiz olaraq dayandı. Qız da gözəl və igid kazaka baxaraq heyran

olmuş kimi idi. Kazak sanki bu hərəkətsizliyində belə son dərəcə sərbəst olduğunu meydana çıxarırdı; gözlərində bir iradə qüvvəsi vardı, məxmər qaşları qövs kimi əyilmişdi, günəşdən yanıb yanaqları bəkarət odu kimi, gənc, qara bıqları isə ipək kimi parlayırdı.

– Yox, mən sənə təşəkkür etmək imkanına malik deyiləm, alıcınab igid! – deyərək qız sözə başladı və bu sözləri dedikdə onun gümüş kimi cingildəyən səsi titrədi. – Bunun əvəzini sənə, mənim kimi zəif bir qadın deyil, yalnız Allah verə bilər, mənim kimi zəif bir qadın neyləyə bilər?.. – O, gözlərini aşağı dikdi, ətrafına ox kimi uzun kirpiklər düzülmüş göz qapaqları, gözəl və qar kimi ağ yarım dövrlərlə bu gözlərin üstünü örtürdü; bununla o, gözəl üzünü tamamilə aşağı endirdi və bu üz incə bir qızartı ilə kölgələndi. Andriy ona heç bir cavab verə bilmədi. O, ürəyindəkilərin hamısını eyni hərəkətlə demək istəyirdi, ancaq bacarmırdı, hiss edirdi ki, nə isə bir şey onun ağzını yumur, səsinə boğur; hiss edirdi ki, ruhani məktəbində, hərbi, köçəri həyat içərisində tərbiyə almış bir adam belə sözlərə cavab verə bilməz. Ona görə də özündəki bu kazak xasiyyətinə acığı tuturdu.

Bu zaman tatar qızı otağa girdi. O, artıq, igidin gətirdiyi çörəyi və ayrı yeməli şeyləri doğramışdı. Onları bir qızıl nimçənin içərisində xanımının qarşısına qoydu. Gözəl qız bir tatar xidmətçisinə, bir çörəyə baxıb, sonra gözlərini Andriyə çevirdi; bu baxışlar çox söz deyirdi, qəlbini bürüyən hissləri ifadə üçün yorğun və qüvvəsiz olan bu rıqqətli baxışlar Andriyə hər cür danışdıqdan daha çox şeylər anladır. Andriy birdən-birə özündə bir yüngüllük hiss etdi, ona elə gəldi ki, qəlbini sıxan düşümlər artıq açıldı. Bu vaxta qədər hansı bir cildovda isə saxlanan hisslərin hamısı indi sərbəst və azad olub qarşısalınmaz bir söz axını kimi axmaq istədiyi vaxt gözəl xanım birdən-birə tatar qızından, müraciətlə, soruşdu:

- Anam necə oldu? Onun üçün apardımı?
- Ananız yadır.
- Atama necə?
- Apardım; o özü, şəxsən igidə təşəkkür etmək üçün gələcəkdir.

Qız bir parça çörək götürüb ağzına apardı. Andriy səsinə çıxarmadan, ancaq onun parlaq barmaqları ilə çörəyi necə kəsib yeməsinə baxırdı. O birdən, achiqdan qudurmuş və bir parça çörək yeyən kimi gözünün qabağındaca ölmüş adamı xatırladı. Rəngi qaçdı, qızın əlindən tutaraq çıxırdı:

– Bəsdır! Daha yemə! Sən çoxdandır bir şey yeməmişən, indi çörək sənın üçün zəhər kimidir. – Qız o dəqiqə əlini salladı, çörəyi nımçəyə qoydu və müti bir uşaq kimi Andriyin gözlərinə baxdı. Kim öz sözü ilə bu mənzərəni təsvir edə bilər? Bəzən bir qızın baxışlarında olan mənanı, bu baxışları görən qəlbi dolduran rıqqəti, hansı həkkak, hansı rəssam fırçası, hansı qüdrətli söz ifadə edə bilər?

Andriy ürəyini, ruhunu dolduran bir həyəcanla bağırdı:

– Qəlbimin sultanı! Sənə nə lazımsa, nə istəyirsənsə mənə əmr et! Mənə dünyada ən çətin olan bir iş tapşır, mən onu yerinə yetirmək üçün gedərəm! Heç bir kəsin yerinə yetirə bilməyəcəyi bir işi mənə tapşır. Mən onu icra edir – özümü məhv edərdəm, məhv edərdəm! Məhv edərdəm! Müqəddəs xaça and olsun ki, sənın yolunda məhv olmaq mənim üçün şirindir. Yox, bunları ifadə etməyə mən qadir deyiləm! Bunları Mənim üç xutorum var, atamın ilxısının yarısı mənimdir, anamın atama gətirdiyi bütün şeylər və hətta atamdan gizlədiyi şeylər belə mənimdir. Məndə olan silah bizim kazaklardan heç birində yoxdur; qılıncımın tək cə dəstəsinə ən yaxşı ilxı və üç min qoyun verirlər. Əgər bir cə söz desən, ya da ki, yalnız incə qara qaşların ilə bir işarə etsən, bütün bunlardan əl çəkərəm; tullayar, atar, yandırar və suya batıraram! Ancaq, bəlkə də axmaq və yersiz sözlər danışaram, bu sözlərin yeri deyil, həyatını ruhani məktəbində və Zaporozhyedə keçirmiş bir adamın; krallar, knyazlar və seçmə igid zadəganlar kimi danışması mümkün deyil. Sənın bizim kimi yox, başqa cürə məxluq olduğunu görərdəm; bütün başqa boyar arvadları və qızları sənın yanında heç bir şeydirlər. Biz sənın qulun belə ola bilmərik. Yalnız göylərdəki mələklər sənə qulluq edə bilərlər.

Qız get-gedə artan təəccüblə, başdan-başa qulaq kəsilərək, bir kəlmə belə söyləmədən bu açıq, səmimi sözləri dinləyirdi. Bu sözlər oğlanın qüvvə dolu gənc ruhunu bir güzgü kimi əks edirdi. Ürəyin dərinliklərindən gələn bu sadə sözlərin hər birində böyük bir qüvvə vardı. Qız gözəl üzünü ona yaxınlaşdırır, mane olan saçlarını arxasına atır, ağzını açaraq uzun müddət oğlana tamaşa edirdi. Sonra nə isə demək istədi, birdən dayandı, bu igid oğlanın başqa vəzifə daşdığını xatırladı, onun arxasında duran atasının, qardaşlarının və bütün vətəninə amansız intiqam hissilə yandıqları, şəhəri mühasirə edən zaporozhyelilərin dəhşətli olduqları, özlərinin bütün şəhərlə bərabər amansız bir ölümə məhkum olduqları yadına düşdü... Gözləri birdən-birə yaşla doldu, tez ipək yaylığını götürdü, üzünü

onunla örtüdü, yaylıq bir dəqiqədə islandı; qəflədən zəhərli bir ilan tərəfindən sancılmış kimi gözəl başını arxaya əyərək, qar kimi ağ dişlərlə incə alt dodağını sıxıb, acı kədərini görməsinlər deyərək yaylıq üzündən götürməyərək uzun zaman beləcə oturdu.

Andriy:

– Mənə bir söz söylə! – deyərək, onun atlas kimi əlini öz əlinə aldı. Əli onun əlinə toxunan kimi damarlarından parlaq bir od keçdi və əlində hissiz yatan barmaqları sıxdı.

Ancaq o, susurdu, yaylığını üzündən götürmür, hərəkətsiz dururdu.

– Nə üçün belə qəmginsən? Söylə görüm, nə üçün belə qəmginsən?

O, yaylıq bir yana tulladı, hörüyünün gözələrinə düşən uzun tellərini dala atdı və yavaş, çox yavaş səslə şikayətli sözlər deməyə başladı; bu danışq ona benzəyirdi ki, gözəl bir axşam, külək qalxaraq qalın qamışlığın arasını dolaşır, xışıldayır, səslənir və birdən uzaqlara həzin iniltilərlə yayılır. Ayaq saxlamış bir yolçu isə sanki axşamın sönüb getdiyini, çöl işlərindən və taxıl biçinindən döən xalqın sən nəğmələrini, uzaqda gedən bir arabanın taqqıltısını eşitmədən və hiss etmədən anlaşılmaz bir kədər içərisində dinləyir.

– Mən daimi bir təəssüfə layiq deyiləmmi? Məni dünyaya gətirən ana bədbəxt deyilmi? Acı bir tale mənə qismət olmamışdırımı? Ey amansız taleyim! Sən mənim qəddar cəlladım deyilsənmi? Hamını; Polşanın ən böyük mülkədarlarını, ən zəngin panları, qrafları, əcnəbi baronları, igidlərin ən seçilmişlərini sən mənim ayağıma gətirdin. Onlar hamısı məni sevməkdə azad idilər və hər biri bu sevgini özü üçün böyük bir nemət sayardı. Onlardan hər birinin, sima və nəsil etibarilə ən gözəlinin mənim ərim olması üçün bir işarəm kifayət idi. Onlardan heç birinə ürəyimi cəzb etmədin, ey mənim amansız taleyim! Vətənimin ən yaxşı qəhrəmanlarını qoyub, mənim qəlbimi bir yada, düşmənimizə bağladın! Sən hansı günahlarımın, hansı ağır cinayətimin əvəzi olaraq mənimlə belə rəhmsiz, belə amansız rəftar edirsən, ey müqəddəs və ilahi ana? Bütün günlərim boluq və zinet içində keçdi, ən yaxşı bahalı yeməklər, ən dadlı şərəblər mənim ruzum oldu. Bütün bunlar nə üçün idi? Nəyə gerek idi? Ən sonra, krallığın aciz dilənçisinin belə layiq olmadığı amansız bir ölümə ölmək üçün idimi? Bu cür dəhşətli taleyə məhkum olmağım, xilas olmaları üçün iyirmi dəfə həyatımı verə biləcəyim ata-anamın dözülməz əzəblər içində ölmələrini görməyim kifayət deyilmiş ki,

həyatımın sonunda indiyə qədər eşitmədiyim sözlər eşitdim və görmədiyim məhəbbət gördüm. O öz sözlərilə ürəyimi parçaladı, acı taleyim daha da acı oldu, ölüm mənə daha da dəhşətli göründü, qədar taleyim, mən səni – günahkaram bağışla ey müqəddəs və ilahi ana – həttə ölərkən səni də məzəmmətlədim. Məgər beləmi olmaıydu?

O susduqda, simasında böyük bir ümidsizlik ifadəsi vardı. Üzünün hər cizgisi iniltili bir kədər haqqında danışdı. Aşağı dikilmiş məhzun alından və gözlərindən tutmuş, sakit bir hərətlə yanan yanaqlarında donmuş, qurumuş göz yaşlarına qədər hər şey sanki bu üzde xoşbəxtliyin olmadığını söyləyirdi.

Andriy:

– Dünyanın ən yaxşı adamlarının qarşısında bir məbəd kimi diz çökməsi üçün doğulmuş, qadınların ən gözəlinin və ən yaxşısının bu cür acı bir taleyə qismət olması eşidilməmiş bir işdir, bu belə olmalıdır. Yox, sən ölməyəcəksən. Ölmək sənə yaraşmır! Öz təvəllüdüme və bütün əzizlərimə and içirəm ki, sən ölməyəcəksən! Yox əgər o cür olsa, əgər heç bir şeylə – nə zorla, nə dua ilə, nə də igidliklə – bu acı qismətin qarşısını almaq mümkün olmazsa, o zaman ikimiz də bir yerdə ölərik və əvvəlcə sənin qarşında, sənin gözəl ayaqlarının altında mən ölərəm, mənə səndən yalnız ölüm ayıra bilər, – deyirdi.

Qız gözəl başını yavaşca tərpədənək:

– İgid, sən özünü də, mənə də aldatma; bilirəm, həm də çox böyük kədər hissilə yaxşı bilirəm ki, sən mənə sevmə bilməzsən, mən sənin hansı vəzifə, hansı məqsəd daşdığını da bilirəm: atan, yoldaşların və vətənin səni çağırır, – biz isə sənin düşmənlərinik, – deyirdi.

– Ata, yoldaş və vətən mənim üçün nədir ki? – deyər Andriy sürətlə başını silkələdi və öz qamətini, çay qaraqovağı kimi, düzəltdi. – İndi ki, elədir, qoy onda deyim ki, mənim heç kəsə yoxdur! Heç kəsə, heç kəsə yoxdur! – deyər o, eyni sözləri söyləyir və başqası üçün imkan xaricində olan bir iş görməyə hazır, qıvrıq, mərd bir kazakın qəti qərara gələrkən göstərdiyi əl hərəkətlərini təkrar edirdi. – Mənim vətənimin Ukrayna olduğunu kim dedi? Onu mənə vətən edən kimdir? Vətən, ruhun axtardığı, əziz tutduğu şeydir. Mənim vətənim sənə, sənə mənim vətənim! Mən öz vətənimə ürəyimdə daşıyaçağam, baxaq görək hansı kazak onu mənim ürəyimdən qopara bilər! Bu cür bir vətən uğrunda nəyim varsa satar, paylayar, məhv edərdim!

Bir anlığa donmuş kimi qalıb, gözəl bir heykəle bənzəyən qız onun gözələrinə baxdı və birdən hönkürtü ilə ağladı. Yalnız həddindən artıq lütfkar, alıcənab olan, gözəl hisslər üçün yaranmış bir qadının bacardığı sürətlə onun boynuna atıldı və qar kimi ağ əllərlə ona sarılaraq, hiçqırmağa başladı. Bu zaman küçədən naməlum bir çığırtdı, litavra və təbil səsləri gəldi, ancaq Andriy, bu səsləri eşitmədi, o, yalnız gözəl dodaqların ətirli nəfəsini, bulaq kimi üzünə axan göz yaşlarını hiss edir, qar və ipək kimi parlaq, ətirli saçların ona sarındığını görürdü.

Bu zaman tatar qızı şən bir çığırtdı ilə onların yanına gəldi, özünü unutmuş bir halda dedi:

– Xilas olduq! Xilas olduq! Bizimkilər şəhərə girdilər, özlərlə çörək, buğda, un və əsir alınmış zaporojyeliləri gətirdilər. – Ancaq onlardan heç biri şəhərə girən “bizimkilər”in kim olduğunu, özlərlə nə gətirdiklərini və hansı zaporojyeliləri əsir aldıklarını eşitmədi. Səməvi hisslərlə dolu Andriy yanağına söykənmiş ətirli dodaqları öpür və ətirli dodaqlar da cavabsız qalmırdı. Bu dodaqlar eyni hərətlə Andriyin öpüşlərinə cavab verir, bu qarşılıqlı bəslərdə insanın həyatda yalnız bir dəfə müyəssər olduğu zövq hiss olunurdu.

Bununla da kazak məhv oldu! Bütün igid kazaklıq üçün məhv oldu! O, bir daha nə Zaporojyeni, nə atasının daxmasını, nə də ki, Allahın kilsəsini görə bilməyəcəkdi. Ukrayna da özünün müdafiəsi-nə qalxışan övladlarının ən cəsərtlilərindən birini görə bilməyəcəkdi. Qoca Taras kəkilindən bir çəngə ağ saç qoparıb atacaq və onu bədnam edən bu cür oğlun doğulduğu günə, saata lənət oxuyacaqdı.

VII

Zaporojye taborunda gürultü və hərəkət vardı. Əvvəlcə heç kəs qoşunun nə cür şəhərə girdiyini başa düşə bilmirdi. Sonra məlum oldu ki, şəhərin yan qapılarının qarşısında duran Pereyaslav dəstəsinin hamısı lül kefli imiş. Ona görə də, təəccüblü deyildi ki, başqaları duyuyq düşənə qədər onların bir hissəsi öldürülmüş, o biri hissəsi əsir alınmışdı. Səs-küyə yuxudan ayrılmış yaxın dəstələr silaha sarılana qədər qoşun artıq qapıdan keçib şəhərə girmiş, onların dal sıraları, kefdən yarıncıq ayrılmış, yuxulu zaporojyelilərin nizamsız hücumlarını qaytarmağa müvəffəq olmuşdu. Koşevoy hamının bir

yerə toplanması üçün əmr verdi, hamı dairə təşkil edib, və papaqlarını çıxarıb durduqda, o dedi:

– Görün bu gecə başımıza nə gəlib, pan qardaşlar, görün içki işi nə yerə gətirib çıxarır! Düşməni bizi nə yaman təhqir etdi! Görünür, sizdə qayda belədir ki, eger payınızı iki qat artırmaq icazəsi veril-sə, siz o qədər vurmağa hazırsınız ki, xristianlığın düşməni nəinki şalvarınızı çıxarsa, hətta üzünüze asqırsa belə xəbəriniz olmasın.

Kazaklar öz təqsirlərini bildiklərindən başlarını aşağı dikərək dayanmışdılar. Yalnız Nezamaynov dəstəsinin atamanı Kukubenko cavab verdi:

– Dayan, ata, dayan! – dedi. – Hərçənd koşevoy qoşun qabağın-da danışdıqda ona etiraz etmək qanun deyil, ancaq demək lazımdır ki, iş belə olmayıb. Sən bizi, xristian qoşununu töhmətləndirməkdə o qədər də haqlı deyilsən. Əgər kazaklar səfərdə, müharibədə, çətin ağır bir vaxtda içsə idilər, müqəssir və ölüme layiq olardılar. Ancaq biz işsiz oturmuşduq, şəhərin qarşısında avaralanırdıq. Nə pəh-riz, nə də bizim içməyimizə mane ola biləcək başqa bir şey yox idi, adamın bekar qaldıqda içməməsi mümkün olan işdirmi? Burada bir günah yoxdur. Yaxşısı budur ki, biz, indi günahsız adamlara hücum etməyin nə olduğunu onlara göstərək. Keçmişdə biz onları yaxşı dö-yördük, indisə, elə kötləyə ki, heç dabanlarını da götürüb qaça bilməsinlər.

Atamanın nitqi kazakların xoşuna gəldi. Onlar artıq, tamam aşağı enmiş başlarını yuxarı qaldırdılar və bir çoxu:

– Kukubenko yaxşı danışdı, – deyərək başları ilə onun sözünü təsdiq etdi.

Koşevoyun yaxınlığında durmuş Taras Bulba isə:

– Hə, koşevoy, deyəsən Kukubenkonun sözləri düzdür. Bəs sən buna nə deyirsən? – deyərək səsləndi.

– Nə deyə bilərəm? Onu deyirəm ki, bu cür oğul yetişdirən ata xoşbəxtidir! Əsl hüner məzəmmətədir söz deməkdə deyil. Başına gəlmiş fəlakətə gülmədən, onu ürəkləndirəcək, məhmiz təzəcə suvarılmış atı hərəkətə gətirən kimi, onu ruhlandıracaq söz demək daha böyük hünərdir. Mən özüm sonradan sizə təsəlliverici söz demək istəyirdim. Ancaq Kukubenko bunu menden əvvəl başa düşdü.

Zaporojyelilərin sıralarında səslər qalxdı:

– Koşevoy da yaxşı danışdı!

Başqaları da:

– Yaxşı danışdı! – deyərək təsdiq etdilər. Ən qocalar da, çal göyərçin kimi durmuş lap qoca kazaklar da ağ bıqlarını oynadıb, başlarını tərpətdilər və yavaşcadan dedilər. – Yaxşı sözlərdir.

Koşevoy sözünə davam edərək:

– İndi qulaq asın, panlar, əcnəbi alman ustalarının etdiyi kimi hasara dırmaşmağı və lağım qazaraq qala almağı qoy düşmənlərimiz təcrübə etsinlər. Bu, ləyaqətli adamın işi deyil, kazak işi deyil. Ancaq işlərdən belə başa düşmək olur ki, düşməni şəhərə böyük ehtiyat ilə girmişdir. Onların arabaları deyəsən çox azdır, şəhər camaatı acdır, olan-qalanlarını bir oturma yeyəcəklər, hələ atlara da ot lazımdır... Bilmirəm belə müqəddəs adamlar onlara göydən yaba ilə ot atacaqlar... Belə şey ola bilərmə, bunu Allah bilir. Onla-rın katolik keşişləri tək-cə söz danışmağı bacarırlar. Nə cür olsa onlar bir şey dalınca şəhərdən çölə çıxacaqlar. Üç hissəyə bölünün, üç qapının üstündəki üç yolda dayanın! Əsas qapının qarşısında beş, başqa qapılarda isə üç dəstə durmalıdır. Dyadkiv və Korsun dəstə-ləri pusquda dayansın. Polkovnik Taras da öz polku ilə pusquda dur-sun. Titarev və Timoşev dəstələri ehtiyat qüvvəsi olaraq arabaların sağ tərəfində, Şerbinov və yuxarı Steblikiv sol tərəfdə dayansın. Düşməni sataşmaq üçün dilli qoçaqlar sıralardan kənara çıxsınlar! Polyaklar başı boş olurlar, söyüşə dözmürlər. Belə də elə bu gün qapıdan bayıra çıxalar. Dəstə atamanları, öz adamlarınızı gözdən keçirin, kimdə nə kəsir varsa Pereyaslavın qalıqlarından doldursun. Hər şeyə tezədən bir də baxın! Bir az xumarlanmaq üçün hər kaza-ka bir kasa ara, bir də çörək verin. Ancaq orası var ki, çoxları hələ dünən yediklərindən toxduqlar, çünki doğrusunu deməmək olmaz, dünən o qədər yemişdilər ki, mən onların gecə toxluqdan partlama-dıqlarına təəccüb edirəm. Hələ bir tapşırıq da var; əgər içki satan cuhudlardan biri kazaklara bir damcı belə ara satsa, mən o köpəyin alına donuz qulağı mıxlayıb, ayaqlarından asacağam! İşə girişin, qardaşlar, işə girişin!

Koşevoy bu cür əmrər verirdi, hamı ona baş əyir, papaqlarını geymədən arabalara və taborlara doğru gedirdilər, papaqlarını xey-lı uzaqlaşandan sonra geyirdilər. Hamı hazırlaşmağa başladı: qılın-c və xəncərləri sımayır, kisələrdən barıt qabına barıt doldurur, arabaları düzəldir və at seçirdilər.

Taras öz polkuna gedərkən, Andriyin harada olduğu haqqında nə qədər düşündüsə heç bir nəticəyə gələ bilmədi. Bəlkə başqaları ilə bərabər onun da yuxulu-yuxulu əl-qolunu bağlayıb əsir aparmışdılar. Ancaq yox, Andriy elələrindən deyil ki, sağ ikən əsir düşsün. Öldürülmüş kazakların arasında da görünmürdü. Taras düşüncələrə dalmış halda polkun qabağına gedir, çoxdan bəri birinin onu adı ilə çağırıldığını eşitmirdi. Nəhayət ayılıb:

– Kimdir məni çağıran? – dedi. Onun qarşısında cuhud Yankel durmuşdu.

Cuhud mühüm bir iş haqqında danışacaqmış kimi tələsik və qırıq səsle deyirdi:

– Pan polkovnik, pan polkovnik! Mən şəhərdə idim, pan polkovnik!

Taras cuhuda baxdı, onun şəhərə gedib qayıda bildiyinə təəcüb etdi:

– Səni ora hansı düşmən aparıb çıxartdı?

Yankel dedi:

– Bu saat danışım. Mən səhər tezdən qalxan səs-küyü və kazakların atəş səsini eşidən kimi arxalığımı götürüb, əynimə geymədən o tərəfə qaçdım, arxalığımın qollarını, yalnız yolda geyə bildim; çünki nədən səs-küy qalxdığını, kazakların nə üçün dan yeri söküləndə atışma başladığını tez öyrənmək istəyirdi. Axırncı əsgərlər şəhərə girdikdə mən düz qapıların yanına çatdım. Bir də nə gördüm, dəstənin qabağında pan xorunjiy Qalyandoviç gedir. Mən onunla tanışam, üç ildir ki, mənə yüz çervon borcludur. Mən borcunu almaq bəhanəsilə onun dalınca şəhərə girdim.

– Necə oldu ki, şəhərə girməyin bəs deyil, hələ borcunu da almaq istədin? – deyə Bulba soruşdu. – O səni it kimi asdırmaq üçün əmr vermədimi?

– Vallah, asdırmaq istəyirdi, – deyə cuhud cavab verdi. – Az qalmışdı, nökrələri məni tutub kəndiri boğazıma keçirtsinlər. Ancaq mən pana yalvarmağa başladım, dedim ki, borcun vaxtını istədiyi qədər uzadaram, hələ onun köməyi ilə başqa igidlərdə olan alacaqlarımı tolasam ona yenidən borc da verərəm. Pana hamısını danışacağam. Onun xutorları, malikanəsi, dörd qəsri, lap Şklova qədər çoxlu torpağı olduğuna baxmayaraq, cibində kazaklar kimi, heç vaxt bir qəpik də tapılmaz. İndi əgər onu Breslav cuhudları silahlandırmasa idi, müharibəyə çıxıb bilməzdi, elə buna görə seymə də gədə bilməyibdir...

– Sən şəhərdə neyləyirdin? Bizimkiləri gördünmü?

– Bəs necə! Bizimkilərdən orada çoxdur: İska, Raxum, Samuylo, Xayvalox, icarədar yəhudi...

– Qoy bu itlər cəhənnəm olsunlar, – deyə Taras hirsindən çığırdı. – Öz cuhud tayfanı mənim gözüme niyə soxursan? Mən sənə bizim zaporojyelilər haqqında soruşuram.

– Bizim zaporojyeliləri görmədim, təkcə pan Andriyi gördüm.

– Andriyi gördün?! – deyə Bulba çığırdı. – Onu harada gördün. Zirzəmidəmi?.. Quyudamı?.. Təhqirmi edilmişdir?.. Əli-ayağı bağlanmışdır mı?..

– Pan Andriyin əl-qolunu kim bağlaya bilər? İndi o, elə görkəmli igiddir ki... Vallah, əvvəl heç tanımadım! Onun paqonları da qızıl idi, qolçaqları da qızıl idi, güzgüsü də qızıl idi, şapkası da qızıl idi, kəməri də qızıl idi, hər yeri qızıl idi, hamısı qızıl idi. İlk bahar vaxtı bostanda cürbəcür quşlar cəvildəşib oxuyanda, ot ətir saçanda, günəş parlادığı kimi o da qızıl içində parlıdaydı. Voyevoda ona ən yaxşı at verib, təkcə atı iki yüz çervona dəyər.

Bulba mat qaldı:

– Bəs nə üçün o, özgə paltar geyinib?

– Yaxşı paltarlardır, ona görə də geyib... O da at üstündə gəzir, başqaları da gəzir, o da öyrənir, onu da öyrədirlər, ən dövlətli Polşa panı kimidir.

– Onu bu işə kim məcbur edib?

– Mən onun məcbur edildiyini dedim ki? Məgər onun öz arzusu ilə polyaklar tərəfinə keçdiyini pan bilmir?

– Kim keçib?

– Pan Andriy də!

– Hara keçib?

– Onların tərəfinə, o indi artıq tamamilə onların adamıdır.

– Yalan deyirsən, donuz qulağı!

– Necə ola bilər ki, mən yalan deyim! Axmaq deyiləm ki, yalan deyim? Başına at təpməyib ki, yalan deyim? Məgər mən bilmirəm ki, cuhud panın qabağında yalan danışsa, onu it kimi asarlar?

– Deməli, sənin dediyindən belə çıxır ki, o, dinini və vətəninə satmışdır? Hə!

– Mən onun bir şey satdığını demirəm, mən yalnız onu deyirəm ki, onların tərəfinə keçib.

– Yalan deyirsən, şeytan cuhud! Xristian torpağında belə iş olmayıb! Sən yanılmısan, İtin biri it!

– Əgər mən yalan deyirəmsə, qoy mənim qapının kandarında ot bitsin! Əgər mən ara qarışdırıramsa qoy hər kəs mənim atamın, anamın, qayınanamın, atamın atasının və anamın anasının qəbrinə tüpürsün. Əgər pan istəyirsə, mən onun nə üçün onların tərəfinə keçdiyini də deyə bilərəm.

– Nə üçün?

– Voyevodanın gözəl bir qızı var. Aman Allah, nə qədər gözəldir!

Burada cuhud bacardığı qədər qızın gözəlliyini öz üzündə ifadə etməyə çalışaraq qollarını gərdi, gözlərini qıydı və bir şey dadmış kimi ağzını yana əydi.

– Yaxşı, bundan nə çıxsın ki?

– Onların tərəfinə bu qızdan ötrü keçib. Aşiq olmuş adam gön kimidir: gönü suda islatdıqdan sonra hər nə cür istəsən qatlaya bilərsən.

Bulba dərin fikrə getdi. O, zəif qadının böyük qüvvəyə malik olduğunu, bir çox qüvvətli adamları məhv etdiyini, Andriyin təbiətinin bu cəhətdən zəif olduğunu xatırladı və mıxlanmış kimi uzun zaman bir yerdə durdu.

Cuhud deyirdi:

– Qulaq as, pan, mən pana hər şeyi danışacağam. Səs-küyü eşidən kimi və onların qapıdan girdiklərini gören kimi mən özümə bərabər, hər ehtimala qarşı, bir sap mirvari da götürdüm, çünki şəhərdə gözəllər və mülkədar xanımları var. Öz-özümə dedim ki, madam şəhərdə gözəllər və mülkədar xanımları var, onlar yeməyə bir şey tapmasalar da mirvari alacaqlar, xorunjinin nökerləri məni buraxan kimi, mən mirvarini satmaq üçün voyevodanın heyətinə getdim. Qulluqçu tatar qızından hər şeyi soruşub öyrəndim: zaporojyelilər qovulan saat toy olacaq. Zaporjyeliləri qovmağı pan Andriy boynuna götürüb.

– Bəs sən o şeytan oğlunu orada, yerindəcə öldürmədin, – deyə Bulba bağırırdı.

– Nə üçün öldürüm? O öz arzusu ilə keçib, təqsiri nədir ki? Ora onun üçün daha yaxşıdır, ona görə də keçib.

– Sən onu lap gözlərinlə gördünmü?

– Vallah, öz gözlərimlə gördüm. Elə yaxşı döyüşçüdür ki, hamıdan yaraşıqlıdır, Allah ona uzun ömür versin, mənə o saat tanıdı və mən ona yaxınlaşanda, o saat dedi...

– Nə dedi?

– O, əvvəlcə barmağı ilə hədələdi, sonra dedi: “Yankel!” Mən dedim: “Buyur, pan Andriy”. “Yankel, atama de, qardaşıma de, kazaklara de, zaporojyelilərə de, hamıya de ki, indi artıq atam mənə ata, qardaşım qardaş, yoldaşım yoldaş deyil, de ki, onlarla mən vuruşacağam, hamısı ilə hamısı ilə, vuruşacağam!

– Yalan deyirsən, satqının biri satqın! – deyə özündən çıxmış Taras çığırdı. – Yalan deyirsən, köpek, sən İsanı da dar ağacına çək-din, Allahın lənətinə gəlmiş insan! Mən səni öldürərəm, iblis! Cəhənnəm ol buradan, yoxsa buradaca həyatın tamam olar! – Bunu deyib Taras qılncını siyirdi. Qorxmış cuhud nazik quru baldırlarının gücü çatdığı qədər daban götürüb qaçdı. O arxasına baxmadan uzun zaman qaçdı. Kazak taborlarının arasından keçib, düzənlikdə qaçmağa başladı. Halbuki Taras, acığını ilk rast gələn bir adamın üzərinə tökməyin ağılsızlığı olduğunu düşünərək, heç onu təqib etməirdi.

İndi o, dünən gecə Andriyi bir qadın ilə tabordan keçərkən gördüyünü xatırladı. Ağarmış başını aşağı saldı. Lakin o, belə bir bədnamçılığın baş verməsinə, öz oğlunun dinini və qəlbini satmasına hələ yenə də inanmaq istəmirdi.

Nəhayət, o öz polkunu pusquya apardı və onlarla bərabər kazakların hələ yandırmadıqları yeganə meşənin dəlində gizləndi. Atlı və piyada zaporojyelilər isə, üç yolun, üç qapının yanına gəldilər. Uman, Popoviçev, Kanev, Steblikiv, Nezamaynov, Kurkuz, Titarev və Timoşev dəstələri bir-birinin ardınca getməkdə idi. Yalnız birçə pereyaslavlılar yox idi: onlar öz bəxtlərini də içki ilə bərabər içib qurtarmışdılar. Kimi düşmən əlində əl-ayağı bağlı yuxudan ayılmış, kimi heç ayılmadan yuxulu-yuxulu yaş torpağa basdırılmış, atamın Xlib özü isə, şalvarsız və üst paltarını geyməmiş, polyak qərargahına düşmüşdü. Kazakların hərəkətini şəhərdə eşitdilər. Hamı torpaq sədlərin üstünə çıxdı və kazakların qarşısında canlı bir mənərə açıldı: bir-birindən gözəl polyak pəhləvanları sədlərin üstündə dayanmışdılar. Qu quşu kimi ağ lələklər ilə yüklənmiş mis papaqlar günəş kimi parıldaırdı. Bəzilərinin başında çəhrayı və göy rəngli, tepələri yana əyilmiş yüngül papaqlar vardı. Qolları geri qatlanmış kaftanlar, qızıl ilə tikilmiş və bafta ilə işlənmişdi. Bəzilərinin qılınclarının və silahlarının çox bahalı bəzəyi vardı, panlar bu bəzəyə çox pul vermişdilər. Bunlardan başqa daha bir çox qiymətli şeylər vardı. Qabaqda, başında qızılla bəzənmiş qırmızı

papaq Bucan polkovniki təşəxxüslə dayanmışdı. Polkovnik çox yekəpər, hamıdan hündür və yoğun idi, geniş bahalı çuxa onun vücudunu güc ilə örtürdü. O biri tərəfdə, yan qapıya lap yaxın, başqa bir polkovnik durmuşdu, bu, xırdaboy qupquru qurumuş bir adam idi; ancaq onun kiçik və canlı gözləri qalın qaşlarının altından çox iti görür, tez-tez o yana-bu yana dönür, quru əllərilə ətrafı göstərir, əmrlər verirdi. Belə məlum olurdu ki, vücudunun kiçik olmasına baxmayaraq o, müharibə elmini yaxşı bilirdi. Onun yanında uzundraz qalın bıqlı bir xorunji durmuşdu, üzünün qıpqırmızı olması göstərirdi ki, pan tünd içkileri, kef məclislərini çox seir. Hələ onların arxalarında da cürbəcür polyaklar durmuşdu, onlardan kimi öz puluna, kimi kral xəzinəsi hesabına, kimi də babalarının qəsrində tapdıqları şeyləri cuhudlara girov qoyub aldıkları pulun hesabına silahlanmışdılar. Burada senatorların özərlə bərabər götürdükləri tufeylilər də az deyildi; bunları senatorlar öz tənənlərini göstərməkdən ötrü, naharlarda iştirak etmək üçün götürürdülər. Onlar getdikləri yerlərdən gümüş qabları oğurlayı və bugünkü hörmətin əvəzinə, sabahısı bir panın atlarını idarə etməli olurdular. Burada hər cür adam vardı. Onların bəzən içmək üçün bir qara qəpikləri də olmurdu, ancaq müharibəyə gedəndə bəzənirdilər. Kazak dəstələri şəhər divarlarının qarşısında sakit durmuşdular. Onlardan heç birinin üstündə qızıl yox idi, yalnız bəzi qılnc dəstələrinin və tufəng qundaqlarının üstündə qızıl parlayırdı. Kazaklar vuruşmada, zəngin bəzənməyi sevməzdilər. Onların zirehli geyimləri də, paltarları da olduqca sadə idi, qoyun dərisindən olan qırmızı tətəli papaqları uzaqdan qaralır və qızarırdı.

İki kazak, zaporoyyelilərin sıralarından atlarını irəli sürdü. Biri lap gənc, o biri bir az yaşlı idi, bunlar hazır cavab və işdə zirək Oxrim Naş və Mikita Qolokopitenko adlı kazaklar idi. Onların ardınca çoxdan Seçdə avaralanan Demid Popoviç çıxdı. O, Andrianopol müharibəsində olmuş, başı çox bəlalar görmüş enlikürək bir kazak idi; bir dəfə odda yanmış, başı qaralmış, bıqlı yanmış bir halda Seçə gəlib çıxmışdı. Ancaq Popoviç yenidən dirçəldi, qulağının dalına qədər kəkil uzatdı, uzun və qatran kimi qara bıqlı qoydu. Popoviç söz altında qalan deyildi.

– Bütün qoşunun arxalığı qırmızıdır, bilmək istədim, görək, qüvvəniz də bu cür parlaqdır mı?

Yuxarıdan yekə bir polkovnik çığırdı:

– Bu saat mən sizin hamınızın əl-qolunuzu bağlayacağam! Ey nökerlər. Tufəng və atınızı verin. Gördünüz mü dünən sizinkilərin necə əl-qollarını bağladım? Zaporoyyelilər hasarın üstünə çıxardın! – Kəndir ilə sarınmış zaporoyyeliləri bürcün üstünə çıxartdılar. Qabaqda kefli halda, necə tutulubdusa, o cür də şalvarsız, üst paltarını əynində olmayan dəstə atamanı Xlib durmuşdu. Çılpaq olduğu üçün və yuxulu it kimi əsir düşdüyü üçün öz kazaklarının qarşısında utanan ataman başını aşağı salmışdı. Onun möhkəm başı bir gecənin içində ağarmışdı.

– Qəm yemə, Xlib! Səni qurtarıq! – deyər kazaklar aşağıdan çığırdılar.

Dəstə atamanı Borodatı:

– Fikir eləmə, dostum! – deyər səsləndi. – Bu cür çılpaq ələ düşməkdə sənin təqsirin yoxdur. Hər adama müsibət üz verə bilər, səni çılpaq meydana çıxarıb bədnam edənlərə ayıb olsun!

Qolokopitenko bürcə baxaraq:

– Görünür sizin qoşununuz yuxulu adamları tutmağa qoçaqdır, – dedi.

– Dayanın, hələ sizin kəkillərinizi də kəsəcəyik! – deyər yuxarıdan bağırırdılar.

– Onların bizim kəkillərimizi nə cür kəsəcəyini görmək istədim! – deyər Popoviç onların qarşısında atını çevirdi və özününkülərə baxaraq əlavə etdi: – Ola bilər, bəlkə də polyaklar doğru deyirlər: əgər vuruşlarına o qarnıyoğun başçılıq eləsə, yaxşı bir səngəri əvəz eləyə bilər.

Kazaklar Popoviçin məzəli bir söz söyləməyə hazırlaşdığını duyaraq soruşdular:

– Sən nədən bilirsən ki, ondan yaxşı səngər olar?

– Çünki bütün qoşun onun dalında gizlənə bilər və o yoğunluqda qarının dalından onlardan birinə belə nizə çatdırmaq olmaz!

Kazaklar xeyli güldü, bir çoxları uzun zaman başlarını bulayaraq deyirdi:

– Belə ha, Popoviç, o ki, birisini ələ saldı. Onda belə ha... – ancaq kazaklar bu “bələ ha”nın nə olduğunu demədilər.

Koşevoy:

– Geri çəkilin! Tez divarlardan geri çəkilin! – deyər bağırırdı. Deyəsən polyaklar bu acı sözə dözə bilməmişdilər və polkovnik

əlilə işarə eləməyə başlamışdı. Kazaklar yenice kənara çəkilmışdilər ki, bürdəki toplardan saçma atəşi guruldadı. Səddin üstündə bir həyəcan başlandı. Ağ saçlı voyevoda özü atın üstündə göründü. Qapılar açıldı, qoşun hücumu keçdi. Əvvəlcə nizamlı at sıraları ilə bəzənmiş qusarlar gedirdi. Onların ardınca əli qalxanlı zirehlilər, sonra mis papaqlılar, onların ardınca da istədikləri kimi geyinmiş polyak əsilzadələri ayrı bir dəstə halında gedirdi. Lovğa əsilzadələr başqalarına qarışmaq istəmirdilər, hətta komandası altında əsgər olmayan əsilzadələr belə öz nöqərlərilə ayrıca gedirdilər. Sonra yenə qoşun sıraları və arxalarınca xorunji, daldan yenə qoşun sıraları, arxalarınca yekəpər polkovnik, bütün qoşunun arxasında isə gödərək polkovnik gedirdi.

Koşevoy:

– Qoymayın, sıralara düzülmək üçün onlara imkan verməyin! – deyə çığırdı. – Bütün dəstələrin adamları birlikdə onların üstünə düşsün! O biri qapıları başına buraxın! Titarev dəstəsi, yandan hücum elə! Dyadkiv dəstəsi, bu biri tərəfdən hücumu keç! Kukubenko və Palivoda, siz də arxadan sıxışdırın! Nizamlarını pozun, onları bir-birlərindən ayırın! – Kazaklar hər tərəfdən hücum edib, zərbə endirdilər, həm də onların sıralarını pozdular, həm də öz sıraları pozuldu. Tüfəng atmağa belə macal vermədilər. İş qılınc, qalxana keçdi. Hamı yığılıb bir topa oldu, hər kəs özünü göstərmək üçün fürsət tapdı. Demid Popoviç adi polyaklardan üçünü nizədən keçirtirdi, əsilzadələrdən ikisini atdan salaraq:

– Amma əcəb atlardır! Mən çoxdan bu cür atlar axtarırdım! – dedi və atları uzaq çölə qovdu, orada dayanmış kazaklara da tapşırırdı ki, atlardan muğayat olsunlar. Sonra özünü yenə dəstəyə verib, atdan aldığı əsilzadələrə hücum etdi. Birini öldürdü, o birinin başına kəmənd keçirtirdi, bahalı dəstəli qılıncını və toqqasına bağlanmış çervon dolu kisəni açaraq, kəməndin ucunu yəhərə bağlayıb yol uzunluğunu sürməyə başladı. Gənc və igid kazak Kobita da polyak qoşunundakı ən cəsurlardan biri ilə çarpışırdı. Onlar uzun zaman vuruşdular, sonra əlbəyaxa oldular, nəhayət, kazak iti türk bıçağını onun sinəsinə sancıb qalib gəlirdi ki, öz canını ölümdən qurtara bilmədi, gicgahından bir güllə dəydi; qədim knyaz nəslindən olan bir igid, gözəl və məşhur bir pan onu yerə yıxdı. O, səmənd at üstündə sərv ağacı kimi oturub o yan–bu yana çapırdı. Bu pan boyar pəhləvanla-

rına məxsus çox hüner göstərmişdi: iki zaporojyelini iki parça eləmişdi. Yaxşı bir kazak olan Fyodor Korjanı atı ilə bərabər yıxmış, güllə ilə atı vurduqdan sonra, atın dalına yıxılmış kazakın özünü də nizələmişdi. Çoxlarının başlarını, qollarını çapıb yerə salmış və kazak Kobitanı gicgahına vurduğu bir güllə ilə yerə yıxmışdı. Nezamaynov dəstəsinin atamanı Kukubenko:

– Bax, mən qüvvəmi beləsi ilə sınamaq istəyirdim! – deyə bağırırdı. Kukubenko atının başını buraxıb daldan onun üstünə cumdu və bərk nəre çəkdi. Bütün ətrafdakılar bu insan çığırtısına bənzəməyən nərədən diksindilər. Polyak atını çevirərək, onunla üzbəüz gəlmək istədisə də, ancaq bu dəhşətli bağırıqdan qorxmış at, sahibinə itaət etmədi, kənara atıldı və Kukubenkonun gülləsi polyaka sancıldı. Qızğın güllə kürəyinin ortasından dəydi və o atdan yıxıldı. Polyak belə bir məqamda da təslim olmaq istəmir, yenə də düşməne zərbə endirməyə çalışırdı. Ancaq qılınc ilə bərabər yanına düşmüş əli zəiflədi. Kukubenko isə ağır qılıncını iki əlilə tutub lap onun solmuş ağzının içinə soxdu, qılınc polyakın iki ağappaq dişini qıraraq dilini iki parça elədi, boğaz sümüyünü dağıdıb yerə sancıldı. O, polyakı əbədi olaraq rütubətli torpağa mıxladı. Lələ kimi qırmızı əsilzadə qanı fəvvərə vuraraq, qızıl ilə işlənmiş sarı kaftanını boyadı. Kukubenko isə, artıq ondan əl çəkib, öz nezamaynovluları ilə bərabər başqa bir düşmən dəstəsinin içinə soxuldu.

Uman atamanı Borodatı öz yoldaşlarından ayrılıb:

– Eh, bu cür gözəl libası götürməmiş getdi, – deyərək, Kukubenko tərəfindən öldürülmüş polyakın yanına gəldi. – Mən öz əlimlə yeddi polyak əsilzadəsi öldürmüşəm, amma heç birində bu cür libas görməmişəm, – deyə Borodatının bu geyim–keçimə tamahı düşdü, qiymətli silahları götürmək üçün əyildi; dəstəsi qiymətli daş–qasa tutulmuş türk bıçağını götürdü, çervon dolu kisəni kəməmindən açdı, içərisində zərif alt paltar, qiymətli gümüş və yadigar saxlanılan qız teli olan kisəni köksündən açıb çıxarırdı ki, iki dəfə atdan saldığı və xatirə üçün üzünə bir çapıq da yapışdırdığı qırmızıburun xorunjinin arxadan onun üzərinə atıldığından xəbəri olmadı. Xorunji qılıncını qaldırıb var gücü ilə onun aşağı əyilmiş boyundan vurdu. Tamahkarlıq kazaka xeyir vermədi: onun qüdrətli başı kənara atıldı, başsız bədən ətrafı qızıl qana boyayaraq yerə sərilirdi. Sərt kazak ruhu qəzəblənərək, eyni zamanda bu cür sağlam

vücuddən tez ayrıldığına təəssüf edərək, yüksəklərə qalxdı. Xorunji atamanın başındakı kəkildən tutub yəhərə bağlamağa macal tapmamış, qisas almağa gəlmiş bir başqası onun üstünü aldı.

Göyde qüvvətli qanadları ilə dövrə vurub süzən qırğı, birdən-birə bir nöqtədə dayanıb yol kənarında oxuyan ana bildirçinin üzünə ox sürətilə cumduğu kimi, Tarasın oğlu Ostap da birdən-birə xorunjinin üstünə atıldı və dərhal kəməndi onun boğazına keçirdi. Yoğun kəndir dartıldıqca xorunjinin qırmızı üzü daha bərk qızarırdı. O, tapançasını qaldırmaq istədi, ancaq zəifləyib yanına düşən əli atəşi hədəfə yönəldə bilmədi və güllə boşa çıxdı. Ostap xorunjinin əsirləri bağlamaq üçün yanı ilə gəzdirdiyi ipek kəndiri, onun öz yəhərindən açıb əl-qolunu sarıdı, kəndirin ucunu yəhərə bağlayıb, onu çöl uzununu sürütləməyə başladı. Eyni zamanda bərkdən çıxaraq Uman dəstəsi kazaklarını atamanlarına son hörmət və ehtiram göstərmək üçün getməyə çağırırdı. Umanlılar dəstə atamanı Borodanın ölüm xəbərini eşidən kimi döyüş meydanını buraxıb onun cəsədini yerdən götürməyə qaçdılar və buradaca ataman seçmək haqqında məsləhətləşməyə başladılar. Nəhayət, dedilər:

– Məsləhət nəyə lazımdır? Bulbenko Ostapdan yaxşı ataman ola bilməz, doğrudur, yaşca bizim hamımızdan kiçikdir, ancaq ağıl qoca adamın ağıl qədərdir. – Ostap papağını çıxararaq, göstərilən şərəfə qarşı yoldaşlarına – kazaklara təşəkkür etdi. O, müharibə vaxtı olduğunu nəzərə alaraq nə gəncliyini, nə də təcrübəsizliyini bəhanə getirmədi. Belə şeylərin vaxtı deyildi. Birbaşa onları vuruşan bir dəstənin içinə apardı və nəhaq yerə ataman seçilmədiyini onlara sübut etdi. Polyaklar işlərinin son dərəcə xarab olduğunu hiss edərək geri çəkildilər və çölün o biri başına toplaşmağa başladılar. Qısa boylu polkovnik isə lap qapıların yanında, ayrıca duran dörd yüz nəfərlik dəstəyə əlilə işarə etdi, onlar kazak dəstələrinin üzünə toplardan saçma yağdırmağa başladılar. Ancaq bu, kazaklara o qədər də ziyan vurmadı, güllələr müharibəni əcaib baxışlarla seyr edən kazak öküzlərinə dəydi. Ürkmüş öküzlər böyüdülər, geri dönüb kazak taborlarına doğru qaçdılar, arabaları qırdılar və xeyli adam ayaqladılar. Ancaq Taras bu zaman öz polku ilə pusqudan çıxaraq, qışqırıq ilə bu mərkəzin içinə atıldı. Qudurmuş sürü bu qışqırıqdan qorxub geri döndü və düşmən polklarına doğru cumdu, süvariləri geri döndərdi, qabağına gələnə əzib, dağıtdı.

– Sağ olun, öküzlər! – deyərək zaporojyelilər çığırdılar. – Səfər vəzifənizi görmüşdünüz, indi də hərbi vəzifənizi ifa etdiniz!

Onlar təzə qüvvə ilə düşməne yenidən hücum etdilər. O zaman düşməne çox tələfat verdilər. Çoxları öz bacarığını göstərdi: Metelisiya, Şilo, hər iki Pisarenko, Vovtuzenko və bir çox başqaları bu vuruşda xüsusi olaraq seçildilər. Polyaklar vəziyyətin çox ağır olduğunu görərək əllərindəki kilə bayraqlarını bir kənara atdılar və şəhər qapılarının açılmasını əmr etdilər. Üstünə dəmir çəkilmiş qapılar cırıltı ilə açıldı, qoyun ağıla giren kimi yorğun, tozlu athlar içəri doldular. Zaporojyelilərdən bir çoxu onları təqib etmək istədi, ancaq Ostap:

– Pan qardaşlar, uzaqlaşın, divarlardan uzaqlaşın, onlara yaxınlaşmaq yaramaz! – deyərək öz umanlarının qabağını saxladı. O, doğru deyirmiş; polyaklar bürclərdən əllərinə gələnə atmağa başladılar. Bir çoxları bundan çox ziyan çəkdi. Bu zaman köşevoy onlara yaxınlaşdı və Ostapı tərif edərək dedi:

– Budur, bu da təzə ataman, gəncliyinə baxmayaraq öz qoşununu bir qoca ataman kimi idarə edir! – Bulba bu yeni atamanın kim olduğunu bilmək üçün ətrafa baxdı, oğlu Ostapı atın üstündə papağını yanakı qoymuş və əlində ataman toppuzu tutmuş bir halda umanlıların hamısından qabaqda durduğunu gördü. – Sən bir buna bax! – deyərək qoca, oğlunu süzdü, çox sevindi və ona göstərilmiş şərəfə görə umanlılara təşəkkür etdi.

Kazaklar taborlara getməyə hazırlaşaraq yenidən geri çəkildilər, yapıncıları cırıq-cırıq olmuş polyaklar yenə bürçün üstündə göründülər. Onların bir çoxlarının bahalı kaftanları qana batmış, gözəl mis papaqlarını toz basmışdı.

Aşağıdan zaporojyelilər onlara çığırdılar:

– Hə necə oldu, əl-qolumuzu bağlaya bildinizmi? – Yoğun polkovnik yuxarıdan yenə də qışqırır və əlindəki kəndiri göstərərək deyirdi:

– Görün başınıza nə oyun açacağam! – Toza bulaşmış yorğun əsgərlər bir-birlərini hədələməkdən yorulmur, hər iki tərəf bir-birlərinə ağır sözlər deyirdilər.

Nəhayət, hamı dağılışdı. Kimi davada yorulduğuna görə istirahət üçün uzanır, kimi yarasına torpaq səpərək, sarğı düzəltmək üçün, öldürdüyü düşmənlərin əynindən çıxartdığı bahalı paltar və yaylıqları cırırdı. Daha az yorulanlar isə meyitləri toplayaraq, hörmətlə

basdırmağa başladılar. Meyitlərin gözlerini qarğalar və vəhşi şahinlər dimdikləməsin deyə xəncər və nizələrlə qəbir qazır, papaqları və ətəkləri ilə torpaq atır, kazak cəsədlərini lazımı qayda üzrə uzadaraq üstünü torpaqlayırdılar. Polyak meyitlərini isə necə gəldi, on-on vəhşi atların quyruqlarına bağlayaraq çölə buraxdılar; uzun zaman atları qovub, yanlarını qamçılادılar. Qudurmuş atlar dərələrin, təpələrin, xəndək və axar suların üstündən quş kimi uçur, qan və torpağa bulaşmış polyak cəsədlərini sürüyürdülər.

Sonra bütün dəstələrin kazakları dövrə vurub axşam yeməyinə başladılar, hər kəs sonrakı nəsillərə daimi hekayə kimi keçən igidliyini və gördüyü işləri nağıl etdi. Uzun zaman yatmadılar. Andriyin nə üçün düşmən qoşunu içərisində görünmədiyini düşünən qoca Taras hamudan gec yatdı. Xain özünükülərə qarşı çıxmağa utanmışmı idi, yoxsa cuhud yalanını danışmışdı? Bəlkə o, əsir düşmüşdü? Ancaq həmin saat Andriyin hədsiz dərəcədə qadın düşkünü olduğunu xatırladı. Böyük kədər hiss etdi və oğlunu məftun edən polyak qızından intiqam almağa üreyində möhkəm and içdi. O öz andını yerinə yetirirdi və gözəlliyinə baxmaz, onun sıx və uzun saçlarından tutaraq meydana gətirir və kazakların içində öz arxasınca sürüyərdi, dağların başını örten eriməz qarlar kimi ağ olan parlaq döşləri və çiynləri torpaqlara dəyər, al qanına qərq olar və toza, torpağa bulaşardı, onun gözəl bədənini parça-parça edərdi. Ancaq Bulba Allahın sabahkı gün üçün insana nə hazırladığından xəbərdar deyildi. Nəhayət onu yuxu tutdu. Kazaklar isə hələ də öz aralarında söhbət edirdilər. Bütün gecə, tonqalların yanında ətrafa diqqətlə baxan mühafizəçilər dayandılar. Onlar oyaq qalaraq gözlerini belə yummurdular.

VIII

Günəş hələ günorta yerinə çatmamışdı ki, bütün zaporojyelilər toplaşib dövrə vurdular. Seçdən xəbər gəlmişdi ki, tatarlar, kazaklar orada olmadıqları müddətdə Seç çalıb-çapmış, onların gizlin yərə basdırdıqları xəzinəni çıxarmış, orada qalmış adamların hamısını döyüb əsir götürmüş, bütün sürü və ilxıları götürüb düz Perekopa tərəf aparmışlar. Yalnız kazaklardan biri, Maksim Qoloduxa yoldaca tatarların əlindən qurtarmış, mirzəni öldürmüş, onun sexin ilə dolu pul kisəsini açmış və tatar paltarında, tatar atında, sutka yarım

onu təqib edənlərdən qaçmış, atını öləne qədər qovmuş, başqa bir ata minib onu da ölüncəyə qədər yorduqdan sonra üçüncü ata minmiş, yolda zaporojyelilərin Dubno altında olduqlarını öyrənmişdi. O, yalnız üz verən bədbəxtliyi danışa bildi. Orada qalmış zaporojyelilər, kazak adəti üzrə içib yatmışdılar, sərxoş olaraq əsir düşmüşdülər, tatarlar hərbi sursatın gizləndiyi yeri haradan biliblər, bütün bunların nədən baş verdiyini o, deyə bilmədi. Son dərəcədə yorgundu, – tamamilə şişmiş üzü gündən yanmış, küləkdən qarsaqlanmışdı; elə oradaca uzanıb dərin yuxuya getdi.

Bu cür hallarda zaporojyelilərdə qayda belə idi ki, həmin dəqiqə qaretkarları təqib edərdilər. Yolda ikən onların üstünü almağa çalışırdılar. Yoxsa əsirləri Kiçik Asiyaya, Smirnaya, Krit adalarına apara bilərdilər və o zaman kekilli zaporojyelilərin başlarını Allah bilir, daha hasarlarda görmək olardı. Elə buna görə də zaporojyelilər bir yere toplaşmışdılar. Hamısı papaqlı dayanmışdı. Çünki onlar atamanın əmrini dinləməyə yox, eyni hüquqa malik yoldaşlar kimi məsləhətləşməyə gəlmişdilər. Dəstənin içindən:

– Əvvəlcə böyüklər məsləhət versin! – deyə çığırdılar. Bəziləri isə, – koşevoy məsləhət versin! – deyirdi. Koşevoy artıq bir reis kimi yox, bir yoldaş kimi papağını çıxartdı, göstərdikləri şərəfə görə bütün kazaklara təşəkkür etdi və dedi:

– İçimizdə yaşlı və məsləhət verməyə qabil daha ağıllı adamlar vardır. Ancaq indi ki, siz mənə bu cür hörmət göstərdiniz, məsləhətim budur: yoldaşlar, vaxt itirməyək, tatarın dalınca gedək. Çünki tatarın necə adam olduğunu siz özünüz də bilirsiniz. Qarət elədiyi şeylərlə bizim gəlməyimizi gözləməyəcək, onu elə dağıdacaq ki, heç izi də tapılmayacaq. Mənim məsləhətim budur: gedək. Biz artıq burada kifayət qədər qaldıq, polyaklar artıq kazakın nə demək olduğunu bildilər; din yolunda var qüvvəmizlə intiqam aldığımız, bu ac şəhərdən isə, bir o qədər də qarət gözləmək olmaz. Məsləhətim getməkdir.

– Gedək! – deyə zaporojyelilər hamısı birdən səsləndi. Ancaq belə sözlər Taras Bulbanın döşünə yatmırdı, o uclarını şimal şəhi basmış, dağ koluna bənzəyən çal qaşlarını qəmgin gözələrinin üstünə saldı və dedi:

– Yox, koşevoy, sən məsləhətin düzgün məsləhət deyil. Sən yaxşı danışmırsan, görünür ki, bizimkilərin polyak əsarətində qaldığını unutmusan? Görünür sən bizim müqəddəs yoldaşlıq qanunlarına hörmət göstərməməyimizi, bu vaxta qədər Ukraynada getmanla

və ən yaxşı rus bahadırları ilə etdikləri kimi, yoldaşlarımızın diri-
diri derilərinin soyulmalarını, ya da parça-parça edilərək kəndlərdə
və şəhərlərdə gezdirilmələrini istəyirsən? Məgər onlar bizim
müqəddəs hissələrimizi azmı təhqir etmişlər? Biz kimik? Sizin hamı-
nızdan soruşuram: bərk ayaqda yoldaşını it kimi, qütbətdə ölmək
üçün atıb gedən kazaka, kazak demək olarmı? İndi ki, belə oldu, indi
ki, kazaklıq şərəfi heç hesab olunur, indi ki, heç kəs öz ağarmış biğ-
lərinə tüpürülməyi və təhqir olunmağı hesaba almır, onda mənə
qınamayın; mən burada tək qalacağam!

Zaporozyelilərin hamısında tərəddüd əmələ gəldi.

Bu anda köşevoy dedi:

– İgid polkovnik, məgər sən bizim yoldaşlarımızın da tatarların
əlinə keçdiyini yaddan çıxarmısanmı? Əgər biz indi onların harayına
çatmasaq, qul olaraq kafirlərə satılacaqlar, bunun ən qəddar ölümündən
belə pis olduğunu sən bilmirsənmi? Xristian qanı tökərək topladığı-
mız xəzinənin indi onların əlində olduğunu yaddan çıxarırsanmı?

Bütün kazaklar fikrə getdilər və nə deyəcəklərini bilmədilər.
Heç biri pis ad qazanmaq istəmirdi. Bu zaman Zaporozye qoşunu
içerisində hamıdan qoca olan Kasayan Bovdyuq qabağa gəldi. Onun
bütün kazakların yanında hörməti vardı; iki dəfə köşevoy seçilmiş,
müharibələrdə də çox qoçaqlıqlar göstərmiş bir kazak idi; ancaq
çoxdan qocalmışdı, artıq səfərlərə çıxmaz və başqalarına məsləhət
verməyi xoşlamazdı; qoca döyüşçü, yanı üstə uzanaraq, kazak yığın-
caqlarında danışılan cürbəcür dava və səfər söhbətlərinə qulaq
asmağı severdi. Ancaq heç bir zaman onların söhbətinə qarışmazdı,
yalnız ağzından çıxartmadığı qısa çubuğunun külünü barmağı ilə
basaraq dinləyər, sonra gözlerini yavaşca qıyaraq uzun zaman otu-
rardı. Kazaklar onun yatdığını, yoxsa yenə dinlədiyini başa düşə bil-
məzdilər. Heç bir səfərə getməzdi, həmişə evdə qalardı. Bu dəfə nə
isə qocanı hərəkətə getirdi. O, əlini kazaksayağı silkələyərək dedi:

– Eh nə olursa olsun, gedəcəyəm! Bəlkə kazaklıq üçün bir işə
yaradım!

İndi onun qabağa çıxdığını görərək, bütün kazaklar susdular,
çünki çoxdan bəri heç kəs onun danışğını eşitməmişdi. Bovdyuqun
nə deyəcəyini hamı bilmək istəyirdi.

– Mənə də danışmaq növbəsi gəlib çatdı, pan qardaşlar! – deyərək
o sözə başladı. – Mən qocaya qulaq asın, uşaqlar, köşevoy ağıllı söz
deyir, o kazak qoşununun başçısı kimi həm qoşunun və həm də

qoşun levazimatının fikrini çəkməyə məcburdur. Bundan ağıllı o nə
deyə bilər ki? Belə! Qoy bu mənim birinci sözümlə olsun. İndi qulaq
asın görün mənim ikinci sözümlə nə olacaq. Mənim ikinci sözümlə
belədir: polkovnik Taras da böyük həqiqət danışdı, Allah onun öm-
rünü uzun eləsin. Bu cür polkovniklərdən Ukraynada çox olsun!
Kazakın birinci vəzifəsi və birinci şərəfi yoldaşlığı gözləməkdir.
Mən hələ ömrüm olalı kazakın öz yoldaşını pis vəziyyətdə buraxıb
getməyini və ya satmağını eşitməmişəm. Onlar da, o biriləri də
bizim yoldaşlarımızdır, hamısı birdir, çox və ya az olmalarına bax-
mayaraq yoldaşdır, əzizdir. İndi görün mən nə demək istəyirəm:
mənim məsləhətim belədir, tatarların əlinə keçənlərə kimin ürəyi
çox yanırsa, qoy onların dalınca getsin, kimə polyakların əsir aldıq-
ları kazaklar əzizdirsə və haqq işi qoyub getmək istəmirsə onlar da
burada qalsınlar. Qoşunun bir yarısı ilə, tatarların dalınca gedənlər-
lə köşevoy gedər, bu onun vəzifəsidir, burada qalan yarısı isə özünə
müvəqqəti bir ataman seçsin; əgər mənə, bu ağsaqqalın sözüne bax-
sanız, müvəqqəti atamanlığa hər kəsdən artıq Taras Bulba layiqdir,
aramızda elə bir adam yoxdur ki, igidlikdə ona tay ola bilsin.

Bovdyuq belə deyib, susdu; qocanın onlara bu cür ağıl öyrətdi-
yinə bütün kazaklar sevindilər. Hamı papağını havaya ataraq çığırdı:

– Sağ ol, ata can! Susdun, susdun, uzun zaman susdun, amma
axırda danışdın. Səfərə çıxanda bir işə yarayacağını deməyin boş
deyilmiş. Doğrudan da elə oldu.

Koşevoy soruşdu:

– Bu fikrə razısınızmı?

– Hamımız razıyıq! – deyərək kazaklar çığırdılar.

– Deməli qoşun dağılır?

– Dağılır! – deyərək kazaklar çığırdılar.

Koşevoy irəli yeridi və:

– Uşaqlar, indi orduya verilən əmri dinləyin! – deyərək sözə baş-
layaraq, papağını başına qoydu. Zaporozyelilərin hamısı papaqlarını
çıxarıb başa qoydu, gözlerini aşağı dikərək dayandılar. Böyük danı-
şanda bu cür etmək kazakların qaydası idi.

Koşevoy:

– İndi ayrılın, pan qardaşlar! Kim getmək istəyirsə sağ tərəfə,
kim qalmaq istəyirsə sol tərəfə keçsin! Dəstədəki adamların çoxu
hansı tərəfə keçsə, ataman da o tərəfə keçsin, az qalan hissə o biri
dəstələrə qoşulsun.

Hamı, kimi sağ, kimi sol tərəfə keçməyə başladı. Dəstə nəfərlərinin çox hissəsi hansı tərəfə keçirdisə, ataman da o tərəfə keçirdi, az hissəsi isə o birilərlə birləşirdi. Nəticədə hər iki tərəfin kazakları az bir fərqlə iki yerə bölündülər. Nezamaynov dəstəsinin az qala hamısı, Popoviçev dəstəsinin yarısından çoxu, bütün Uman dəstəsi, Kanev dəstəsinin hamısı, Stebliqiv dəstəsinin çox hissəsi, Timoşev dəstəsinin çox hissəsi qalmaq, yerdə qalanların hamısı isə tatarların dalınca getmək istədilər. Hər iki tərəfdə çox qüvvətli, cəsur kazaklar vardı. Tatarların ardınca getmək istəyənlərin içərisində Çerevatıy, qoca igid kazak Pokotıpole, Lemiş, Prokopoviç Xoma vardı. Demid Papoviç də o tərəfə keçdi, çünki çox diribaş kazakdı, bir yerdə çox oturmağı bacarmırdı; polyaklarla gücünü sınaşıdı, indi də tatarlarla sınamaq istəyirdi. Dəstə atamanlarından Nostyuqan, Pokrişka, Nevliçki və bir çox başqa şöhrətli, cəsarətli kazaklar da öz qılınclarını və qüvvətli çiyinlərini tatarlarla vuruşmada sınamaq istəyirdilər. Qalmaq istəyənlərin arasında da: atamanlardan Demitroviç, Kukubenko, Vertıxvist, Balaban, Bulbenko Ostap kimi qüvvətli, cəsur kazaklar az deyildi. Onların içərisində Vovtuzenko, Çereviçenko, Stepan Quska, Oxrim Quska, Mikola Qustı, Zadorojni, Metelisya, İvan Zakrutıquba, Mosiy Şilo, Deqtyarenko, Sıdorenko, Pısarenko, o biri Pısarenko, yenə başqa bir Pısarenko kimi adlı-sanlı igid kazaklar çox idi. Onlar hamısı yerlər gəzmiş, dünya görmüş adamlardı. Anadolu sahillərini, Kırım düzləy və düzlərini, Dneprə tökülən böyük və kiçikli bütün çayları, Dneprin bütün qərbini və adalarını gəzmişdilər; moldav, voloş və türk torpaqlarında olmuşdular; ikisükanlı kazak qayıqlarında başdan-başa Qara dənizi dolaşmışdılar. Əlli qayıq bir sıraya düzüb, çox zəngin və çox böyük gəmilərə hücum etmiş, çox türk hərbi gəmilərini batırmış, ömürləri boyu çox, lap çox barıt işlətmışdilər. Çox bahalı parçaları cırıb özlərinə patava qayırmış, ciblərini çox sexinlərlə doldurmuşdular. Hələ onlardan bir çoxu, başqası üçün ömürlük kifayət edəcək nə qədər mal-dövlət havaya sovurmuşdu. Bunların həddi-hesabı yox idi. Bütün dünyanı qonaq edərək, dünyada nə qədər adam varsa hamısı kefi eləsin deyərək toy quraraq, əllərində olan-qalanı, kazak qaydası üzrə xərcləyib dağıtmışdılar. Əgər təsadüfən tatar Seçə hücum etsə və bir fəlakət baş versə, tapmasın deyərək, bardaq, gümüş su qabı, qolbaq kimi cürbəcür qiymətli şeyləri Dnepr adalarındakı qamışların altına basdırmamış adam, hələ indi də

onların arasında az tapılırdı. Ancaq tatar bu şeyləri çətin tapa bilərdi, çünki şey sahibi özü də onları harada basdırdığını unutmağa başlamışdı. Sədaqətli yoldaşları üçün və xristian dini üçün polyaklardan intiqam almaq istəyən və onun üçün də burada qalan kazaklar, belə kazaklar idi. Qoca kazak Bovdyuq da onlarla qalmaq istəmiş və demişdi: “Mən tatarları təqib edəcək yaşda deyiləm, burada isə şərəfli kazak ölümü ilə həyatımı bitirməyə imkan vardır. Mən çoxdan Allaha yalvarırdım ki, əgər ömrümü tamam ələyəcəksə, müqəddəs xristianlıq uğrunda davada tamam etsin. O cür də oldu. Qoca kazak üçün bundan şərəfli ölüm ayrı yerdə ola bilməz”.

Hamı iki tərəfə ayrılıb, dəstələrin adamları iki cərgə durduqdan sonra, Koşevoy sıraların arasından keçərək dedi:

– Hə, necədir, pan qardaşlar! Tərəflər bir-birindən razıdır mı?

– Ata can, hamı razıdır! – deyərək kazaklar cavab verdilər.

– Elə isə öpüşün və bir-birinizə halallıq verin, Allah bilir, bir daha görüşmək həyatda bizə qismət olacaqmı? Öz atamanızın sözüne baxın! Vəzifələrinizi necə yerinə yetirmək lazım gəldiyini özünüz bilirsiniz. Kazak namusu sizdən nə tələb edir, özünüz bilirsiniz.

Orada olan bütün kazaklar, bir-birlərlə öpüşdülər. Əvvəlcə atamanlar başladılar, əllərlə ağ bığlarını sıgallayaraq xaçvari öpüşdülər, sonra da bir-birlərinin əlindən bərk-bərk tutdular. Onlar sanki bir-birlərindən soruşmaq istəyirdilər: “Pan qardaşlar, görsən bir-birimizi bir də görəcəyik, yoxsa yox?” Ancaq soruşmayıb, sükut etdilər və böyük bir düşüncə içərisində dayandılar. Kazakların isə hamısı bir-bir vidalaşdılar, onlar bilirdilər ki, hər iki tərəfin işi çox olacaqdır. Ancaq həmin saat ayrılıb getmədilər; düşmənin kazak qoşununun azaldığından xəbəri olmasın deyərək qaranlığın düşməsinə gözlədilər. Sonra hər kəs öz daxmasına nahar etməyə getdi. Nahardan sonra səfərə çıxanların hamısı uzanıb yatdı. Onlar sanki son dəfə bu cür azadlıqda istirahət etdiklərini hiss etdikləri üçün möhkəm və çox yadıldılar. Lap günəş batana qədər yadıldılar. Günəş batan kimi və hava bir az qaralan kimi arabaları yağlamağa başladılar. Hazırlaşmış, qabaqca arabaları yola saldılar, özləri isə yoldaşlarla bir daha papaqlaşaraq, arabaların dalınca yavaş-yavaş yola düşdülər. Atlılar, atları haylamadan və fitlemədən sakitcə, piyadaların arxasınca yola düşdülər. Az keçmədən onlar gecənin qaranlığında gözdən itdilər. Yalnız uzaqdan at tappıltısı, ya hələ qaydasına düşmədiyi

üçün, ya da ki, gecənin qaranlığında yaxşı yağlamadığı üçün cırılda-
yan təkər səsi eşidilirdi.

Qalan yoldaşlar, heç bir şey görünmədiyinə baxmayaraq, uzun
zaman onlara əl etdilər. Dağılıb öz yerlərinə qayıtdıqları vaxt,
ulduzların aydın işığında arabaların yarısının və adamların bir çox-
larının öz yerlərində olmadığını gördükdə, hər birisinin üreyi kədərlə
doldu, hamı biixtiyar başını aşağı salaraq fikrə getdi.

Taras kazakların tutqunlaşdığını, cəsurlara yaraşmayan bu məyus-
luğun onları əhatə etdiyini görür, ancaq susurdu, yoldaşlarla vidalaş-
maqdan doğan qüssəyə onların alışmaları üçün hələ imkan verirdi.

Ancaq eyni zamanda bu sakitlikdə, onların birdən-birə əvvəl-
kindən daha böyük bir qüvvə ilə yenidən ruhlanmaları və canlan-
maları üçün bir kazak nəəsi çəkməyə hazırlaşdı. Buna yalnız
slavyan nəsli, geniş və qüvvətli nəsil müqəddirdir. Onun qarşısında
başqaları, dəniz qarşısında xırda çaylar kimidir. Əgər tufandırsa və
bu tufan dalgaları şaxə qaldıraraq böyük gürultular yaradırsa, xırda
çaylar bu tufanın qarşısında neyləyə bilər. Yox əgər külək yoxdur
və sakitlikdirsə o bütün çaylardan daha gözəl və nazlı-nazlı parla-
yaraq ətrafa yayılır.

Taras kənarda duran arabalardan birini boşaltmağı xidmətçiləri-
nə əmr etdi. Bu araba kazak arabaları içərisində ən böyüyü və möh-
kəm idi. Qalın təkərlərinə ikiqat şin çəkilmiş, çox yüklənmiş, çul və
möhkəm öküz gönüsü ilə örtülmüş, qatranlanmış kəndirle bərk-bərk
sarınmışdı. Araba, çoxdan bəri Tarasın anbarlarında saxlanmış əla
şərabla dolu su qabları və xırda boçkalarla yüklənmişdi. Bu şərabı
o, ehtiyatdan, təntənəli bir hadisə üçün götürmüşdü ki, əgər hər kəs
üçün nəsildən-nəslə keçəcək bir iş baş versə, hər bir kazak bu əla
şərabdan içə bilsin, unudulmaz dəqiqədə insan böyük hisslərlə
yaşaya bilsin. Polkovnikin əmrini eşidən xidmətçilər arabalara doğ-
ru atıldılar, xəncərlərlə möhkəm kəndirləri kəsdilər, yoğun öküz
gönələrini və çulları açdılar, qabları, çəlləkləri yerə endirdilər.

Bulba dedi:

– Hamınız götürün! Kimin nəyi varsa; tayqulp ya at suvardığı
dolça, əlcək, papaq, nəyi varsa götürsün və nə qədər istəyir aparsın.
Əgər bir şeyi yoxdursa ovuclarını doldurub içsin.

Kazakların hamısı; nə qədər adam vardısı, hamısı, şərab götür-
dülər. Kimi tayqulpu varsa tayqulpla, kimin at suvarmaq üçün dolça-

sı varsa dolça ilə, kimi papaq, kimi isə iki ovcu ilə aparmağa başladı.
Tarasın xidmətçiləri sıraların arasılə gəzir və qablardan, boçkalardan
onlara şərab verirdi. Tarasın əmrinə görə hamı onun işarəsini gözlə-
məli və birdən içməli idi. Görünür o, bir söz demək istəyirdi. Taras
bilirdi ki, köhnə şərab, öz-özünüdə nə qədər qüvvətli olsa da, o,
insanın ruhunu möhkəmləndirməyə nə qədər qadir olsa da, ona bir
ləyaqətli söz də əlavə edildikdə, bu təsir ikiqat artır.

Bulba belə başladı:

– Pan qardaşlar, bu qonaqlığı, nə qədər böyük bir şərəf olsa da,
məni Ataman seçməyinizin şərəfinə və yoldaşlarımızdan ayrılmağı-
mız münasibətilə vermərəm; xeyr, hər iki hadisə özge vaxtda qeyd
olunmağa layiqdir, ancaq indi yox. İndi bizim qarşımızda böyük işlər
durur, kazaklardan cəsarət və hüner tələb edən məsələlər durur. Odur
ki, hər şeydən qabaq, yoldaşlar, müqəddəs pravoslav dininin şərəfinə
içək: elə bir zaman gəlsin ki, bu din bütün dünyaya yayılsın, bütün
dünyada bir din olsun, dünyada nə qədər busurman varsa hamısı
dönüb xristian olsun! Gəlin elə birdəfəlik Seçin də şərəfinə içək. Qoy
Seç bütün busurmanlığın məhvi üçün həmişə yaşasın və hər il onda
bir-birindən yaxşı, bir-birindən gözəl igidlər yetişsin. Gəlin elə öz
şöhrətimizin də şərəfinə içək, qoy nəvələrimiz və nəvələrimizin
oğlanları desinlər ki, vaxtilə yoldaşlıqda utanmayan və özünü külləri
satmayan adamlar olub. Dinin şərəfinə, qardaşlar, dinin şərəfinə!

– Dinin şərəfinə! – deyərək, yaxın sıralarda duranlar, yoğun ses-
lə cavab verdilər.

Dalda duranlar:

–Dinin şərəfinə! – deyərək onların səsinə ses verdilər və orada
kim vardısı, gənc, qoca, hamısı dinin şərəfinə bədə qaldırdılar.

Taras əlini yuxarı qaldıraraq dedi:

– Seçin şərəfinə!

– Seçin şərəfinə! – deyərək yaxın sıralardan yoğun seslər yüksəl-
di. Qocalar ağ bığlarını tərpədənək sakit səsle:

– Seçin şərəfinə! – dedilər.

Gənc tərhanlar kimi hərəkətə gələn cavanlar:

– Seçin şərəfinə! – dedilər və uzaq səhrada da kazakların öz
Seçlərini necə xatırladıqları eşidildi.

– İndi axırıncı udumu, yoldaşlar, öz şöhrətimizin və bütün dün-
yada yaşayan xristianların şərəfinə içək!

Bütün kazaklar son udumu öz şöhrətlərinin və dünyada yaşayan bütün xristianların sağlığına içdilər. Bütün sıralarda uzun zaman bu sözlər təkrar olundu:

– Dünyada yaşayan bütün xristianların şərəfinə!

Dolçalar artıq boşalmışdı, ancaq kazakların əlləri hələ də yuxarı qaldırılmış vəziyyətdə idi. Hamısının gözləri şərəbin təsirindən sevincle parlayırdısa da, ancaq bərk xəyala getmişdilər. Onlar indi tamah, qənimət haqqında, çərvonların, bahalı silahların, bəzəkli kəftanların və çərkez atlarının hansı xoşbəxtin əlinə keçəcəyi haqqında düşünmürdülər. Onlar uca dağların, sıldırım qayaların zirvəsində oturmuş qartallar kimi xəyala dalmışdılar. Bundan lap uzaqlarda kiçik quşlar kimi hərbi gəmilərlə, qayıqlarla dolu nəhayətsiz dəniz görünürdü. Böcəklərə bənzəyən şəhərlərlə və xırda otlara bənzəyən meşələrlə dolu sahillər, bu dənizi əhatə etmişdi. Bütün bunlar güclə seçilirdi. Onlar qartal kimi bütün səhranı, uzaqlarda qaralan talelərini seyr edirdilər. Bütün səhradakı təpələr, yollar kazak qanları ilə suvarılacaq, ağ sümüklər, sınıq arabalar, qırıq qılınclar, mizraqlarla örtüləcək; burulmuş, qana bulaşmış və bıqları sallanmış kəkilli başlar hər tərəfə səpələnəcək; qartallar uçaraq onların kazak gözlərini didib dağıdacaqlar. Lakin bu geniş və sərbəst sərilmiş ölüm gecəsində böyük bir şərəf var. Heç bir necib və böyük iş məhv olub getmir, kazak şərəfi də tüfəng lüləsindəki xırda toz kimi məhv olmayacaqdır. Saqqalı sinəsinə düşmüş, ağbaş qoca bandurçu, ya da ki, hələ cəsur, ancaq başı ağarmış bir qoca onların haqqında öz hərarətli və qüdrətli sözlərini söyləyəcəkdir. Onların şərəfi sürətlə bütün dünyanı tutacaq, bundan sonra doğulanlar onların haqqında danışacaqlar. Çünki qüdrətli söz, xalq müqəddəs duaya çağıran, gurultusu şəhərlərə, evlərə, çadırlara yayılsın deyər təmiz gümüşlə aşqarlanmış zəngin səsi kimi lap uzaqlara yayılacaqdır.

IX

Şəhərdə heç kəs zaporojyelilərin yarısının tatarların ardınca getdiyini bilmədi. Yalnız keşikçilər bələdiyyə qülləsindən, arabaların bir hissəsinin meşənin o biri tərəfinə getdiyini gördülər; ancaq bunu, kazaklar tərəfindən düzəldilmiş bir pusqu tədbiri kimi başa

düşdülər; fransız mühəndisi də bu fikirdə idi. Bununla birlikdə köşevoyun da sözü boş çıxmadı. Şəhərdə ərzaq qıtlığı özünü göstərdi. Keçmiş əsrlərin adəti üzrə qoşun lazım olacaq ərzağı qabaqcadan müəyyən edə bilmədi. İçəridəkilər ərzaq əldə etmək üçün şəhərdən çıxaraq hücum etməyə təşəbbüs etdilsə də, ancaq hücum etmək istəyən qoçaqların yarısını kazaklar qırdı, o biri yarısını isə əliboş halda yenidən şəhərə qovdular. Ancaq cuhudlar bu çıxışdan istifadə edərək, bütün əhvalatı, zaporojyelilərin hansı hərbi rəislərlə, hara və nə üçün getdiklərini, hansı dəstələrdən nə qədər adamın getdiyini, yerdə qalanın nə qədər adam olduğunu və bunların nə edəcəklərini öyrəndilər! Qərez, bir neçə dəqiqədən sonra şəhərdə hər şeyi bildilər. Polkovniklər ürekləndilər və davaya hazırlaşdılar. Taras şəhərdəki hərəkət və gurultulardan hər şeyi başa düşmüşdü, tələsik əmrlər, göstərişlər verir, söz tapşırı və üç dəstəni üç taborə bölərək, onları arabalarla qala kimi əhatə etdirdi. Bu cür vuruşurkən zaporojyelilər qalib gələdilər. O, iki dəstənin adamlarını pusquya göndərdi, lazım gəldikdə düşməni atlılarını tələyə salmaq üçün, meydanın bir hissəsinə şiş payalar, mizraq və başqa silah qırıntıları basdırdı. Hər şey öz qaydasında hazır olduqdan sonra nitqlə kazaklara müraciət etdi; məqsədi onları ürekləndirmək deyildi; bildirdi ki, onsuz da onlar möhkəmdirilər, yalnız ürəyindəki sözləri açıb demək istəyirdi.

– Panlar, mən sizə, bizim yoldaşlığımızın nədən ibarət olduğunu danışmaq istəyirəm. Siz torpağımızın hər kəs üçün nə qədər şərəfli olduğunu ata-babalarımızdan eşitmişiniz, biz yunanlara da özümüzü tanıtmışıq, Sarqradan da çərvonlar almışıq; şəhərlərimiz də, məbədgahlarımız da möhtəşəm olmuş, knyazlarımız da kafir katolik knyazları deyil, öz rus nəslimizdən olmuşdur. Bütün bunları busurmanlar aldı, hər şey məhv olub getdi. Yalnız biz yetim kimi qalmışıq; qüvvətli eri öldükdən sonra dul qalan qadınlar kimi biz də, bizim bütün torpağımız da yetim qalmışdır! Belə bir zamanda biz bir-birimizə qardaşlıq əli uzadıraq! Bizim yoldaşlığımız bundan ibarətdir! Dünyada yoldaşlıq əlaqəsindən müqəddəs bir əlaqə yoxdur! Ata öz övladını sevir, ana öz övladını sevir, övlad ata-anasını sevir, ancaq bu, o cür sevgi demək deyil, qardaşlar, heyvan da öz balasını istəyir. Ancaq qan ilə deyil, ruhən qohum olmağı yalnız insan bacarır. Başqa torpaqlarda da yoldaşlar olmuşdur, amma Rusiya torpağında olduğu kimi heç bir

yerdə bu cür yoldaşlıq olmamışdır. Siz qürbət ölkələrdə çox gün keçirmisiniz, görürsünüz ki, oradakılar da bizim kimi insandırlar! Onlar da bizim kimi Allah bəndəsidir, bizimkilərlə olduğu kimi onlarla da söhbət edərsən. Amma iş ürək söhbətinə gələndə görürsən – yox! Ağillı adamlardır, amma bizimkilər kimi yox. Onlar da bizim kimi adamlardır, amma ürəkləri başqadır, yox qardaşlar! Ruslar kimi sevmək, yalnız ağilla və ya başqa şeylə deyil, bütün qəlbi, bütün ruhu ilə sevmək, hə... – deyə Taras əlini yelleyib, ağarmış başını tərpətdi və bığlarını oynadaraq sözüne davam etdi. – Yox, bizdən başqa heç kəs bu cür seve bilməz. Bilirəm indi bizim torpağımızda da alçaq işlər meydana çıxıb; hər kəs yalnız taxıl tayaları, at iltıları dərini çəkir, hər kəs onu fikirləşir ki, anbarlardakı ağzı möhürlü balları bütöv qalsın. Nə bilim hansı busurman adətlərini qəbul edirlər, öz dillərinə nifrət edirlər, heç kəs özününkü ilə danışmaq istəmir. Bazarda cansız bir şey satan kimi bir-birlərini satırlar. Yad bir əcnəbi kralın, hətta kral da deyil, sarı çəkmələrilə onların üzvlərini tapdayan pis polyak dövlətlişinin iltifatı onlardan ötrü bütün qardaşlıqdan artıqdır. Ancaq, qardaşlar, çirkab içərisində eşələnən, pərəstişkarlıq edən ən alçaq bir rəzilə belə, yenə bir zərrə rusluq hissi qalmışdır. Bir zaman bu hiss oyanaq, o vaxt onlar baş-gözlərinə döyəcək, öz xain həyatlarına lənət oxuyacaq, bu bədnamçılığı üzərlərindən götürmək üçün min cür əza-ba qatlaşacaqdır. Qoy onlar hamısı rus torpağında yoldaşlığın nə olduğunu bilsinlər! Hərgah iş ölməyə qalsa, onlardan heç birinə bu cür şərəfli ölüm qismət olmayacaqdır! Heç birinə, heç birinə! Onların siçan təbiətləri buna imkan verməyəcəkdir!

Ataman bu cür danışdı və sözünü bitirdikdə belə müharibələrdə ağarmış başlarını tərpətməkdə davam edirdi. Burada olanların hamısına bu sözlər son dərəcə qüvvətli təsir göstərmiş, onların lap qəlblərinə qədər nüfuz etmişdi; sıralarındakı ən qocalar belə ağarmış başlarını aşağı salaraq, hərəkətsiz durmuşdular; zəif gözələrindən yaşlar süzülürdü, onlar yavaş-yavaş paltarlarının qolları ilə bu yaşı silirdi. Sonra hamısı, sözü bir yerə qoymuş kimi birdən-birə ellərini silkələdilər və dünya görmüş başlarını tərpətdilər. Qoca Tarasın bu sözləri, görünür qəm yemiş, zəhmət çəkmiş, həyatın hər cür acılarını dadmış ürəklərə və ya bu hissləri yaşamayan, ancaq mirvari kimi saf qəlbləri qoca atalarını sevirəcək hisslərlə dolu gənclərə, bir çox əziz, aşna şeylər xatırlatdı.

Bu zaman şəhərdən, litavra və boruların gurultusu altında düşmən qoşunu çıxdı. Saysız nökrərlə əhatə olunmuş təşəxxüslü panlar at üstündə irəli yeridilər. Yoğun polkovnik əmrilər verirdi. Onların gözləri atəş saçır, dəmir geyimləri par-par parıldayırdı, hədələyərək, tüfənglərilə nişan alaraq, kazak taborlarına doğru sıx hücum başladılar. Kazaklar onların güllə mənzilinə çatdıqlarını görüb, hamısı birdən uzun tüfənglərindən gurultulu bir atəş açdılar, onlar atəşin arasını kəsmirdi. Güllə səsi aramsız bir uğultu şəklində uzaq çöllərə və tarlalara yayıldı. Bütün səhranı tüstü bürüdü, kazaklar isə nəfəs almağa belə macal tapmadan atırdılar, dal cərgədəkilər tüfəngləri doldurub qabaqdakilərə ötürürdü; düşmən heyran qalmışdı. Kazakların tüfəngləri doldurmadan birnəfəsə necə atdıqlarını anlaya bilmirdi. Hər iki tərəfi bürümüş tüstüden göz-gözü görmürdü. Adamların necə bir-bir sıradan çıxdığını görmək olmurdu. Ancaq polyaklar güllənin dolu kimi yağdığını və vuruşmanın get-gedə qızğınlaşdığını hiss edirdilər. Tüstüden uzaqlaşib, işlərin nə yerdə olduğunu bilmək üçün geri çəkildikdə, çoxlarının sıradan çıxdığını gördülər. Kazaklardan isə hər yüz adama ancaq iki-üç ölənlər vardı. Kazaklar bir dəqiqə belə fasilə vermədən tüfənglərindən, aramsız atəş açırdılar. Hətta əcnəbi mühəndisin özü belə, heç bir yerdə görmədiyi bu taktikaya mat qalmışdı. O, elə buradaca, hamının yanında deyirdi:

– Zaporozjelilər doğrudan çox igiddir! Başqa torpaqlarda hamı bu cür vuruşmalıdır! – Sonra topların ağzını kazak taborlarına tərəf çevirməyi məsləhət gördü. Çuqun toplar geniş boğazları ilə bərk nərə çəkdi. Yer guruldayaraq titrədi, çölü ikiqat tüstü basdı. Uzaq-yaxın şəhərlərin meydan və küçələrində belə, barıt qoxusu hiss edildi. Ancaq çox uca nişan aldıqlarından, qızgın mermilər yüksək bir daire cızdılar, havada bərk cızıldayıb taborun üstündən keçərək uzaqda partlayıb qara torpağı göyə sovurdular. Fransız mühəndisi bu bacarıqsızlığı gördükdə tüklərini didi. Kazakların güllələri yağış kimi yağdırdıqlarına baxmayaraq, topları özü nişanlamağa girişdi.

Taras uzaqdan Nezamaynov və Steblikov dəstələrinə fəlakət üz verəcəyini görüb, qulaqbatırıcı bir səsle çığırtdı:

– Tez olun, arabaların dalından çıxın, hamı ata minsin! – Ancaq əgər Ostap düşmən qoşununun lap ortasına hücum etməsə idi, onlar nə arabaların dalından çıxma biləcəkdilər, nə də ata minməyə imkan tapacaqdılar. Ostap altı topçunun fitilini saldırdı, dördünükünü isə

saldıra bilmədi, polyaklar onu geri çəkilməyə məcbur etdilər. Bu zaman kazakların bu vaxta qədər görmədikləri böyük bir topu atmaq üçün yadelli kapitan fitili öz əlinə aldı. Bu topun dəhşət yağdıran geniş ağzından sanki minlərlə ölüm baxırdı. Əvvəlcə bu top və onun dalınca başqa üç top guruldayan kimi əks-səda verərək, yeri dörd dəfə titrətdi, çox tələfat oldu. Çox qoca analar sümüklü əllərilə arıq döşlərinə döyüb hönkürtü ilə ağlayacaqlar. Qluxov, Nemirov, Çerniqov kimi bir çox şəhərlərdə çox arvadlar dul qalacaq. Yazıqlar hər gün bazara çıxacaq, hər ötüb-keçəni saxlayacaq, hər birisinin gözələrinə baxacaq ki, görsün içlərində hamıdan əziz olan birisi yoxdur ki? Ancaq şəhərdən çox əsgər gəlib keçəcək və onların içində hamıdan əziz olan birisi heç bir zaman olmayacaqdır.

Nezamaynov dəstəsinin elə bil lap əvvəldən yarısı yox imiş! Sünbülləri qızıl kimi parlayan zəmini birdən-birə dolu vurduğu kimi onlar da beləcə qırılıb yerə serilmişdilər.

Kazaklar möhkəm hiddətləndilər! Hamısı birdən hücumla keçdi. Dəstə atamanı Kukubenko, dəstəsinin ən gözəl hissəsinin məhv olduğunu gördükdə nə qədər qəzəbləndi! O öz nezamaynovlularından sağ qalanları ilə birlikdə döyüşün lap mərkəzinə soxuldu, qəzəbindən ilk qabağına çıxanı kələm kimi doğradı. Nizə ilə atı da, atını da vuraraq çox süvariləri yerə saldı, topçuların yanına yaxınlaşdı bir topu da ələ keçirdi. O tərəfdə Uman atamanının məharətlə vuruşduğunu və Stepan Quskanın artıq böyük topu zəbt etməkdə olduğunu gördü. Onları orada qoyub öz kazakları ilə bərabər geri dönərək, ayrı bir düşmən dəstəsinə hücum etdi. Nezamaynovçular haradan keçdilərse orada bir küçə əmələ gəldi, hara döndülərsə, ora bir döngə oldu. Polyak sıralarının seyrəldiyi və polyakların biçilmiş dərzi kimi yerə serildikləri aydın görünürdü. Arabaların yanında Vovtuzenko, bir az qabaqda Çereviçenko, arabaların dal cərgəsində Deqtyarenko, onların da arxasında ataman Vertixvist vuruşurdular. Deqtyarenko polyak zadəganlarından ikisini nizə ilə qaldırmış, nəhayət üçüncüsünə hücum etmişdi. Üçüncü polyak qıvrıq və qüvvətli idi, təkçə nökeri əlli nəfər idi, atı başdan-ayağa bəzənmişdi. O, Deqtyarenkonu bərk sıxışdırmış, atdan yerə salmış və qılıncını onun üstünə qaldıraraq çıxırırdı:

– Siz it kazakların içərisində bir nəfər də mənim qabağımda dayana biləni yoxdur!

Mosi Şilo:

– Var, niyə yoxdur! – deyərək irəli çıxdı. Şilo olduqca möhkəm kazak idi, dəfələrlə dənizdə atamanlıq etmiş və başı min belə görmüşdü. Türklər onları Trabzon yaxınlığında tutmuş, hamısını əsir alaraq gəmilərə aparıb əl-ayaqlarını zəncirləmiş, onlara yeməyə, heftələrlə darı belə verməmiş, iyrənc dəniz suyu ilə saxlamışdılar. Yazıq əsirlər pravoslav dinini dəyişməmək üçün hər cür əzabə dözmüşdülər. Yalnız ataman Mosi Şilo dözməmiş; müqəddəs qanunu ayaqları altında tapdarmış, günahkar başına murdar çalma bağlayaraq paşanın etimadını qazanıb gəmidə açarçı təyin olunmuş, bütün əsirlərin böyüyü olmuşdur. Yazıq əsirlər bu hadisədən çox qəmginləşmişdilər, çünki bilirdilər ki, əgər özünü kü dinini satıb zalımlar tərəfinə keçsə onun idarəsi altında olmaq, kafirin əli altında olmaqdan min qat ağır və acıdır. Belə də oldu. Mosi Şilo hamısını yenidən üç cərgə zəncirlədi, qatı kəndirlə onları lap sümüklərinə qədər sıxdı, hamını döydü, boyunlarının ardlarını yumruqladı. Türklər belə sədiq bir nöker tapdıqlarına sevindilər. Öz qanunlarını unudaraq içib kefləndilər, bu zaman Mosi Şilo altmış dörd açar gətirib əsirlərə payladı ki, onlar özlərini azad edəsinlər, zəncirləri, buxovları dənizə atsınlar və bunun əvəzində əllərinə qılınc alıb türkləri qırsınlar. Kazaklar o vaxt böyük qənimətlər əldə etmiş və şərəflə vətənlərinə dönmüşdülər. Mosi Şilonun bu hünerini banduristlər uzun müddət tərənnüm etmişdilər. Çox qərribə xasiyyətli bir kazak olmasa idi, onu köşəvoy seçərdilər. Bəzən o ən ağıllı adamların fikrinə gəlməyən işlər görürdü, bəzən də kazakın başı xarab olmağa başlayırdı. O, var-yoxunu şəraba verib içmişdi. Seçdə hamıya borcu vardı. Əlavə olaraq adi küçə oğurları kimi oğurluq da eləmişdi. Gecə vaxtı özge daxmasından yəhər oğurlayıb, içki satanın yanında girov qoymuşdu. Bu cür biabırçı iş üçün onu bazarda dirəyə sarıyıb, yanına bir ağac qoymuşdular ki, hər kəs var gücü ilə ona bir kötek vursun. Ancaq qabaqkı xidmətlərini nəzərdə tutub zaporojçelilərdən heç biri ona əl qaldırmadı. Mosi Şilo belə kazak idi.

O, polyakın üstünə atılaraq:

– Sizin kimi itləri döyən adamlar var! – dedi. Amma nə yaman vuruşdular! Zərbədən hər ikisinin poqonları, güzgülləri öyildi. Düşmən polyak onun dəmir köynəyini dağıtdı. Qılıncını lap bədənə dayadı. Kazakın köynəyi qana bulandı, ancaq Şilo buna baxmadı, iri

əllərini fırlayıb (onun əli yaman ağır idi) polyakı nagahani bir zərbə ilə kar elədi. Mis papaq yumalanıb düşdü, polyak valaylayıb yerə sərilirdi. Şilo isə haldan saldıqı düşməni doğramağa başladı. Sən düşməni meyiti üstündə vaxt itirmə, kazak, yaxşısı budur ki, geri dön! Kazak geri dönmədi. Ölmüş polyakın nökerlərindən biri onun boynuna bir bıçaq zərbəsi vurdu. Şilo qayıdıb onu tutmaq istədi, ancaq o, barıt tütüsü içərisində gizləndi. Hər tərəfdən tufəng atmağa başladılar. Şilo səndələdi və yarısının ölümcül yara olduğunu başa düşdü. O, əlini yarasının üstünə qoyaraq yığıldı, yoldaşlarına müraciətlə dedi:

– Pan qardaşlar, yoldaşlar, əlvida! Pravoslav rus torpağı daimi olaraq yaşasın və hər zaman şərəfli olsun! – O, qüvvətdən düşmüş gözlərini qıydı və kazakın ruhu, onun sərt bədənini tərk etdi. Bu zaman öz adamları ilə Zadorojniy ataman Vertixvist və Balaban meydana çıxdılar.

Taras atamanları səsləyərək, soruşdu:

– Halınız necədir, panlar, barıt qablarında, hələ barıt varmı? Kazak qüvvəsi zəifləməyib ki? Kazaklar məğlub olmur ki?

– Ata can, hələ barıt qablarında barıt var. Kazak qüvvəsi zəifləməyib; kazaklar məğlub olmayıblar!

Kazaklar bərk hücum eləyib, düşməni sıralarını tamam pozdular. Qısa boylu polkovnik, düzə dağılmış qoşunu toplamaq üçün, toplanmış təbii çaldıraraq, səkkiz cür rənglənmiş bayraq qaldırılmasını əmr etdi. Polyakların hamısı bayraqlara doğru qaçdılar, ancaq sıralara düzəlməyə macal tapmamışdılar ki, ataman Kukubenko öz nezamaynovluları ilə düz mərkəzə hücum etdi və yekəqarın polkovnikin üstünə düşdü. Polkovnik davam gətirə bilmədi. Atını geri döndərərək qaçmağa başladı. Kukubenko isə onu bütün səhra boyu qovaraq özününkülərlə birləşməyə qoymadı. Bu vəziyyəti gören Stepan Quska əlində kəmənd, atın yalına yataaraq, yandan cumdu və firsətdən istifadə edib kəməndi onun boğazına keçirdi. Kəndiri tutub güclə qırmaq istəyən polkovnik qıpqırmızı qızarmışdı. Ancaq Quska məhvedici nizəni var qüvvəsilə onun qarnına soxdu. O, yerində mıxlanmış kimi qaldı. Quska özü də belədən qurtara bilmədi. Kazaklar göz açıb yumunca Quskanın dörd nizə ucunda havaya qaldırıldığını gördülər. Yazıq, yalnız:

– Məhv olsun düşmənlər! Rus torpağı əsrlər boyu var olsun! – deyərək bildi, o dəqiqə canı çıxdı. Kazaklar bu anda gördülər ki,

kazak Metelisyə polyakları bir böyürdən zərbəyə qonaq eləyir, digər tərəfdən ataman Nevliçki öz adamları ilə bərabər polyakları sıxışdırır, arabaların yanında Zakrutquba düşməni səflərini bir-birinə qatararaq vuruşur, arabaların lap dal tərəfində üçüncü Pisarenko böyük bir dəstəni qabağına qatıb qovur, hələ o yanda, lap arabaların üstündə vuruşma gedir.

Hamıdan qabaqda gedən ataman Taras soruşdu:

– Halınız necədir, panlar? Barıt qablarınızda hələ barıt varmı? Kazak qüvvəsi zəifləməyib ki? Kazaklar məğlub olmur ki?

– Atacan, hələ barıt qablarında barıt var! Kazak qüvvəsi zəifləməyib; kazaklar məğlub olmur ki.

Elə bu vaxt Bovdyuq arabadan yığıldı. Güllə onun lap ürəyindən dəymişdi: qoca kazak son qüvvəsini toplayaraq dedi:

– Dünyadan ayrıldığımı heyifsilənmirəm. Allah hamının axırını bu cür eləsin! Rus torpağı əsrlər boyu şərəflə yaşasın! – Bovdyuqun ruhu uçaraq, çoxdan ölmüş qocalara, rus torpağıdakıların necə vuruşmaq bacardıklarını, müqəddəs din uğrunda necə öldüklerini danışmağa getdi.

Ondan sonra ataman Balaban da torpağa sərilirdi. O, üç ölümcül yara: güllə, nizə və xəncər yarası almışdı. O ən cəsur kazaklardan biri idi, onun atamanlığı altında bir çox dəniz səfərləri olmuşdu. Lakin bunlardan ən məşhuru Anadolu sahillərinə olan səfər sayılırdı. O zaman onların əlinə çoxlu sexin, bahalı türk xatırları, ipək qumaşlar və hər cür zinət keçmişdi; ancaq geri döndə başlarına bəla gəldi. Yazıqlar türk mərmilərinin altına düşdülər, elə ki, gəmidən atılmış mərmilər onlara deydi, qayıqların yarısı çevrildi, adamların bir çoxu suda boğuldu. Ancaq qayıqların kənarlarına sarınmış qamışlar onları batmaqdan mühafizə etdi. Balaban bütün kürəkləri işə salaraq üzü günəşə doğru üzüb, türklərin gözündən yayınaraq qaçmışdı. Sonra onlar bütün gecəni, çömçə və papaqlarla qayıqlardan su boşaltmış, yırtılan yerləri yamamaqla məşğul olmuş, kazak tumanlarından yelkənlər düzəldərək ən iti üzən türk gəmisinin təqibindən yaxalarını qurtarmışdılar. Onlar nəinki sağ-salamat Seçə gəlib çıxdılar. Hətta Mejiqor Kiyev monastırının arximandritinə qızıl ilə işlənmiş bir əba və Zaporozjedəki Pokrov kilsəsi üçün xalis gümüşdən qayrılmış bir təsvir də gətirmişdilər. Kazakların bu müvəffəqiyyəti ni banduristlər uzun zaman tərənnüm etmişdilər. İndi o ölüm əzabını hiss edərək, başını aşağı saldı və yavaş bir səslə:

– Mən, pan qardaşlar, yaxşı bir ölümle öldüyümü hiss edirəm; yeddisini doğradım, doqquzunu nizə ilə deşdim. Düşmənləri atla kifayət qədr tapdadım, güllə ilə neçesini vurduğum yadımda deyil. Qoy Rus torpağı əbədi olaraq çiçəklənsin!.. – dedi və ruhu bədənindən uçdu.

Kazaklar, kazaklar! Ordunuzun ən yaxşısını bada verməyin! Artıq Kukubenkonu mühasirə etdilər; bütün Nezamaynov dəstəsindən yalnız yeddi adam qaldı, onlar da artıq özlərini güc-bəla ilə müdafiə edirlər, paltarları qan içindədir. Taras özü bu bədbəxt vəziyyəti görüb onun harayına getdi. Ancaq kazaklar artıq gecikmişdilər. Mühasirə edənlər qovuluncaya qədər nizə Kukubenkonun lap ürəyinə sancıldı. Kukubenko, onu tutulan kazakların əlinə yıxıldı və gənc qanı sel kimi axmağa başladı. Sanki ehtiyatsız nökrələr anbardan şüşə qabda bahalı şərab apardıqları zaman qapının ağzında sürüşüb yıxılmış və qabı sındırmışdılar. Şərab yer ilə yeksan olmuşdu. Ey yiyəsi bu şərabi xüsusi bir zaman üçün saxlayırdı, bəlkə qoca vaxtında bir gənclik dostu gəldi, onunla bir yerdə şərabdan içərək, daha yaxşı kef etməyi bacardıqları zamanı, köhnə zamanı xatırladılar. İndi isə şərab dağılmışdı, sahibi isə başını yolurdu. Kukubenkonun ölümü də buna bənzəyirdi. O, gözləri ilə ətrafı süzdü və danışmağa başladı:

– Yoldaşlar, Allaha şükür edirəm ki, mənim ölümümü sizin gözlünüzün qabağında elədi! Qoy bizdən sonra gələnlər bizdən daha yaxşı yaşasınlar və İsanın sevdiyi əziz Rus torpağı daima yaşasın! – Gənc ruhu onun bədənindən çıxdı. Mələklər onun ruhunu əlləri üstündə qaldırıb göylərə apardılar. Orada onun üçün yaxşı keçəcəkdir, İsa ona: “Gəl mənim sağ tərəfimdə otur, Kukubenko!” – deyəcəkdir. “Sən yoldaşlığa xəyanət etmədin, namussuz iş görmədin, yoldaşımı pis gündə qoyub qaçmadın, mənim kilsemi mühafizə etdin!” Kukubenkonun ölümü hamını kədərləndirdi. Kazak sıraları artıq seyrəkləşirdi. Cəsur kazakların çoxu artıq yoxdu, ancaq onlar yenə də düşməne müqavimət göstərirdilər.

Taras, sağ qalmış kazaklara müraciətlə soruşdu:

– Halınız necədir, panlar, barıt qablarında barıt varmı? Qılınclarımız hələ kütəlməyib ki? Yorulmayıbsınız ki? Kazaklar məğlub olmur ki?

– Barıtımız hələ çatır, ata can, qılınclarımız hələ işə yarayar, kazaklar məğlub olmayıblar!

Kazaklar heç bir tələfat verməyiblərmiş kimi yenidən hücum keçdilər. Dəstə atamanlarından yalnız üçü sağ qalmışdı, artıq hər yanda qandan əmələ gəlmiş çaylar qızarırdı, kazak və düşmən cəsədlərindən yüksək körpülər yaranmışdı. Taras göyə baxdı, göydə artıq dəstə-dəstə qartallar uçurdu. Bu tələfat qartalların xeyrinə idi. Artıq Metelisyani da nizə ucunda havaya qaldırdılar, artıq o biri Pisarenkonun gözləri hərhlənərək başı fırlanıb, yerə düşdü, artıq dörd parça edilmiş Oxrim Quskanın bədənini yerə sərdi.

Taras:

– Başla! – deyərək yaylığını yellədi. Ostap bu işareni başa düşüb pusqudan çıxdı və düşmən süvariləri içərisinə atıldı. Polyaklar bu qüvvətli zərbəyə davam gətirə bilmədilər. Ostap onları payalar və nizə qırıqları sancılmış yerə tərəf qovdu; atlar büdrəyib yıxılmağa və polyaklar onların üstündən aşıb yerə tökülməyə başladılar. Arabaların daldında pusquda duran korsunlular polyakların güllə mənzilində olduğu görüb onlara atəş açdılar. Polyaklar çaxnaşib özlərini itirdilər. Kazaklar təzədən ürəkləndilər.

Hər tərəfdən:

– Bu da bizim qələbəmiz! – deyən zaporojyelilərin səsləri eşidildi, borular çalındı, zəfər bayraqları qaldırıldı. Məğlub olmuş polyaklar qaçıb gizləndilər.

Taras şəhər divarlarına baxaraq dedi:

– Yox, bu, tam qələbə deyil!

Doğrudan da belə idi.

Qapılar açıldı, polyak süvari ordusunun ən gözəl hissəsi olan qusar süvari polku meydana atıldı. Bütün süvarilərin altında bir cürə, boz rəngli yarış atları vardı; qabaqda hamıdan igid, hamıdan gözəl bir pəhləvan gedirdi. Onun qara saçları mis papağının altından görünür və ən gözəl bir qadının əlində tikilmiş bahalı şərifi qolunda yellənirdi. Onun Andriy olduğunu görən Taras özünü itirdi. Andriy isə müharibənin atəş və həyəcanına uyaraq qoluna bağlanmış mükafata layiq olmaq üçün, bütün sürüdə seçilən ən gözəl və cavan bir tazi kimi qabaqda gedirdi. Sanki təcrübəli bir ovçu onu qısırtmışdı. Bu ov iti bütün bədən ilə yanı üstə əyilərək, ayaqları ilə havada düzgün cizgilər yararaq qanı eşə-eşə yüyürür, qızıdığı üçün, izlədiyi dovşandan on qat artıq sürətlə qaçırdı. Qoca Taras dayanıb, Andriyin vurub yıxaraq, sağa-sola zərbələr endirərək özünə necə yol açdığına tamaşa edirdi. O, dözə bilməyib çığırdı:

– Necə?.. Özünüküləri?.. Özünüküləri? Şeytan oğlu şeytan, özünüküləri qırırsan? – Ancaq Andriy qarşısındakıların kim olduğunu – özünükü və ya başqası olduğunu, seçmirdi, heç kəsi görmürdü, o yalnız qıvrım saçlar görürdü, uzun, qıvrım saçları və çay ququqları kimi ağ sinəni görürdü, qar kimi ağ boynu, çiyni və hərəkətli busələr üçün yaranmış nə varsa, yalnız onları görürdü.

Taras çıxırdı:

– Ey uşaqlar, onu aldadıb, mənim üçün meşəyə çəkin, aldadıb yanıma getirin! – Otuza qədər diribaş kazak həmin saat onu aldatmaq üçün irəli atıldı. Onlar uzun papaqlarını düzəldib, atlarını sürərək qusarların qabaqlarını kəsdi. Yandan qabaqdakılara hücum edib onları daldakılardan ayırdılar, hər iki tərəfə yaxşıca toy tutdular. Qolokopitenko isə Andriyin arxasına bir zərbə endirdi və qəsdən gücləri gəldiyi qədər qaçmağa başladılar. Andriy bərk hirsəndi. Onun damarlarındakı gənc qan necə də təlatümə gəldi?! O, arxasına baxmadan, yalnız iyirmi adamın arxasınca gəlməyə macal tapdığını görmədən, kəskin məhmizləri ilə atını dəhşətləyib var gücü ilə kazakların dalınca çapdı. Kazaklar isə atların üstündə uçaraq meşəyə döndülər. Andriy özünü onlara yetirib az qala Qolokopitenkoya çatdı ki, kimin isə qüvvətli əli atın cilovundan yapışdı. Andriy dönüb baxdı: Taras qarşısında durmuşdu! Onun bütün vücudu titrədi, bət-bənizi ağardı...

Ehtiyatsız bir hərəkətlə yoldaşına toxunan və bunun əvəzində xətkəş ilə alından zərbə alan şagird, od kimi yanaraq skamyanın dalından qalxıb, qorxmış yoldaşını parça-parça etməyə hazır bir vəziyyətdə dalınca qaçarkən birdən sinə girən müəllimi gördükdə hirs, qəzəbi yatdığı kimi Andriyin də qəzəbi bir anın içində yox oldu. O, qarşısında yalnız dəhşətli atasını gördü.

Taras düz onun gözlərinin içine baxıb dedi:

– Hə, de görüm, indi biz neyliyək? – Andriy gözələrini yerə zilləyərək, dinməz-söyləməz dayanmışdı.

– Hə, oğul, polyakların sənə kömək etdilərmi?

Andriydən cavab çıxmadı.

– Deməli satdın? Dinini satdın? Özünüküləri satdın? Dayan, atdan düş!

O, uşaq kimi itaət edərək atdan düşdü, nəfəsini belə çəkməyə qorxaraq Tarasın qarşısında dayandı.

– Dayan, tərpənmə, mən səni yaratdım və mən də öldürəcəyəm!

– deyə Taras bir addım geri çəkildi, tüfəngini çiynindən çıxardı.

Andriy kətan kimi ağarmışdı; dodaqları yavaşca tərpənir, kiminsə adını dilində təkrar edirdi, ancaq bu ad nə vətəninin, nə anasının, nə də qardaşlarının adı idi – bu, gözəl polyak qızının adı idi. Taras atəş açdı.

Oraq ilə biçilmiş sümbül kimi, ürəyinə ölümə bəyaz bəyaz sancılmış quzu kimi, Andriyin başı sallandı və bir kəlmə söz belə demədən otun üstünə sərilirdi.

Oğul qatili dayanıb uzun zaman bu cansız cəsədə baxdı. O, ölü halında da çox gözəl idi: bir an əvvəl qüvvətlə dolu, qadınları özünə məftun edən cazibəli və mərd üzündə hələ də əcaib bir gözəllik ifadəsi vardı; qara saçları, matəm məxməri kimi, solğun simasının cizgilərinə kölgə salırdı.

Taras dedi:

– Onun nəyi əsl kazak deyildi? Boyu da ucadır, saçları da qara, üzü də əsilzadə üzü kimidir, qolları da döyüşdə qüvvətlidir! Məhv olub getdi. Alçaq bir it kimi şərəfsiz məhv oldu.

– Ata sən neylədin? Onu sənmi öldürdün? – deyə bu halda yaxınlaşan Ostap soruşdu.

Taras başını tərpəndirərək:

– Mən öldürdüm, oğlum, – dedi.

Ostap ölünün gözələrinə diqqətlə baxdı, onun qardaşına yazığı gəlirdi, ona görə də həmin saat dedi:

– Ata, düşmənin onu təhqir etməməsi, vəhşi quşların didib dağıtmaması üçün meyitini şərəflə dəfn edək.

Taras:

– Onu bizsiz də dəfn edərlər! – dedi. – Onun üçün yananlar da olacaq, ağlayanlar da.

Taras iki dəqiqəyə qədər düşündü; onu qançıl qurdlarını atсын, yoxsa ondakı ıgıdliyə hörmətni göstərsin? Hər bir mərd adam, kim olduğuna baxmayaraq ıgide hörmət etməlidir. Birdən gördü ki, Qolokopitenko çaparaq gəlir:

– Ataman, bədbəxtlikdir, polyaklara təzə qüvvə gəldi! – O, sözünü qurtarmamışdı ki, Vovtuzenko özünü çatdırdı:

– İşlər xarəbdir, ataman onlara yenə kömək gəldi!.. – Vovtuzenkonun sözü qurtarmamışdı ki, Pısaarenko atsız, qaçaraq yetişdi:

– Haradasan, atacan, kazaklar səni axtarırlar, artıq dəstə atamanı Nevliçniy öldürüldü. Zadorojniy öldürüldü, Çereviçenko öldürüldü. Ancaq, kazaklar hələ möhkəm dayanıblar, səni gözələrlə görməmiş ölmək istəmirlər, sənin gözünün qabağındaca ölmək arzusundadırlar.

– Ostap, ata min! – deyə Taras tələsdi, o, bir daha kazaklar ilə görüşmək, onlara bir də baxmaq istəyirdi. İstəyirdi ki, onlar da ölüm-qabağı öz atamanlarına baxsınlar. Ancaq hələ heç meşədən çıxmamışdılar ki, düşmən qüvvələri oranı hər yandan mühasirəyə aldı. Ağaclar arasında qılınçlı və nizəli süvarilər görünməyə başladı.

Taras:

– Ostap!.. Ostap! Möhkəm dur!.. – deyə çığırır və siyirməqılınç qabağına gələnı vurub yıxırdı. Ostapın üzərinə isə altısı birdən düşmüşdü, ancaq atlısının də bəxti gətirmədi: birinin başı getdi, o biri geri çəkilib təpəsi aşağı düşdü, üçüncüsünün qabırğasına nızə sancıldı, dördüncü onlardan hünerli imiş, başını güllədən yayındırmağa müvəffəq oldu. Ancaq qızğın güllə onun atının döşünə dəydi, at quduz kimi şaxə qalxdı və yerə sərələndi, süvarini də altında özdi.

– Afərin, oğlum!.. Afərin, Ostap?.. – deyə Taras çığırdı. – Mən də sənın dalınca gəlirəm!.. – Amma Taras özünə hücum edənləri dəf etməklə məşğuldu. Taras aləmi qırıb tökür, gah birinin, gah o birinin başına zərbələr yağdırır, eyni zamanda gözlerini Ostapdan ayırmırdı və səkkizinin birdən Ostapın üstünə düşdüyünü görürdü. – Ostap!.. Ostap! Möhkəm dayan!.. – Ancaq artıq ona güc gəlirdilər, biri artıq Ostapın boğazına kəmənd saldı. Artıq onun əl-qolunu bağlayırlar, artıq onu aparırlar.

Taras:

– Eh, Ostap, Ostap!.. – deyə çığırır və ona yetişmək üçün qabağına çıxanları kələm kimi doğrayırdı. – Eh, Ostap, Ostap!.. – Ancaq birdən ağır bir şey, daş kimi onun üstünə çökdü.

Gözlərinin qabağında hər şey fırlandı, çevrildi. Başlar, nizələr, ağaclar tüstü, od bir-birinə qarışaraq gözünün qabağında parladı, yarpaqlı ağac budaqları lap gözünün yanından keçdi. O, kökündən kəsilmiş palıd ağacı kimi yerə dəydi və gözlerini duman bürüdü.

X

– Nə çox yatmışam! – deyə Taras, dərin, xumarlandırıcı yuxudan ayılan adamlar kimi ətrafındakı şeyləri seçməyə çalışdı. Bütün üzvlərində, böyük bir zəiflik əmələ gəlmişdi. Tanımadığı otağın künc və divarlarını onun gözleri güclə ayırd edirdi. Nəhayət, Tovkaçın qarşısında oturduğunu və onun hər nəfəsini belə dinlədiyini gördü.

– Bəli, – deyə Tovkaç öz-özünə düşündü: “sən az qala ömürlük yuxuya getmişdin”. Ancaq ona heç bir söz demədi və əlilə hədələyib susmasını işarə etdi.

Taras zəhnini gərginləşdirərək olub-keçən işləri xatırlamağa çalışdı və yenə soruşdu:

– Bir de görüm, mən haradayam?

Yoldaşı acıqlı-acıqlı onun üstünə çığırdı:

– Sus bir görək! Sən nəyi bilmək istəyirsən? Məgər görmürsənmi ki, bütün vücudun parça-parça doğranıb? İki həftədir ki, səninlə birməfəse qaçıraq, sən qızdırmanın təsirindən sayıqlayırsan, ağzına gələnı danışsın. Birinci dəfədir ki, rahat yatmışsan. Əgər öz başına bəla açmaq istəmirsənsə, sus!

Ancaq Taras yenə də bütün qüvvəsini toplayaraq, olub-keçəni yadına salmağa çalışırdı.

– Axı mənı polyaklar tutmuşdular, tamam mühasirə eləmişdilər? Oradan çıxmaq üçün heç bir imkan yox idi?

– Sus deyirlər sənə, şeytan balası! – deyə Tovkaç hirsilə qışqırdı. O, nadinc uşağa hirsələnən səbirsiz dayə kimi acıqlı idi. – Nəcə xilas olduğunı öyrənməyin sənə nə faydası var? Canını qurtarmısan bəsindir. Elə adamlar tapıldı ki, seni düşmənin əlinə vermədilər, bundan artıq sənə nə lazımdır ki? Hələ də çox gecələr bir yerdə qalacağıq, sən elə düşünürsən ki, onların nəzərində adi bir kazaksan? Yox, onlar sənın başına iki min çervon qiymət qoyublar.

– Bəs Ostap? – deyə Taras birdən çığırdı, yerindən qalxmaq üçün gücəndi, ancaq o dəqiqə, Ostapı, onun gözünün qabağındaca əl-qolunu bağlayaraq, esir aldıklarını və oğlunun bu saat polyakların əlinə olduğunu xatırlayan qocanı böyük bir dərd götürdü. Yara-larındakı bütün sarğıları qoparıb atdı, bərkdən nə isə demək istədi, ancaq bunun əvəzində hətərən-petərən danışdı. Qızdırma və sayıqlama yenidən onu tutdu, rabitəsiz, boş sözlər deməyə başladı. Sadiq yoldaşı isə qarşısında duraraq onu ağır sözlərlə danlayır və məzəmmətləndirirdi. Nəhayət o, Tarasın əl-ayağını uşaq kimi bələdi, bütün sarğılarını təzədən düzəltdi, öküz derisinə bürüyərək, kəndir ilə yəhərinə bağlayıb, yenidən çapmağa başladı.

– Lap meyitini də olsa aparacağam! Polyakların sənın kazak nəslini təhqir etmələrinə və bədənini parçalayıb suya atmalarına imkan vermərəm, əgər sənın gözlerini qartal didəcəksə, qoy öz

səhra qartalımız didsin. Polşa torpağından uçub gələn qartal didməsin. Lap meyitini də olsa Ukraynaya aparacağam!

Onun sadıq yoldaşı belə deyirdi. Gecə-gündüz at çaparaq, nəhayət, onu şüursuz bir halda Zaporojye Seçinə getirib çıxardı. Seçdə yorulmadan onu otlarla, məlhəmlərlə müalicə etməyə başladı. Təbətədən başı çıxan bir cuhud arvadı tapdı, arvad bir ay ona cürbəcür dərmanlar içirdi, nəhayət, Tarasın halı kimi möhkəm vücudunun qüvvətini səbəb oldu, nədənsə, ay yarım sonra ayağa qalxdı. Yaraları sağalmışdı, yalnız qılınclı izləri qoca kazakın vaxtilə nə qədər müdhiş yaralar aldığını göstərirdi. Ancaq hiss ediləcək dərəcədə qəmgin, kədərli idi. Alnını üç dərin qırış örtmüş və bu qırışlar heç vaxt silinib getmirdi. Taras ətrafına baxıb, Seçdə tamamilə təzə adamların olduğunu, bütün köhnə yoldaşların ölüb getdiyini görürdü. Haqq-ədalət, din və qardaşlıq uğrunda çarpışan dostlarından heç biri qalmamışdı. Koşevoyla bərabər tatarların dalınca gedənlər də artıq yox idilər. Hamısı ölmüş, məhv olmuşdu. Kimi müharibədə namusla can vermiş, kimi Krim duzlaqlarında aclıq və susuzluqdan ölmüş, kimi əsirlikdə, bu biabırçılığa dözməyərək məhv olmuşdu. Köhnə koşevoyun özü də artıq çoxdan dünyadan getmişdi. Köhnə yoldaşlarından heç birisi yox idi. Vaxtilə qaynayıb coşan kazak bədənlerini örtən torpağı çoxdan ot basmışdı. O təsəvvür edirdi ki, qüvvətli, böyük bir ziyafət olmuş, bütün qab-qacaq qırılmış, bütün şərablar son damcısına qədər içilmiş, qonaqlar və nökrələr bahalı qədəhləri, qabları oğurlayıb aparmışlar və ev sahibi qəmgin halda duraraq düşünür ki: "Kaş bu ziyafət heç olmayaydı". Nahaq yərə Tarasın başını qarışdırmağa, öyləndirməyə çalışırdılar, nahaq yərə saqqallı qoca bandurçular ikibir, üçbir gələrək onun kazak igidliklərini tərənnüm edirdilər. O bunların hamısına laqeyd və sərt nəzərlərlə baxırdı. Onun hərəkətsiz üzündə sönməz bir kədər vardı; başını aşağı salaraq deyirdi:

– Oğlum! Ostapım!

Zaporojyelilər dəniz səfərinə hazırlaşırıdılar. Dneprə iki yüz qayıq buraxılmışdı. Kiçik Asiya, çiçəkli sahillərini od və qılınclardan keçirən qırıxq başları və uzun kəkilləri yenidən gördü. Kiçik Asiya öz Məhəmməd ümmətlərinin saysız-hesabsız, üzülmüş güllər kimi qanlı çöllərə səpələnmiş və sahilboyu sulara üzən çalmalarını gördü. Kiçik Asiya zaporojyelilərin qıra bulaşmış şalvarlarını, qamçı tutan əzələli əllərini az görməmişdi. Zaporojyelilər bütün üzümləri

yeyib, tənəklərini sındırdılar. Məscidlərdə yığın-yığın peyin qoyub getdilər. Qiymətli İran şallarını kəmərlə əvəzinə işlətdilər və onlarla çirkli çuxalarını bağladılar. Hələ sonralar da o yerlərdən çoxlu gödək kazak çubuqları tapılırdı. Nəşə ilə geri qayıtdıqları zaman, türklərin on toplu gəmisi onları təqib edərək yaylın atəşi açıb, xırda qayıqları quş dəstəsi kimi dağıtdı. Kazakların üçdə bir hissəsi dənizin dərinliklərinə qər qaldı. Ancaq yerdə qalanlar yenidən toplanıb Dneprin yuxarısına gəldilər və özləri ilə bərabər on iki boçka sexin gətirdilər. Amma bunların heç birisi Tarası maraqlandırmırdı. O, ov bəhanəsilə çəmənlərə, steplərə çıxır, ancaq, bir güllə də atmırdı; tüfəngini yanına qoyub ürəyi kədərlə dolu olduğu halda sahilə otururdu. Başını aşağı salıb uzun zaman orada dayanır və tez-tez təkrar edirdi.

– Ostapım, Ostapım!

Qara dəniz onun qarşısında parlayır və bütün genişliyi ilə açılırdı. Uzaq qamışıqda qağayı səslənirdi; Tarasın ağ bığları gümüş kimi işıldayıb, gözələrindən damla-damla yaş tökülürdü.

Nəhayət, Taras dözə bilmədi. "Nə olursa-olsun, gedib öyrənməliyəm: Sağdırmı? Qəbirdədimi? Yoxsa heç qəbirdə də deyil, necə olsa gerek xəbər tutam!"

Bir həftə sonra o, müsəlləh; nizə və qılınclı, tərkinde su qabı, içində umac olan yol qazanı, at buxovları, barıtlı patronlar və başqa ehtiyatla at üstündə, Uman şəhərinə gəlib çatdı. Atını bir baş kirli bir evin yanına sürdü; evin, xırda pəncərələri güc ilə görünürdü, kim bilir nə ilə hislənmiş bacasına əski tıxanmışdı, dəlmə-deşik damı sərcə ilə dolu idi. Qapının lap ağzına zirzibil yığılmışdı. Pəncərədən, tutqun mirvari ilə bəzənmiş yaylıqlı bir cuhud arvadının başı görünürdü.

Taras:

– Ərin evdədimi? – deyər soruşaraq atdan düşdü, cilovu qapının yanındakı, dəmir qarmağa bağladı.

– Evdədir, – deyər cuhud arvadı cavab verdi. Ata buğda və igitə də bir qab pivə vermək üçün tələsik evdən çıxdı.

– Bəs cuhudun haradadır?

– O biri otaqdadır, ibadət eləyir! – deyər cuhud arvadı baş əydi və Bulba pivəni içməyə başladıqda, ona cansağlığı arzu etdi.

– Burada qal, mənim atımı yedirt, mən gedib ərinlə danışım, onunla işim var.

Bu cuhud, məşhur Yankel idi. O indi burada icarədarlıq edir və meyxana saxlayırdı. Bütün əyalət panlarını və əsilzadələrini xırda-xırda əlinə almış, yavaş-yavaş hamının pulunu sovurub çəkmiş, bu məmləkətdə özünün cuhud varlığını tam qüvvəsilə göstərmişdi. Ətrafda üç millik məsafədə səliqəli bir koma belə qalmamışdı: hər şey sökülmüş və dağılmış, hər yeri yoxsulluq və cır-cındır tutmuşdu, bütün ölkə taun xəstəliyindən və yanğından çıxmış kimi bir xarəbazarlığa çevrilmişdi. Əgər Yankel burada on il daha qalsaydı, mütləq bütün voyevodalığı xarəbəliyə çevirərdi. Taras otağa girdi. Cuhud çox kirli bir ağa bürünüb dua eləyirdi. O, dini adətləri üzrə dönüb axırıncı dəfə tüpürmək istədikdə, birdən, gözləri arxada dayanmış Bulbaya sataşdı. O dəqiqə Bulbanın başı üçün vəd edilmiş iki min çervon, cuhudun gözü qarşısında canlandı, ancaq öz tamahkarlığından utandı və hər zaman bir qurd kimi üreyini yeyən qızıl fikrini yaddan çıxarmağa çalışdı.

Taras, ona baş əyən cuhuda:

– Qulaq as, Yankel! – dedi və onları görməmələri üçün qapını örtüdü. – Mən səni ölümdən qurtarmışam, mən olmasaydım, zaporoj-yelilər səni it kimi parçalayacaqdılar. İndi növbə sənindir, indi sən mənə xidmət göstər!

Cuhudun üzü bir az turşaldı:

– Necə xidmət? Əgər mümkün olan xidmətdirsə, niyə eləmirəm ki?

– Ayrı bir söz lazım deyil, mənə Varşavaya apar.

– Varşavaya? Necə yəni Varşavaya, – deyə Yankel soruşdu. Heyrətdən onun qaşları və çiyinləri yuxarı qalxdı.

– Ayrı bir söz lazım deyil. Necə olursa-olsun mənə Varşavaya apar, onu bir də görmək və heç olmazsa bir kəlmə söz demək istəyirəm!

– Kimə söz demək istəyirsən?

– Ona, Ostapa, öz oğluma.

– Məgər pan eşitməmişdirmi ki, artıq...

– Bilirəm, hamısını bilirəm: mənim başıma iki min çervon verirlər. Sarsaqlar, qiymətini necə də bilirlər! Mən sənə beş min verəcəyəm. Al, indi iki minini verirəm, – Bulba dəri kisədən iki min çervon boşaltdı, – qalanını isə, qayıdandan sonra verərəm. Cuhud tez dəsmalla qızillərin üstünü örtüdü.

– Ay nə qəşəng puldur! Ay nə gözəl puldur! – deyə o, çervonlardan birini əlində oynadaraq dişinə vurdu: “Panın, soyub bu cür çervonları əlindən aldığı adam, mənə heç bir saat də dünyada yaşamayıb, bu cür gözəl çervonlar əlindən çıxandan sonra o saat çayın yanına gedib özünü suya atıbdır”.

– Mən heç səndən xahiş eləməzdim. Belkə də özüm Varşavaya yol tapa bilərdim, ancaq məlun polyaklar mənə tanıyıb tuta bilirlər, çünki kələkbazlıq bacarmıram. Siz cuhudlar isə, yalnız bunun üçün yaranmışsınız. Siz lap şeytanın özünü də aldada bilərsiniz, siz hər cür kələkləri bilirsiniz, elə bunun üçün mən sənə yanına gəlmişəm! Mən təkbəşimə Varşavaya getsəm də bir iş görə bilmərəm. Bu saat arabanı qoş, mənə apar!

– Pan elə düşünür ki, atı qoşub: “Ey, yeri görüm, madyan!” – deyərək yola düşmək ilə iş düzələr! Pan elə fikir eləyir ki, onu gizlətməmişdən, açıqdan-açıq aparmaq olar!

– Yaxşı, gizlət, istədiyin kimi gizlət, istəyirsən lap boş boçkanın içinə qoy!

– Ay, ay! Pan belə düşünür ki, guya onu boçkada gizlətmək olar? Məgər pan bilmir ki, hamı boçkanın araq ilə dolu olduğunu güman eləyəcək?

– Nə olar, qoy araq bilsinlər.

– Necə? Qoy araq bilsinlər? – deyə cuhud iki əlilə birçəklərdən yapışdı, sonra hər iki əlini yuxarı qaldırdı.

– Bəs özünü niyə itirdin?

– Pan məgər araqın içilməkdən ötrü yarandığını bilmirmi? Oradakılar hamısı qarınquludur. Araq düşkünləridir. Zadəganlar beş verstdən də olsa, arabanın dalmca qaçaacaq, boçkanı dəşəcək, araq tökülmədiyini görəndə deyəcəklər: “Cuhud boş boçka aparmaz, yəqin burada bir kələk var. Cuhudu tutun, cuhudu sarayın, cuhudun bütün pullarını əlindən alın, cuhudu zindana salın!” Çünki dünyada nə qədər bədbəxtlik varsa hamısı cuhudun başında partlayır. Çünki cuhudu hamı it hesab eləyir. Çünki, düşünürlər ki, əgər cuhuddursa deməli insan deyil.

– Elə isə, mənə baliqla dolu arabada gizlət!

– Olmaz pan, vallah, olmaz! Bütün Polşada əhali it kimi acdır: baliğı da oğurlayırlar, panı da tapartlar.

– İstəyirsən mənə lap şeytanın üstündə apar, ancaq apar!

– Qulaq as, pan, qulaq as! – deyərək cuhud arxalığının qollarını qatlayaraq və əllərini açaraq Bulbaya yaxınlaşdı. – Biz belə edirik; indi hər yerdə qalalar və qəsrlər tikirlər. Alman ölkəsindən fransız mühendisləri gəlib, odur ki, yollarda çoxlu kərpic və daş daşınır. Qoy pan arabanın dibində uzansın, mən də üstünə kərpic yığım. Pan canlıdır, möhkəmdir, bir az ağır olsa da eybi yoxdur. Mən pana yemək vermək üçün arabanın altından bir dəşik açaram.

– Nə istəyirsən elə, amma apar!

Bir saatdan sonra iki arıq yabı qoşulmuş kərpic arabası Umandan çıxdı. Yabıların birinin üstündə uca boylu Yankel oturmuşdu; O, yol kənarında düzülmüş verst ağacları kimi, atın üstündə atılıb düşdükcə, cuhud papağının altından çıxan birçəkləri külək qarşısında yellənirdi.

XI

Təsvir olunan hadisələr baş verdiyi zamanlar sərhədlərdə, işgüzar adamlar üçün dəhşətli bir tufan olan gömrüxana məmurları və keşikçilər yox idi. Ona görə də hər kəs istədiyi şeyi apara bilərdi. Əgər birisi, bəzən axtarış, təftiş edirdisə, çox zaman bunu öz şəxsi zövqü üçün edirdi, xüsusən, əgər arabada xoşa gələn bir şey vardısı və əgər əli kifayət qədər ağırdısa onda bu işləri görə bilirdi. Ancaq kərpiclə maraqlanan yoxdu, ona görə də onlar heç bir maneəyə rast gəlmədən baş qapılardan şəhərə girdilər. Bulba öz danışqal qəfəsində yalnız səs-küydən və arabaçıların bağirtisindən başqa bir şey eşitmirdi. Yankel öz qısaboy, toza batmış atında tullana-tullana bir neçə dövrə vurduqdan sonra çirkab küçəsi, ya da ki, cuhud küçəsi adlanan dar və qaranlıq bir küçəyə döndü. Bütün Varşavanın cuhudları, həqiqətən bu küçədə yaşayırdılar. Bu küçə astarı üzünə çevrilmiş dal həyətlərə çox bənzəyirdi. Elə bil bura heç gün üzü görmürdü. Pəncərələrindən uzun çubuqlar çıxan qapqara qaralmış taxta evlər bu qaranlığı daha da artırırdı. Bu evlərin arasında bəzən, qızaran kərpic divarlar görünürdü, ancaq bu divarların da çox yeri tamamilə qaralmışdı. Hərdən, yalnız divarların gün düşən suvanmış yuxarı hissələri gözqamaşdıracaq dərəcədə parlayaraq, ağarırdı. Burada hər şey kəskin surətdə bir-birindən fərqlənirdi: boru, cır-cındır, qabıq, atıl-

mış qırıq təknə. Hər kəs nəyi xarabdırsa küçəyə atır, bununla da küçədən keçənlərin öz hissələrini bu zirzibillə qidalandırmalarına lazımı şərait yaradırdı. Atın üstündə oturmuş süvarinin başı az qalır ki, bu evdən o biri evə uzadılmış və üstünə cuhud corabları, gödək tumanlar, qurudulmuş qaz asılmış uzun çubuqlara dəysin. Bəzən, qaralmış muncuqlarla bəzənmiş yaraşlıq bir cuhud qızı köhnəlmiş pəncərədən baxırdı. Bir dəstə kirli, cırıq-cındır geyimli, qıvrım saçlı cuhud balaları bağırışır və palçıqda eşələnirdilər. Sərçə yumurtasına bənzəyən çil üzlü, sarı bir cuhud pəncərədən baxdı və dərhal öz dolaşq ləhcələrində Yankel ilə danışdı. Yankel o saat arabasını həyəte sürdü. Dayanıb küçə ilə gedən başqa bir cuhud da söhbətə girişdi. Nəhayət kərpiclərin altından çıxan Bulba, çox hərarətlə danışan üç cuhud gördü.

Yankel ona müraciətlə dedi ki, lazım olan hər şey ediləcəkdir. Ostap şəhər həbsxanasında yatır, keşikçiləri tovlamaq çox çətinidir, ancaq o ümidvardır ki, görüş düzəltmək mümkün olacaq.

Bulba bu cuhudla bərabər otağa girdi.

Cuhudlar yenə öz anlaşılmaz dillərində söhbətə başladılar. Taras onların hər birini tək-tək gözdən keçirdi. Elə bil nə isə onu bərk sarıtdı. Kobud, laqeyd simasında böyük bir ümid alovu parladı. Bu cür ümid insanda, ümitsizliyin ən son anlarında emələ gəlir. Onun qoca qəlbi, gənc bir adamın qəlbi kimi döyünməyə başladı.

– Qulaq asın, cuhudlar! – deyə o, danışmağa başladı. Səsində nə isə bir tontənə vardı. – Sizin əlinizdən dünyada hər iş gələr, siz dəniz dibindən də olsa istədiyiniz şeyi çıxara bilərsiniz! Çoxdan belə bir məsəl var ki, cuhud oğurlamaq istəsə, öz-özünü də oğurlaya bilər. Mənim Ostapımı azad edin! Ona bu iblislərin əlindən qaçmaq üçün imkan yaradın. Bax, mən belə adama on iki min çervon vəd etmişəm. On iki min də artıraram. Nəyim varsa, bütün bahalı qədəhlərimi, yer altında basdırdığım qızılları, ev-eşiyimi və axırıncı paltarımı sataram, sizinlə ömürlük saziş bağlaram ki, müharibələrdə əlimə keçənlərin hamısını sizinlə yarı bölüm!

Yankel ah çəkərək dedi:

– Bu olan iş deyil, möhtərəm pan. Olan iş deyil!

O biri cuhud da dedi:

– Yox, olan iş deyil!

Cuhudların üçü də bir-birinə baxdı.

Üçüncü cuhud qorxaq baxışlarla o biri iki yoldaşının üzünə baxıb, dedi:

– Gəlin təcrübə eləyək, bəlkə Allah kömək elədi...

Cuhudların üçü də almanca danışmağa başladılar. Bulba nə qədər qulaq verdisə də bir şey başa düşə bilmədi. O yalnız “Mardoxay” sözünün tez-tez təkrar edildiyini eşidirdi, ayrı bir söz başa düşmürdü.

Yankel dedi:

– Qulaq as, pan, dünyada tayı bərabəri olmayan bir adamla məsləhətləşmək lazımdır. O, Solomon qədər müdrikdir, əgər o bir şey edə bilməsə, onda deməli dünyada heç kəs bu işi bacarmaz. Burada otur; al, bu da açarlar, heç kəsi buraxma! – Cuhudlar küçəyə çıxdılar.

Taras qapını bağladı və kiçik pəncərədən bu zibilli cuhud küçəsinə baxmağa başladı. Üç cuhud küçənin ortasında dayanıb bərk söhbətə başladılar; tezliklə onların yanına dördüncü və nəhayət beşinci cuhud da gəldi. O, yenə də hər zaman təkrar etdikləri: “Mardoxay, Mardoxay” sözlərini eşitdi. Cuhudlar həmişə küçənin yalnız bir tərəfinə baxırdılar. Nəhayət küçənin qurtaracağındakı sınıq-sökük bir evin dalından cuhud başmağı geyinmiş bir ayaq və sonra yarımkaftanın ətəkləri göründü. Bütün cuhudlar bir səsle:

– A, Mardoxay, Mardoxay! – deyər cığırışdılar. Bu cılız cuhud, boyca Yankeldən bir az qısa idi, ancaq üzü daha çox qırıqlarla örtülmüşdü. Üst dodağı son dərəcə yekə idi. Mardoxay, səbirsizliklə onu gözləyən dəstəyə yaxınlaşdı, bütün cuhudlar bir-birlərinin sözünü kəsərək, əhvalatı ona danışmağa başladılar. Mardoxay bir neçə dəfə kiçik pəncərəyə tərəf baxdı. Taras başa düşdü ki, onun haqqında danışirlər. Mardoxay əllərini oynadır, qulaq asır, başqalarının sözünü kəsir, tez-tez ətrafa tüpürür və yarımkaftanın ətəyini qaldıraraq, əlini cibinə soxur, oradan zınqırov kimi şeylər çıxarırdı. Bu zaman onun cındır tumanı görünürdü. Nəhayət cuhudlar elə haray qaldırdılar ki, keşikdə duran cuhud onlara sükut işarəsi göstərməyə məcbur oldu. Taras artıq öz təhlükəsizliyindən qorxmağa başladı. Ancaq cuhudların küçədən başqa ayrı yerdə danışa bilmədiklərini və onların dillərini şeytanın belə başa düşməyəcəyini xatırlayıb, sakit oldu.

Bir-iki dəqiqədən sonra, cuhudlar, hamısı bir yerdə, Tarasın otağına girdilər. Mardoxay Tarasa yaxınlaşdı, əlilə onun çiyini sil-kələyərək dedi:

– Biz və Allah bir iş görmək istəsək, o iş necə lazımdırsa, elə də düzələr!

Taras, bu tayı-bərabəri dünyaya gəlməmiş Solomona baxdı və ürəyində bir balaca inam yarandı. Doğrudan da onun xarici görkəmi bir inam yarada bilərdi: üst dodağı çox dəhşətli bir şey idi; şübhəsiz dodağın bu cür böyüməsinə kənardan da bir səbəb olmuşdu. Bu Solomonun saqqalında on beş tük vardı. O da yalnız sol tərəfdən, Solomonun üzündə igidliyinin əlaməti olan o qədər kömək nişanələri vardı ki, şübhəsiz onların haqq-hesabını çoxdan itirmişdi. O, bunları anadangəlmə hesab etməyə alışmışdı.

Mardoxay, öz, ağına heyran qalmış yoldaşları ilə çıxıb getdi. Bulba tək qaldı. O çox qərribə bir vəziyyətdə idi; həyatında birinci dəfə narahatlıq hiss edirdi. Ürəyi qızdırmalı bir halətdə idi. O, artıq əvvəlki kimi mətin, palıd kimi möhkəm deyildi; o indi qorxaq və zəif idi. Hər şıqqıltı, küçənin axırında görünən hər bir cuhud onu diksindirirdi. O bütün günü bu vəziyyətdə qaldı; yemədi, içmədi, xırda pəncərədən birçə saat belə ayrılmadı. Yalnız gecədən xeyli keçmiş Mardoxay ilə Yankel gəldilər. Tarasın ürəyi sanki dayandı.

Vəhşi bir at səbirsizliyi ilə onlardan soruşdu:

– Nə oldu? Müvəffəq oldunuzmu?

Ancaq cuhudları cavab verməmişdən qabaq, Taras, Mardoxayın araçınının altından sallanan axırıncı birçəyinin də yox olduğunu gördü. Bu birçək hərçənd çox bədencərə idi. Ancaq yenə də araçının altında burulurdu. Mardoxay nə isə bir şey nağıl etmək istəyirdi, ancaq elə cəfəngiyat danışdı ki, Taras heç bir şey başa düşmədi. Yankel özü də soyuq dəymiş adamlar kimi əlini tez-tez ağzına qoyurdu.

Yankel dedi:

– Ah, mərhəmətli pan! İndi daha heç mümkün deyil! Vallah, mümkün deyil! Bunlar elə pis xalqdırlar ki, gerek lap başlarına tüpürəsən. Budur, qoy Mardoxay özü desin. Mardoxay dünyada heç kəsə bacarmayacağı bir iş gördü; ancaq nə etməli, Allah istəmədi. Üç min əsgər oranı mühafizə edir, sabah hamısı edam olunacaq.

Taras, artıq öz səbirsizliyini və qəzəbini bürüzə vermədən, cuhudların gözələrinə baxdı.

– Əgər pan onu görmək istəyirsə, bunu sabah səhər lap tezdən, günəş çıxmamışdan etmək lazımdır. Qarovulçular razıdırlar, bir leventar da söz verib. Ancaq Allah onları o dünyada xoşbəxt etməsin, nə tamahkar camaatdır! Heç bizim aramızda da elələri yoxdur, hərəsinə əlli çervon verdim, levantara isə...

Taras qətiyyətlə:

– Yaxşı, mənə onun yanına apar! – dedi. Mətanət yenidən onun qəlbinə qayıtmışdı. Yankelin, paltarını dəyişib özünü alman torpağından gəlmiş əcnəbi qrafı yerinə qoymaq təklifinə, Taras razı oldu. Hər şeyi qabaqcadan görə bilən cuhud, bu iş üçün paltar da hazırlamışdı. Artıq gecə idi. Ev sahibi çil üzlü sarı cuhud, nazik bir döşək salıb üstünə kobud bir mələfə çəkərək, taxtın üstündə Bulba üçün yer düzəltdi. Yankel də belə bir döşəyin üstündə, döşəmədə yatdı. Sarı cuhud bir qədər nə isə içdi və yarımkafkanını çıxardı, corab və ayaqqabıları ilə bir balaca cücəyə bənzəyərək, arvadı ilə birlikdə şkafa oxşayan bir yere getdi. İki cuhud balası, iki ev küçüyü kimi şkafın yanında yatdılar. Taras isə yatmırdı. O, hərəkətsiz oturur, barmaqları ilə yavaşca stolun üstünü döyürdü, ağzındakı çubuqdan tüstü buraxır, cuhud tüstünün təsirindən yuxu içərisində asqırır və burnunu yorğana bürüyürdü. Dan yeri yenidən ağarmağa başladıqda o, Yankeli ayağı ilə tərpətdi.

– Cuhud, qalx, qraf paltarını ver!

O bir dəqiqənin içərisində geyindi; bığlarını və qaşlarını qaraltdı, başına kiçik qara bir papaq qoydu. Hətta ən yaxın kazaklar belə onu tanıya bilməzdi. Görünüşündən ona otuz beşdən artıq yaş vermək olmazdı. Onun yanaqları sağlam bir qızartı ilə parlayırdı. Üzündəki çapıqlar onun sifətini daha da calallandırır. Qızıl ilə işlənmiş paltar ona çox yaraşırdı.

Küçələr hələ yatırdı. Ticarət üçün gedən əli qutulu bir adam belə şəhərdə görünmürdü. Bulba ilə Yankel oturmuş leyloyə bənzəyən bir binaya gəldilər. Bu, alçaq, enli, böyük və qaralmış bir bina idi. Yan tərəfdə üstü taxtapuş ilə örtülmüş, leylek boynu kimi uzun bir qülle yüksəlirdi. Bu bina müxtəlif məqsədlərə xidmət edirdi. Bu həm qışla, həm həbsxana, həm də cinayət məhkəməsi idi. Bizim yolçular qapıdan içəri girdilər və geniş bir zala, ya da ki, örtülü bir həyətə keçdilər. Burada minə qədər adamın hamısı bir yerdə yatmışdı. Lap qarşıda alçaq bir qapı vardı. Bu qapının qabağında iki növbətçi qərribə bir oyun oynayırdı. Bu oyun ondan ibarət idi ki, biri o birinin ovcuna iki barmağı ilə vururdu. Onlar gələnlərə az əhəmiyyət verdilər və yalnız Yankel:

– Panlar, biz gəlmişik, eşidirsinizmi, panlar, biz gəlmişik, – dedikdən sonra başlarını o tərəfə çevirdilər.

Onlardan biri bir əli ilə qapını açaraq, o biri əlini isə yoldaşının zərbə vurmaları üçün uzadaraq dedi:

– Keçin!

Onlar dərəcə, qaranlıq bir dəhlizi keçdilər və yuxarıdan xırda pəncərələri olan, həmin zal kimi geniş bir zala girdilər. Bir neçə adam birdən çıxdı:

– Gələn kimdir? Bizə tapşınıb ki, heç kəsi buraxmayaq. – Taras burada çoxlu müsəlləh əsgər gördü.

– Bizik! – deyərək Yankel çıxdı. – Vallah, bizik, hörmətli panlar! – Ancaq heç kəs onlara qulaq asmaq istəmirdi. Xoşbəxtlikdən bu zaman kök bir adam içəri girdi, əlamətlərinə görə bu adam rəis olmalı idi, çünki hamıdan bərk söyləyirdi.

– Pan, bizik, siz ki, bizi tanıyırsınız, qraf özü sizə ayrıca razılıq edəcəkdir?

– Bunları, bu cəhənnəm olmuşları buraxın, başqa heç kimi buraxmayın, heç kəs qılıncını açmasın və it kimi döşəmənin üstünə serilməsin...

Bizim yolçular bu gözəl ömrlərin sonunu eşitmədilər. Yankel kimə rast gəlirdisə deyirdi:

– Bizik... mənəm... özünüzünkülərik!

Onlar dəhlizin qurtaracağına yaxınlaşdıqda Yankel növbətçilərdən birindən soruşdu:

– İndi necə, olarmı?

Növbətçi cavab verdi:

– Olar, ancaq bilmirəm sizi həbsxananın özünə buraxarlarmı? İndi artıq Yan yoxdur: onun yerinə başqasıdır.

Cuhud yavaşca dedi:

– Ay, ay! Bu yaxşı olmadı, mərhəmətli pan!

Taras inadla dedi:

– Apar mənə! – Cuhud təbə oldu.

Zirzəminin qapısında üç cərgə bığı olan bir qayduk dayanmışdı, bığın üst cərgəsi dala gedirdi, o biri düz qabağa çıxır, üçüncüsü aşağı sallanırdı. Bu onu pişiyə oxşadırdı.

Cuhud üçqat əyildi, yanı-yanı gedərək ona yaxınlaşdı:

– Əzəmətli pan! Mərhəmətli pan!

– Cuhud, mənimə belə adlandırırısan?

– Bəli, sizi, mərhəmətli pan.

– Hm... mən ki, sadəcə bir qaydukam! – deyərək üçqat bığı adam şən ifadəli gözlərlə onlara baxdı.

Cuhud başını oynadaraq dedi:

– Ay, ay! Vallah, mən elə bildim ki, lap voyevoda özüdür, nə əzəmətli görkəminiz var. Vallah, polkovnikə oxşayırsınız, lap polkovnikə oxşayırsınız. Bir barmaq da qalxsanız lap polkovnik olarsınız! Pan, milçək kimi sürətli uçan gözəl bir ata minə polka komanda verə bilər!

Qayduk bıqlarının aşağı cərgəsini sıgalladı, gözləri lap nəşələndi.

Cuhud sözünə davam etdi:

– Herbi adamlar nə yaxşı adamlardır. Vallah, yaxşı adamlardır, bəftaları, toqqa dəmirləri gün kimi yanır; hələ qızlar, harada hərbi adamları görsələr... ay, ay! – Cuhud yenə də başını tərpətdi.

Qayduk bıqlarının üst cərgəsini burdu və dişləri arasından at kişnəməsinə oxşayan bir səs çıxardı.

Cuhud dedi:

– Pan, rica edirəm bizo bir xidmət göstəresiniz. Knyaz əcnəbi ölkədən gəlib, kazaklara baxmaq istəyir, o ömründə heç kazak görməyib, onların necə xalq olduqlarını bilmir.

Xarici qrafların və baronların Polşada görünmələri adi bir iş idi. Onlar Avropanın bu yarım Asiya hissəsinə tamaşa etməyə maraq göstərərək, çox tez-tez Polşaya gəlirdilər. Moskvanı və Ukraynayı onlar tamamilə Asiya hesab edirdilər. Ona görə də qayduk lap aşağıdan baş öyərək, özündən bir neçə söz əlavə etməyi münasib bildi.

– Mən bilmirəm, mərhəmətli pan, siz nə üçün onlara baxmaq istəyirsiniz? Onlar adam deyillər, itdirlər, onların dinləri də elə dindir ki, heç kəs hörmət eləmir.

– Yalan deyirsən, şeytan oğlu şeytan! – deyərək Bulba cavab verdi. – Sən özün it sən. Bizim dinimizə hörmət edilmədiyini deməyə necə cürət edirsən? Sizin öz kafir dininizə hörmət eləmirlər.

Qayduk dedi:

– Aha, dostum, indi sən kim olduğunu mən bildim! Sən də bu həbsxanada yatanlardanсан. Dayan, bu saat bizimkiləri çağırım.

Taras öz ehtiyatsızlığının nəticəsini gördü, ancaq inadkarlıq və peşmançılıq ona bu səhvini necə düzəltməli olduğunu düşünməyə mane olurdu. Xoşbəxtlikdən Yankel həmin dəqiqə məsələni yayındırdı.

– Mərhəmətli pan! Necə ola bilər ki, qrafdan kazak olsun, bu mümkündürmü? Əgər kazak olsaydı, o belə qraf qiyafəsini haradan tapa bilərdi?

– Get onu özgəsinə danış!.. – deyərək qayduk iri ağzını açıb, yoldaşlarını çağırmaq istədi.

– Həşəmətli kral həzrətləri! Susun, Allah xatirinə susun! – deyərək Yankel onu çağırmağa qoymadı. – Susun! Biz sizə, həyatınızda görmədiyiniz qədər pul verəcəyik; biz sizə iki qızıl çervon verəcəyik.

– Buna bax, iki çervon! İki çervon mənim nəyimə lazımdır? Mən saqqalımın yalnız yarısını qırmaq üçün dəlləyə iki çervon verirəm. Yüz çervon ver, cuhud! – Burada, qayduk bıqlarının yuxarısını sıgalladı. – Əgər yüz çervon verməsən, bu saat çıxacağam!

Rengi qaçmış cuhud, dəri kisəsini açaraq kədərli-kədərli dedi:

– O qədər çox nəyimə lazımdır? – Ancaq bəxti gətirmişdi ki, kisəsində yüz çervondan artıq pul yox idi və qayduk da yüzdən yuxarı sayı bilmirdi.

Yankel, qaydukun çox istəmədiyinə peşmançılıq çəkərək əlindəki pulları götürüb qoyduğunu görüb dedi:

– Pan, pan! Buradan tez gedək, görürsənmi, buranın nə pis camaatı var?

Bulba dedi:

– Sən neyləyirsən, şeytan qayduk, pulları aldın, göstərmək istəmirsən? Yox, sən göstərməlisən. İndi ki, pulunu almısan, boyun qaçıрмаğa haqqın yoxdur!

– Gedin! Cəhənnəm olub gedin! Yoxsa bu saat xəbər verərəm, sizi burada... Qaçın buradan deyirəm sizə, tez!

Yazıq Yankel çıxırırdı:

– Pan, pan! Gedək, vallah, gedək! Allah bunların bəlasını versin! Qoy tüpürülməli bir şey onların yuxusuna girsin.

Bulba yavaş-yavaş, başını aşağı salaraq döndü və yüz çervonun getməyinə yanan Yankelin məzəmmətləri altında geri qayıtdı.

– Axı onunla nə işin vardı. Qoyaydın it, istədiyi qədər söyəydi. Buranın camaatı elədir ki, söyüşsüz keçinə bilməz. Allah insanlara gör necə xoşbəxtlik verir. Bizi qovduğu üçün yüz çervon aldı. Bizimkilərin saqqalını da yolsalar, ağız-burunlarını da əzişdirsələr – lap elə əzişdirsələr ki, heç üzlərinə baxmaq da mümkün olmasın – yenə də yüz çervon verən olmaz. Aman Allah! Aman Allah!

Bu müvəffəqiyyətsizlik Bulbaya daha çox təsir göstərmişdi. Bu təsir onun gözlərinə dəhşətli alov ifadəsi vermişdi.

O, dərin bir yuxudan ayılmış kimi, birdən-birə dedi:

– Gedək! Meydana gedək, mən ona necə əzab veriləcəyini görmək istəyirəm.

– Aman, pan! Niyə gedək? Biz bununla ona heç bir kömək edə bilməyəcəyik.

Bulba inadla:

– Gedək, – dedi. Cuhud bir dayə kimi ah çəkərək onun dalınca getməyə başladı.

Edam meydanını tapmaq o qədər də çətin deyildi: ora hər tərəfdən axın-axın camaat gedirdi. O zamankı kobud əsrdə, bu yalnız qara camaat üçün yox, yüksək siniflər üçün də ən maraqlı bir əyləncə idi. Bir çox dindar qarılar və bir çox ən qorxaq gənc qızlar və arvadlar, sonralar yuxularında qanlı cəsədlər görərək, sərxoş qusarlar kimi qışqırıqları halda, yenə də tamaşa fərsətini əldən buraxmazdılar. Onlardan çoxu:

– Ah, nə müdhiş əzabdır! – deyə dəli bir hərarətlə çığırır, gözlərini yumur, üzünü çevirir, ancaq yenə də uzun zaman orada dayanırdılar. Bəziləri daha yaxşı görmək üçün ağzını açır, əllərini uzadır, başqalarının başına sıçramaq istəyirdi. Dar, balaca, adi başların izdihamından qəssab, öz yoğun üzünü uzadır, bütün prosesə bir mütəxəssis kimi diqqət yetirir və bayram günləri bir meyxanada şərab içdikləri üçün, qohum deyə çağırdığı silah ustası ilə yeknəşəq bir söhbət edirdi. Bəziləri hərarətlə mübahisə edir, bəziləri hətta mərcə girişirdilər. Ancaq əksəriyyəti, bütün dünyada cərəyan edən hadisələrə, barmaqları ilə burunlarını qurdalayaraq, laqeydcəsinə tamaşa edən adamlar idi. Qabaq cərgədə, şəhər qvardiyasını təşkil edən bəğlilərin yanında, bir gənc polyak zadəganı dayanmışdı. Hərbi qiyafəsindən həqiqətən zadəgan olub-olmadığı bəlli olmurdu. Bütün olub-qalanını əyninə taxmışdı; yaqin evlərində cındır köynəkdən və köhnə çəkmələrdən başqa heç bir şey qalmamışdı. Üzərinə dukat taxılmış iki zənciri bir-birinin üstündən boynuna asmışdı. O öz sevgilisi Yuzısyanın yanında dayanmış və onun ipək paltarını heç kəs ləkələməsin deyə tez-tez o yan-bu yana baxırdı. O gördüklərinin hamısını ona elə müfəssəl danışdı ki, bu söhbətə artıq heç bir şey əlavə etmək mümkün olmazdı. O deyirdi:

– Gülüm, Yuzısy! Gördüyün bu camaat hamısı, canilərə veriləcək ölüm cəzasına tamaşa etməyə gəlir. Bax, əzizim, iki gözüm, o əlində balta və başqa alətlər tutan adam cəlladdır, edamı o edə-

cəkdir. Elə ki, kəsməyə və başqa əzablar verməyə başladı, cani hələ diri olacaq, ancaq elə ki, başını vurdu, gülüm, o saat öləcək. əvvəlcə bağıracaq və çabalayacaq, ancaq boynunu vuran kimi, o artıq nə bağıra biləcək, nə yeyə biləcək, nə də içə biləcək, çünki, mənim gözümlün işığı, onun artıq başı olmayacaqdır.

Yuzısy bu sözlərin hamısını qorxu və maraq içərisində dinləyirdi. Evlərin damları adamlarla dolmuşdu. Damlardakı xırda pəncərələrdən bığlı və başlarında qıyqaca bənzər örtükli olan əcaib sifətlər baxırdı. Balkonlarda, tağlar altında zadəganlar oturmuşdu. Ağ, şəkər kimi parlaq və gülüş xanımlar, gözəl əllərlə sürəhildən yapışmışdı. Çox kök olan hörmətli panlar vüqarla tamaşa edirdilər. Qolları dala qatlanan qəşəng paltarlar geyinmiş nöqərlər, elə buradaca cürbəcür yeməli və içməli şeylər daşıyırdılar. Qara gözlü nadinc bir qız, tez-tez ağ əllərlə pirojnalrı və meyvələri götürüb, camaata atırdı. Ac igidlər dəstəsi bunları tutmaq üçün bir-birlərini itələyərək, şapkalarnı qabağa verirdilər. Əyninə nimdaş, qızıl bəstələri qaralmış paltar geymiş uca boylu bir zadəgan, başını onların arasından çıxarır, uzun əllərlə qızın atdıqlarını hamıdan qabaq tutur, öpür, bəğrinə basır və sonra ağzına qoyurdu. Balkondan asılmış qızıl qəfəsin içindəki tərən da tamaşaçı idi. O da burnunu yana əyib, ayağını qaldırır, diqqətlə camaata baxırdı. Birdən-birə camaatın içində səs-küy qalxdı, hər tərəfdən:

– Gətirirlər... kazakları gətirirlər!.. – səsləri eşidilməyə başladı.

Onlar başları açıq, uzun kəkilləri sallanmış bir vəziyyətdə gəlirdilər. Saqqalları uzanmışdı. Üzlərində nə qorxu, nə də kədərdə vardı, ancaq sakit bir qürur hiss olunurdu. Bahalı mahuddan tikilmiş və cırılib-dağılmış paltarları əyinlərində cındır kimi sallanırdı. Onlar camaata baxmır və baş əymirdilər. Hamıdan qabaqda Ostap gedirdi.

Qoca Taras öz Ostapını görəndə nələr hiss etdi? Onun qəlbində nələr oldu? O, camaatın içində durub Ostapa baxır və onun heç bir hərəkətini gözədən qaçırmırdı. Onlar edam yerinə yaxınlaşdılar. Ostap dayandı. Bu acı qədəhi ilk dəfə içməli idi. O öz yoldaşlarına baxdı, əllərini yuxarı qaldıraraq, ucadan dedi:

– Ya rəbbi! Sən elə et ki, bu kafirlər, xristiana əzab verərkən onun ah-nələsinə eşitməsinlər! Elə et ki, bizdən heç birimiz bir kəlmə söz belə deməyək!

Bu sözləri dedikdən sonra o, edam yerinə yaxınlaşdı.

Bulba öz-özünə:

– Əhsən, oğlum, əhsən! – deyib, ağarmış başını aşağı saldı.

Cəllad onun əynindəki cındır paltarını çıxartdı; əl-ayağını, xüsusi qayrılmış bir dəzgaha bağladılar və... İnsanın tüklerini ürpərdəcək cəhənnəm əzablarını təsvir etməklə, oxucuların ürəyini sıxmayacaq. Bunları o kobud və amansız əsr yetirmişdi. O zaman insan, hələ, yalnız hərbi hünərlərdən ibarət bir həyat sürür və bu həyatda onun qəlbi daş kimi bərkiyib, mərhəmət hissindən həmişəlik məhrum olurdu. Bu əsrdə istisna təşkil edən bəziləri, çox az adamlar, nəhaq yerə belə dəhşətli tədbirlərin əleyhinə idilər. Nəhaq yerə şüuru və qəlbi işıqlı olan kral və bir çox başqa cəngavərlər düşüncülər ki, bu cür dəhşətli cəzalar kazak millətində yalnız intiqam hissi oyada bilər. Öz düşüncəsizliyi, hər hansı, uzağı görmək qabiliyyətindən ağlasığmaz dərəcədə məhrum olması, uşaq xudbinliyi və axmaq vüqarı ilə seymiyi oyuncağa çevirmiş, dövləti idarə işini məsxərəyə qoymuş dövlət maqnatlarının hər-cərəmliyi və kobud iradəsi qarşısında kralın və ağıllı rəylərin hökmü bir heç idi. Ostap əzab və işgəncələrə, bir div kimi davam gətirirdi. Hətta əlini və ayaqlarının sümüklerini sındırırdıqda belə, dəhşətli sümük şaqqıltısı ölü kimi sakit camaatın arasında eşidildikdə, xanımlar üzlerini yana çevirdikdə belə, ondan nə bir çığırçı çıxdı, nə də bir inilti, üzündə bir əzələ də tərpənmədi. Taras başını aşağı salıb camaatın içində durmuşdu, o, eyni zamanda vüqarlı oğluna baxır və deyirdi:

– Aferin oğlum, aferin!

Ancaq son ölüm əzabları başlandıqda, deyəsən Ostap yavaş-yavaş qüvvədən düşməyə başladı. O, ətrafı nəzərdən keçirdi: aman Allah, hamısı yad, hamısı yabançı simalardır! Heç olmasa öləndə, yaxın adamlardan biri onun yanında olaydı! O, zəif ananın nalələrini, ya da ki, saçını yolan və ağ sinəsini parçalayan arvadının deli fəqənlərini eşitmək istəmirdi. O, indi ölüm ayağında, ağıllı sözlərlə, ona təsəlli və qüvvət verə biləcək mətanətli bir igid görmək istəyirdi. O, qüvvətlə yerə yığıldı və qəlbindən qopan zəif səslə çığırdı:

– Atacan! Haradasan? Eşidirsənmi?

– Eşidirəm! – deyər ümumi sükutun arasından bir səs qalxdı və bütün bir milyonluq xalq birdən-birə bu səsdən titrədi. Hərbi süvarilərin bir hissəsi camaatın arasına atılıb diqqətlə axtarmağa başladı. Yankel ölü kimi ağarmışdı, süvarilər ondan bir az uzaqlaşan kimi, dönüb Tarasa baxmaq istədi, ancaq Taras yanında yox idi. Onun izi belə qalmamışdı.

XII

Tarasın izi tapıldı. Ukraynanın sərhədlərində yüz iyirmi minlik kazak ordusu görüldü. Bu artıq tatarları təqib edən, ya da ki, qarət dalınca çıxan xırda bir dəstə deyildi. Yox, bütün millət ayağa qalxmışdı. Onlar, öz hüquqlarının gülünc bir hala salınmasına, biabırçı bir halda alçaldılmalarına, ata-baba dinlərinin, müqəddəs adətlərinin təhqir edilməsinə, kilsələrin abırdan salınmasına, ecnəbi panların özbaşına-lığına, zülmə, din birliyinin pozulmasına, xristian torpağında cuhudların alçaq hökmranlığına, xülasə, çoxdan bəri kazakların nifrətini artırmaqda olan hər şeye qarşı intiqam üçün qalxmışdılar. Bu saysız-hesabsız kazak qüvvələrinə gənc, ancaq ruhen qüvvətli getman Ostranitsa rəhbərlik edirdi. Qoca və təcrübəli Qunya onun yoldaşı və məsləhətçisi idi. On iki minlik polkları idarəsi səkkiz polkovnikə tapşırılmışdı. Getmanın dalınca iki baş yasavul və bir tuğ gəzdiren gedirdi. Baş xorunji, baş bayrağı aparırdı, uzaqda bir çox başqa bayraqlar da yellənirdi. Tuğçular tuğ gəzdirdilər. Müxtəlif rütbəli polk xidmətçiləri, yük və qoşun qulluqçuları, polk mirzələri də az deyildi. Onların yanında piyada və süvari dəstələri gedirdi. Nizami kazaklar qədər də könüllü gəlmiş adamlar vardı. Hər yandan: Çigirinadan, Pereyaslavdan, Baturindən, Qluxovdan, Dneprin aşağı hissəsindən, yuxarılarından və adalarından kazaklar ayağa qalxıb gəlmişdilər. Çöllər boyu saysız atlar, arabalar hərəkət edirdi. Bu kazakların arasında, bu səkkiz polkun arasında seçmə bir polk var idi ki, onun sərkərdəsi Taras Bulba idi. Hər şey onu başqalarından fərqləndirirdi. Yaşının çoxluğu, təcrübəsi, qoşunu idarə etmək işlərindəki bacarığı və düşməne bəslədiyi nifrət onu başqalarından ayırırdı. Onun amansızlığı və sərtliyi hətta kazakların özünə belə həddindən çox görünürdü. Onun ağarmış başı yalnız od və dar ağaclarını düşündür, ordu şuralarında isə, o yalnız məhv etməyi məsləhət görürdü.

Kazakların özlərini göstərdikləri bütün döyüşləri, müharibə kampaniyasının gedişini bütün təfəsilatla təsvir etmək lazım deyil, çünki bunlar salnamələrdə qeyd edilmişdir. Rus torpağında dini əqidə uğrunda necə müharibə aparıldığı hamıya məlumdur. Əqidədən güclü bir qüvvət yoxdur. O, fırtınalı dənizdəki əlçatmaz sərt bir qaya qədər dəhşətli, onun qədər də mətindir. O bir bütöv sal daşdan əmələ gəlmiş qaya kimi, dənizin dərinliklərindən çıxaraq, başını göylərə

qədər qaldırmışdır. Hər yerdən görünür və hər yanından keçən dağalara tamaşa edir. Ona toxunan gəminin vay halına! Dərhal parça-parça olub dağılacaq, içərisindəkilərin hamısı məhv olub gedəcək və qərq olanların acı fəryadları göylərə yüksələcəkdir.

Polyak qamizonların azad edilmiş şəhərlərdən necə qaçdığı; vicdansız cuhud icarədarlarının necə asıldığı, dövlət atamanı Nikolay Pototskinin öz ordusu ilə bərabər bu böyük qüvvənin qarşısında nə qədər zəif olduğu və əzildikdən sonra, təqib edilərkən, qoşunun ən gözəl hissəsini balaca bir çayda nə cür qərq etdiyi; dəhşətli kazak polklarının onun xırda Polonno kəndində nə cür mühasirə etdikləri və onun çıxılmaz bir vəziyyətdə qalaraq kazakların bütün hüquq və imtiyazlarının kral və dövlət məmurları tərəfindən geri qaytarılacağı haqqında and içib verdiyi vəd, salnamələrin səhifələrində ətraflı surətdə təsvir edilmişdir. Ancaq kazaklar belə şeylərə aldanan deyildilər: Onlar polyak andının nə olduğunu yaxşı bildirdilər. Əgər bu kənddə rus ruhaniləri olmasa idi Pototski bir daha altı min manatlıq yarış atının belində gəzərək, nəcib xanımların və zadəganların ürəyində həsəd əmələ gətirməzdi. Senatorlara tənənəli ziyafətlər verərək, seymlərdə gurultu qoparmazdı. Parlaq qızillı əbalar geyinmiş bütün keşişlər, əllərində təsvir və xaçlar, qabaqlarında arxiyereyin özü əlində xaç onları qarşılamağa çıxdıqda bütün kazaklar başlarını əydilər, papaqlarını çıxardılar. Onlar o zaman heç kəsə, hətta kralla belə hörmət etməzdilər, ancaq öz xristian kilsələri əleyhinə getməyə cəsarət etmədilər, öz ruhanilərini hörmətlə qarşıladılar. Pototskidən, bütün xristian kilsələrini sərbəst buraxmaq, köhnə ədavəti unutmaq, kazakları bir daha incitməmək andını aldıqdan sonra getman, polkovniklərlə bir yerdə onun azad edilməsinə razılıq verdi. Yalnız bir polkovnik belə bir sülhə razı olmadı. O, Taras idi. Taras başından bir çəngə tük qoparıb çığırdı:

– Ey, getman və polkovniklər! Bu cür arvad işi görməyin! Polyaqlara inanmayın! Bu itlər bizi satacaqlar. – Polk mirzəsi sülh şərtlərini verdiyi və getman öz əllərlə onu imza etdiyi zaman Taras əynindəki polad paltar, ən yaxşı dəmirdən qayrılmış bahalı türk qılıncını çıxardı. Qılıncı, qarğı kimi iki parça etdi və hər parçasını bir yana ataraq dedi:

– Əlvida! Bu qılıncın hər iki parçası artıq birləşib bir qılınc ola bilməyəcəyi kimi, biz də, yoldaşlar, bu dünyada bir daha görüşmə-

yəcəyik. Mənim bu son sözlərimi yadınızda saxlayın. – Bu sözləri dedikdə Tarasın səsi gücləndi, yüksəklərə qalxdı, görünməz bir qüvvət aldı və hamı onun bu peyğəmbərliklə dediyi sözlərdən tutuldu. – Ölüm ayağında məni xatırlarsınız! Zənn edirsiniz ki, istirahət və sülh qazandınız; zənn edirsiniz ki, ağalıq edəcəksiniz? Yox, siz ayrı cür ağalıq edəcəksiniz. Getman! Sənin başının dərisini soyacaqlar, içini küləşlə dolduracaq və uzun zaman bütün yarmarkalarda gəzdirəcəklər! Panlar, siz də öz başınızı saxlaya bilməyəcəksiniz! Əgər sizi qoyun kimi qazanlarda diri-diri bişirməsələr, rütubətli anbarların divarlarında diri-diri hörərək məhv edəcəklər!

Taras sonra özünü küllərə müraciətlə dedi:

– Uşaqlar, sizlərdən kim öz ölümü ilə ölmək istəyir? Peçin üstündə, arvad yanında və ya ən alçaq adamlar kimi sərxoş olub meyxana küncələrində deyil, şərəfli bir kazak ölümü ilə, təzə gəlin ilə cavan oğlan kimi, hamılıqla bir yataqda ölmək istəyən kimdir? Bəlkə də evinizə qayıtmaq, kafir olmaq, belinizdə polyak keşişlərini daşımaq istəyirsiniz?

Tarasın polkunda olanların hamısı bir sələ çığırdılar:

– Pan polkovnik, biz səninləyik! Səninləyik! – Hələ bir çox başqaları da onlara qoşuldular.

– İndi ki, mənimləsiniz, onda dalmıca gəlin! – deyə Taras papağını başına basdı, qalanlara qəzəblə baxdı və atın üzərində rahatlanaraq öz adamlarına çığırdı. – Heç kəs bizim dalmızca pis söz danışmayacaqdır! Hə, uşaqlar, haydı, katoliklərə qonaq gedək! – Bunu deyib atını vurdu. Onun dalmıca yüz arabadan ibarət bir tabor – çoxlu atlı və piyada kazaklar yola düşdülər. O, dönüb geri baxaraq, qalanları gözlərilə hədələyirdi; baxışları çox qəzəbli idi. Heç kəsdə onları saxlamağa cürət olmadı. Polk bütün qoşunun gözü qabağında yola düşüb getdi. Taras uzun zaman geri baxıb onları hədələyirdi.

Getman və polkovniklər fikirli dayanmışdılar. Onlar ağır bir xəbərin təsirindən sıxılmış kimi, uzun zaman sükut etdilər, Taras boş yerə xəbərdarlıq etməmişdi: bütün hadisələr onun dediyi kimi oldu. Çox keçmədən, polyakların Kanev şəhəri altında göstərdikləri xəyanətdən bir az sonra, getmanın və onunla bərabər ən ali mənşəb sahiblərinin başları payalara taxıldı.

Bəs Taras necə oldu? Taras isə öz polku ilə bütün Polşanı gəzirdi. O, on səkkiz kənd, qırxa qədər katolik kilsəsi yandırmış, artıq

Krakov şəhərinə yaxınlaşırdı. O, çoxlu polyak zadəganı qırmış, zəngin və gözəl qəsrləri qarət etmişdi. Kazaklar pan anbarlarında əsrlərdən bəri mühafizə edilən bal və şərabları yerə tökmüş, qiymətli mahud paltarları və anbarlarda olan sair şeyləri doğrayıb, yandırmışdılar. Taras, yalnız:

– Heç bir şeyə heyfiniz gəlməsin! – sözlərini təkrar edirdi. Kazaklar qara qaşlı xanımlara, ağ sinəli və parlaq üzlü qızlara da aman vermədilər; onlar kilsənin mehrabına pənah apardılsa da, yenə də canlarını qurtara bilmədilər. Taras onları mehrabla bərabər yandırır. Odlu alovlar içərisində yaş torpaqları hərəkətə gətirə biləcək, çöl otlarına belə təsir edəcək yalvarıcı bağırıqlar eşidilir, ağ əllər göylərə yüksəlirdi. Ancaq sərt kazaklar heç bir şeyə baxmır, küçədəki uşaqları nizələrilə qaldırıb alovun içinə atırdılar.

Taras, yalnız:

– Düşməni polyaklar, bu Ostapın əhsanıdır! – deyərək təkrar edirdi. O, hər bir kənddə Ostap üçün belə əhsanlar verirdi. Nəhayət, Polşa hökuməti bu hərəkətin adı quldurluq olmadığını, böyük bir təhlükə təşkil etdiyini gördü və həmin Pototskinin özünə beş polk götürüb, Tarası mütləq tutub gətirmək tapşırığı verildi.

Kazaklar altı gün kəse yollarla qaçıb təqibdən qurtara bildilər. Atlar bu qeyri-adi çapa-çapa güclə davam gətirir, lakin kazakları xilas edirdilər. Ancaq Pototski bu dəfə öhdəsinə aldığı vəzifəyə layiq hərəkət edirdi. O, yorulmadan kazakları təqib etdi. Nəhayət, Dnepr çayı sahilində onlara yetişdi. Bulba istirahət üçün bir xaraba qalada yerləşmişdi.

Dnepr çayının sıldırım sahillərindən qalanın sökülmüş bürcləri və uçuq divarları görünürdü. Qalanın hər dəqiqə uçmağa hazır təpəsi xırda daş və kərpic qırıntıları ilə örtülmüşdü. Dövlət getməni Pototski hər iki tərəfdən çölü tutaraq, qalanı dövrəyə almışdı. Kazaklar kərpic və daşlar ilə özlərini müdafiə edərək, dörd gün onların hücumunun qabağını saxladılar. Ancaq ehtiyat azalır, qüvvə zəifləyirdi. Taras düşməni sıralarına yarıb çıxmağa qərar verdi. Kazaklar sıraları dağıdıb çıxmaqda idilər. Bəlkə də iti sürətli atları onları bir də xilas edəcəkdi, ancaq birdən, lap iti qaçdığı yerdə Taras dayanıb çığırdı:

– Dayan, çubuğum və tütün kisəm düşüb, mən çubuğumun də düşməne qalmasını istəmirəm. – Qoca ataman əyildi; dənizlərdə,

quruda, səfərdə, evdə onun ayrılmaz yoldaşı olan çubuğunu və tütün kisəsini otların arasında axtarmağa başladı. Bu zaman bir dəstə özünü yetirib onun qüvvətli çiyinlərindən yapışdı. Taras bütün bədən ilə dartındısa da, ancaq onu tutan qayduklar, qabaqlar olduğu kimi, yerə səpələnmədilər. – Eh, qocalıq, qocalıq! – deyərək saçları ağap-paq olan qoca kazak ağladı. Ancaq qocalıq müqəssir deyildi: qüvvə qüvvəyə qalib gəlmişdi. Onun əllərindən və ayaqlarından azı otuza qədər adam sallanmışdı.

Polyaklar qışqırırdılar:

– Qarğa tələyə düşdü! İndi fikirləşmək lazımdır, görək bu itə necə hörmət göstərəcəyik! – və getmanın icazəsilə, Tarası hamının gözüünün qabağında diri-diri yandıran qərara aldılar. Demir zəncirlərlə onu, buradaca yarısını ildırım vurmuş quru bir ağacın gövdəsinə sarıdılar. Əllərini mıxla ağaca mıxladılar və kazakı hamı görsün deyərək bir az daha yuxarı qaldırdılar, sonra da ağacın altında tonqal qalamağa başladılar. Ancaq Taras bu tonqala baxmırdı, yandırılacağı od haqqında düşünmürdü. O, kazakların vuruşduğu yerə baxırdı. Bu yüksəklikdən hər yeri ovuc içi kimi görürdü.

O çığırdı:

– Məşənin dalındakı təpəni tutun, tez tutun, uşaqlar, onlar ora çıxıb bilməzlər! – Ancaq külək onun sözlərini aparıb çatdırmadı.

O, ümitsiz bir halda dedi:

– Məhv olacaqlar, nəhaq yerə məhv olub gedəcəklər, – və gözlərini aşağıya, parlayan Dnestrə zillədi. Birdən onun gözlərində bir sevinc parladı. O, kolum dalında dörd qayıq gördü və var qüvvəsini toplayıb yoğun səsle çığırdı. – Sahilə! Sahilə, uşaqlar! Dağın etəyindəki yol ilə sol sahilə düşün, sahilə qayıqlar var, düşməni sizi təqib etməsin deyərək qayıqların hamısını götürün!

Bu dəfə külək o biri tərəfdən əsirdi, kazaklar onun bütün sözlərini eşitdilər, ancaq, bu məsləhət üçün polyaklar Tarasın başına elə bir zərbə endirdilər ki, yazığın gözlərində dünya qaraldı.

Kazaklar dağ dibindəki yol ilə qaçmağa başladılar; təqib edənlər isə artıq onların üstünü almaqda idilər. Onlar gördülər ki, yol çox dolaşıqdır; hər tərəfə çoxlu ayrıclar gedir.

Hamısı:

– Yoldaşlar, deyəsən düz yol ilə getmirik, – deyib bir an dayandılar, qamçılarını qaldırıb fit çaldılar. Onların tatar atları yerdən ayrıldı,

ilan kimi havada uzanaraq, uçurumun üstündən uçub, düz Dnestrə düşdülər. Yalnız ikisi çaya çatmadı. Atları ilə bərabər yuxarıdan atırlarkən qayaya dəydilər. Heç çıxırmağa belə macal tapmadan, ömürlük məhv olub getdilər. Kazaklar isə atları ilə artıq çayda üzür və qayıqları açırdılar. Polyaklar uçurumun başında durub, eşidilməmiş bu kazak cəsarətinə heyrət edir və düşünürdülər: özleridmi atılınsınlar, ya yox? Yazıq Andriyi məftun edən gözəl qızın doğma qardaşı, qaynar qanlı, diribaş gənc polkovnik çox düşünmədən özünü atı ilə bərabər kazakların dalınca atdı. Lakin atı ilə bir yerdə, havada üç dəfə mayallaq aşıb, iti bir qayanın üstünə düşdü. İti daşlar onun bədənini parça-parça etdi və bu parçalar uçurumun içində itdi, beyni isə, qanına bulaşaraq, uçurumun əyri divarlarında bitmiş kolların üstünə dağıldı.

Taras zərbədən ayılıaraq Dnestrə baxdığı zaman, kazaklar artıq qayıqlara minib kürək çəkirdilər. Yuxarıdan güllə yağış kimi üstlərinə yağır, ancaq onlara çatmırdı. Qoca atamanın gözələrində sevinc qığılcımları alışırdı:

– Əlvida, yoldaşlar! – deyərək o, yuxarıdan çığırdı. – Məni xatırlayın, gələcək baharda isə bir daha buraya qayıdın və gözəlcə kef çəkin! Hə, şeytan polyaklar, nə oldu, tuta bildinizmi? Yoxsa elə fikirləşirsiniz ki, dünyada kazakın qorxacağı bir qüvvə var? Dayanın, elə bir vaxt, elə bir zaman gələcək ki, rus pravoslav dininin nə olduğunu siz biləcəksiniz! Yaxın və uzaq xalqlar elə indi də hiss edirlər ki, artıq rus torpağının öz çarı baş qaldırır və dünyada ona baş əyməyən bir qüvvə olmayacaqdır!..

Artıq alov tonqalın üstündən qalxır, onun ayaqlarını yalayır və ağac boyu uzanırdı... Məgər dünyada rus qüvvəsinə üstün gələ biləcək od, əzab və ya başqa bir qüvvə tapıla bilərmi!

Dnestr kiçik çay deyil, onun çoxlu körfəzləri, qalın qamışıqları, dayaz və dərin yerləri var; qu quşlarının şən qışqırıqları ilə dolu olan səthi güzgü kimi parıldayır, məğrur güləyən quşu onun üzərindən sürətlə uçuşur. Qamışıqlarda, sahillərdə çoxlu cüllüt, qızıl-xortum və başqa quşlar uçuşur. Kazaklar iki sükanlı dar qayıqlarda sürətlə üzür, həvəslə kürək çəkir, quşları ürküdərk dayaz yerlərdən ehtiyatla keçir və öz atamanları haqqında danışdılar.

VIY*

Kiyevdəki Qardaşlıq monastırının darvazası yanında asılmış, özü də səsdən kifayət qədər saz olan seminariya zəngi səhər-səhər vurulan kimi, şəhərin hər yerindən məktəblilər və ruhani məktəbi şagirdləri dəstə-dəstə axışmağa başlayırdılar. Qoltuqlarına dəftər vurmuş qrammatiklər, natiqlər, filosoflar və ilahiyyatçılar siniflərə doluşurdular. Qrammatiklər hələ çox kiçik idilər: yol gedə-gedə birbirini dümsükləyir, zil və civiltili səslə sözləşirdilər; bunların, demək olar ki, hamısının paltarı cırıq, ya da kirli olar, cibləri də həmişə cürbəcür aym-oyunla dolu olardı. Məsələn: aşiq, lələkdən düzəldilmiş fişqırıq, piroq tikəsi, bəzən hətta sərcə balaları da olardı ki, bunlardan biri sinfin qeyri-adi səssizliyi içində gözlənilmədən civildəyib, sahibinin hər iki əlinin ağaclarla, bəzən də albalı çubuğu ilə döyülməsinə bais olardı. Natiqlər onlara nisbətən daha sanballı yeriyirdilər: onların paltarı, əksər hallarda, tamamilə sallaq olardı, amma əvəzində, sifətlərinə natiqlik ədasına müvafiq bir bəzək verirdilər: ya gözü-nün birini bərəldib kəlləsinə çıxardar, ya dodaqlarını şişirdib, qovuq kimi doldurardılar, ya da buna timsal bir şey... Bunlar öz aralarında tenor səslə and içir, söhbət ələyirdilər. Filosoflar isə danışanda səslərini natiqlərinkindən bir oktava bəmdən götürürdülər. Onların cibində bərk tənəki qırıntısından başqa bir şey olmazdı. Filosoflar özləri üçün heç bir ehtiyat saxlamır, əllərinə keçəni həmin dəqiqə aşırırdılar; onların ağzından gələn araq və tənəki iyi bəzən o qədər uzağa yayılırdı ki, yaxınlıqdan ötən peşəkarlardan bezisi xeyli müddət ayaq saxlayıb, təzi kimi havanı qoxulayırdı. Adətən, günün bu vaxtında, bazar hələ təzə-təzə canlanmağa başlayırdı. Bublik, bulka, qarpız tumu və xaşxaşı çörək satan alverçi qadınlar öyinlərində lətif mahud, ya da ki, iplik parçadan sürtük olan adamların ətəyindən tutub, tez-tez dartırdılar.

* Sadələvh camaatın öz təsovvüründə yaratdığı nəhəng bir məxluqdur. Malorossılar, göz qapaqları yerlə sürünən əcinnələr padşahını belə adlandırırdılar. Bu povest başdan-baş xalq əfsanəsidir. Mən onun heç bir yerini dəyişmək istəmədim, necə eşitmişəm, eləcə də sadəliklə nəql etmək istəyirəm.

– Ağalar! Ağalar! Buraya! Buraya gəlin! – deyə onlar yer-yerdən səslənir və mallarını tərəfləyirdilər. – Bir bublikə bax, gör nə xaxaşlı çörəkdir, qoğal, yağlı kökə! Allaha and olsun ki, əla şeydir! Balla bişirilib! Özüm bişirmişəm!

Bir başqası burma-burma xəmindən bişirilmiş, nə isə uzun bir şeyi qaldırıb qışqırırdı:

– Susulka! Ağalar, susulka alın! Ondan heç nə almayın, görürsünüz nə kifirdir, burnu da natəmizdir, əlləri də murdardır... – Ancaq bu arvadlar filosof və ilahiyyatçılara toxunmağa ehtiyat eləyirdilər. Çünki filosoflarla ilahiyyatçılar ancaq nümunə götürməyi sevirdilər, özü də ovuc-ovuc. Dəstələr seminariyaya çatan kimi alçaq, lakin kifayət qədər gen, balaca pəncərəli, enli qapılı və ləkələnmiş skamyaları olan otaqlardan ibarət siniflərdə yərbəyer olurdular. Sinif bədən-birə cürbəcür səslərin əmələ gətirdiyi hənirti ilə dolurdu: xəlifələr öz şagirdlərindən dərs soruşurdular: qrammatikin zil səsi kiçik pəncərələrə salınmış şüşələrə düşüb, eyni ahənglə əks-səda verirdi; küncdə isə qalın dodaqları və boyu, ən azı, filosofluğa yaraşan bir natiq yoğun səsinə işə salırdı. Onun səsi bas kimi gumbuldayır, uzaqdan ancaq: bu, bu, bu... eşidilirdi. Xəlifələr cavabı dinləyə-dinləyə gözücu skamyanın alt tərəfini süzür, itaətkar sofdanın cibindən görünən bulkaya, bükmə qutaba, ya da ki, balqabaq tumuna baxırdılar. Bütün bu əhli-üləma fürsət tapıb, vaxtından bir az əvvəl yığılanda, ya da ki, professorların bir qədər gecikəcəklərini eşidəndə, ümumiyyətin razılığı əsasında, vuruşma düzəldirdilər ki, bu əlbəyaxada da hamı, hətta, cəmi elm tayfasının intizamına və əxlaqına nəzarət yetirməyə borclu olan sensorlar da iştirak etməli idilər. Adətən ilahiyyatçılardan ikisi vuruşmanın gedişini təyin edirdi: hər sinif özünü təkbə-tək müdafiə edəcəkmə, yoxsa bursa ilə seminariya iki yerə bölünməlidir... Hər halda, qrammatiklər hamıdan qabaq başlayırdılar, elə ki, natiqlər işə qarışdı, onlar qaçıb uzaqlaşır və vuruşmanı seyr etmək üçün hündür yerlərə dırmaşırdılar. Bunların dalınca da uzun və qara bığlı filosoflar işə girir, nəhayət boynuyğun və gen şalvar ilahiyyatçılar vuruşmanı tamamlayırdılar. Adətən məsələ onunla nəticələnirdi ki, ilahiyyatçı hamını döyürdü, filosoflar da siniflərə çəkilməyə məcbur olub, böyürlərini ovuşdura-ovuşdura, skamyalarda yərbəyer olaraq, dincəlməyə başlayırdılar. Vaxtilə özü də dəfələrlə belə əlbəyaxalarda iştirak etmiş professor sinifə girən kimi, o dəqiqə tələbələr

rin pötrünmüş sifətlərindən təyin edirdi ki, dava pis getməyib. O, bu sinifdə natiqləri çubuqlayan zaman, o biri sinifdə də başqa bir professor taxta bellərlə filosofların əllərinə döyəcəyirdi. İlahiyyatçılarla isə bir qədər ayrı cür rəftar eləyirdilər: onların payına, ilahiyyat professorunun təbiri ilə, iri noxud düşürdü. Bu noxud da hörmə gəndən qayrılmış qısa qaltaqlardan ibarət idi.

Seminariya tələbələri və sofdalar bayramlarda və təntənəli günlərdə evlərə gedib, tamaşa verərdilər. Bəzən komediya göstərirdilər ki, belə hallarda öz boyu ilə Kiyev qülləsindən azacıq kiçik olan bir ilahiyyatçı Misir əyanının arvadı İrodiadanın və ya Pentefriyanın rolunu oynamaqla fərqlənirdi. Onlar çıxartdıqları oyunların müqabilində ya bir dəst parça, ya bir kisə darı ya da yarım dənə bişmiş qazdan-zaddan alırdılar. Öz aralarında, nə isə, bir irsi ədavət saxlayan bu əhli-üləma – həm seminariya tələbələri, həm də sofdalar maddi cəhətdən çox kasıb olmaqla bərabər, qeyri-adi dərəcədə acgöz idilər; belə ki, bunlardan hər birinin şam vaxtı nə qədər xəmirəsi yediyini hesaba almaq mümkün olan şey deyildi; buna görə də dövlətli sahibkarların əta etdikləri bəxşişlər heç də kifayət edə bilməzdi. Belə vaxtlarda filosof və ilahiyyatçılardan ibarət olan senat, filosoflardan birinin rəhbərliyi altında, qrammatikləri və natiqləri, çiynlərinə torba alıb özgə bostanlarını soymağa göndərirdilər; bəzən senat üzvləri də onlara qoşulurdular. Bu əməliyyatdan sonra bursada balqabaq sıyığı görünürdü. Senatorlar o qədər qarpız və qovun yeyirdilər ki, sabahı günü xəlifələr onlardan bir cavab evəzinə, iki cavab alırdılar: cavabın biri onların ağzından eşidilirdi, ikincisi də qarınlarından gəlirdi, həm bursa, həm də seminariya tələbələri sürtuka oxşar uzun paltar geyirdilər ki, bunların da ətəkləri indiki vaxta qədər uzanır: bu söz texniki sözdür, mənası da dabanlara qədər uzanır deməkdir.

Seminariya üçün ən təntənəli vaxt tətil günləri idi. Tətil iyun ayından başlanırdı. Bu zaman sofdalar evlərinə, öz evi olmayanlar yoldaşlarından birinin evinə gədirdilər. Filosof və ilahiyyatçılar isə Kandisiyaya, yeni dövlətliyərin uşaqlarına dərs verməyə gedir, bunun əvəzində də ildə bir cüt təzə çəkmə, bəzən də sürtük üçün mal alırdılar. Bütün bu dəstə yolu köç kimi bir yerdə gedirdi; özləri üçün xörək bişirir, çöldə də gecələyirdilər. Hərənin çiynində bir torba vardı. Bu torbanın içində də bir köynək, bir cüt patava olurdu.

İlahiyyatçılar xüsusilə ehtiyatlı və soliqəli idilər: çəkmələrini dağıtmasınlar deyə çıxarır, ağaca keçirərək, çiyinlərində aparırdılar, ələlxüsus palçıqlı vaxtlarda. Belə hallarda ilahiyyatçılar şalvarlarını dizlərinə qədər çirməyib, ehtiyat-filan eləmədən, gölməçələri basa-basa keçirdilər. Onlar yaxınlıqda xutor gören kimi o dəqiqə baş yoldan dönür, başqalarına nisbətən daha qəşəng tikilmiş bir evin pəncərələri qabağında cərgə ilə düzülərək, oxumağa başlayırdılar. Ev sahibi olan qoca bir kazak, yumruqlarını sifətinə dayaq verib, xeyli qulaq asdıqdan sonra hönkür-hönkür ağlayır və arvadına tərəf dönüb deyirdi:

– Arvad! Bu məktəblilərin oxuduğu, yəqin ki, ağıllı şeylərdir; onlara donuz piyi apar, bax gör ayın-oyundan daha nə verə bilərsən! – Bu sözlərdən sonra onların torbasına bir yekə qab bükmə qutab, bunun üstündən də bir yekə parça piy, hissə verilmiş neçə dəne kolbas əlavə edilir, bəzən, hətta, ayaqları çidarlanmış toyuq da bunlarla bərabər torbaya yerləşdirilirdi. Qrammatiklər, natiqlər, filosoflar və ilahiyyatçılar ehtiyatlarını bu minval ilə möhkəmləndəndən sonra yollarına davam eləyirdilər. Ancaq yol uzandıqca dəstə seyrəlirdi. Demək olar ki, hamı evlərinə dağılır, yalnız o birilərinə nisbətən daha uzaqlarda yaşayanlar qalırdı.

Bir dəfə, belə səyahətlərdən birində üç sofda rastlarına gələn ilk xutorda azuqə ehtiyatı götürmək üçün baş yoldan çıxdı, çünki torbaları çoxdan boşalmışdı. Bunlar ilahiyyatçı Xalyava, filosof Xoma Brut və natiq Tiberi Qorobes idi. İlahiyyatçı hündürboy və şaqqalı bir kişi idi, özünün də çox qərribə xasiyyəti var idi: yan-yörəsində nə görseydi, hökmən, görək çırpışdıraydı. Əlinə bir şey keçməseydi qaşqabağı yerlə gedərdi. Özünü də elə ki içib kefləndi, gedib yovşanlıqda gizlənər, seminariya adamları da onu axtarıb tapmaq üçün xeyli əziyyət çəkməli olardılar. Filosof Xoma Brut isə xoşxasiyyət adam idi. O uzanıb, çubuq çəkməyi çox sevərdi. Elə ki içdi, hökmən sazanda çağırır və oynayırdı. O tez-tez iri noxuddan dadar, ancaq buna sırf fəlsəfi laqeydliklə yanaşaraq deyərdi ki, adamın bəxtinə nə yazılıbsa, o da olacaq. Natiq Tiberi Qorobesin isə hələ biğ saxlamağa, araq içməyə və çubuq çəkməyə ixtiyarı yox idi. O, ancaq uzun kəkil saxlayardı. Buna görə də xasiyyəti hələ püxtələşməmişdi; lakin çox vaxt sinfə gələndə alnında görünən böyük şişlərdən güman etmək olardı ki, yaxşı döyüşçü olacaq. İlahiyyatçı Xalyava və

filosof Xoma öz böyüklüklerini göstərmək üçün tez-tez onun kəkilindən tutub darta, özündən də nümayəndə kimi istifadə edərdilər.

Onlar baş yoldan çıxanda artıq toran qarışırdı. Günəş təzəcə batmışdı, buna görə də gündüzün istiliyi hələ də havadan çəkilməmişdi. İlahiyyatçı ilə filosof çubuq çəkə-çəkə yeriyir və söhbət eləyirdilər; natiq Tiberi Qorobes əlindəki ağacla vurub, yolun kənarındakı sarmaşıqların başını qoparırdı. Yol çəmənlilikdə topa-topa bitən palıd və qoz ağaclarının arasından keçirdi. Düzenlikdə bəzən enişlik, bəzən də günbəz kimi yumru və yaşıl təpələr görünürdü. İki yerdə gözü dəyən yetişmiş buğda zəmiləri yaxınlıqda kənd olduğuna dəlilət edirdi. Ancaq onlar bir saatdan çox idi ki, zəmiləri ötüb keçmişdilər, lakin heç bir yaşayış yeri görünmürdü. Artıq göyün çox hissəsini qaranlıq bürümüşdü, tək-cə qərb tərəfdə qırmızı qurub şəfəqinin solğun izləri qalmışdı.

– Lənət şeytana! – deyə filosof Xoma Brut dilləndi. – Adama elə gəlirdi ki, bu saat qabaqda xutor görünəcək.

İlahiyyatçı cavab verməyib, ətrafı gözəndən keçirdi, sonra yenə də çubuğunu ağzına alaraq, yoluna davam etdi.

– Allaha and olsun! – deyə yenə də filosof ayaq saxlayaraq sükutu pozdu. – Heç bir ins-cins görünmür.

– Olsun ki, qabaqda xutora rast gələk, – deyə ilahiyyatçı çubuğunu ağzından çıxarmayaraq, cavab verdi. Ancaq gecə düşmüşdü, özü də çox qaranlıq gecə idi. Göydəki kiçik buludlar qaranlığı daha da kəsifləşdirirdi, bütün bu əlamətlərdən sonra, göydə ulduz və ay görünəcəyini güman etmək nəhaq şeydi. Sofdalar gördülər ki, yolu azıblar, xeyli vaxtdır ki, yolla getmirlər.

Filosof ayağı ilə yeri yoxlayıb, nəhayət kəskin bir səslə dedi:

– Bəs yol hanı?

İlahiyyatçı bir qədər susub, fikirləşəndən sonra cavab verdi:

– Hə, yaman qaranlıq gecədir. – Natiq kənara çəkilib yerə uzandı və sürünə-sürünə yolu tapmağa çalışdı. Ancaq əli tülkü yuvalarından başqa heç bir şeye rast gəlmədi. Hər yer düzənlik idi, özü də, elə bil, buradan heç vaxt adam keçməmişdi. Yolçular bir qədər də qabağa getməyə çalışdılar, ancaq yenə də hər yer kimsəsiz görünürdü. Filosof qışqırıb, adam çağırmaq istədi. Lakin onun səsi batıb getdi, ətrafdan heç bir cavab eşidilmədi. Bir qədər keçəndən sonra uzaqdan canavar ulamasına bənzər zəif bir səs eşidildi.

– Yaxşı yerdə axşamladıq, bəs indi nə eləyək? – deyə filosof soruşdu.

– Nə eləyəcəyik? Qalıb çöldə gecələyək! – deyə ilahiyyatçı cavab verdi və çubuğunu yandırmaq üçün əlini cibinə salıb, qov axtardı. Ancaq filosof onun bu təklifi ilə razılaşa bilməzdi. O, gecələyəndə bir batmanlıq çörək, dörd girvənkəyəcən də piy ehtiyat etməyə öyrətdiyindən indi öz qarınıda, nə isə, qeyri-müəyyən bir tənhalıq, boşluq duyurdu. Bir də ki, özünün şən xasiyyətinə baxmayaraq, filosof canavarlardan bir az qorxurdu.

– Yox, Xalyava, bu mümkün deyil, – deyə o, etiraz elədi. – Axı qarınımızı bir şeyle bərkitməmiş, ac-acına it kimi necə uzanıb yataq? Gəl bir az da gedək; bəlkə bir mənzilə yetişdik. Heç olmasa, bu gecəlik bəlkə bir qab araq qismət oldu.

İlahiyyatçı araq adı eşidən kimi kənara tüpürüb dedi:

– Əlbəttə, düz deyirsən, çöldə qalmağın mənası yoxdur! – Sofdalar yollarına davam elədilər və xoşbəxtlikdən qabaqda it səsi eşitdilər. Qulaq asıb, səsin hansı tərəfdən gəldiyini təyin elədikdən sonra daha da həvəslə yeridilər və bir azdan, irəlində işıq gördülər.

– Xutor! Vallah, xutordur! – deyə filosof səsləndi. Zənni onu aldatmamışdı: bir az keçəndən sonra, doğrudan da, onlar bir heyət-də tikilmiş iki evdən ibarət balaca bir xutor gördülər. Pəncərələrdən işıq gəlirdi. Çəpərin dibində ona qədər gavalı ağacı gördülər. Sofdalar qapının taxtaları arasından baxıb, heyətin çumak* arabaları ilə dolu olduğunu gördülər. Bu vaxt göyün bəzi yerlərində ulduzlar göründü.

– Cəld olun, qardaşlar, dala qalmayın! Nə olur-olsun burada gecələməliyik! – Bu üç alim kişi yekdilliklə qapını döyəcləyərək, qışqırdılar: – Açın!

Evlərdən birinin qapısı cırıldadı və bir dəqiqədən sonra sofda-lar qarşılarında əyninə kürk geymiş bir qarı gördülər.

– Kimdir? – deyə qarı boğuc səslə öskürə-öskürə qışqırdı.

– Ay nənə, burax gəlib gecələyək. Yolu azmışıq. Günün bu vaxtında çöl ac qarından da pisdır.

– Kimsiniz?

– Fağır adamlarıq: ilahiyyatçı Xalyava, filosof Brut, bir də ki, natiq Qorobes.

– Olmaz, – deyə qarı deyilməyə başladı. – Heyət adamla doludur. Evlərin də bütün künc-bucağı tutulub. Sizi harada yerbəyer eləyəcəyəm? Özü də sizin kimi zorba adamları! Sizi içəri buraxsam evi uçurdarsınız. Mən, siz filosofları, ilahiyyatçıları yaxşı tanıyıram. Əgər sizin kimi əyyaşları evə buraxsam, heyət-baca da dağılıb əldən çıxar. Gedin, gedin. Bura sizin yeriniz deyil.

– Rəhmin gəlsin, nənəcan. Necə insafın gəlir ki, xristianların təqsirsiz-filansız məhv olmalarına razılıq verirsən? Harada istəyirsən, orada yer ver. Əgər bizim əlimizdən bir pis şey çıxsas, ya da ki, başqa bir iş görsek, qoy lap bu əlimiz qurusun. Qoy Allah öz bildiyini başımıza gətirsin. Bax belə!

Qarı deyəsən bir balaca yumşalan kimi oldu.

– Yaxşı, – deyə o öz-özünə fikirləşirmiş kimi cavab verdi. – Buraxaram sizi, ancaq hər birinizi ayrılıqda yerbəyer eləyəcəyəm. Bir yerdə olsanız, ürəyim dinclik tapmaz.

– İxtiyar sənindir, sözümüz yoxdur, – deyə sofda-lar cavab verdilər.

Qapı cırıldadı, onlar heyətə girdilər.

– Hə, nənəcan, – deyə filosof qarının dalınca yeriye-yeriye söz saldı. – Yaxşı, Allaha and olsun, necə deyərler... Elə bil qarınızda araba sürürlər. Səhərdən ağzımızda bir çöp də olmayıb.

– İştahanı bir az kəm elə, – deyə qarı cavab verdi. – Heç bir şey yoxumdur, elə bir şey tapılmaz, peçi də səhərdən yandırmamışam.

Filosof sözüne davam etdi:

– Biz, sabah nə qədər lazımdırsa, hər şeyin pulunu verərdik, lap nağd. Bəli! – Sonra da yavaşdan öz-özünə dedi: “Sən də gözlə, ay aldın ha!”

– Gedin, gedin! Şükür eləyin ki, yer vermişəm. Hələ bu axşamın şərində şeytan də mənə yaman nərmonazik ağalar yetirdi.

Filosof Xoma bu sözləri eşidəndə yaman məyus oldu. Ancaq birdən-birə, onun burnuna quru balıq iyi deydi. O, dönüb, böyrü ilə gedən ilahiyyatçının şalvarına baxdı və onun cibindən böyük bir balıq quyruğunun çıxdığını gördü. İlahiyyatçı fürsət tapıb heyətdə olan arabalardakı quru çapaq balıqlarından bir yekəsini çırpışdırmışdı. O, bu işi heç bir xeyir-filan güdmədən, ancaq, adəti üzrə, gördüyündən, cibindəki çapağı unudub, hətta sınıq bir çarxı da əldən çıxartmaq niyyətilə, giro keçən başqa bir şey oğurlamaq üçün yan-yörəsinə boylanırdı. Bunu bilən filosof Xoma əlini öz cibinə

* Krına balıq və duz gətirməyə gedən kazaklar

salırmış kimi onun cibinə soxub çapağı çıxartdı. Qarı sofdaları yerbəyer elədi: natiqi evdə yerləşdirdi, ilahiyyatçını anbara itələyib qapını bağladı. Filosofu da boş qoyun töyləsinə saldı.

Filosof tək qalan kimi bir dəqiqənin içində balığı yedi, tövlənin hörmə divarlarını gözdən keçirdi, sonra da qonşu tövlədən burnunu bu tərəfə soxan donuzu təpiklə vurub ölü kimi yatmaq üçün o biri böyrünə çevrildi. Birdən balaca qapı açıldı və qarı əyilə-əyilə tövləyə girdi.

– Hə, nəncən, nə istəyirsən belə? – deyə filosof soruşdu. Lakin qarı əllərini aralayıb birbaşa onun üstünə yeri yirdi.

– Paho! – deyə filosof düşündü: “Xeyr a, əzizim! Daha qocalmısan”. O özünü bir qədər geriye verdi. Lakin qarı ağma-bozuna baxmayıb yenə də ona yaxınlaşdı.

– Bura bax, ay nənə! – deyə filosof yenə qarıya müraciət etdi. – İndi pəhriz vaxtıdır; mən də elə adamam ki, min qızıl da versələr murdarlanmaq istəməyəm. – Lakin qarı yenə də səsini çıxartmır, əllərini aralayaraq onu tutmağa istəyirdi.

Filosof qorxmağa başladı, ələlxüsus, qarının gözlərinin qeyri-adi bir işıqla parıldadığını gördükdə:

– Nənə can! Nə ələyirsən? Get, Allahı sevirsen, əl çək! – deyə qışqırdı. Lakin qarı yenə də səsini çıxartmır, onu əlləri ilə tutmağa çalışırdı.

Filosof yerindən sıçrayıb qaçmaq istədi, ancaq qarı qapının ağzını kəsdirib, parıldayan gözlərini ona zillədi, yenə də yaxınlaşmağa başladı.

Filosof onu əlilə itələmək istədi, lakin təəccüblə hiss etdi ki, əlləri qalxmır, ayaqları tərpenmir, hətta dəhşətlə gördü ki, səsi də çıxmır: sözlər səssiz halda dodaqlarında tərpenir. O, ancaq ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi; o, görürdü ki, qarı yaxınlaşıb, onun əllərini döşündə çarpazladı, başını aşağı əydi və bir pişik cəldliylə kürəyinə sıçrayıb, əlindəki süpürgə ilə böyründən vurdu, o da minik atı kimi sıçraya-sıçraya qarını çapdırmağa başladı. Bütün bu əhvalat çox tez başa gəldi, odur ki, filosof özünü ələ alan kimi ayaqlarının hərəkətini saxlamaq üçün dizlərindən yapışdı; lakin onun təəccübünə rəğmən, ayaqları öz-özünə qalxıb-düşür və çərkez atından da cəld sıçrayışlar ələyirdi. Elə ki, onlar xutoru ötüb keçdilər, qabaqlarında düz bir eniş açıldı, kənarda isə kömür kimi qara meşə görünəndən sonra, filosof öz-özünə dedi: “Paho, bu ki, ifritədir”.

Təzə çıxmış ay səmada işıqlanırdı. Gecə yarısının bu zəif işığı yüngül və şəffaf bir örtük kimi yerin üzərinə enərək tüstülənirdi. Meşələr, çəmənlər, səma, vadilər – hər şey, sanki gözləri açıq halda yatmışdı. Heç havanın yüngül nəfəsi belə hiss edilmirdi. Gecənin təmiz havasında, nə isə ılıq bir nəmişlik vardı. Ağacların və kolların kölgələri quyruqlu ulduzlara bənzər sıvri xəncər kimi enişli düzənliyə düşürdü. Filosof Xoma Brut kürəyinə minmiş əsrarəngiz miniyi ilə bərabər çapdığı həmin gecə, belə bir gecə idi. O, ürəyinə qədər sırayət ələyən, nə isə, yorucu, xoşagəlməz, lakin şirin bir şey hiss edirdi. O, başını aşağı salıb gördü ki, lap ayağının altında olan otlar, elə bil, dərinə və uzaqda bitir; sanki dağ bulaqlarının suyu kimi duru bir su qatı ilə örtülmüş bu otlar intəhasız dərinliyinə qədər aydın və şəffaf olan bir dənizin dibi idi; hər halda, o özünün və kürəyində oturmış qarının əksini orada çox aydın görə bilirdi. O, görürdü ki, orada ayın əvəzində, nə isə, günəşə bənzər bir şey işıldayırdı; o, mavi zəng çiçəklərinin, başlarını əyərək, necə cingildədiklərini də eşidirdi. O, çil otlarının dalından su perisinin necə üzə-üzə çıxdığını da görürdü, onun başdan-başa titrəyiş və parıltılardan yaranmış qabarıq, elastiki ayaqları və kürəyi gah görünür, gah da gözdən itirdi. Su perisi ona tərəf döndü – budur, onun nəğmə kimi insanın ruhuna işləyən aydın, şövqlü və iti gözlü çöhrəsi filosofa yaxınlaşır, lap üzə çıxır və parlaq bir təbəssümlə titrəyərək, yenə də uzaqlaşır, – budur, pəri arxası üstə çevrildi; onun bulud kimi ağ, şirələnmemiş çini kimi donuq memələrinin incə-elastiki səthinin kənarları günəşin şüalarını özündən keçirərək işıqlanır. Narın su qovuqları inci kimi onların üzərinə səpələnmişdir. Pəri suyun içində başdan-başa titrəyir və gülürdü...

O bunları görürdü ya görmürdü? Bu həqiqətdir, yoxsa rəya? Bəs oradakı nədir? Küləkdir, ya musiqi: cingildəyir, cingildəyir, ehtizaza gəlib yaxınlaşaraq, nə isə, dözülməz bir ağrı ilə insanın qəlbinə sancılırdı...

“Bu nədir?” – deyə filosof Xoma Brut, gücü gəldikcə çapa-çapa aşağı baxaraq düşünürdü. Tər ondan sel kimi axırdı. Onun daxilində qərribə və şirin bir hiss baş qaldırır, o, nə isə kəskin, nə isə qorxulu və yorucu bir zövq duyurdu. Çox vaxt ona elə gəlirdi ki, heç yerli-dibli ürəyi yox imiş. Buna görə də təlaşla əl atıb, köksündən yapışırdı. O, əldən düşmüş və çəmiş halda bütün bildiyi duaları yadına salmağa başladı. O, ruhlar əleyhinə olan bütün ovsunları xatirindən keçirdi və birdən yavaş-yavaş dirçəldiyini hiss etdi; hiss

etdi ki, addımları get-gedə yavaşlayır və küreyindəki ifritə zəifləyir. Aşağıdakı gur otlar ayaqlarına toxunur və o, bu otlarda heç bir qeyri-adi şey görmürdü. Oraq şəkilli ay yenə də əvvəlki kimi səmada işıqlanırdı.

“Bax, belə!” – deyə filosof Xoma öz-özünə düşündü və ovsunları, az qala avazla oxumağa başladı. Nəhayət, ildırım sürətilə qarının altından sıçrayıb, özü onun küreyinə mindi. Qarı xırda addımlarla elə sürətlə qaçmağa başladı ki, küreyindəki minik güclə nəfəsini dəre bilirdi. Yer ayaqları altında zorla seçilirdi. Ayın işığı zəif olsa da, aydınlıq idi. Vadilər düz idi, lakin sürətin təsirindən hər şey onun gözlərində qarışıq və qeyri-müəyyən görünürdü. O, yol üstünə düşmüş bir ağacı götürüb, gücü geldikcə qarını kətləməyə başladı. Qarı vəhşəcəsinə bağırır. Əvvəlcə bu qışqırıqlar acıqlı və təhdidedici idi, sonra isə yavaş-yavaş zəifləyib, daha xoş, daha təmiz bir ifadə aldı, axırda lap zəiflədi, incə qumrov cingiltisi kimi Xomanın qəlbinə qədər sirayət etdi. Birdən, qeyri-ixtiyari olaraq, onun başından bir fikir keçdi: “Görəsən bu doğrudan da qarıdır?”

– Ah, daha təqətim qalmadı, – deyə ifritə heydən düşmüş halda yerə yıxıldı. O, ayağa qalxıb onun gözlərinə baxdı: şəfəq sökülürdü, uzaqdan Kiyev kilsələrinin qızılı qübbələri parıldayırdı. Xomanın qarşısında gur saçları dağılmış, ox kimi uzun kirpikli bir gözəl uzanmışdı. O, huşsuz halda, yaşla dolu gözlərini göyə tərəf qaldıraraq, ağ və lüt qollarını yanlara atıb inildəyirdi. Xoma yarpaq kimi titrədi; özünün də başa düşmədiyi bir rəhm, nə isə qərribə bir həyəcan və cəsarətsizlik hissi onun qəlbini bürüdü; gücü geldikcə qaçmağa başladı. Yol uzununu onun ürəyi narahatlıqla döyünür və daxilində baş qaldıran bu qərribə və yeni hissin nə olduğunu kəsdirə bilmirdi. O, artıq xutorlara qayıtmaq istəmir, Kiyevə tələsir və yol uzununu bu anlaşılmaz əhvalat haqqında düşünürdü.

Sofdalardan, demək olar ki, şəhərdə heç kəs qalmamışdı: hamı xutorlara yollanmış, ya kondisiyaya getmiş, ya da ki, sadəcə, kondisiyasız dağılmışdılar, çünki Malorossiya xutorlarında, bir qəpik də xərcləmədən, kefin istədiyi qədər xəmirası, pendir, smetan və hərəsi bir şlyapa böyüklüyündə olan bükmə qutab yemək mümkün idi. Bursanın yerləşdiyi köhnə taxta bina bomboş idi, filosof bütün künc-bucağı, hətta damın altındakı dəlmə-deyi ni nə qədər eşələdi ki, bir parça piy, ya da ki, heç olmazsa, köhnə qoğal parçası tapsın, bir şey çıxmadı. Sofdalar, adətləri üzrə, belə şeylərdən gizlədirdilər. Lakin

filosof tezliklə öz dərdinə dərman tapa bildi: o, fit çala-çala üç dəfə bazarın bu başından o başına keçdi, nəhayət bazarın qurtaracağına rast gəldiyi lent, tufəng qırması və çarx satan sarı ləçəkli cavan bir dul arvadla him-cim elədi və həmin gün buğda unundan bişirilmiş bükmə qutablarla, toyuqla və... doyuzduruldu. Qərez ki, albalı bağıının ortasında olan balaca suvaqlı evdəki stola nələr düzülüyünü sayıb-sadalamaq mümkün deyil. Həmin günün axşamı filosofu meyxanada da görmüşdülər: o, skamyanın üstündə uzanıb, adəti üzrə, çubuq çəkirdi, özü də hamının gözü qabağında meyxanaçı cuhuda yarımqızıl pul verdi. Onun qabağında içki ilə dolu qab vardı. O, meyxanaya gəlib-gedənlərə laqeyd, razı nəzərlərlə baxır və öz başına gələn qeyri-adi hadisə haqqında qətiyyətlə düşünürdü.

Lakin bu arada, hər yerə şayiə yayıldı ki, xutoru Kiyevdən əlli verst aralı olan dövləti yüzbaşılardan birinin qızı, günlərin birində, gəzdiyi vaxt bərk döyülmüş və güc-bəla ilə atası evinə qayıda bilməmişdir, özü də ölüm ayağındadır və xahiş etmişdir ki, öləndən sonra Kiyev sofdalarından biri – Xoma Brut üç gün onun üçün dua oxusun. Filosof bu barədə rektorun özündən xəbər tutdu. O, Xomanı öz otəyina çağırıb xəbər verdi ki, bilatəxir yola çıxmağa hazırlaşsın. Çünki adlı-sanlı yüzbaşı onun dalınca minik və adam göndərmişdir.

Filosof, özünün də başa düşmədiyi qeyri-adi bir hissin təsiri altında titrədi. Nə isə, ürəyinə dammışdı ki, bu işin axırı xeyir olmayacaq. O özü də səbəbini bilmədən, açıq-açıqla dedi ki, getməyəcək.

– Bura bax, dominius Xoma, – deyə rektor ona müraciət etdi (o, bəzi hallarda, öz sofdaları ilə çox nəzakətlə davranırdı). – Səndən heç kəs soruşmur ki, getmək istəyirsən, ya yox. Mən sənə bir-cə onu deyim ki, əgər sən bir də öz tərsliyini göstərsən, ya da müdrikliklə eleməyə çalışsan, əmr edərdəm cavan qayın çubuqları ilə sənə küreyini və başqa yerlərini elə kətləkləsinlər ki, daha hama getmək də heç lazım olmasın.

Filosof qulağının ardını yavaşca qaşıya-qaşıya, heç bir söz demədən, bayıra çıxdı, o, ancaq ümidini ayaqlarına bağlamışdı ki, fürsət düşən kimi aradan çıxsın. O, fikrli halda, dik pillələrlə, çinarlar ekilmiş həyətdə çıxanda, rektorun öz açarçısına və bir də başqa birinə, yəqin ki, yüzbaşının onun dalınca göndərdiyi adamlardan birinə dedi ki, sözləri aydınca eşidib, bir dəqiqəlik ayaq saxladı.

– Toyuq və yumurtalar üçün, mənim adımdan, ağaya təşəkkür edin, – deyə rektor dil-ağız ələyirdi. – Bir də deyin ki, sifariş elədiyi

kitablar hazır olan kimi, hökmən, göndərəm. Vermişəm ki, mirzə surətini çıxartsın. Bir də, əzizim, yadından çıxartma, ağaya da ki, onun xutorunda yaxşı balıq olduğunu, ələlxüsus nəre balığı olduğunu yaxşı bilirəm, imkan olanda qoy göndərsin: buranın bazarındakı balıqlar fərsizdir, həm də bahadır. Sən də, Yavtux, bu qoçaqların hərəsinə bir qab araş ver. Filosofu da möhkəm bağlayın, yoxsa qoyub qaçar.

“Gör ha, şeytan balası”, – deyə filosof öz-özünə düşündü, – “başə düşüb, uzundraz”.

O, heyətə düşüb, ilk baxışda, təkər üstündə tikilmiş taxılqurudan qurğuya oxşadığı kibitkani gördü. Doğrudan da, bu kibitka kərpic yandırılan peçlər kimi dərin idi. Bu, adətən, burunları bir şəhərdə yarmarkə iyi eşidən kimi, əlli cuhudun birdən doluşub mal daşdığı adicə bir Krakov arabası idi. Onu altı nəfər sağlam və cüssəli kazak gözləyirdi. Bunların hamısı ahl adamlarıdır. Əyinlərindəki lətif mahuddan tikilmiş qotazlı çuxalar onların dövlətli bir sahibkara xidmət etdiklərini göstərirdi. Balaca çapıqlar bu kazakların nə vaxt işə müharibədə iştirak etdiklərini, özü də şərəflə vuruşduqlarını bildirirdi.

“Daha nə eləmək olar? Adamın bəxtinə nə yazılıbsa, o olacaq”, – deyə filosof düşündü və kazaklara tərəf dönərək, bərkdən dedi: – Salaməleyküm, qardaş-yoldaşlar!

– Salaməleyküm, ağa filosof! – deyə kazaklardan bəzisi cavab verdi.

– Deməli, sizinlə bir yerdə oturmağı olacağam? Amma araba qıyamətdir ha! – deyə o, yuxarı dırmaşa-dırmaşa davam edirdi. – Burada adam sazəndə tutsa, lap oynaya da bilər.

– Bəli, əntiqə arabadır! – deyə papaq əvəzinə başına desmal bağlamış bir kazak, sürücünün yanında qozlada əyləşdiyi halda cavab verdi. O, yəqin ki, papağını meyhanada qoymuşdu. Qalan beş nəfər işə filosofla bərabər şəhərdə alıb arabanın içinə yığdıqları cürbəcür şeylərlə dolu kişələrin üstündə yerləşdilər.

– Ayıb olmasın soruşmaq, – deyə filosof soruşdu, – əgər, misal üçün, bu arabanı bir şeylə doldursaq, tutaq ki, duzla ya da dəmir şinlərlə, görəsən, nə qədər at lazım olar?

– Hə, – deyə qozlada əyləşən kazak bir qədər sükutdan sonra cavab verdi. – Kifayət qədər at lazım olardı. – Belə bir qənaətbəxş cavabdan sonra kazak bütün yolu susmaq üçün özünü haqlı hesab etdi.

Filosof çalışdı ki, hər şeyi yerli-yerində öyrənsin: o yüzbaşı kimdir, xasiyyoti necədir, belə qeyri-adi bir şəkildə evə qayıdıb, indi

ölüm ayağında olan və sərgüzəşti Xomanın öz başına gələn əhvalatla bağlanan qız haqda nələrlə danışılır, onların evində nə işlər baş vermişdir? O, kazaklara suallar verirdi, lakin, görünür ki, kazaklar da filosof idilər, çünki sualların cavabında susur, kişələrin üstündə uzanıb, çubuq çəkirdilər. Yalnız onlardan bircəciyi qozlada əyləşən sürücüyə qısaca bir əmr verdi:

– Bura bax, Overka, ay qoca sərsəm, Çuxraylo yolunda meyhanaya çatan kimi saxlayıb mənə oyat ha, yadından çıxmasın, o biri qoçaqlardan da yatana olsa durğuz. – Bu sözlərdən sonra, o, bərkdən xorna çəkərək yatdı. Lakin bütün bu tapşırıqlar lüzumsuz idi, çünki bu zorba araba Çuxraylo yolundakı meyhanaya çatan kimi içəridəkilərin hamısı bir ağızdan bağınırdılar:

– Saxla! – Bir də Overkanın atları elə öyrəşmişdi ki, harada meyhanaya çatdı elə orada da dayanırdı. İyulun isti gününə baxmayaraq hamı arabadan düşüb çirkli və alçaq otağa doluşdu, meyxanaçı cuhud köhnə dostlarını görəndə kimi sevincək halda qabaqlarına yüyürdü. Cuhud etəyinin altında donuz etindən qayrılmış bir neçə kolbas gətirdi, stolun üstünə qoyan kimi, tez, Tövrət tərəfindən qadağan edilmiş bu məhsuldan üzünü döndərdi. Hamı stolun dövrəsinə yığıldı. Qonaqların qabağında saxsı araş qabları göründü. Filosof Xoma da bu ümumi kefdə iştirak etməli oldu. Malorosslar keflənən kimi öpməyə və ağlamağa adət elədikləri üçün, çox çəkmədi ki, otaq öpüş səslərilə doldu.

– Ay Spirid, gəl bir sənə ilə öpüşək.

– Bura gəl, Doroş, gəl bir sənə qucaqlayım!

Hamıdan yaşlı olan ağ bıçlı bir kazak yanaqlarını əlinə söykəyərək, hönkür-hönkür ağlamağa başladı ki, atası-anası ölüb, bütün dünyada yetim qalıb. Başqa birisi ona öyüd verib deyirdi.

– Ağlama, vallah, ağlamağa dəyməz! Axı burada nə var... Allah özü bilir ki, nə eləyir.

Doroş adlı birisi son dərəcə maraqla göstərilib Xomaya müraciət edərək, vürhay soruşdu:

– Mən bilmək istəyirəm ki, Bursada sizə nə öyrədirlər: keşişin kilsədə oxuduqlarını, yoxsa başqa bir şey?

– Soruşma! – deyə bayaqdan qoca kazaka öyüd verən adam səsinə uzatdı. – Qoy necə var elə də olsun. Necə eləmək lazım gəldiyini Allah yaxşı bilir: Allah hər şeydən xəbərdardır.

– Yox, mən bilmək istəyirəm, – deyə Doroş təkid edirdi. – Orada, o kitablarda nələr yazılıb, bəlkə keşşin dediyinə oxşamır, ayrı şeylərdir.

– Pərvərdigara, Allah sən saxla! – deyə mömin nəsihətçi davam edirdi. – Axı bu sözlər nəyə lazımdır? Allahın əmri budur. Onun qoyduğu qanunu dəyişdirmək olmaz.

– Mən bütün yazılan şeyləri bilmək istəyirəm. Bursaya gedəcəyəm, vallah, gedəcəyəm! Yoxsa elə bilirsən ki, oxuya bilmərəm? Hər şeyi öyrənərəm, hər şeyi!

– Pərvərdigara, pərvərdigara!.. – deyə nəsihətçi, daha təqəti qalmadığı üçün başını stolun üstünə qoydu. Yerdə qalan kazaklar da ağalarından danışır, ayın nə üçün göyde işıqlanmasından bəhs edirdilər.

Filosof Xoma beyinlərin dumanlandığını görüb, fürsətdən istifadə edərək qaçmaq istədi. O, əvvəlcə ata-anasının dərini çəkən ağ saçlı kazaka müraciət etdi:

– Nə olub, əmican, belə ağlayırsan? – deyə o, sözə başladı. – Elə mən özüm də yetiməm! Uşaqlar, gəlin mənə buraxın çıxım gedim! Axı mən nəyinizə lazımam?

– Gəlin, buraxaq getsin! – deyə kazaklardan bəzisi razılaşıdı. – Axı yetimdir. Qoy kefi haraya istəyir getsin.

– Eh, pərvərdigara, pərvərdigara, – deyə öyüd verən kazak başını qaldıraraq səsləndi. – Buraxın onu! Qoyun çıxıb getsin.

Kazaklar özləri onu çölə çıxartmaq istəyirdilər. Lakin elmə maraq göstərən kazak onları saxlayıb dedi.

– Dəyməyin: mən onunla bursadan danışmaq istəyirəm. Mən özüm də bursaya gedəcəyəm... – Ancaq onun qaça biləcəyinə çox az güman var idi, çünki filosof stolun dalından qalxmaq istəyəndə, ayaqlarının taxta kimi olduğunu hiss etdi, otağın da qapıları o qədər çox göründü ki, bunlardan hansının həqiqi qapı olduğunu çətin axtarıb tapa bilərdi.

Ancaq axşam düşəndən sonra onlar yola çıxmaq lazım gəldiyini xatırladılar. Kazaklar arabaya doluşub, sözləri və mənası çox çətin başa düşülə biləcək bir mahnı oxuyaraq, atları qova-qova yola düzəldilər. Yolu, demək olar ki, yaxşı tanıdıqlarına baxmayaraq, tez-tez azdıqları üçün gecənin yarısından çoxunu hədə keçirdikdən sonra, nəhayət dik bir dağdan vadiyə enməyə başladılar. Filosof yolun kənarı ilə uzanan çəpərləri gördü. Çəpərlərin dibində alçaq ağaclar

bitir, onların dalından da evlərin damları görünürdü. Bu böyük kənd yüzbaşının idi. Artıq gecə yarısından keçmişdi; göy qaranlıq idi, tək-tük xırda ulduz görünürdü. Evlərin heç birindən işıq gəlmirdi. Onlar hürüşən itlərin müşayiətilə həyəətə girdilər. Həyətin hər iki tərəfində külək damları olan anbar və evlər görünürdü. Bunlardan biri – həyətin düz ortasında darvaza ilə üzbəüz tikilmiş bir ev – başqalarına nisbətən daha böyük idi. Görünür ki, yüzbaşının evi idi. Araba anbara oxşayan balaca bir tikilinin qabağında dayandı, yolçular yatmağa gətdilər. Filosof isə ağalıq evinin bayır tərəfini bir qədər bələdləmək fikrinə düşdü; lakin o, gözlerini nə qədər bələdləndisə, heç bir şeyi aydın görə bilmirdi: ev əvezinə gözüne ayı görünürdü; baca dönüb rektor olurdu. Filosof əlini yelləyib yatmağa getdi.

O, yuxudan ayılanda ev adamlarının hamısı hərəkətdə idi. Gecə ağanın qızı ölmüşdü. Nökərlər qaranəfəs halda oraya-buraya yüyürüşürdülər. Qarılardan bəzisi ağlayırdı. Maraqlanan adamlar guya bir şey görə biləcəklərmiş kimi, ağalıq evini yoldan ayıran çəpərindeşiklərindən içəri baxırdılar. Filosof boş vaxtından istifadə edib, gecə seçə bilmədiyi şeyləri indi nəzərdən keçirməyə başladı. Ağalıq evi, keçmişdə Malorossiyanın hər yerində tikilən, o qədər də böyük olmayan alçaq bir bina idi. Binanın üstü küləklə örtülmüşdü. Evin yuxarı baxan gözə bənzər pəncərəsi olan balaca və sivri frontonu başdan-başa abı və sarı güllərlə, qırmızı ayparalarla bəzənmişdi. Binanın bu hissəsi aşağıdan altıbucaqlı, yuxarı tərəfi yarıya qədər girde, baş tərəfi isə kəsme naxışlarla bəzənmiş direklər üstündə durmuşdu. Bu frontonun altında balaca bir artırma vardı, artırmanın hər iki tərəfində skamyalar qoyulmuşdu. Binanın yan tərəflərində Burma direklər üzərində talvar vardı. Evin qabağında titrək yarpaqlı və piramida kimi sivri başlı hündür bir armud ağacı ucalırdı. Həyətin ortasında iki cərgə anbar tikilmişdi; bunlar, səmti evə tərəf olan, enli küçə kimi bir şey təşkil etmişdilər. Anbarların dalında, darvazanın lap yaxınlığında tikilmiş üçbucaq şəkilli, üstü də küləklə örtülmüş iki zirzəmi vardı. Bunların üçbucaq biçimli divarında cürbəcür şəkillərlə bəzənmiş alçaq bir qapı görünürdü. Qapılardan birində çəllək üstündə oturub, əlindəki içki qabını yuxarı qaldıraraq bir kazak şəklində çəkilmişdi. Qabın üstündə “hamısını içərəm” sözləri yazılmışdı. O biri qapının üstündə isə qumquma, yastı şərəb şüşəsi, bunların da yanında, yaraşlıq üçün ayaqları yuxarı tərəfə olan at, çubuq və dəf şəkilləri çəkilmişdi. Burada da yazı vardı: “şərəb kazak

üçün əyləncədir". Anbarlardan birinin çardağındakı böyük və dəyir-mi pəncərədən təbil və mis şeypurlar görünürdü. Darvazanın yanında iki top qoyulmuşdu. Bütün bu əlamətlər ev sahibinin əylənməyi sevdiyinə və heyətin tez-tez kef səslərilə dolduğuna dələlət edirdi. Darvazanın o tərəfində iki yeldəyirmanı vardı. Evin dalından bağlar görünürdü. Ağacların təpələrinin ardından gur yaşıllıq içində itən evlərin yalnız qara bacaları boylanırdı. Bütün kənd dağın geniş və düz çıxıntısı üzərində yerləşmişdi. Şimal tərəfdən, ətəkləri ta həyə-tə qədər uzanan dik bir dağ hər şeyin qabağını kəsmişdi. Bu dağa aşağıdan baxanda daha da hündür görünürdü; onun uca zirvəsinin bezi yerlərində bitən əyri-üyrü və sısqə yovşan göyün açıq fonunda qaralırdı. Dağın gilli və çılpəq görkəmi anlaşılmaz bir qüssə doğururdu. Səllər onu başdan-başə yuyub, yarıq-yarıq eləmişdi. Onun sıldırım enişə üzərində iki yerdə ev görünürdü. Bu evlərdən birinin qabağında böyük alma ağacı vardı. Ağacın kötüyünə payalardan dayaq verilmiş, payaların da diblərin əlavə torpaqla bərkidilmişdi. Küləyin vurub saldığı almalar dıgırlanaraq, birbaş ağanın heyətinə düşürdü. Dağın zirvəsindən başlayıb, bütün eniş boyu uzanan yol ağalıq evinin yanından keçərək kəndə gedirdi. Filosof indi bu sıldırım enişə baxanda özünün dənənki səyahətini xatırlayaraq, qərara gəldi ki, ya ağanın atları həddindən ziyadə ağıllıdır, ya da kefli-kefli içi yüklə dolu o zorba araba ilə qarışıq kəlləmayallaq aşmadıqları üçün kazakların kəllələri çox möhkəmdir. Filosof heyətin ən hündür yerində durmuşdu. O, dönüb əks tərəfə baxanda, gözünün qabağında tamamilə başqa bir mənşərə açıldı. Kənd dağın yalı ilə bərabər geniş bir düzənliyə çıxırdı. İntəhasız bir genişlikdə ucsuz-bucaqsız çəmənlilər görünürdü; məsafə uzaqlaşdıqca bu çəmənlilərin yaşıllığı da tündləşirdi, uzaqda, iyirmi verstdən artıq araları oldu-ğuna baxmayaraq, göyümtül rəngə çalan kəndlər cərgə-cərgə düzülmüşdülər. Bu çəmənlilərin sağ tərəfində dağlar yüksəlir, Dnepr isə uzaqdan güclə seçilən bir xətt kimi qaralır və yanırdı...

– Eh, gözəl yerdir! – deyə filosof səsləndi. – Adam burada yaşaya, Dneprdə, göllərdə balıq tuta, cələ ya da ki, tufənglə bəzgək, cül-lüt ovlaya! Ancaq mən bilən, bu çəmənlilərdə dovdağ da az olmasın görək. Meyvələrdən də kefin istədiyi qədər qurudub satmaq olar, ya da lap bundan da yaxşı, götür arağını çək, çünki yüngül buğda ara-ğını heç meyvə arağı ilə müqayisə etmək olmaz. Amma burdan baş qurtarıb qaçmaq haqqında fikirləşmək də pis olmazdı.

O, çəpərin dalında yovşanla örtülmüş dar bir cığır görmüşdü. O, ayağını, ixtiyarsız olaraq bu cığıra basdı; fikrində vardı ki, əvvəl-cə bir az gəzsin, sonra da altdan-altdan özünü evlərin arasına verib, birbaş cələ üz qoysun. Ancaq elə bu vaxt, gözələnilmədən, çiyində möhkəm bir əl hiss etdi.

Onun arxasında, ata və anasının vəfat etdiyi üçün dərin hüznə saxlayan, həmin o dənənki qoca kazak durmuşdu.

– Ağə filosof, sən nəhaq yərə xutordan qaçmaq fikrinə düşmüş-sən! – deyə o, xəbərdarlıq etdi. – Bura elə yer deyil ki, qaçmaq mümkün ola. Elə yolların özü də piyadalara əl vermir; yaxşıdır budur, get ağanın yanına. Xeyli var ki, səni evdə gözləyir.

– Gedək! Nə olar... Mən, məmnuniyyətlə, – deyə filosof cavab verdi və kazakın dalınca yönəldi.

Ağbıqlı qoca yüzbaşı, üzündə ağır bir kədər ifadəsi başını əlləri-nə söykəyib, otaqdakı stolun kənarında əyləşmişdi. Onun əlliye yaxın yaşı olardı; lakin çöhresindəki kədər və nə işə, solğun, xəstə görkəmi göstərirdi ki, onun ruhu qəflətən, bir dəqiqənin içində ölmüş və tar-mar olmuş, bütün keçmiş şənliyi, qaynar həyatı əbədlilik məhv olmuşdur. Xoma qoca kazakla içəri girdikdə, o, əlinin birini üzündən ayırıb, başının yüngül bir hərəkətilə gələnlərin təziminə cavab verdi.

Xoma ilə kazak hörmətlə astanada dayandılar.

– Kimsən və haradansan, rütben nədir, ey xeyirxah adam? – deyə yüzbaşı nə nəvaziş, nə də sərtlik ifadə etməyən bir səslə soruşdu.

– Sofdalardanam, filosof Xoma Brut.

– Bəs atan kim idi?

– Bilmirəm həşəmətli ağə.

– Bəs anan?

– Anamı da tanımıram. Əlbəttə, ağılla fikirləşəndə anam olub; ancaq kim olub, haradan olub və nə vaxt yaşayıb, vallah, bilmirəm.

Yüzbaşı susdu və sanki bir dəqiqəyə qədər xəyalə daldı.

– Bəs sən mənim qızım ilə necə tanış olmusan?

– Tanış olmamışam, həşəmətli ağə, Allahə and olsun ki, tanış olmamışam. Dünyada nə qədər ömür eləmişəm, heç vaxt xanımlar-la işim olmayıb. Əstəğfərullah, ağzımdan biədəb bir söz çıxmasın.

– Bəs elə isə niyə o, başqasını yox, elə səni dua oxumağa çağırırdı?

Filosof çiyinlərini çəkdi:

– Allah bilir, bunu necə başa düşək? Məlum şeydir, hərdən ağalar elə iş tuturlar ki, hətta ən savadlı adam belə baş çıxartmır. Atalar yaxşı deyiblər: “Ağa deyir sür dəreyə – sür!”

– Yalan demirsən ki, ağa filosof?

– Əgər yalan deyirəmsə qoy məni, bax, bu durduğum yerdə ildirəm vursun.

– Bir dəqiqə də artıq yaşaya bilsəydin, – deyə yüzbaşı qəmgin bir səsle dilləndi, – onda, yəqin ki, hər şeyi bilərdim.

– Heç kəsi qoyma mənə dua oxusun, elə bu saat, ata, göndər getsinlər. Kiyev seminariyasına, sofda Xoma Brutu gətirsinlər. Qoy mənim günahkar ruhumun xatiyəsinə üç gecə dua oxusun. O bilir...

– Ancaq nəyi bilir, daha mən eşidə bilmədim. Mənim o əziz göyərçinim ancaq bunu deyib öldü. Ey xeyirxah adam, sən, yəqin ki, müqəddəs bir həyat və Allah yolunda gördüyün işlərlə məşhursan. Bəlkə o da sənə haqqında eşidib.

– Kim? Mən?! – deyə sofda, heyretindən geri çəkilib soruşdu. – Mənim müqəddəs həyatım? – deyə o, düz yüzbaşının gözlərinin içinə baxdı.

– Allah köməyiniz olsun, ağa, siz nə danışırırsınız, ədəbsizlik olsa da deyim ki, lap pəhrizin şirin vaxtında bulkasatan arvadın yanına getmişdim.

– Hə... yəqin ki, sənə adın boş yerə çəkilməyib. Sən bu gündən öz işinə başlamalısan.

– Mən bu barədə zati-alilərinizə demək istəyirdim ki... bu, əlbəttə, belə şeydir ki, müqəddəs yazılardan başı çıxan hər adam öz qüvvəsi daxilində... ancaq siz keşis, ya da, heç olmazsa, kiçik keşis çağırsaydınız, daha abırlı olardı. Onlar bacarıqlı adamlardır. Harada necə eləməyi bilirlər. Amma mən... mənim heç səsım də yaxşı deyil, özüm də şeytan bilir ki, nəyə oxşayıram. Heç görkəməim-zadəm də yoxdur...

– Sən bildiyini özün üçün saxla, ancaq mən sevimli göyərçinin bütün vəsiyyətlərini, heç bir şey əsirgəmədən, yerinə yetirəcəyəm. Elə ki, bu gündən başlayaraq, onun üçün üç gecə dua oxuyub qurtardın, sənə ənam verəcəyəm; yoxsa, heç şeytanın özüne də məsləhət görmürəm ki, məni hirsəndirsin.

Yüzbaşı son sözlərini elə qəti deddi ki, filosof bunların mənasını yaxşı başa düşdü.

– Dalımca gəl! – deyə yüzbaşı onu çağırırdı.

Onlar dəhlizə çıxdılar. Yüzbaşı əvvəlki otağın qabağında olan qapını açdı. Filosof burnunu silmək üçün bir dəqiqə dəhlizdə ləngidi, sonra qeyri-ixtiyari bir qorxu hissi ilə addımlayıb astanadan keçdi. Döşəməyə qırmızı kitayka salınmışdı. Otağın küncündə surətlərin alt tərəfində, göy qotazlı məxmər örtülmüş stolon üstündə qızın meyiti uzadılmışdı. Qızın ayaq və baş tərəfində kalina ilə hörülmüş uzun mum şamlar gündüz vaxtı zəif və tutqun bir şölə ilə yanırdı. Arxası qapıya tərəf oturmuş dərddə ata öz bədən ilə ölənin qabağını kəsmişdi. Filosof eşitdiyi sözlərdən heyretləndi.

– Mənim əziz qızım, mən ona heyfəsilənirəm ki, sən, ömrünü başa vurmadan, həyatının çiçəklənən çağında, məni qəm və kədər içində qoyaraq, dünyanı tərk etmişən. Mən ona heyfəsilənirəm ki, mənim əzizim, sənə ölümünə bəis olan qəddar düşməni tanıyıram, mən, hətta, sənə təhqir etmək, ya haqqında pis söz danışmaq fikrinə düşən kim olduğunu bilsəydin, Allaha and olsun ki, əgər o adam mənim kimi qocadırsa, bir daha öz uşaqlarını görməzdi. Əgər cavandırsa, ata və anasını görməzdi, onun leşi çöl heyvanları və yırtıcı quşlara yem olmaq üçün tullanırdı. – Mən onun dərddən çəkirəm ki, mənim çiçəyim, mənim bildirçinim, mənim ulduzum, qalan ömrümü göz yaşımı ələyimlə silə-silə keçirəcəyəm halda, düşmənim altdan-altdan zəif qocaya güləcəkdir və şənlik edəcəkdir. O, susdu, buna səbəb ürəyindəki dərddən sel kimi göz yaşlarına çevrilib, axması idi.

Filosof qocanın bu ovudulmaz dərddən müəssir olmuşdu. O boğazını arıtlamaq məqsədilə boğuş bir səsle öskürdü.

Yüzbaşı dönüb, qızın baş tərəfində, üstünə kitab yığılmış balaca bir mehrabın yanında filosofa yer göstərdi.

“Üç gecəni birtəhər ötürərəm gedər”, – deyə filosof düşündü. – Əvəzində ağa cibimin ikisini də xalis qızilla doldurur”.

O, yaxınlaşdı, bir dəfə də boğazını arıtlayandan sonra, ətrafına fikir verməyərək, ölənin üzünə baxmağa cürət etməyib, dua oxumağa başladı. Dərin bir sükut çökdü. O, yüzbaşının otaqdan çıxdığını gördü, ölüyə baxmaq üçün yavaş-yavaş başını döndərdi və...

Onun damarlarından bir rəşə keçdi. Onun qabağında dünyada hələ tayı-bərabəri görünməmiş bir gözəl uzanmışdı. Demək olardı ki, hələ indiyə qədər cizgiləri bu dərəcədə kəskin, lakin eyni zamanda, ahəngdar bir gözəllikdə sifət yaranmamışdı. Qız sanki diri idi. Onun qar kimi ağ, gümüş kimi zərif və gözəl alını sanki düşünürdü. Günü günorta çağı gecəni xatırladan bu nazik və düzgün qaşlar örtülü gözlərin üstündə

qürur andıran bir qövs cızırdı. Kirpiklər isə gizli bir ehtirasla yanan yanaqların üzərinə ox kimi sərilmişdi. Yaqut dodaqlar, sanki, bu dəqiqə təbəssüm edəcəkdi... Lakin bunlarda, həmin bu cizgilərdə filosof, nə isə, qorxunc və kəskin bir ifadə görürdü. O, qəlbinin, nə isə, xəstə bir sızılı ilə ağrımağa başladığını hiss etdi. Sanki birdən-birə kim isə şənlik edən adamların arasında, əsərdə qalmış bir xalq haqqında məhni oxumağa başlamışdı. Qızın yaqut dodaqları, sanki, qanla qaynayıb düz ürəyə yapışırdı. Birdən qızın simasında nə isə dəhşətli və tanış bir şey göründü.

– İfrinə! – deyə filosof qorxudan dəyişmiş bir səslə qışqırıb, nəzərlərini qızın üzündən çəkdi və rəngi qaçmış halda dualarını oxumağa davam etdi. Bu, həmin onun öldürdüyü ifrinə idi.

Axşam günəş qüruba enəndə meyiti kilşəyə apardılar. Filosof çiyinin birini qara matəm mafəsinə dayaq vermişdi. O öz çiyində, nə isə, buz kimi bir soyuqluq hiss edirdi. Yüzbaşı qabaqda gedir, mafənin sağ tərəfini öz əlində aparırdı. Köhnəlikdən qaralmış, yosun basmış, üç konusvari qülləsi olan taxta kilşə lap kəndin kənarında idi. Görkəmindən bilinirdi ki, çoxdan bəri burada ibadət keçirilmir. Demək olardı ki, hər surətin qabağında şam yandırılmışdı. Tabutu mehrabın qabağında, kilşənin ortasına qoydular. Qoca yüzbaşı ölən qızını bir də öpdü, yerə qədər səcdə edib, tabutu götürən başqa adamlarla birlikdə kilşədən çıxdı. O, tapşırırdı ki, filosofu yaxşı yedirtsinlər və şamdan sonra kilşəyə ötürsünlər. Tabutu daşıyan adamlar mətbəxə gələn kimi, meyit görmüş malorossların adəti üzrə əllərini peçə vurdular.

Filosof aclığın təsiri altında bir neçə dəqiqə meyiti tamamilə unuddu. Həyətin nökr və qulluqçuları yavaş-yavaş mətbəxə yığılmağa başladılar. Yüzbaşının evindəki mətbəx, nə isə, klub timsalında bir şey idi. Bütün heyət əhli, hətta, quyruqlarını bulaya-bulaya sümük və yal üçün lap qapının qabağına qədər gələn itlər də daxil olmaq şərti ilə, hamı buraya yığılırdı. Kim haraya göndərilirsə göndərilsin, nə iş üçün gedirsə getsin, bir az oturub, dincini almaq və çubuq çəkmək üçün həmişə əvvəlcə mətbəxə gedirdi. Evdə yaşayan subay kazaklar öyinlərinə yaraşılıq yarımkiçik geyir və demək olar ki, bütün günü skamyaların üstündə, altında, peçin üstündə, qərəz ki, uzanmaq üçün münasib olan hər yerdə tirlənib yatırdılar. Özü də onlardan hər biri həmişə ya papağını, ya da yad itləri döymək üçün əlində gözdir-diyi şallağı və yaxud başqa bir şeyi yadından çıxarıb, mətbəxdə

qoyurdu. Ancaq yığıncağın ən tünlük vaxtı, atlarını rahatlığa qatıb qayıdan ilxıçı və inəklərini sağdırmaq üçün qaytaran naxırçı gələndən sonra axşam yeməyinin vaxtı yetişirdi. Ümumiyyətlə, gündüz görünməyən adamlar axşam toplaşardılar. Şam zamanı ən az danışan adamlar da dil-boğaza qoymurdular. Burada, adətən, hər şey barəsində danışılırdı. Biri təzə şalvar tikdiribse, bu barədə də deyilib-danışılır, yerin daxilində nələr olduğu haqqında da söhbət gedir, canavar görənler də öz təəssüratlarını bildirirdilər. Yığılanların arasında xeyli zarafatçı və məzəli adamlar da vardı. Onu da demək lazımdır ki, ümumiyyətlə malorosslar bu cəhətdən qıtlıq çəkmirlər.

Filosof o biri adamlarla bərabər geniş dairə vurub, açıq havada, mətbəxin qabağında əyləşdi. Bir azdan sonra başına qırmızı ləçək bağlamış bir arvad qapıdan boylanıb, əlindəki bir qazan isti xəmirasını yeməyə hazırlaşanların qabağına qoydu. Hər kəs öz cibindən bir taxta qaşıq çıxartdı. Kiminin də qaşığı olmadığı üçün taxta parçası götürdü. Elə ki, ənglərin hərəkəti yavaş-yavaş ağırlaşdı və adamların qarınlarının qurdu öldü, yığılanlardan çoxu danışmağa başladı. Təbiidir ki, söhbət öləndən getməli idi.

– Düzdürmü? – deyə çiyindən asılmış dəri çubuq torbasının üstünə vurduğu saysız-hesabsız düymə və mis bezəklərdən xırdavatçı arvada oxşayan cavan bir qoyunotaran soruşdu. – Düzdürmü ki, bizim xanım, qulaqlara qurğuşun, əcinnələrlə yaxınlıq eləyirmiş?

– Kim? Xanım? – deyə bizim filosofun tanış Doros cavab verdi. – Əsi, o xalis ifrinə idi. And içərəm, ki, ifrinə idi!

– Bəsdir, bəsdir, Doros! – deyə bir başqası, yolda adamlara nəsihət verən kazak onun sözünü kəsdi. – Bunun bizə dəxli yoxdur; işin yoxdur, bu barədə danışmağa dəyməz – Ancaq Doros susmaq fikrində deyildi. O, elə bir az bundan qabaq, açarçı ilə bərabər, nə isə, lazımlı bir iş üçün zirzəmiyə enmişdi. Orada boçkalardan bezi-sinə tərəf bir-iki dəfə əyildikdən sonra kefi son dərəcə saz qayıtmışdı, indi də danışmaqdan yorulmurdu.

– Sən nə istəyirsən? Deyirsən ağzımı yumum? – deyə o, soruşdu. – Əsi o, mənim özümü də minib-sürüb, vallah, minib.

– Ay əmi – deyə düyməli qoyunotaran ona müraciət etdi. – Yeni ifritəni nişanından-zadından tanımaq olar?

– Olmaz, – deyə Doros cavab verdi. – Heç cür tanıya bilməzsən; istəyirsən lap müqəddəs kitabların hamısını oxu, yenə də tanımazsan.

– Olar, olar, Doroş, nahaq danışma, – deyə sabiq nəsihətçi cavab verdi. – Allah nahaq yerə hərəyə bir adət verməyib ki? Elmdən xəbərdar olanlar deyirlər ki, ifritələrin balaca quyruğu var.

– Arvad ki, qocaldı elə ifritədir ki, var, – deyə ağ saçlı kazak soyuqqanlı bir tövrlə dilləndi.

– Sizin özünü də geri qalmazsınız! – deyə boşalmış çölməyə təzədən xəmirəşi tökən arvad qocaya cavab verdi. – Lap xalis qabansınız. Özü də yoğunundan!

Adı Yavtux, ləqəbi isə Kovtun olan qoca kazak sözlərinin qarıya təsir etdiyini görüb, razı halda gülümsündü; naxırçı isə elə yoğun səslə güldü ki, sanki iki öküz kəllə-kəlləyə duraraq, eyni vaxtda böyürməyə başladılar.

Araya düşən bu söhbətdən filosof xeyli maraqlanıb, yüzbaşının ölən qızı haqqında ətraflı məlumat toplamaq həvəsinə düşdü. Buna görə də söhbəti yenə əvvəlki yoluna salmaq üçün, öz qonşusuna bu sözlərlə müraciət etdi:

– Mən bilmək istərdim ki, buraya yeməyə yığışan camaat niyə xanımı ifritə hesab eləyir? Necə məgər, o, bir adama yamanlıq eləyib, yoxsa birisini incidib?

– Hər üzü olub, – deyə oturanlardan bel kimi hamar sifətli bir adam cavab verdi.

– Tazı saxlayan Mikita kimin yadından çıxıb, ya da ki...

– Tazı saxlayan Mikitaya nə olub ki? – deyə filosof soruşdu.

– Dayan! Qoy mən Mikita haqqında danışım, – deyə Doroş səsləndi.

– Mikita haqqında mən danışacağam, – deyə naxırçı etiraz etdi.

– Çünki o mənim kirvəm idi.

– Xeyr, Mikitadan mən danışacağam, – deyə Spirid bildirdi.

– Dayan, qoyun Spirid danışsın! – deyə camaat hər yandan səsləndi.

Spirid başladı:

– Sən, ağa filosof Xoma, Mikitanı tanıyırdın: eh, belə adam tək-tək tapılar. İtlərin hər birini öz doğma atası kimi tanıyırdı. İndiki tazı saxlayan Mikola, budur, bax, məndən üç nəfər o yana əyləşib, onun heç əlinə su tökməyə də yaramaz. Düzdür, bunun da öz işindən başı yaxşı çıxır, ancaq onun yanında zibildir, çirkab.

– Sən yaxşı danışırısan, yaxşı! – deyə Doroş razılıqla başını tərpətdi.

Spirid davam etdi:

– Sən burunotunu burnundan silməyə macal tapmamış o, dovşanı görərdi. Bir də görürsən ki, fitlədi: “ha... Razboy, ha, Bıstraya!” Özü də ki, ta bayaq atın belinə sıçrayıb götürüldü – daha heç bilmək olmur ki, kim-kimi ötəcək: o iti, ya it onu... Bir kvarta arası əndərərdi içəri, heç gözünü də qırpmazdı. Əla tazı saxlayan idi! Ancaq neçə vaxt idi ki, xanımdan gözünü çəke bilmirdi. Vurulmuşdumu ona, ya xanım onu ovsunlamışdı, qərəz ki, oğlan zay oldu getdi, lap xarabı çıxdı; şeytan bilir ki, nəyə döndü, tfu! Adam deməyə də xəcalet çəkir.

– Yaxşı, – deyə Doroş təriflədi.

– Elə ki, xanım ona baxırdı, görürsən, cilovlar da əlindən düşürdü. Razboyu Brovka çağırır, bədrəyir, qərəz ki, Allah bilir nə oyunlardan çıxır. Bir dəfə xanım onun at təmizlədiyi tövləyə gəlir. Deyir ki, icazə ver, Mikitka, ayağımı sənin üstünə qoyum. O axmaq da elə belə şey gözləyirmiş: deyir ki, nə ki, ayağını, elə özün də çıx min üstümə. Xanım ayağını qaldırır, elə ki, o xanımın lüt, kök, ağ ayağını görür, deyir ki, ovsun onu lap dəli eləyir. O axmaq, belini bükür, yapışır iki əlli onun lüt ayaqlarından, başlayır at kimi çapmağa. Bütün çölü ayaqdan salır, ancaq haraya getdiklərini bilmir; qayıdanda yarımcan qayıdır, o vaxtdan bəri çöp kimi quruyur, bir dəfə də tövləyə gələndə görürlər ki, onun yerində bir yığın kül, bir də boş vedrə var; təmiz yanıb kül olub. Öz-özünə yanıb... Amma elə tazı saxlayan idi ki, heç bütün dünyada ona tay, ona bərabər başqasını tapmaq olmazdı.

Spirid hekayəsini qurtarandan sonra, sabiq tazı saxlayan haqqında hər tərəfdən cürbəcür rəvayətlər eşidilməyə başladı.

– Bəs sən Şepçixa haqqında eşitməmişən? – deyə Doroş Xomaya müraciət edərək soruşdu.

– Yox.

– Paho! Görünür, sizin o bursada başınıza o qədər də ağır qoy-murlar. Onda qulaq as: kəndimizdə Şeptun adlı bir kazak var. Yaxşı kazaktır. Düzdür, bəzən görürsən ki, oğurluq eləyir, yersiz yalan danışır, ancaq... yaxşı kazaktır. Onun evi o qədər də uzaqda deyil. Elə günün bu vaxtı, bizim bu yemək yediyimiz vaxt, Şeptun da arvadı ilə şam eləyəndən sonra uzanırlar yatmağa, hava yaxşı olduğu üçün Şepçixa həyətdə yatır, Şeptun da evdə, skamyanın üstündə

uzanır; yox, lənət şeytana, Şepçixa evdə skamyanın üstündə, Şeptun heyətdə...

– Skamyada-zadda yatmayıb, Şepçixa döşəmənin üstündə yatır-mış, – deyə kandarda dayanıb, yanağını əlinə söykəyən arvad söh-bətə qarışdı.

Doroş bir ona baxdı, bir aşağı, sonra yenə də ona baxıb, bir qədər ara verərək dedi:

– Bax, camaatın qabağında köynəyini soyundursam yaxşı olmaz ha... – Bu xəbərdarlıq öz təsirini göstərdi. Qarı susdu və bir daha onun sözünü kəsmədi.

Doroş davam etdi:

– Evin ortasında asılan nənənidə də bir yaşında uşaq varmış – bil-mirəm, kişi cinsindənmiş, ya arvad cinsindən. Şepçixa da uzanıbmış, sonra birdən eşidir ki, qapını dal tərəfdən it cırmaqlayır, özü də ele ulayır ki, başını götür, otaqdan qaç. Arvad qorxur: çünki arvad tayfa-sı ele axmaqdır ki, axşam vaxtı qapının dalından dilini onlara göstər-sən ürəkləri yerindən qopar. Ancaq özözünə fikirleşir ki, qoy bu lənəte gəlmiş ite bir-iki dəne çekim, bəlkə səsini kəsə – məşanı götürüb gedir qapını açmağa. Ele qapını bir az aralayan kimi, it onun ayaqları arasından keçib, birbaş cumur nəninin üstünə. Şepçixa görür ki, bu it deyil, xanımdır. Özü də xanım onun tanıdığı görkəm-də olsa idi, dərd yarı idi: iş belə imiş, onun bədəni başdan-başa göm-göy, gözləri də köz kimi parıldayırmış; o, uşağı qapıb, boğazını diş-ləyir və qanını içməyə başlayır. Şepçixa ancaq “Ay mənim yazıq balam!” qışqırıb özünü otaqdan eşiye salır. Ancaq görür ki, dəhlizin qapısı bağlıdır; yüyürür çardağa, axmaq arvad titrəyə-titrəyə oturur orada; bir də görür ki, xanım onun yanına, çardağa gəlir; cumur arva-dın üstünə, başlayır bu axmaq arvadı dişdēm-dişdēm eleməyə. Səhər Şeptun arvadını gömgöy göyermiş, özü də başdan-başa dişdēm-dişdēm olmuş halda tapır. Sabahı gün axmaq arvad ölür. Bəli, belə işlər, belə əhvalatlar da olub. Düzdür, ağanın belindən gəlirdisə də, amma xalis ifritədir ki, ifritə.

Doroş bu hekayətdən sonra özündən razı halda ətrafına baxdı və barmağını çubuğunun içinə salaraq, onu tənbeği ilə doldurmağa hazırladı. İfritə haqqında deyilən sözlər qurtarmaq bilmirdi. Hər kəs tələsirdi ki, yeni bir şey əlavə ələsin. Biri deyirdi ki, ifritə ot tayası olub, lap onun qapısının qabağına gəlirmiş; bir başqası

deyirdi ki, onun papağını, ya da, nə bilim, çubuğunu oğurlayıbmış; kənddəki qızların çoxunun hörüyünü kəsibmiş, bəzilərinin bir neçə vedrə qanını içibmiş...

Nəhayət, məclis birdən-birə ayılıb gördü ki, dillərinə həddin-dən çox güc veriblər, çünki hər tərəf qaranlıqlaşmış, axşam düş-müşdü. Hamı durub gecələməyə dağılışdı: kimi mətbəxdə, kimi anbarlarda, kimi də heyətin ortasında yerləşdi.

– Hə, ağa Xoma! Mərhumun yanına getmək vaxtı çatıb – deyə ağ saçlı kazak, filosofa müraciət etdi və onların dördü də, o cümlə-dən, Spirid və Doroş da kilseyə tərəf yola düşdülər. Onlar yolda gedə-gedə küçədə qabaqlarına çıxan itləri vurur, itlər də acıqların-dan onların ağaclarını gəmirirdilər. Filosof, özünü bir qab araqla möhkəmləndirdiyinə baxmayaraq, müqəddəs kilseyə yaxınlaşdıq-ca, daxilən qorxduğunu hiss edirdi. Onun eşitdiyi hekayələr və qərribə əhvalatlar təsəvvürünün daha canlı şəkil almasına yardım etmişdi. Çəpərlərin və ağacların altındakı qaranlıq yavaş-yavaş yumşalırdı; qarşıya çıxan yerlər nisbətən açıqlıq idi. Nəhayət, onlar kilsənin köhnəlmiş çəpərindən keçib, balaca heyətə girdilər; heyə-tin dal tərəfində bir dəne də olsun ağac yox idi. Hər tərəf göz işlə-dikcə çöllük və qaranlıqda güclə seçilən çəmənlilik idi. Kazakların üçü də Xoma ilə bərabər artırmanın dik pillələrindən yuxarı qalxdılar və kilseyə girdilər. Onlar filosofu içəridə qoyub, işini salamatlıqla başa vurmaq üçün müvəffəqiyyət arzu etdikdən sonra, ağanın əmrilə qapını bağlayıb getdilər.

Filosof tək qaldı. O, əvvəlcə əsnədi, gərnəşdi, hər iki ovcuna üfürəndən sonra, nəhayət, dövrəsinə göz gəzdirdi. Ortada qara bir tabut qoyulmuşdu. Tutqun surətlərin qabağında şamlar yanırdı. Şam-ların işığı yalnız mehrabı və bir qədər də kilsənin orta tərəfini işıq-landırırdı. Kilsənin girəcəyi və uzaq künc-bucaq qaranlıq içində idi. Hündür və qədim mehrab çox köhnəlmişdi; onun qızıl suyuna tutul-muş kəsmə şəbəkəsi bəzi yerlərdə qığılcım kimi parıldayırdı.

Bir tərəfin zəri tamamilə tökülmüş, başqa bir yer isə qaralmış-dı; müqəddəs surətlərin rəngi tutqunlaşdığından qasqabaqlı görü-nürdülər. Filosof bir də yan-yörəsinə baxdı.

– Nə olar? – deyə o öz-özünə dilləndi. – Burada qorxulu nə var ki? Qıraqdən adam gələ bilməz, ölümlərə və o dünyadan gələnlərə qarşı da ele dualar bilirməm ki, oxusam heç barmaqlarını da vura

bilməzlər. Eybi yoxdur! – O, əlini yelleyərək davam etdi. – Başlayaq oxumağa. – O, kilsədə xor oxuyanlar üçün ayrılan yere yaxınlaşanda, bir neçə bağlama şam gördü. “Bax, bu yaxşı oldu, – deyə filosof düşündü. – Kilsəni işıqlandırmaq lazımdır, qoy lap gündüz kimi olsun. Eh, hayıf ki, Allah evində çubuq çəkmək olmaz!” – O, şamları götürüb, kilsənin bütün girinti və çıxıntılarına surətlərin qabağına yapışdırmağa başladı. Bir azdan sonra kilsə işıqla doldu. Təkcə yuxarıda qaranlıq daha da qatılaşmış, qaşqabaqlı müqəddəs surətlər isə öz qızıl suyuna tutulmuş çərçivələrindən daha ağır nəzərlərlə baxmağa başlamışdılar. O, tabuta yaxınlaşıb, qorxa-qorxa meyitin üzünə baxdı və xəfifcə titrəyərək, gözlerini yumdu:

– Nə qorxunc və parlaq bir gözəllik!

Filosof üzünü döndərərək uzaqlaşmaq istədi; lakin insanı rahat buraxmayan, xüsusilə qorxdığı zaman onun iradəsindən asılı olmayan anlaşılmaz bir hissin təsiri altında davam gətirə bilməyib, bir də baxdı, bedəni əvvəlki kimi titrədi, təzədən dönüb yenə baxdı. Doğrudan da, mərhumun bu kəskin gözəlliyi olduqca dəhşətli görünürdü. Ola bilsin ki, ölənin bir qədər çirkin olsa idi, bəlkə də, onu bu qədər qorxutmaya idi. Lakin qızın sifətinin cizgilərində ölənlərə xas olan heç bir tutqunluq və sönüklük yox idi. Hər bir şey canlı idi və filosofa elə gəlirdi ki, qız gözəlləri yumulu halda ona baxır. Hətta, ona elə gəldi ki, qızın sağ gözünün kirpikləri altından bir damcı yaş axdı. Bu damcı yuvarlanıb onun yanağında dayananda, filosof bunun göz yaşı deyil, qan olduğunu aydın gördü.

O, tələsik halda, xor oxunan yere gedib, kitabı açdı və özünü tükəndirmək üçün ucadan oxumağa başladı. Onun səsi çoxdan bəri susan və lal-kar səssizliyə adət edən kilsənin taxta divarlarını titrətdi. O bu kar səssizlikdə, tənha halda, heç bir əks-səda eşitmədən, hətta, özünə də bir qədər qərribə görünən yoğun bas səsle oxuyurdu. “Nədən qorxuram? – deyə o, oxuya-oxuya fikirləşirdi. – Axı o ki, tabutundan durmaz, müqəddəs sözlərdən qorxar. Qoy uzansın! Əsi, belə şeylərdən qorxsam, daha mən nə kazakam. Bir az artıq içmişəm – onun üçün də qorxu basır! Burunotu olsaydı. Eh, ay burunotu! Gözüm burunotu! Canım burunotu!” – Lakin o, hər səhifəni çevirdikcə, gözünün ucu ilə tabuta baxır və sanki qeyri-adi bir hissə ona pıçıldayırdı: budur, budur, duracaq! Budur, qalxacaq, budur indi tabutdan baxacaq!

Lakin hər tərəfdə ölüm sükutu vardı. Tabut hərəkətsiz durmuşdu. Şamlar hər yere gur işıq saçırdı. Gecə vaxtı içində ölü olan və bir nəfər də diri bəni-insan iyi gəlməyən işıqlandırılmış kilsə çox vahiməli olur.

Filosof səsinə yüksəlir və ürəyindəki olan-qalan qorxunu boğmaq niyyətilə səsinə dəyişdirərək, cürbəcür ahənglə oxuyurdu. Lakin hər dəqiqə nəzərlərini tabuta tərəf çevirir və sanki özünə qeyri-iradi bir sual verirdi: “Görəsən qalxsas ne olar? Görəsən dursas ne olar?”.

Lakin tabut tərpənmədi. Heç olmazsa bir səs gəlsin, bir canlı vücut, hətta küncdə bir cırcırma da səslənsin...yalnız, hərdən bir uzaqda yanan şamlardan birinin çatırtısı, ya da ki, yere düşən mum damcısının zəif səsi eşidilirdi.

– Bəs ayağa qalxsas?.. Qız başını qaldırdı.

Filosof dəlicəsinə bir ifadə ilə baxıb, gözələrini ovuşdurdu. Lakin qız, doğrudan da, artıq tabutunda uzanmamışdı, oturmuşdu. Filosof üzünü döndərdi, lakin, yenə də dəhşət içində dönüb tabuta baxdı. Qız qalxdı... kimi isə tutmaq istəyirmiş kimi, aramsız surətdə əllərini qabağa ataraq, gözəlləri yumulu halda kilsənin içində yeriyirdi...

O, düz Xomaya tərəf gəlirdi. Xoma qorxu içində öz dövrəsinə cızıq çəkirdi. Gücü gəldikcə dua oxuyur, bütün ömrü boyu ifritələr və əcinnələr görənlər bir rahibin öyrətdiyi ovsunları təkrar edirdi.

Qız gəlib lap cızıqın yanında dayandı; lakin, görünürdü ki, cızıq adlamaq üçün iqtidarı çatmırdı, buna görə də, bir neçə gün əvvəl ölmüş adamlar kimi, gömgöy göyərmişdi. Xomanın ona baxmağa cürəti çatmırdı. Qızın çox dəhşətli görkəmi vardı. O, dişlərini birbirinə vuraraq, ölü gözələrini açdı. Lakin heç bir şey görməyib, qəzəblə – bu hissi onun səyriyən sifəti ifadə edirdi – başqa səmtə dönerək, əllərini aralayıb, qabağına çıxan hər sütunu qucaqlayır, hər künc-bucağı yoxlayırdı ki, Xomanı tuta bilsin. Nəhayət, o dayandı, barmağı ilə hədələyib, yenə də tabutuna uzandı.

Filosof hələ də özünə gələ bilməmişdi. O, ifritənin dar sığınacağına qorxu ilə baxırdı. Nəhayət, tabut birdən-birə yerindən qopub, kilsənin içində vıyılı ilə uçmağa başladı. Filosof tabutu başının üstündə görürdüsə də, lakin, onun cızıqdan içəri keçə bilmədiyini hiss edərək, ovsunlarını daha cəhdlə oxumağa davam edirdi. Tabut gürultü ilə kilsənin ortasına düşüb, hərəkətsiz halda qaldı. Öd kimi yamyasıl olan meyit yenə də göyərərək yerindən qalxdı. Lakin bu

vaxt uzaqdan xoruz səsi eşidildi. Onda meyit yerinə uzanıb, tabutun qapağını örtüdü.

Filosofun üreyi şiddətlə döyünür, bədənindən tər sel kimi axırdı; ancaq xoruz səsinə üreklənərək, bayaqdan bəri oxuyub qurtarmalı olduğu duaları tələsik başa vurmağa çalışırdı. Dan yeri sökülən kimi onu dəyişməyə gəldilər: gələnler keşis və bu dəfə keşis köməkçisi vəzifəsini yerinə yetirən ağ saçlı Yavtux idi.

Filosof onun üçün ayrılmış yatacaq yerinə gəldikdə xeyli müddət yata bilmədi, lakin, nəhayət, yorğunluq güc gəlib, onun gözlərini yumdu və o, nahara qədər yatdı. Durandan sonra, gecə başına gəlmiş bütün əhvalat ona bir yuxu kimi göründü. Ona, özünü möhkəmləndirmək üçün, bir kvarta araq vermişdilər.

Nahar vaxtı onun dili tez açıldı, söhbətə qarışıb, əlavələr etməyə başladı və, demək olar ki, kifayət qədər yetkin olan bir çoxşanı özü təkbəşinə yedi; lakin, o, kilsədə baş verən hadisələr haqqında, nə isə, anlaşılmaz bir hissin təsiri altında, heç kəsə bir söz demirdi və maraqlananların verdiyi suallara ancaq:

– Hə, cürbəcür qərribə işlər oldu, – deyər cavab verirdi. Filosof, yedirildikdən sonra həmişə qəlblərində insanpərvərlik hiss edən adamlardan idi; o, çubuğunu ağzına alıb uzanaraq, otaqdakı adamlara son dərəcə xoş nəzərlərlə baxır və dalbadal çırt atırdı.

Yeməkdən sonra filosofun kefi durulmuşdu. O, bütün kəndi gəzib, demək olar ki, hamı ilə tanış olmuşdu; hətta, iki evdən onu qovmuşdular, həddən artıq maraq göstərərək, yaraşığı bir gəlinin köynək və tumanının hansı maldan tikildiyini əli ilə yoxlamaq istəyəndə kürəyinin ortasından yekə bir lapatka zərbəsi də yemişdi. Lakin, axşam yaxınlaşdıqca filosofun da kefi pozulurdu. Axşam yeməyinə bir saat qalmış, demək olar ki, bütün həyat əhli kaşa, ya da kraqli* adlanan bir növ oyun oynamağa hazırlaşdılar. Bu oyunda udan adamlar, uduzanların belinə minib gəzə bilirdi. Oyun tamaşaçılar üçün olduqca maraqlı idi; oyun vaxtı yayma kimi enli olan naxırçı, tez-tez, balaca, cılız və başdan-başa qırıxıqlardan ibarət olan donuzotaranın belinə minirdi. Bir azdan sonra isə naxırçı öz qəddini əyməli olurdu. Doroş onun belinə sıçrayıb, deyirdi: “yeri ha, nə yekəpər öküzsen!” Bir qədər yaşlı və sanballı olan adamlar mətbəxin qabağında əyləşmişdilər. Bu adamlar, Spiridin, ya da naxırçının işlətdiyi son dərəcə kəskin atmacalardan cavanların qəh-

qəhə çəkib güldükləri vaxtda da öz ciddiyyətlərini pozmur, çubuqlarını tüstülədirlər. Xoma nəhaq yerə çalışırdı ki, oyuna qarışsın; nə isə, ağır bir fikir onun beynini mıx kimi dəlirdi. O, axşam yeməyi zamanı nə qədər kefini durultmağa çalışdısa da, bir şey çıxmadı, səmanı qaranlıq bürüdükcə, onun da qəlbini qorxu bürüyürdü.

– Hə, daha getmək vaxtdır, ağa sofda! – deyər ağ saçlı tanış kazak Doroşla bərabər yerindən qalxdı. – Gedək işimizin dalınca. – Xomanı yenə də əvvəlki qayda ilə kilsəyə apardılar; yenə də onu tək qoyub, qapını üzünə bağladılar. Filosof tək qalan kimi qəlbini qorxu bürüməyə başladı. O yenə də tutqun surətləri, parlaq çərçivələri və vahiməli sükunət içində kilsəni ortasında hərəkətsiz duran tanış, qara tabutu gördü.

– Nə olar, – deyər o öz-özünə dilləndi. – Daha bu mənim üçün təəccüblü deyil ki... Belə şey ancaq əvvəlcə qorxulu olur. Hə! Bu ancaq birinci dəfə bir az qorxulu olur, sonra daha nə qorxu; indi heç qorxulu deyil.

O, hövlnək bir halda xor oxunan yerə keçib, dövrəsində dairə cızdı, bir neçə ovsun dedi və heç bir şeyə fikir verməməyi qəti surətdə qərara alıb, kitabdan gözünü çəkməyərək, ucadan dua oxumağa başladı. Artıq bir saat olardı ki, oxuyurdu, daha yavaş-yavaş yorulub, hərdənbir öskürməyə başlamışdı. O, burunotu saxladığı buynuzu cibindən çıxarıb, bir çimdik burunotu götürdü, lakin onu burnuna yaxınlaşdırmamış, gözlərini qaldırıb, qorxa-qorxa tabuta tərəf baxdı. Onun üreyi buz kimi soyudu.

Meyit cızığın kənarına gəlib, filosofun qabağında durmuş və yam-yaşıl ölü gözlərini ona zilləmişdi. Sofda titrədi, onun bütün damarlarından soyuq bir rəş keçdi. O yenə də nəzərlərini kitaba endirib, son dərəcə uca səslə dua və ovsun oxumağa başladı, meyi-tin yenə də dişlərini saqqıldadaraq, onu tutmaq məqsədilə, əl-qol atdığına eşitdi. Lakin gözünün ucu ilə baxıb gördü ki, meyit onu həqiqətən olduğu yerdə deyil, başqa yerdə axtarır, görünür ki, seçə bilmirdi. Meyit cansız dodaqlarını tərpedib, boğuc bir səslə deyinə-deyinə, dəhşətli sözlər deyirdi; bu sözlər qaynayan qatran kimi səslər çıxarır, xırıltı ilə pıqqıldayırdı. Filosof eşitdiyi sözlərin

* Kraqli – indiki “qorodki”yə bənzər bir oyundur, bir neçə silindrik taxta parçası cürbəcür şəkildə düzülüb, müəyyən məsafədən səlbə ilə vurulub dağılır.

mənasını başa düşməyə də, bu sözlərdə, nə işə, qorxunc bir şeyin olduğunu hiss edirdi. O, dəhşətlə başa düşdü ki, qız ovsun oxuyur. Bu sözlərin təsiri altında kilsədə külek qopdu və bir çox uçan qanadların səsinə bənzər xışıltı eşidilməyə başladı: Xoma, bu qanadların kilsənin pəncərələrinə və dəmir çərçivələrinə toxunduğunu, caynaqların otürpədicə xırıltı ilə dəmiri cızdığını eşidildi; dəhşətli bir qüvvə qapıya güc gələrək içəri soxulmağa çalışırdı. Bütün bu vaxt ərzində onun ürəyi şiddətlə döyünürdü. O, gözlerini yumub, dayanmadan, ovsun və dua oxuyurdu. Nəhayət, nə işə, uzaqdan bir zil səsi eşidildi. Bu, uzaqlarda banlayan xoruzun səsi idi. Əldən düşmüş filosof dualarına ara verib, bir qədər nəfəsini dərdi.

Filosofu dəyişməyə gələn adamlar onu yarımcan halda gördülər. Xoma divara söykəlib, gözlerini bəzəldərək, onu silkələyən kazaklara baxırdı. Filosofu kilsədən, demək olar ki, əl üstə çıxarıb, bütün yolu dayaq verərək apardılar. Filosof ağalıq həyətinə çatandan sonra özünü ələ alıb, bir kvarta araq tələb etdi. O, arağı içəndən sonra saçlarını sahmana salıb dedi:

– Dünyada murdar şey çoxdur. Hərdən ələ qorxulu şeylər baş verir ki, heç dilə gəlmir... – Filosof bu sözləri deyib, əlini yelledi.

Onun dövrəsində yığılmış adamlar bu sözləri eşidib, başlarını aşağı saldılar. Hətta həyət əhli tövlə təmizləmək, ya da su daşımaq kimi tapşırıqlar aldıqda, özlərinin əvəzinə işə göndərdikləri balaca oğlanın da, hətta, bu yazıq oğlancığazın da təəccübünə ağzı açılı qaldı. Bu vaxt, dolu qamətinin bütün cizgilərini olduğu kimi bürüzə verən dar paltar geymiş orta yaşlı bir arvad onların yanından ötürdü. Bu, aşpaz qanının köməkçisi idi, özü də yaman bəzək-düzək seven idi. Həmişə bir şey tapıb, ləçəyinə sancardı: ya kiçik bir lent parçası, ya mixəkgülü, hətta əlinə başqa bir şey keçməyən də kağızdan da istifadə edərdi.

– Salam, a Xoma! – deyə o, filosofu görüb salam verdi və təəcüblə əllərini aralayaraq soruşdu. – Vay, vay, vay! Sənə nə olub?

– Axmaq arvad, mənə nə olub ki?

– Aman Allah! Sənin saçın lap ağarıb ki.

– Paho! O, doğru deyir! – deyə Spirid diqqətlə filosofa baxdı. – Sən doğrudan da bizim qoca Yavtux kimi ağarmısan.

Filosof bunu eşidən kimi mətbəxə yüyürdü; o, mətbəxin divarında dövrəsi çiçəklərlə bəzənmiş üçbucaq şəkilli bir ayna görmüş-

dü. Bu ayna həmin arvadın bəzənməsinə köməklik edirdi. Xoma aynaya baxıb, deyilənlərin doğru olduğunu dəhşətlə təsdiq etdi: onun saçının yarısı ağarmışdı.

Xoma Brut başını aşağı salıb, fikrə getdi.

– Gedəcəyəm ağanın yanına, – deyə o, nəhayət dilləndi. – Hər şeyi ona danışib, başa salacağam, deyəcəyəm ki, daha dua oxumuram. Qoy ələ bu saat mənə Kiye və yola salsın. – O bu fikirle ağanın evinə tərəf yollandı.

Yüzbaşı hərəkətsiz halda öz otağında oturmuşdu; Xoma, ilk dəfə görüşərkən, onun üzündə gördüyü sonsuz kədər əlamətləri hələ də qocanın simasından çəkilməmişdi. Onun ordları evvəlkindən də çox batmışdı. Görünürdü ki, o, az yeyir, bəlkə də heç yemirdi. Qeyri-adi solğunluq onun sifətinə daş kimi donuq bir ifadə vermişdi.

– Salam, ay Allahın bəndəsi, – deyə o, papağını əlində tutub, qapının qabağında duran Xomayı görərək soruşdu. – Hə, işlərin necə gedir? Öz qaydasındadır?

– Qaydasında olmağına hər şey öz qaydasındadır. Ancaq ələ qərribə işlər olur ki, az qala papağını götürüb qaçmaq istəyirəm.

– Nə üçün?

– Axı, ağa, sizin qızınız... əlbəttə, əgər ağılla fikirləşsək, ağa nəslindəndir; buna heç kəs söz deyə bilməz: ancaq, xətrinizə dəyməsin, Allah ona rəhmət eləsin...

– Qızıma nə olub ki?

– Şeytanla yaxınlıq eləyib. Adamın canına ələ qorxu salır ki, daha heç dillə demək mümkün deyil.

– Oxu, oxu! O, səni nahaq yerə çağırma. Mənim əziz balam öz ruhunun dərini çəkirmiş; istəyir ki, dualarla hər cür pis fikirləri özündən uzaqlaşdırsın.

– İxtiyar sizindir, ağa, vallah, daha bacarmıram!

– Oxu, oxu! – deyə yüzbaşı yenə də eyni tərzdə təkrar etdi. – İndi daha bir gecən qalıb. Sən yaxşı xristianlıq xidməti eləyirsən, mən də sənə ənam verərəm.

– Eh, necə ənam olur-olsun... ağa, sən özün bilərsən, ancaq mən daha oxumayacağam! – deyə Xoma qəti bir səsle bildirdi.

– Bura bax, filosof! – deyə ağa onu hədələdi. Onun səsi möhkəm və təhdidedici bir ahəng aldı. – Mənim belə-belə şeylərdən xoşum gəlməz. Sən bu işləri ancaq öz bursanızda görə bilərsən. Mənim

evimdə isə ayrı qayda var: mən döyəndə, sizin rektor kimi döymürəm. Sən heç bilirsənmi yaxşı göndən qayrılmış şallaq nə deməkdir?

– Əlbəttə, bilirəm! – deyə filosof yavaşdan cavab verdi. – Gön şallağın nə demək olduğunu elə hamı yaxşı bilir: çox vurulanda tab gətirmək çətin məsələdir.

– Hə, ancaq, sən hələ bilmirsən ki, mənim nökrələrim necə vururlar! – deyə yüzbaşı qəzəblə səsini ucaldaraq, ayağa qalxdı. Onun sifətində tünd xasiyyətini büruzə verən amirane və qeyzli bir ifadə yarandı. – Bizdə qayda belədir. Əvvəlcə möhkəm döyürlər, sonra da üstünə araq töküb, təzədən vurmağa başlayırlar. Yeri, get! Get öz işini gör! Əgər işini görüb qurtarmasan ayağa qalxa bilməyəcəksən; yox, əgər başa çatdırsan – min çervon!

– Paho! Bax, buna varam, – deyə filosof otaqdan çıxıb-çıxa fikirləşdi. – Bununla zarafat etmək olmaz. Hələ bir dayan, dostum: dabanlarımı elə yağlayım ki, heç itlərin də daldan çata bilməsinlər.

Xoma qərara aldı ki, hökmən qaçsın. O yemək vaxtının keçməsinə gözləyirdi; bu vaxt bütün heyət əhli, adətləri üzrə, anbarlardakı otun içinə quylanıb, ağızlarını açaraq, elə xoruldayar, elə fisıldayırdılar ki, ağalıq heyəti lap fabrike oxşayırdı. Nəhayət, bu vaxt gəlib çatdı. Hətta, Yavtuxun özü də günün altında böyrünü yerə verib, gözlərini yummuşdu. Filosof qorxudan əsə-əsə, gizli qaçıb, çölə çıxmaq üçün daha münasib hesab elədiyi ağalıq bağına tərəf yönəldi. Hər yerdə olduğu kimi, həmin bağ da başına buraxılıb işlənməmişdi; bu səbəbdən də hər cür gizli işlər üçün çox əlverişli idi. Ağanın şəxsi ehtiyacı üzündən açılmış cıgır nəzərə alınmazsa, bağın hər yeri sıx albalı ağacları, mersin və çəhrayı rəngli tikanlı qozalarını lap yuxarılara qədər uzatmış qanqalla örtülmüşdü. Qara şərbətçi otu çöl sarmaşığı ilə qarışmış, bu alabəzək ağac və kolların üstünü tor kimi bürüyərək, çəpərə söykənən bir dam əmələ getirib, ilan kimi burula-burula yerə qədər enirdi. Bağın sərhəddini təyin eləyən çəpərin o tayında meşə kimi sıx yovşanlıq başlanırdı; sanki buraya indiyə qədər insan ayağı dəyməmişdi; əgər deryaz bu qartmış yovşanların ağac kimi bərk gövdələrini kəsmək istəsə idi, yəqin ki, çilik-çilik olardı. Filosof çəpəri adlamaq istəyəndə diş-dişinə deyir və üreyi elə döyünürdü ki, lap özü də məəttəl qalmışdı. Ləbbadəsinin ətəkləri ilişirdi, sanki kim isə onları yerə mıxlamışdı. O, ayağını çəpərdən asırılanda, elə bil bir adam cingiltili bir səsle onun qulağının dibində qışqırırdı: “Hara? Hara?” Filosof yovşanlıq soxulub, ayağının altındakı köstəbəkləri basa-basa,

köhnə köklərə ilişə-ilisə qaçmağa başladı. O, görürdü ki, yovşanlıqdan çıxan kimi qabaqdakı açıqlığı yüyürüb keçsə, qalın tikanlığa girər və təhlükədən xilas olar; onun zənninə görə, tikanlığın o tərəfində Kiyeve gedən yol olmağ idi. O, yüyürə-yüyürə açıqlığı cəld keçdi və özünü qalın tikanlığa vurdu. Filosof tikanlığın arasılə, gömrük pulu əvəzinə hər tikanın başında öz sirtukundan bir parça qoya-qoya keçib, balaca bir dərəyə çatdı. Söyüd ağacının budaqları əyilib ta yerə qədər sallanırdı. Yaxınlıqda gümüş kimi saf bir bulaq qaynayırdı. Filosof, hər şeydən əvvəl, yerə uzanıb, sudan doyunca içdi. Çünki yaman suzumuşdu. – Yaxşı sudur! – deyə o, dodaqlarını silə-silə nəfəsini dərdi. – Amma nə yaxşı dincəlmək olardı.

– Yox, yaxşısı budur durub qabağa qaçaq: bərk axtaracaqlar!

Bu sözlər onun qulağının dibində səsləndi. Başını döndərdi: Yavtux onun qabağında durmuşdu.

– Lənətə gələnən səni, Yavtux! – deyə filosof əsəbi halda düşündü. – Sənin ayaqlarından yapışardım... və o əclaf sifətini də palıd payasılə döyəcəyəydin.

– Sən nahaq yerə yolunu bu qədər uzatmısan, – deyə Yavtux sözünə davam edirdi. – Mən gəldiyim yolu seçsəydin, daha yaxşı olardı: gerek dübbədüz tövlənin yanından keçəydin. Bir də ki, sirtukun hayıfdir. Deyəsən, mahudu da yaxşı mahuddur. Arşınına nə vermisen? Hə, daha bəsdir: evə qayıtmaq vaxtıdır.

Filosof peysərini qaşıya-qaşıya Yavtuxun dalınca getdi. “İndi lənətə gəlmiş ifritə aşımı bişirəcək!” – deyə o, düşündü. “Əşi, mənə nə olub ey? Nədən qorxuram? Məgər mən kazak deyiləm? İki gecə oxumuşam ki, Allahın köməyilə, üçüncünü də başa verərəm. Görünür, lənətə gəlmiş ifritə yaman günahlar işlədib, elə bunun üçün murdar qüvvələr ondan belə bərk yapışıbdır”. – Filosof ağalıq heyətinə girəndə başından belə-belə fikirlər keçirdi. O, özünü bu fikirlərlə ruhlandırır, açarçı ilə dost olduğu üçün hərdən bir, ağalıq anbarına girməyə firsət tapan Doroşdan xahiş etdi ki, bir şüşə araq çıxartsın; hər iki dost anbarın altında əyləşib, yarım vedrəyə qədər araq içdilər, belə ki, filosof birdən-birə ayağa qalxıb qışqırdı:

– Sazandalar gəlsin! Hökmən sazanda çağırın! – və sazandaların gəlməsini gözləməyib, heyətin ortasındakı otlardan təmizlənmiş bir yerdə oynamağa başladı. O, günorta yeməyinin vaxtı çatana qədər aramsız oynadı, adətən, belə hallarda olduğu kimi, onu

dövrəyə alan həyet əhli, nəhayət tüpürüb: – Bir adama bax sən Allah, bu qəder də oynamaq olar! – deyə dağılışdı. Nəhayət, filosof elə həmin yerdə sərələnib yatdı. Axşam yeməyi vaxtı onun başına bir vedrə soyuq su töküüb, güclə oyada bildilər. Yemək zamanı o, kazak sözünün nə demək olduğundan və kazakın heç bir şeydən qorxmamasından dəm vururdu.

– Vaxtdır, – deyə Yavtux bildirdi. – Gedək.

– Səni görüm dilinə iynə batsın, lənətə gəlmiş donuz! – deyə filosof üreynə onu söyüb, ayağa qalxdı. – Gedək, – dedi.

Filosof yolu gedə-gedə aramsız olaraq yan-yörəsinə boylanır və yanındakılarla yavaşdan danışmağa çalışırdı. Yavtux susurdu. Doros da, nədənsə, az danışdı. Yaman pis gecə idi. Uzaqda canavar sürüləri ulayırdı. Elə itlərin özü də birtəhər hürdülər, adamın canına qorxu düşürdü.

– Adama elə gəlir ki, nə isə, başqa şey ulayır: bu canavar deyil – deyə Doros dilləndi. Yavtux susurdu. Filosof cavab verməyə bir söz tapmadı.

Onlar kilsəyə yaxınlaşıb, köhnəlmiş taxta taqları altına keçdilər. Kilsənin bu vəziyyəti əmlak sahibinin Allaha və eləcə də öz ruhuna necə az qayğı bəslədiyini göstərirdi. Yavtuxla Doros, əvvəlki kimi, çıxıb getdilər, filosof tək qaldı. Yəne də hər şey əvvəlki qaydasında idi. Hər şey həmin qorxunc-tanış vəziyyətdə idi. Filosof, bir dəqiqəliyə ayaq saxladı. Dəhşətli ifritənin tabutu yəne də kilsənin ortasında idi. – Qorxmayacağam, Allaha and olsun ki, qorxmayacağam! – deyə o, əvvəlki qayda üzrə dövrəsində dairə cızıb, bütün bildiyi ovsumları xatirindən keçirməyə başladı. Dəhşətli bir sükut vardı: şamların alovu titrəyir və kilsəni işığa qərş edirdi. Filosof əvvəl bir vərəqi sonra da o biri vərəqi və hiss etdi ki, kitabda yazılanları deyil, tamamilə başqa şeylər oxuyur. O, qorxmış halda, xaç vurub, yəne də oxumağa başladı və bir qəder ruhlandı: dualar bir-birinin dəlincə oxunur, səhifələr çevrilirdi. Birdən... sakitlikdə... tabutun dəmir qapağı taq-qıltı ilə partladı və ölü ayağa qalxdı. Meyit bu gün əvvəlkindən daha qorxunc idi. Onun dişləri dəhşətli bir tərzdə bir-birinə dəyir, dodaqları səyriyərək tərpənir və ətişpərdici bir səsle ovsumlar yağdırırdı. Kilsədə tufan qopdu, müqəddəs surətlər yerə töküldü, yuxarıdan pəncərələrin şüşələri çilik-çilik olub aşağı səpələndi. Qapılar yerindən qopdu və əcaib məxluqat sonsuz bir qüvvə ilə Allahın kilsəsinə doldu. Kilsənin içi qanadların və divarları cırmaqlayan caynaqların

qorxunc səsle doldu. Bütün bunlar uçuş, özlərini yerdən-yerə vura-raş, filosofu axtarırdılar.

Sərxoşluğun olan-qalan əlaməti belə Xomanın başından çıxdı. O, ancaq xaç çəkir və gücü gəldikcə dua oxuyurdu. Filosof dua oxuya-oxuya, murdar məxluqatın onun ətrafında necə firlandığını, az qala qanadlarının ucu və iyrenc quyuqları ilə ona toxunacağını hiss edirdi. Xoma başını qaldırıb, bunlara baxmağa cürət etmədi. O, ancaq divar boyu nəhəng bir bədheybət məxluqun saçları meşə kimi qarışıq halda durduğunu görürdü; pırpızlaşmış saçlar arasından yuxarı dartılmış qaşlar və iki qorxunc göz görünürdü. Onun başı üstündə, havada, nə isə, böyük bir qovuğa bənzər şey uçurdu. Bu qovuğun ortasından minlərlə əqrəb ayaqları və əqrəb nəstərləri uzanırdı. Onların üstündə koma-koma qara torpaq vardı. Bunların hamısı filosofa baxır, onu axtarır, lakin ovsunlu dairənin dəlindən onu görə bilmirdilər. – Viyi gətirin! Gedin Viyin dəlincə! – deyə meyitin səsi eşidildi. Birdən-birə kilsəyə sükunət çökdü; uzaqda canavar ulayırdı; bir azdan sonra kilsədə ağır addım səsləri eşidildi; filosof gözücu baxıb gördü ki, balacaboy, cüssəli və xamutpaça bir adamı gətirirlər. O, başdan-başə qara torpaq içində idi. Onun torpağa bulanmış əlayağı əyri-üyrü və möhkəm ağac köklərinə oxşayırdı. O, dəqiqəbəsi bürəyərək, ağır-ağır yeri yirdi. Uzun göz qapaqları yerə qəder enirdi. Xoma dəhşətlə gördü ki, gələnin üzü demirdir. Onun qolundan tutub Xomanın durduğu yerə gətirdilər.

– Göz qapaqlarını qaldırın: görmürəm! – deyə Viy yer altından çıxırmış kimi, boğuş bir səsle dilləndi, – bütün murdar məxluqat yüyürüb, onun göz qapaqlarını qaldırmağa gəldi. Nə isə, dəxili bir səs filosofa pıçıldadı: – Baxma! – O, dözə bilməyib, baxdı.

– Budur, buradadır! – deyə Viy bağırırdı və dəmir barmağını filosofa tərəf uzatdı. Kilsədəki bütün əcaib məxluqat filosofun üstünə cumdu. O, nəfəsi kəsilmiş halda yerə sərilirdi və həmin dəqiqə qorxudan canı çıxdı. Xoruz səsi eşidildi. Bu, xoruzların ikinci bəni idi; birincisini əcinnələr eşitməmişdi. Qorxuya düşmüş əcinnələr, qapıya və pəncərələrə tərəf yüyürdülər ki, tez uçuş getsinlər, lakin artıq gec idi. Onlar nə vəziyyətdə idilsə, elə o cür də qapı və pəncərələrə ilişmiş halda quruyub qaldılar. İçəri girən keşiş Allahın müqəddəs evinin bu cür murdarlandığını görüb, belə yerdə mərəsim keçirməyə cürət etmədi. Beləliklə, kilsəni, qapı və pəncərələrində quruyub qalmış əcaib məxluqatla bərabər meşə basdı, ağac

rişələri, yovşan və tikanlıq bürüdü, indi də daha heç kəs ora yol tapıb bilməz.

Bu xəbər Kiyevə çatandan sonra və ilahiyyatçı Xalyava filosof Xomanın taleyindən xəbərdar olan kimi, bir saata qədər fikrə getdi. O zamandan bəri Xalyavanın həyatında böyük dəyişikliklər emələ gəlmişdi. Onun bəxti gətirmişdi: elmi başa vuran kimi, onu ən hündür qülləyə zəngçi təyin etmişdilər; buna görə də demək olar ki, həmişə ağır-burnu əzilmiş halda gəlirdi, çünki qüllənin taxta pilləkənləri son dərəcə pis qayırılmışdı.

– Eşitmisənmi Xomanın başına nə gəlib? – deyə artıq o vaxt filosofluq dərəcəsinə qalxıb, təzəcə bığ saxlayan Tiberi Qorobes ona yaxınlaşaraq soruşdu.

– Allah belə qismət eləyib, – deyə zəngçi Xalyava cavab verdi. – Gedək meyxanaya onun ruhunu yad eləyək!

Cavan filosof öz hüququndan bir həvəskar qızgınlığı ilə istifadə edirdi; belə ki, onun şalvarından, sürtükündən, hətta, papağından da spirt və tənəki iyi gəlirdi. O, Xalyavanın təklifinə həvəslə razılıq verdi.

– Xoma yaxşı oğlandır! – deyə axsaq meyxanaçı qabı üçüncü dəfə onların qabağına qoyanda, zəngçi dilləndi. – Ağıllı adam idi! Amma heç bir şey üstündə məhv oldu.

– Mən bilərəm niyə o tələf oldu. Ona görə ki, qorxub. Əgər qorxmasaydı, ifritə ona heç nə eləyə bilməzdi. Belə vaxtda gerek xaç çəkib, düz onun quyruğuna tüpürsən. Onda heç nə olmaz. Mən indi belə şeyləri yaxşı bilərəm. Axı bizim bu Kiyev bazarındakı arvadların hamısı ifritədir.

Zəngçi razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Lakin o, dilinin daha ağzında dolanmadığını hiss edib, ehtiyatla ayağa qalxdı və səndələyə-səndələyə yovşanlıqın ən qalın yerində gizlənməyə getdi. Özü də, əvvəlki adəti üzrə, skamya üstündə gördüyü köhnə ayaqqabı altını çırpışdırmağı yaddan çıxartmadı.

İVAN İVANOVIÇİN İVAN NİKİFOROVIÇLƏ DALAŞMASI HAQQINDA POVEST

Bu povestdə təsvir olunmuş hadisənin çox uzaq bir keçmişə aid olduğunu əvvəlcədən xəbər verməyi özümə borc bilirəm. Həm də bu əhvalat tamamilə uydurmadır. İndi Mirqorod əvvəlki Mirqorod deyildir. Şəhərin tikililəri başqa cürdür, şəhərin ortasındakı gölməçə çoxdan qurumuşdur; şəhərin bütün əyanları: hakim, müstəntiq və şəhər rəisi hörmətli və gözəl niyyətli adamlardır.

I FƏSİL

İVAN İVANOVIÇ VƏ İVAN NİKİFOROVIÇ

İvan İvanoviçin arxalığı çox gözəldir! Lap əla şeydir. Nə qədər gözəl xəzi var! Lənət sənə, kor şeytan, əcəb xəzdir! Elə bil ki, ilan boğazından çıxıbdır. Vallah, dünyada nədən desən mərc gələrəm ki, heç kəsdə bunun tayı-bərabəri tapılmaz! Allah xatirinə siz bir yaxşıca baxın, xüsusən İvan İvanoviç başqa bir adamla söhbət edəndə, keçib yan tərəfdən baxın: xəz deyil, qiyamətdir! Dilə gəlmir ki, təsvir etmək mümkün olsun: məxmərdir! Gümüşdür! Od kimi alışıb yanır! İlahi! Ey Allahın mömin bəndəsi, müqəddəs Nikolay! Axı nə üçün mənim də belə bir arxalığım yoxdur! O, bu arxalığı tikdirəndə, Aqafiya Fedoseyevna hələ Kiyevə getməmişdi. Siz Aqafiya Fedoseyevnanı tanıyırsınızmı? Bu həmin Aqafiya Fedoseyevnadır ki, müşavirin qulağını dişləmişdi. İvan İvanoviç özü də gözəl insandır! Onun Mirqoroddakı evi nə qədər qəşəngdir? Ev hər tərəfdən palıd sütunlar üzərində düzəlmiş çardaqla əhatə olunmuşdur, çardağın altında hər yerdə skamyalar qoyulmuşdur. Bərk isti olanda İvan İvanoviç arxalığı da, onun altından geydiyi paltarı da soyunub, bircə köynəkdə qalır, çardağın altında əyləşib, istirahət edir və heyət-bacaya tamaşa edir. Onun pəncərələrini lap

altında alma və armud ağacları vardır! Pəncərəni bir balaca açdın-mı, ağacların budaqları evə girir. Bunlar hələ evin qabağındakılardır, siz birçə görə idiniz ki, onun bağında nələr vardır! Orada nələr yoxdur? Gavalı, giləs, gilənar, hər cür tərəvəz, günəbaxan, xiyar, qovun, lobyə – bir sözle hər şey! Hətta dəyirman və dəmirçixana da vardır. İvan İvanoviç gözəl insandır! O, qovunu çox sevir. Bu onun ən çox sevdiyi meyvədir. Nəhar edib köynəkçək çardağın altına çıxan kimi, o saat Qapkağa iki qovun götürməyi əmr edir. Özü səliqə ilə qovunları kəsir, tumlarını xüsusi bir kağızın arasına yığır və qovunu yeməyə başlayır. Yeyib qurtaran kimi mürəkkəb qabını götürməyi Qapkağa əmr edir və arasına tum yığıdığı kağızın üzərində öz dəst-xəttile yazır: bu qovun filan ayın filan günündə yeyilmişdir. Əgər qovunu yeyərkən onun yanında qonaqdan-zaddan olmuşsa, o zaman kağızın üzərində əlavə qeyd edir ki: bu qovunun yeyilməsində filankəs iştirak etmişdir. Mirqorod şəhərinin mərhum məhkəmə hakimi həmişə İvan İvanoviçin evinə baxanda ayaq saxlayıb, tamaşa edərdi və ləzzət çəkərdi. Bu ev, doğrudan da bəd deyil. Mənim xoşuma gələn odur ki, hər tərəfdən bu evin yan-yörəsində böyük və kiçik çardaqlar tikilmişdir, uzaqdan Bu evə baxanda ancaq bir-birinin üstünə yığılmış damlar görünür, bu isə içi fəsəli ilə doldurulmuş boşqaba və daha yaxşısı, ağacların üstündə bitən süngerlərə bənzəyir. Həm də bu damların hamısı qamışla örtülmüşdür; söyüd, palıd və iki alma ağacının geniş budaqları bir-birinə qarışıb, bu damların üstünü örtmüşdür. Taxta qapıları naxışlanmış və ağardılmış kiçik pəncərələr ağacların arasından görünür, onların bəziləri hətta küçüyə açılır. İvan İvanoviç gözəl insandır! Poltava komissarı da onu tanıyır. Doroş Tarasoviç Puxivoçka Xoroldan gəlib Mirqoroddan keçəndə, həmişə onun yanına gedir. Koliberdədə yaşayan baş keşiş Pyotr isə, yanına beş-altı nəfər qonaq toplaşanda, həmişə deyir ki, İvan İvanoviç kimi öz xristianlıq borcunu yerinə yetirən və yaşamağı bacaran başqa bir adam tanımır. İlahi, vaxt necə də sürətlə gəlib keçir! Hələ o zaman on ildən çox idi ki, İvan İvanoviç dul idi. Onun arvadı yox idi. Qapkanın isə uşaqları var və onlar çox vaxt həyətdə gəzişirlər. İvan İvanoviç həmişə onların hərəsinə ya bir bublik, ya bir dilim qovun, ya da armud verir. Qapka onun zirzəmi və anbarlarının açarlarını saxlayır; yataq otağındakı böyük sandığın və orta zirzəminin açarlarını isə İvan

İvanoviç özü saxlayır və heç kəsi oraya buraxmır. Qapka, sağlam arvaddır, birçə sapaskada* gözər, təzə-tər yanaqları və baldırları var. İvan İvanoviç necə mömin bir adamdır. O hər bazar günü arxalığını geyib, kilseyə gedir. Kilseyə girəndə İvan İvanoviç hər tərəfə baş əyib, salam verir və adətən nəğmə oxunan yerdə dayanıb, yoğun səslə, çox yaxşıca oxumağa başlayır. İbadət qurtarandan sonra isə İvan İvanoviç oradakı bütün dilənçilərin yanına getməsəydi, sakit ola bilməzdi. O, bəlkə də belə bir cansıxıcı işlə məşğul olmaq istəməzdi, lakin İvan İvanoviç bu işə təhrik edən onun təbiətindəki mərhəmət hissi idi. O, dilənçilərin içindən lap cındır, yamaqlı paltar geymiş və tamamilə şikəst bir qarı tapıb, adətən belə deyirdi:

– Salam, ay Allahın zəlil bəndəsi! Sən haradan gəlmişən, ay yazıq?

– Ağa, mən xutordan gəlmişəm: üç gündür acam, dilimə nə bir tikə çörək, nə də bir damcı su deyib, öz uşaqlarım məni qovublar.

– Ay yazıq, sən bəs nədən ötrü buraya gəlmişən?

– Elə belə, ağa, gəldim ki, dilənim, bəlkə bir çörək pulu verən oldu.

– Hm! Olmaya xətrin çörək istəyir? – deyər İvan İvanoviç adətən soruşurdu.

– Necə istəməsin! İt kimi acam.

– Hm! – deyər İvan İvanoviç adətən cavab verirdi. – Bəlkə ürəyindən ət də keçir?

– Siz rəhm edib nə versəniz, hamısından razı qalaram.

– Hm! Məgər ət çörəkdən yaxşıdır?

– Ac adam üçün nə fərqi var, hər nə versəniz, yaxşıdır.

Bunu deyib qarı adətən əlini ona tərəf uzadırdı. İvan İvanoviç isə deyirdi:

– Hə, Allah xatirinə əl çək, get. Nə üçün durmusan? Mən ki, səni döymürəm! – Bu cür suallarla o, başqa bir dilənçiyə yaxınlaşar, sonra üçüncüsünü danışdırar və nəhayət evə qayıdar, yaxud bir qədəh araq içmək üçün qonşusu İvan Nikiforoviçin, ya məhkəmə hakiminin, ya da ki, şəhər rəisinin yanına gedərdi. İvan İvanoviç çox sevirdi ki, birisi ona bir şey bağışlasın, yaxud peşqəş gətirsin. Bu onun çox xoşuna gəlirdi.

* Sapaska – tumanı əvəz edən xüsusi qadın paltar

İvan Nikiforoviç də çox yaxşı adamdır. Onun həyəti İvan İvanoviçin həyətinin yanındadır. Onlar bir-birilə möhkəm dostdurlar; onlar kimi dost hələ dünyaya gəlməyib. Hələ indi də mavi qollu, qəhvəyi sürtük geyən və bazar günləri məhkəmə hakiminin evində nahar edən Anton Prokofyeviç Pupopuz adətən deyirmiş ki, İvan Nikiforoviçlə İvan İvanoviçi şeytan özü ilə bir-birinə bağlamışdır. Biri haraya getse, o biri də onun dalınca hazır olur. İvan Nikiforoviç heç evlənməmişdir. Hərçənd belə bir söz çıxmışdı ki, o evlənmişdir, lakin bu, tamamilə yalandır. Mən İvan Nikiforoviçi çox yaxşı tanıyıram və deyə bilərəm ki, evlənməyi o, hətta xəyalından da keçirməyib. Bu dedi-qodular bilmirəm haradan çıxır? Belə bir şeyə yaymışdılar ki, İvan Nikiforoviç anadan olanda dal tərəfində quyruğu varmış. Lakin bu o qədər axmaq və bununla birlikdə o qədər iyrenc və ədəbsiz bir uydurmadır ki, mədəni oxucuların qarşısında mən bu uydurmanı təkzib etməyi belə, hətta, lazım bilmirəm, çünki oxuculara, şübhəsiz, məlumdur ki, yalnız küpegi-rən qarılarn, həm də onların çox az bir hissəsinin dalında quyruğu olur, bunlar da kişi cinsindən daha çox qadın cinsinə mənsubdurlar. Aralarındakı böyük mehribanlığa baxmayaraq, bu nadir dostlar o qədər də bir-birinə oxşamırdılar. Onların xasiyyətlərini müqayisə yolu ilə daha yaxşı öyrənmək olar: İvan İvanoviç son dərəcə gözəl və xoş danışiq istedadına malikdir. İlahi, o nə qədər gözəl danışır! Onun danışığının bağışladığı təsiri yalnız bir şeyle müqayisə etmək olar: siz başınızı təmizlərkən, yaxud barmağınızla ahəstəcə dabanınızı qasıyarkən duyduğunuz təsir necədirsə, onun danışığı da sizə eləcə xoş təsir bağışlayardı. Başımı aşağı salıb dinləyirsən, dinlədikcə də ləzzət verir. O, çox gözəl və xoş danışır! Onun danışığı suda çimib çıxdıqdan sonra adama gələn yuxu qədər xoş və şirindir. İvan Nikiforoviç isə, əksinə, çox az danışan və dinməz adamdır, lakin bir sözəndən yapışdımı, qabağında durmaq çətin məsələdir: ən iti ülgücdən də yaxşı qırıx tökəcəkdir. İvan İvanoviç arıq və uzun boyludur; İvan Nikiforoviç bir az ondan qısadır, lakin çox yoğunur, yediyini enə veribdir. İvan İvanoviçin başı – saplağı aşağı çevrilmiş turpa, İvan Nikiforoviçin başı isə saplağı yuxarı çevrilmiş turpa bənzəyir. İvan İvanoviç yalnız nahardan sonra, əynində birçə köynək, çardağın altında uzanır: axşam tərəfi isə arxalığını çiyninə salıb, bir yere: ya un satdığı şəhər mağazasına, yaxud çölə

bildirçin tutmağa gedir. İvan Nikiforoviç bütün günü səhərdən axşama qədər evin artırmasında uzanıb qalır; həddindən çox isti olmayan günlərdə isə o, adətən, kürəyini günəşə çevirib uzanır və heç bir yerə getmək istəmir. Hərdən, səhər-səhər ağına gələndə, çıxıb həyəti gəzir, təsərrüfata göz yetirir və yenə də istirahətə çəkilir. Əvvəllər, elə vaxtlar olurdu ki, İvan İvanoviçin yanına gedirdi. İvan İvanoviç çox incə adamdır və mərifətli söhbət əsnasında heç bir zaman ədəbsiz bir söz danışmaz və özü də belə bir söz eşitsə, o saat inciylər. İvan Nikiforoviç isə heç bir zaman özünü saxlaya bilmir; belə hallarda İvan İvanoviç adətən oturduğu yerdən qalxır və deyir: “kifayətdir, kifayətdir, İvan Nikiforoviç; Allaha qarşı belə günah sözlər danışmaq darsa, gedib özünü günə versən yaxşıdır”. İvan İvanoviç yediyi bərşə milçək düşsə, çox hirsələnir: o saat özündən çıxır, nımçəni fırlıdadır, ev sahibinə də beş-altı kəlmə deyir. İvan Nikiforoviç çimməyi çox sevır və boğazına qədər suya girib oturduqda əmr edir ki, suyun içinə stol və samovar qoysunlar; o, belə sərin yerdə çay içməyi çox sevır. İvan İvanoviç saqqalını həftədə iki dəfə qırır; İvan Nikiforoviç isə bir dəfə İvan İvanoviç hər şeyə böyük bir maraq göstərir. Allah eləməsin ki, ona bir şey nağıl etməyə başlayasan və mətləbi yarımçıq qoyasan! O, bir şeydən narazıdırsa, dərhal bunu hiss etdirir. İvan Nikiforoviçin isə razı və ya acıqlı olduğunu üzündən bilmək çox çətindir, əgər bir şeydən razı qalıb sevinse də, bunu üzə vurmaz. İvan İvanoviç bir qədər qorxaqdır. İvan Nikiforoviç isə əksinə; onun şalvarının qırçınları o qədər genişdir ki, onları üfləyib şişirtsən, həyətdəki bütün anbarları və tikililəri onun içində yerləşdirmək olar. İvan İvanoviçin qonur rəngli, iri və ifadəli gözləri var, ağzı isə bir qədər ijtisə* hərfinə bənzəyir; İvan Nikiforoviçin qalın qaşları ilə şişkin yanaqları arasında tamamilə itən gözləri xırda və sarımtraqdır, burnu da yetmiş gavalıya bənzəyir. İvan İvanoviç əgər sizi burunotuya qonaq edirsə, həmişə əvvəlcə dili ilə qutunun qapağını yalayıb təmizləyir, sonra barmağı ilə qapağı taqqıldadır, onunla tanışsınızsa qutunu qabağa tutub deyir: “Cənab, lütfən qonaq olmağınızı xahiş etmək cəsarətində buluna bilərəmmi?” Əgər siz onunla tanış deyilsinizsə, o halda belə deyir: “Cənab, rütbəni, adınızı və atanızın adını bilmək

* Müəllif burada keçmiş slavyan olifbasının axırıncı hərfini (V) nəzərdə tutur.

şərəfinə nail olmasam da, lütfən qonaq olmağınızı xahiş etmək cəsarətində buluna bilərəmmi?" İvan Nikiforoviç isə öz burunotu qutusunu birbaşa sizin əlinizə verir və yalnız bunu əlavə edir: "Buyurun, qonaq olun". İstər İvan İvanoviç, istərsə də İvan Nikiforoviç, hər ikisinin birədən zəhləsi gedir; elə buna görə həm İvan İvanoviç, həm də İvan Nikiforoviç, xırdavatçı bir cuhuda təsadüf etdilərmi, yəhudi dininə etiqad etdiyi üçün, onu əvvəlcə yaxşıca danlayardılar, sonra isə birələri qırmaq üçün müxtəlif kiçik bankalarda ondan dərman almamış buraxmazdılar.

Amma, bezi cəhətlərdən o qədər də bir-birinə oxşamasalar, istər İvan İvanoviç, istərsə də İvan Nikiforoviç, hər ikisi gözəl insandır.

II FƏSİL

İVAN İVANOVIÇİN XATİRİNDƏN NƏ KEÇDİYİNİ,
İVAN İVANOVIÇLƏ İVAN NİKİFOROVIÇİN ARASINDA NƏ
BARƏDƏ SÖHBƏT GETDİYİNİ VƏ BU SÖHBƏTİN NECƏ
QURTARDIĞINI BU FƏSİLDƏN ÖYRƏNMƏK OLAR

Bir gün səhər, – bu əhvalat iyul ayında baş vermişdi, – İvan İvanoviç çardağın altında uzanmışdı. Hava isti, quru və bürkülü idi. İvan İvanoviç artıq şəhər kənarındakı biçinlərə baş çəkib, oradan xutorə dəymişdi, qabağına çıxan kəndlilərdən və kəndli qadınlardan haradan gəlib, haraya və nə üçün getdiklərini də soruşub öyrənmişdi; arxayınlaşandan sonra uzanıb, istirahət edirdi. Uzandığı yerdə o, uzun müddət heyət-bacanı gözdən keçirdi, anbarlara, zirzəmiyə, heyətdə gəzen toyuqlara baxdı və fikirləşdi: "İlahi, gör bir mən necə ev-çəşik sahibiyəm! Mənim nəyim yoxdur? Toyuq-cücəm, anbarlarım, tikintilərim, hər nə istəsən varımdır: təmiz çəkilib durulmuş arığım; bağda armudum, gavalım; bostanda xaşxaşım, kələmim, noxudum, hər şeyim vardır... Bəs mənim nəyim yoxdur? Bilmək istərdim, görüm axı mənim nəyim yoxdur?" İvan İvanoviç özüne belə dərin mənalı bir sual verib, fikrə getdi; lakin onun gözləri yenə də ətrafı gəzir, yeni-yeni şeylər axtarıb tapırdı; onun nəzərləri çəpərin üstündən keçib, İvan Nikiforoviçin heyətinə tərəf çevrildi və İvan İvanoviç, istər-istəməz, orada gördüyü maraqlı bir əyləncəyə tama-

şa etməyə başladı. Arıq bir arvad evdəki paltarları bir-bir çıxarır və havaya vermək üçün, ipin üstünə sərirdi. Tezliklə köbəsi yeyilmiş köhnə mundır öz qollarını havaya qaldırıb, zərərə köynəyi qucaqladı, onun ardınca ağ yun parçadan tikilmiş və üzərində dvoryanlara məxsus gerb nişanlı düymələri, sürtülüb yeyilmiş yaxalığı olan ləkəli dizlik boylanıb, özünü göstərdi; bir zamanlar İvan Nikiforoviçin ayaqlarına geydirilən bu dizliyi indi ancaq onun barmaqlarına geydirmək olardı. Onların ardınca "II" şəklində olan başqa bir dizlik də ipdən asıldı. Sonra, İvan Nikiforoviçin iyirmi il əvvəl, milisiyə girməyə hazırlaşdığı və bığlarını uzatmaq istədiyi zaman özü üçün tikdirmiş olduğu göy kazak beşmeti göründü. Nəhayət, sivri uclu qılınc onların yanından asıldı. Sonra, üzərində birşahılıq boyda mis düymələri olan, yaşıl ot rəngli, kaftana bənzər bir paltarın etəkləri yellənməyə başladı. Bu etəklərin arxasından kənarları bafta ilə işlənmiş, qabaq tərəfi çox açıq olan jilet göründü. Lakin İvan Nikiforoviçin mərhum qoca nənəsinin köhnə tumanı yellənib, jiletin üstünü örtüdü; tumanın elə cibləri var idi ki, hərəsinə bir qarpız qoymaq olardı. Bütün bunların hamısı bir-birinə qarışaraq, İvan İvanoviç üçün çox qərribə bir əyləncə təşkil edirdi; arabir günəşin şüaları paltarların qollarındakı göy, yaxud yaşıl rəngləri, qırmızı baftanı, yaxud zərli parçanın bir hissəsini işıqlandırır, ya da qılıncın üstündə əks edərək parıldayır və bu əyləncəni nə isə köçəri səfillərin tamaşa göstərmək üçün xutorlara gətirdikləri vertepə* bənzər qeyri-adi bir şeyə oxşadırdı. Xutorda camaat sıx bir halda toplaşır, başına qızıl tac qoymuş padşah İroda və yaxud keçini yanıncə gəzdiren Antona baxarkən, bu tamaşalar xüsusilə maraqlı olur, vertepin daxilində skripka züylədməyə başlayır; qaraçı, dəf əvəzinə əlləri ilə öz dodaqlarını tərpətib səsləndirir; günəş isə bu zaman yavaş-yavaş batır, cənub axşamlarına məxsus təzə meh əhestə bir halda xutordakı kök qızların açıq tərəvətlı çiyinlərinə və sinələrinə toxunub, onları üsüdüür. Qoca arvad tezliklə anbardan bayıra çıxdı, o, qayıqları qırılmış, tapança qoburlarının meşini sürtülüb yeyilmiş, rəngi bir zamanlar qırmızı olan, zərli sapla tikilmiş mis halqalı köhnə bir yəhəri ləhləyə-ləhləyə qucağında gətirirdi. "Sən bir bu axmaq arvada bax! – deyər İvan İvanoviç fikirləşdi. – O, indicə lap İvan Nikiforoviçin özünü də havaya vermək üçün dartıb gətirəcəkdir!" Elə doğrudan da belə idi: İvan İvanoviç öz

* Vertep – köçəri xalq teatrı

ehtimalında bir o qədər də yanılmamışdı. Beş dəqiqədən sonra İvan Nikiforoviçin pambıq parçadan tikilmiş şalvarı qalxıb ipdən asıldı və, demək olar ki, həyətin yarısını tutdu.

Sonra qoca arvad bir şapka və bir tufəng də çıxarıb gətirdi. “Bu nə deməkdir! – deyə İvan İvanoviç düşündü. – Mən İvan Nikiforoviç – də heç bir zaman tufəng görməmişəm. Bu tufəng onun nəyinə lazımdır? Atmağına – atmır, amma saxlayır! Bu onun nəyinə görəkdir? Ancaq yaxşıca tufəngdir! Mən çoxdan özümə bir beləsini tapmaq istəyirdim; mən tufənglə əylənməyi çox sevirəm”. – Ay arvad, ay arvad! – deyə İvan İvanoviç çığırdı və barmaqı ilə işarə edib çağırırdı.

Qoca arvad çəpərə yanaşdı.

– O, əlindəki nədir?

– Görürsünüz ki, tufəngdir.

– Nə tufəngidir?

– Kim bilir nə tufəngidir? Əgər mənimki olsa idi, bəlkə də onun nədən qayrıldığını bilərdim. Ancaq bu, ağanın tufəngidir.

İvan İvanoviç ayağa qalxdı və tufəngin hər yerinə baxıb nəzərdən keçirməyə başladı, onu gətirib qılncın yanından asdığı üçün arvadı töhmətləndirməyi də unutdu.

– Görünür, demirdən qayrılıbdır, – deyə qoca arvad davam etdi.

“Hm, demirdən. Nə üçün demirdən qayrılıb?” – deyə İvan İvanoviç öz-özünə danışdı. – Bu tufəng ağada çoxdandır mı?

– Bəlkə də çoxdandır.

– Yaxşıca şeydir! – deyə İvan İvanoviç davam etdi. – Mən ondan xahiş edərdim ki, bunu mənə bağışlasın. Bu, onun nəyinə görəkdir! Yaxud bir şey ilə dəyişərəm. Yaxşı, ağa evdədir?

– Evdədir.

– Nə qayırır, yatıbdır?

– Yatıbdır.

– Yaxşı; gəlirəm onun yanına.

İvan İvanoviç geyindi, itlərdən qorunmaq üçün budaqdan qayrılmış əsasını əlinə götürüb getdi, çünki Mirqorodun küçələrində adamdan çox itə rast gəlmək olardı.

İvan Nikiforoviçin həyəti hərçənd ki, İvan İvanoviçin həyətinin yanında idi və çəpərdən keçib, bu həyətdən o birisinə adlamaq olardı, lakin İvan İvanoviç küçə ilə getdi. Küçədən keçib, döngəyə burulmaq lazım idi, bu döngə isə o qədər dar idi ki, əgər burada iki təkət-

li araba qarşılasa idi, bir-birinin yanından keçib gedə bilməzdi və onların dal təkərlərindən yapışib, hər birini əks tərəfdəki küçəyə çəkib çıxarmayınca, eyni vəziyyətdə yerlərində mıxlanıb qalmalı idi. Piyada gedən adamın paltarına isə döngənin hər iki tərəfində, çəpərin dibində bitmiş ayıpcəncəsi otları ilişib, onu çiçək kimi bəzeyirdi. Döngənin bir tərəfi İvan İvanoviçin tövləsi, o biri tərəfi İvan Nikiforoviçin anbar darvazası və göyərçin hinindən ibarət idi. İvan İvanoviç darvazaya yaxınlaşıb, siyirməni taqqıldatdı: içəridən itlərin hürüşməsi eşidildi; lakin gələn adamın tanış simasını görüb, bu rəngberəng itlər tez quyruqlarını bulayaraq, geri qayıtdılar. İvan İvanoviç həyətdən keçdi. Həyətdə İvan Nikiforoviçin öz əlilə yedirib bəslədiyi hind göyərçinləri gəzişirdi, bəzi yerlərə qarpız və qovun qabıqları tökülmüş, bəzi yerlər isə yaşıl otla örtülmüşdü; sıniq araba təkəri bir yana diyirlənmiş, çəlləyin demir qurşağı bir tərəfə düşmüş, əyində cirkli köynək olan uşaq isə bir yanda oturub qalmışdır; müxtəsər, bu həyətdə rəssamların sevdiyi bir mənzərə var idi! İpə sərilmiş paltarların kölgəsi, demək olar ki, bütün həyəti örtmüşdü və oraya bir sərinlik yayırdı. Qoca arvad, İvan İvanoviç qarşılayıb baş əydi, sonra əsnəyib dayandığı yerdə quruyub qaldı. Evin qarşısında, iki palıd sütunu üzərində dayanmış üstü örtülü qəşəng bir çardağ var idi, lakin ilin bu fəslində Malorossiyanın zara-fət etməyi sevməyən və piyada gəzənləri təpədən-dırnağa qədər qan-tərə batıran günəşdən qorunmaq üçün bu çardağ o qədər də etibarlı bir sığınacaq deyildi. İvan İvanoviçin xatirindən keçən şeyi ələ gətirməyi nə qədər dərinə arzu etdiyini bundan görmək olardı ki, o, həmişə ancaq axşamlar gəzməyə çıxdığı halda, indi öz adətini pozub, günün belə isti bir vaxtında evdən bayıra çıxmışdı.

İvan İvanoviç daxil olduğu otaq tamamilə qaranlıq idi, çünki pəncərələrin taxta qapıları bağlı idi və bu qapıların üzərindəki deşikdən içəri keçən günəş şüaları qövs-qüzeh rəngi alır, qabaq tərəfdəki divarın üstünə düşərək, bayırdakı üstü qamışla örtülü evlərin, ağac-ların və həyətdə sərilmiş paltarların kölgələrini baş-ayaq bir şəkildə divarda əks etdirir və ala-bəzək bir mənzərə yaradırdı. Bundan isə bütün otağa, nə isə, qərribə və xəfif bir işıq yayılırdı.

– Ya Allah! – deyə İvan İvanoviç salam verdi.

– Aha, salameleyküm, İvan İvanoviç! – deyə otağın küncündən bir səs cavab verdi. İvan İvanoviç, ancaq bu zaman, döşəmənin üzərinə salınan xalçanın üstündə uzanmış İvan Nikiforoviçi gördü.

– Məni bağışlayın, qabağınızda çıpağam. – İvan Nikiforoviç tamam lüt uzanmışdı, hətta əynində köynəyi də yox idi.

– Eybi yoxdur. Bu gün yatıb istirahət etmisinizmi, İvan Nikiforoviç?

– Etmişəm. Siz necə, İvan İvanoviç, yatmışdınızmi?

– Yatmışam.

– Deməli, indi durmusunuz?

– İndi durmuşam? İsa köməyin olsun, İvan Nikiforoviç! İndiyə kimi necə yatmaq olar! Mən bu saat xutordan gəlirəm. Yol uzunlu gözəl-cə taxıl var! Adamın ürəyi açılır! Ot da qalxıbdır, yumşaq və dənlidir.

İvan Nikiforoviç:

– Qorpina! – deyə səsləndi. – İvan İvanoviçə araq gətir, yanına da smetan və piroq qoy.

– Bu gün yaxşı hava var.

– Tərifləməyin, İvan İvanoviç. Allah vursun belə havanı! İstinin əlindən qaçmağa bir yer də yoxdur.

– Bəli, lənət oxumağa vaxt tapıldı. Eh, İvan Nikiforoviç! Vaxt gələr ki, mənim bu sözlərimi xatırlayarsınız, ancaq o zaman daha gec olacaqdır: dediyiniz bu günah sözlərin cəzasını o dünyada çəkəcəksiniz.

– İvan İvanoviç, mən sizə nə dedim ki, könlünüzdə deydi? Mən nə sizin atanızı, nə də ananızı söydüm. Bilmirəm mənim hansı sözüm sizin könlünüzdə deydi.

– Bəsdir, İvan Nikiforoviç, daha bəsdir!

– Vallah, İvan İvanoviç, mən sizin könlünüzdə dəyməmişəm!

– Təəccüblü işdir, bu bildirçinlər indiyə qədər hələ oxumur.

– Siz necə istəyirsiniz, eləcə də düşünün, lakin mən heç bir şeylə sizin könlünüzdə dəyməmişəm.

“Bilmirəm, bunlar nə üçün oxumur, – deyə İvan İvanoviç öz-özünə danışır və guya heç İvan Nikiforoviçə qulaq asmırdı”.

– Bəlkə də hələ vaxt çatmamışdır, lakin deyəsən, elə lap vaxtıdır.

– Siz deyirsiniz ki, taxıl yaxşıdır.

– Lap əntiqə taxıl var, adamın ürəyi açılır! – Bu danışqdan sonra bir müddət sükut oldu. Nəhayət, İvan İvanoviç sözə başlayıb dedi:

– Bu nədir belə, İvan Nikiforoviç, deyəsən paltarları havaya sərdirmisən?

– Gül kimi, lap təzəcə paltardır, bu lənətə gəlmiş qoca arvad hamısını çürüdübdür. İndi havaya verirəm, nazik, əla mahuddur, tərsinə çevir – yenə də geymək olar.

– İvan Nikiforoviç, o sərilən şeylərdən biri mənim xoşuma gəlir!

– Hansı?

– Zəhmət olmasa, bir deyin görüm, paltarlarla bərabər asıb havaya verdiyiniz o tüfəng sizin nəyinizə lazımdır? – bunu deyib, İvan İvanoviç burunotuqabını irəli tutdu. – Cəsarət edib, buyurmanızı xahiş edə bilərəmmi?

– Eybi yoxdur, buyurun! Mən öz burunotumun dadına baxaram!

– bunu deyib, İvan Nikiforoviç əlini yan-yörəsinə sürtdü və öz burunotuqabını tapdı. – Bu arvadın axmaqlığına bax, deməli tüfəngi də aparıb, oraya asıbdır! Bu Soroçindəki cuhud yaxşı burunotu düzəldir. Bilmirəm o bu burunotuya nə qatır ki, belə ətirli olur! Ətrindən bir az kanupere* oxşayır. Budur, götür, bir az ağzında çeynə. Elə deyilmi, kanupere oxşamırmı? Buyurun, götürün!

– İvan Nikiforoviç, mən yenə tüfəngin üstə qayıdıram, bir deyin görüm, siz o tüfəngi nə edəcəksiniz? Axı o sizə heç lazım deyil.

– Necə yəni lazım deyil? Vaxt gələr ki, atarıq.

– Allah sizin dadınıza çatsın, İvan Nikiforoviç, axı siz ondan nə vaxt atacaqsınız? Atsanız, ancaq qiyamət günü atarsınız. Mənim bildiyimə görə və başqaları da bilirlər ki, siz hələ ömrünüzdə bir ördək də vurmamısınız, həm də Allah-taala sizin vücudunuzu elə yaratmayıbdır ki, tüfəng atasınız. Sizin əzəmətli və ciddi bir görkəminiz vardır. Siz bataqlıqda necə gəzə bilərsiniz, bir halda ki, sizin hər söhbətdə adı çəkilməsi mümkün olmayan paltarınızı hələ indi də havaya verib qurudurlar; bəs onda necə olar? Yox, sizə sakitlik və istirahət lazımdır. (Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, İvan İvanoviç bir adamı inandırmaq lazım gələndə çox gözəl və bədii danışdı. O, nə qədər gözəl danışdı! İlahi, nə qədər şirin danışdı!) Bəli, siz nəcib işlərlə məşğul olmalısınız. Siz mənim sözlərimə qulaq asın, o tüfəngi mənə verin!

– Bu necə ola bilər! O bahalı tüfəngdir. Belə tüfənglər indi heç bir yerdə ələ düşməz. Mən bu tüfəngi hələ o zaman, milisliyə girməyə hazırlaşanda bir türkdən almışam. Belə bir şeyi indi deyirsən birdən-birə götürürəm, bağışlayım getsin! Elə də iş olar? Bu lazımlı şeydir!

– Axı o nəyə lazımdır?

* Kanuper - edviyyat yerinə işlədilən kəskin qoxulu ot

– Necə nəyə? Birdən quldurlar evə hücum etdi... Əcəb lazım deyilmiş. İndi, Allaha şükür, sakitəm, özüm də heç kimdən qorxmuram. Nəyə görə? Ona görə ki, bilirəm, otaqda tüfəngim var.

– Yaxşı tüfəngdir! Ancaq İvan Nikiforoviç, onun çaxmağı xarəbdir.

– Nə olsun ki, xarəbdir! Qayırtdırmaq olar. Ancaq onu kəndir yağı ilə yağlamaq lazımdır ki, paslanmasın.

– İvan Nikiforoviç, mənə bir dost kimi yanaşdığınızı sizin bu sözlərinizdən heç görə bilmirəm. Siz dostluq naminə mənim üçün heç bir şey etmək istəmirsiniz.

– Siz nə üçün belə deyirsiniz, İvan İvanoviç, məgər mən sizə heç bir dostluq münasibəti göstərmirəm? Sizin vicdanınız bunu necə qəbul edir! Sizin öküzləriniz həmişə mənim otlağımda otlayır, mən heç bir dəfə də olsun onları tutub işlətməmişəm. Poltavaya gedəndə həmişə məndən araba istəyirsiniz, heç bir dəfə rədd etməmişəm? Sizin uşaqlar həmişə çəpərdən bizim həyətə keçib, mənim itlərimlə oynayırılar – amma mən heç bir söz demirəm: nə işim var, qoy oynasınlar, heç bir şeyə toxunmurlarsa, qoy oynasınlar!

– Yaxşı, indi ki, bağışlamaq istəmirsiniz, onda gələn dəyişək.

– Siz onun əvəzində mənə nə verərsiniz ki? – Bunu deyib, İvan Nikiforoviç dirsəkləndi və İvan İvanoviçə baxdı.

– Əvəzində mən sizə həmin damda yedirib saxladığım boz donuzu verərəm. Yaxşıca donuzdur! Saxla, gör, əgər gələn il sənə üçün bala verməyə, nə deyirsən de.

– Mən bilmirəm, İvan İvanoviç, siz nə üçün belə danışırırsınız. Sizin donuz mənim nəyimə lazımdır? O ancaq şeytana ehsan vermək üçün yarar.

– Yenə dedi ha! Şeytanın adını çəkməyəsiniz olmaz! Günahdır belə sözləri danışmaq, İvan Nikiforoviç, vallah günahdır!

– Axı bir fikirleşin, İvan İvanoviç, siz tüfəngin əvəzinə görün bir nə verirsiniz: donuz.

– Yeni o tüfəngin özü nə böyük şeydir, İvan Nikiforoviç?

– Necə bəyəm, bir özünüz yaxşıca fikirleşin. Bu hər nədir – tüfəngdir, yoxsa, donuz nə olan şeydir. Əgər bunu siz yox, bir başqası desəydi xətrimə dəyərdi.

– Axı siz bu donuzda nə pislik görmüsünüz ki?

– A kişi, siz məni kimin yerinə qoymusunuz? Yeni, sizin fikriniz budur ki, mən donuzu...

– Əyləşin, əyləşin! Daha dəyişməyirəm... Qoy sizin tüfənginiz özünü qalsın, anbarın bir küncündə qalıb, paslansın və çürüsün, bu barədə daha danışmaq istəmirəm.

Bundan sonra bir müddət sakitlik oldu.

– Deyirlər üç padşah bizim padşaha müharibə elan edibdir, – deyər İvan İvanoviç sözə başladı.

– Bəli, mənə də Pyotr Fyodoroviç dedi; bu nə müharibədir? Nədən ötrüdür?

– Yəqin, demək olmaz ki, İvan Nikiforoviç, nədən ötrüdür. Mənim mülahizəmə görə o padşahlar istəyirlər ki, biz hamımız türk dinini qəbul edək.

İvan Nikiforoviç başını qaldıraraq:

– Axmaqlığa bax ha, gör bir nə xəyala düşüblər! – dedi.

– Elə buna görə də bizim padşahımız onlara müharibə elan edibdir. Deyir ki, xeyr, siz özünüz xristian dinini qəbul edin!

– Aqlınız nə kəsir? İvan İvanoviç, bizimkilər, yəqin ki, onları əzişdirəcəklər!

– Əzişdirəcəklər. Yaxşı, İvan Nikiforoviç, demək tüfəngi dəyişmək istəmirsiniz, hə?

– Mən sizə təəccüb edirəm, İvan İvanoviç, siz axı alim və tanınmış bir adamsınız, lakin uşaq kimi danışırırsınız. Mən gerek nə qədər axmaq olam ki...

– Əyləşin, əyləşin. Allah sizin dadınıza çatsın! Qoy o tüfəng öz yerində qalsın; daha bu barədə danışmayacağam!..

Söhbətin bu yerində qəlyanaltı gətirdilər.

İvan İvanoviç bir qədəh içib, smetandan, piroqdan yedi.

– İvan Nikiforoviç, bir qulaq asın. Mən sizə donuzdan əlavə iki kışə də yulaf verərəm, siz axı yulaf əkməmişsiniz. Bu il, hamısı bir-dir, sizə yulaf almaq lazım gələcəkdir.

– Vallah, İvan İvanoviç, sizinlə danışmaq üçün gerek bir batman bal yeyəsən (Bu hələ yaxşıdır, İvan Nikiforoviç bundan bətor ibarələr işlədir). Bu harada görünübür ki, tüfəngi iki kışə yulafa dəyişsən? Gözləyin ki, öz arxalığınızı da tüfəngə dəyişməyəsən.

– İvan Nikiforoviç, axı siz unudursunuz ki, mən bundan əlavə bir donuz da verirəm.

– Necə! Tüfəngin əvəzinə iki kışə yulaf və bir donuz?

– Nə olar ki, məgər azdır?

– Tüfəngin əvəzinə?

– Əlbəttə, tufəngin əvəzinə.
– Tufəngin əvəzinə iki kisə?
– İki kisə deyəndə, yəni boş yox, yulaf ilə dolu; bəs donuzu necə, unutdunuz?

– Canım, bu donuz qoy qalsın özünü, öpüşərsiniz, yox, əgər istəmirsiniz, cəhənnəmə ki!

– Bəli, sizin ki, ağzınız açıldı, qurtardı! Görərsiniz: belə günah sözlər üçün o dünyada sizin dilinizi odlu iynələrlə dəşəcəklər. Sizinlə danışandan sonra adam gerek əl-üzünü yuyub, özünü tüstüyə versin.

– İcazə verin, İvan İvanoviç: tufəng ki, var nəcib bir şeydir, ən maraqlı bir əyləncədir, həm də otaq üçün yaxşıca bir bəzəkdir...

İvan İvanoviç acıqlı bir halda:

– İvan Nikiforoviç, kor tutduğumu buraxmadığı kimi, siz də öz tufənginizi buraxmırsınız, – dedi, çünki o, artıq doğrudan da hirsənməyə başlayırdı.

– Siz isə, İvan İvanoviç, əsl erkək qazsınız.

Əgər İvan Nikiforoviç bu sözü deməsə idi, onlar öz aralarında mübahisə edərdi və, həmişə olduğu kimi, yenə də bir dost olaraq ayrılardılar; lakin indi iş ayrı cür idi. İvan İvanoviç bu sözəndən sonra tamamilə özündən çıxdı.

– O nə söz idi siz dediniz, İvan Nikiforoviç? – deyə o, səsinə ucaldaraq soruşdu.

– Mən dedim ki, siz erkək qaza oxşayırsınız, İvan İvanoviç!

– Siz, cənab, nəzakəti və adamın rütbəsinə, familiyasına hörmət göstərməyi unudaraq belə ədəbsiz bir sözle mənim şərəfime toxunmağa necə cəsarət edirsiniz?

– Bunun nəyi ədəbsizdir? Axı doğrudan da, İvan İvanoviç, siz nə üçün əlinizi ölçürsünüz?

– Mən təkrar edirəm, siz necə cəsarət edib, bütün nəzakət qaydalarını pozaraq, məni erkək qaz adlandırırırsınız?

– Başınıza tüpürüm, İvan İvanoviç! Nəyə belə qaqqıldayırsınız.

İvan İvanoviç daha özünü ələ ala bilmirdi: onun dodaqları titrəyirdi; ağzının həmişəki vəziyyəti dəyişmişdi, indi onun ağzı ijtisə hərfinə deyil, “O” hərfinə oxşayırdı; gözlerini ələ qırırdı ki, adam qorxurdu. İvan İvanoviç çox nadir hallarda belə edirdi. Bunun üçün onu çox hirsəndirmək lazım idi. İvan İvanoviç dedi:

– Mən də sizə bildirirəm ki, heç sizi tanımaq belə istəmirəm.

– Çox böyük bədbəxtlik oldu! Mən, vallah, heç bunun altından çıxma bilməyəcəyəm! – deyə İvan Nikiforoviç cavab verdi. Amma o bunu, vallah, ürəkdən demirdi, yalan deyirdi, bu hadisədən o çox müəssir olmuşdu.

– Mən bir də sizin evinizə ayaq basmayacağam.

İvan Nikiforoviç peşmançılıqdan nə edəcəyini heç özü də bilmirdi və, öz adətinin əksinə olaraq, ayağa qalxıb:

– Ehe! – dedi, – ay arvad, ay uşaq! – Bunu deyən kimi həmin arıq arvad və əynindəki uzun və gen sürtük ayaqlarına dolaşmış balaca boylu bir uşaq qapının dalında göründü. – Bu İvan İvanoviçin əlinə yapışın, sol qapıdan bayıra!

– Necə! Dvoryan? – deyə İvan İvanoviç iftixar və nifrət hissilə çıxdı. – Hünəriniz var, cəsarət edib yaxınlaşın! Mən sizi bu axmaq ağaqla bərabər elə məhv edərdim ki, heç tükünüz də tapılmaz! (Ruhi sarsıntı keçirəndə İvan İvanoviç çox kəsərli danışdı.) Bütün bu dəstənin vəziyyəti qüvvətli bir mənərə təşkil edirdi: İvan Nikiforoviç əynində heç bir şey olmadığı halda öz bədəninə bütün anadangelmə gözəlliyi ilə otağın ortasında dayanmışdı! Arvadın qorxudan ağzı açılma qalmış və üzündə olduqca mənasız bir ifadə yaranmışdı! İvan İvanoviç isə, şəkillərdə təsvir edilən Roma natiqləri kimi əllərini yuxarı qaldırmışdı. Bu qeyri-adi bir dəqiqə idi! Gözəl bir tamaşa idi! Lakin bu tamaşanı seyr edən yeganə tamaşaçı əynində iri sürtük olan həmin uşaq idi ki, o da çox sakitcə dayanıb barmağı ilə burnunu qurdalayırırdı.

İvan İvanoviç, nəhayət şapkasını götürdü.

– Çox yaxşı edirsiniz, İvan Nikiforoviç! Çox gözəl! Mən bunu sizə göstərəm!

– Gedin, İvan İvanoviç, gedin! Bir də mənim gözüme görünməyin: yoxsa, İvan İvanoviç, əlimə düşdünüzümü, ağız-burnunuzu əzərəm!

– Budur ha əzərsiniz, İvan Nikiforoviç! – deyə İvan İvanoviç cavab verdi və barmaqlarını xüsusi bir şəkildə büküb, İvan Nikiforoviçə şiş göstərərək, qapını ələ çırpdı ki, cırıltı ilə örtülən qapı yenidən açıldı. İvan Nikiforoviç qapıda göründü. O, nə isə bir şey fikirləşib, demək istəyirdi, lakin İvan İvanoviç daha geri baxmadı və sürətlə həyətdən keçib getdi.

İVAN İVANOVİÇ İVAN NİKİFOROVİÇLƏ
DALAŞDIQDAN SONRA NƏ OLDU?

Beləliklə, Mirqorodun şöhrəti və bezəyi olan bu iki hörmətli kişi bir-birilə dalaşdı! Özü də nəyin üstündə? Heç nəyin, erkək qazın üstündə. Keçmişdə onlar canbir, qəlbbir dost kimi məşhur olduqları halda, indi bir-birini görmək istəmirdilər, aralarındakı bütün əlaqələri kəsmişdilər! Bir zamanlar İvan İvanoviç və İvan Nikiforoviç hər gün bir-birinin yanına adam göndərüb, bir-birinin əhvalından xəbər tutardılar, çox tez-tez balkona çıxıb, bir-birilə o qədər gözəl və xoş söhbət edərdilər ki, qulaq asdıqca adamın ürəyi açılırdı. Bazar günləri İvan İvanoviç xəzli arxalığını, İvan Nikiforoviç isə qədəkdən tikilmiş darçını rəngli kazak arxalığını geyinər və demək olar ki, bir-birilə lap əl-ələ tutaraq kilsəyə gedərdilər. İvan İvanoviçin çox iti gözləri var idi. Əgər o, birinci olaraq küçənin ortasında bir gölməçə və ya çirkab görseydi, – Mirqorodda bəzən belə şeylər təsadüf olunur, – həmişə İvan Nikiforoviçə deyərdi: “Gözləyin, ayağınızı bu-
raya basmayın, çünki bu yer yaxşı deyil”. İvan Nikiforoviç də həmişə ona qarşı belə incə dostluq işarələri ilə müraciət edərdi və nə qədər uzaqda dayanır dayansın, burunotuqabını əlilə İvan İvanoviçə uzadar və deyərdi: “Buyurun!” Hələ onların hər ikisinin nə qədər gözəl təsərrüfatları var!.. İndi isə bu iki dost... bunu eşidəndə ələ bil ki, məni ıldırım vurdu! Mən uzun müddət buna heç inanmaq istəmədim: ilahi, sən özün adilsən! İvan İvanoviç İvan Nikiforoviçlə dalaşmışdır! Özləri də bu qədər hörmətli adamlardır! İndi bu dünyada daha nəyə etibar etmək olar?

İvan İvanoviç öz evinə gələndən sonra xeyli müddət həyəcan keçirdi. Əvvəllər o, evə gələndə, hər şeydən qabaq balaca madyanın ot yeyib-yemədiyinə baxmaq üçün tövləyə gedərdi (İvan İvanoviçin alnı qaşqalı, səmənd bir madyanı var. Çox qəşəng atdır); sonra öz əli-
lə hinduşkalara və çoxqalara yem verər, yalnız bundan sonra evə gedib ya taxta qab-qacaq qayırmaqla məşğul olar (o, çox məharətlə taxtadan müxtəlif şeylər qayırmağı bacarır və bu işi tornaçıdan pis bilmir), ya Lyubi, Qari və Popovun* mətbəəsində çap olunmuş bir

kitabı götürüb oxuyar (bu kitabın adı İvan İvanoviçin yadında deyildir, çünki uşaqları oynatmaq üçün evdəki qız bu kitabın baş səhifəsini çoxdan cırmışdır), ya da ki, çardağın altına çəkilib istirahət edərdi. İndi isə o, evə gələrkən özünün həmişəki işlərindən heç biri ilə məşğul olmadı. Bunun əvəzində qarşısına çıxan Qapkanı söyüb danlamağa başladı ki, nə üçün işsiz gözüb veyllənir, əslində isə Qapka bu zaman mətbəxə yarma daşıyırdı; əlindəki ağacı, hər gün adət etmiş olduğu yemi almaq üçün səkinin yanına gələn xoruza tərəf fırlıdardı, üst-başı çirkli, əyninə köhnə və cırıq köynək geymiş uşaq onun yanına yüyürüb: “Əmi, əmi, mənə bir pryanik ver!” – deyər çıxırdıqda, İvan İvanoviç ayaqlarını yerə döyüb, uşağı ələ hədələdi ki, uşaq qorxusundan, Allah bilir, haraya isə qaçıb yox oldu.

Ancaq o yenə də birtəhər özünü ələ alıb həmişəki işləri ilə məşğul olmağa başladı. O, çox gec nahar etdi və demək olar ki, lap axşam-tərəfi dincəlmək üçün çardağın altında uzandı. Qapkanın göyərçin otidən bışirmiş olduğu yaxşıca borş səhərki hadisəni tamamilə onun yadından çıxartdı. İvan İvanoviç yenə də məmnuniyyətlə öz təsərrüfatını seyr etməyə başladı. Nəhayət o, gözlərini qonşu həyətə dikib öz-özünə dedi:

– Bu gün heç İvan Nikiforoviçin yanında olmamışam. Gedim bir ona deyim. – Bunu deyib, İvan İvanoviç əsasını və şapkasını götürdü, küçəyə tərəf yollandı, lakin ələ darvazadan təzəcə çıxmışdı ki, birdən onunla dalaşdığı yadına düşdü, o saat tüpürüb geri qayıtdı. Demək olar ki, buna bənzər bir hərəkət İvan Nikiforoviçin də həyətinə baş verdi. İvan İvanoviç gördü ki, arvad ayağının birini çəpərin üstündən asırıb onun həyətinə keçmək istəyir, bu zaman birdən-birə İvan Nikiforoviçin səsi eşidildi:

– Geri qayıt! Geri qayıt! Lazım deyil! – Ancaq İvan İvanoviç bu hadisədən sonra çox darıxırdı. Çox ola bilərdi ki, bu hörmətli adamlar həmin günün sabahı yenə də barışaydılar. Lakin İvan Nikiforoviçin evində baş vermiş xüsusi bir hadisə bütün ümidləri məhv etdi və sönməyə hazır olan düşmənçilik alovu üzərinə yenidən qatran tökdü.

Həmin günün axşamı Aqafiya Fedoseyevna İvan Nikiforoviçin yanına gəldi. Aqafiya Fedoseyevna İvan Nikiforoviçin nə qohumu, nə baldızı nə də ki, dostu idi. Deməli, onun İvan Nikiforoviçin yanına gəlməsi üçün heç bir səbəb yox idi və onun gəlməsi İvan

* XIX əsrin əvvəllərində yaşamış Moskva nəşirliəri

Nikiforoviçin özünü də bir o qədər açmırdı. Buna baxmayaraq Aqafiya Fedoseyevna onun yanına gəlir, həftələrlə və bəzən daha çox onun evində qalırdı. Aqafiya Fedoseyevna gələndə bütün açarları İvan Nikiforoviçdən alır və evdə hökmranlıq edirdi. Bu, İvan Nikiforoviçin heç xoşuna gəlmirdi, lakin ona itaət edirdi və bəzən bir şeyə etiraz edərək, mübahisə etməyə çalışırdısa da, belə mübahisələrdə Aqafiya Fedoseyevna həmişə ona qalib gəlirdi.

Mən, doğrusu, bir məsələni başa düşmədiyimi boynuma alıram: axı nə üçün arvadlar bu qədər cəld bizim burnumuzdan yapışırlar, elə bil ki, əlləri ilə çaynıqın qulpundan tuturlar? Ya onların əlləri belə cəld yaranmışdır, ya da ki, bizim burunlarımız artıq heç bir şeyə yaramır. Hərçənd ki, İvan Nikiforoviçin burnu bir qədər yetişmiş gavalıya oxşayırdı, buna baxmayaraq, Aqafiya Fedoseyevna onun burundan yapışır və kiçik dalınca çəkib aparırdı. İvan Nikiforoviç onun yanında hətta, istər-istəməz öz adi yaşayış qaydalarını belə dəyişirdi: özünü çox günə vermir, əgər verirdisə də, çıpaq halda uzanmır və Aqafiya Fedoseyevna qəti tələb etməsə də, o yenə həmişə köynəyini və şalvarını geyirdi. Aqafiya Fedoseyevna özünü çəkib tərifat göstərməyi sevməzdi və İvan Nikiforoviçin titrəməsi tutanda, o öz əlilə onun bədənini başdan ayağa skipidar və sirkə ilə ovardı. Aqafiya Fedoseyevna başına çutqu qoyardı, burnunun üstündə üç ziyil var idi, əynində sarı gülləri olan qəhvəyi rəngli kapot geyərdi. Onun bütün əndamı çəlləyə bənzəyirdi və buna görə də onun belini tapmaq, adamın güzgüsüz öz burnunu görə bilməsi qədər çətin idi. Onun ayaqları gödək, balıq kimi yastı və yoğun idi. Aqafiya Fedoseyevna söz gəzdirər, qiybət qırdı, səhərlər bişmiş çuğundur yeyər, özü də lap yaxşıca söyüş söyləyirdi, – həm də bütün bu müxtəlif məşğələlərin hamısında onun üzünün ifadəsi bir dəqiqə belə dəyişməzdi ki, adətən ancaq qadınlar özlərini belə göstərə bilərlər.

Aqafiya Fedoseyevna gələn kimi hər şey tərsinə çevrildi:

– Sən İvan Nikiforoviç, onunla barışma və səni bağışlamasını da xahiş etmə: o səni məhv etmək istəyir, o belə adamdır! Sən hələ onu tanımırsan.

Bu lənətə gəlmiş arvad belə sözlərdən o qədər İvan Nikiforoviçə deyib, qulağını doldurdu ki, axırda İvan Nikiforoviç İvan İvanoviç haqqında heç bir şey eşitmək belə istəmədi.

Hər şey başqa şəkil aldı: əgər qonşu iti bu həyətdə keçib gəlirdisə əllərinə keçən hər şeylə onu döyürdülər; çəpərdən o taya aşan uşaqlar köynəkləri qaldırılmış və kürəklərində çubuq yerləri olduğu halda ağlaya-ağlaya geri qayıdırdılar. Hətta İvan İvanoviçin, nə isə, bir şey soruşmaq istədiyi o arvad da elə ədəbsizlik göstərdi ki, çox nəzakətli bir adam olan İvan İvanoviç yerə tūpūrdū və yalnız bunu dedi ki: “Sən bu murdar arvada bir bax! Öz ağasından da pisdirl!”

Nəhayət, bütün təhqirlərə bir yekun olaraq, mənfur qonşu gətirib, lap onun gözünün qabağında, çəpərin adətən keçilən yerində, qazlar üçün bir hin tikdi, elə bil ki, o, bununla, etdiyi təhqiri daha da dərinləşdirmək istəyirdi. İvan İvanoviçin nifrət etdiyi bu qaz hini lap şeytan sürəti ilə, birçə gündə tikilmişdi.

Bu hadisə İvan İvanoviçdə kin və intiqam arzusu doğurdu. Qaz hininin, hətta onun həyətinin bir hissəsini tutduğuna baxmayaraq, İvan İvanoviç öz kədərinə qətiyyətlə üzə vurmadı; lakin qəlbi elə döyünürdü ki, bu xarici sakitliyini mühafizə etmək onun üçün son dərəcədə çətin idi.

O bütün gündüzü belə keçirdi. Axşam oldu... Ah, əgər mən rəssam olsaydım, gecənin bütün gözəlliyini məharətlə təsvir edərdim! Mən, bütün Mirqorodun necə sükuta qərq olub yatdığını; saysız-hesabsız ulduzların tərponmədən, bu şəhərə necə baxdıqlarını, yaxında və uzaqlarda hüsrən itlərin gecənin bu sakitliyini necə pozduqlarını; eşqə düşmüş keşişin onların yanından keçərək, qorxmaz bir cəngavər kimi, necə çəpərdən aşdığını təsvir edərdim. Mən, təsvir edərdim ki, evlərin ağ divarları ayın ziyası altında neçə də ağarır, onları əhatə edən ağaclar və bu ağacların kölgələri daha da qaralır, güllər və sükuta dalmış otlar daha da ətirli olur və çəyirtkələr – gecənin yorulmaq bilməyən cəngavərləri hər tərəfdən səs-səsə verib, öz nəğmələrini necə yüksəkdən oxuyurlar. Mən təsvir edərdim ki, palçıq kərpicdən tikilmiş bu alçaq evlərdən birində yorğan-döşəkdə yalnız uzanıb yatmış qara qaşlı və titrək məməli bir qadın necə öz yuxusunda qusar bıqları və məhmizləri görür, ayın işığı isə onun yanaqlarında gültür. Mən təsvir edərdim ki, uçub evlərin bacalarına qonnan yarasanın qara kölgəsi ayın işığında ağaran yolun üzərindən titrək bir halda keçib gedir... Lakin bu gecə əlində mişar evindən bayıra çıxan İvan İvanoviç mən, inanmıram ki, təsvir edə bilə idim!

Onun üzündə nə qədər müxtəlif hisslərin ifadəsi var idi! O, yavaş-yavaş, gizlicə gəlib çəpərin altından qaz hininin yanına keçdi. İvan Nikiforoviçin itləri bu iki qonşunun arasında baş vermiş dava haqqında hələ heç bir şey bilmirdilər və buna görə də İvan İvanoviç köhnə bir dost kimi, bütün ağırlığı ilə dörd palıd sütunu üzərində dayanmış qaz hininin yanına buraxdılar; o, yaxındakı sütunun yanına sürünüb, mişarı qoydu və kəsməyə başladı. Mişarın səsi onu, hər dəqiqədən bir boylayıb, ətrafa baxmağa məcbur edirdi; lakin hər dəfə qonşusunun onu incitdiyi yadına düşdükdə yenidən ürəklənir və qüvvəsi özünə qayıdırdı. Birinci sütun kəsilmişdi. İvan İvanoviç o birini mişarlamaya başladı. Qorxudan onun gözləri parlayır və heç bir şey görmürdü. Birdən İvan İvanoviç qışqırdı və yerində donub qaldı: gözüne ölü görünmüşdü, lakin o bunun ölü deyil, boğazını ona tərəf uzatmış qaz olduğunu görüb, özünə gəldi. İvan İvanoviç hirsindən tüpürdü və işi davam etdirməyə başladı. İkinci sütun da kəsildi: qaz hini silkələndi. Üçüncü sütunu kəsməyə başlayanda İvan İvanoviçin üreyi elə qorxunc bir sürətdə döyünməyə başladı ki, o bir neçə dəfə işi dayandırmağa məcbur oldu; sütunun yarından çoxu kəsilmişdi ki, birdən bütün bina qüvvətlə silkələndi... və İvan İvanoviç elə yenicə sıçrayıb kənara çəkilmişdi ki, hin gurultu ilə uçdu. İvan İvanoviç dəhşətli bir qorxu içərisində mişarı götürüb evə qaçdı və çarpayıya yıxıldı; görmüş olduğu dəhşətli işin nəticəsini bilmək üçün indi durub pəncərədən baxmağa belə onun təqəti yox idi. Ona elə gəlirdi ki, İvan Nikiforoviçin həyatindəki adamların hamısı indi toplaşmışdır: qoca arvad, İvan Nikiforoviç, əyninə iri köynək geymiş uşaq, hamı əlinə paya götürüb Aqafiya Fedoseyevnanın başçılığı ilə onun evini dağıtmağa və talan etməyə gəlir.

Sabahısı, bütün günü İvan İvanoviç, sanki, qızdırma içərisində keçirdi. İvan İvanoviçə daima elə gəlirdi ki, bu mənfur qonşu intiqam almaq üçün heç olmasa, onun evini yandıracaqdır. Buna görə də o, Qap kaya əmr etmişdi ki, tez-tez evin yan-yörəsinə baxsın və bir yerə quru ot qoyulub-qoyulmadığına diqqət etsin. Nəhayət, o, İvan Nikiforoviç qabaqlamaq üçün ondan tez tərəpənməyi və Mirqorod dairə məhkəməsinə ondan ərizə verməyi qərara aldı. Bu ərizənin nədən ibarət olduğunu isə o biri fəsildən bilmək olar.

IV FƏSİL

MİRQOROD DAİRƏ MƏHKƏMƏSİNİN QƏBUL OTAĞINDA BAŞ VERƏN ƏHVALAT HAQQINDA

Mirqorod gözəl şəhərdir! Bu şəhərdə necə tikililər vardır. Üstü küleşlə, qamışla, hətta taxta ilə örtülmüş hər cür ev vardır; sağa da gedirsən küçədir, sola da gedirsən küçədir, hər yerdə gözəl çəpərlər vardır, çəpərin üstündən sarmaşiq sallanır, onun üstündən dibçəklər asılmış, dibçəklərin dalından isə günəbaxanların günəşə bənzər başları, qırmızı lalə, iri balqabaqlar görünür... Aynı calaldır! Çəpərin üstünə həmişə elə şeylər asılmışdır ki, onu daha da gözəlləşdirir: ya, görürsən, zorba bir kötük çəpərə dirənmişdir, ya oraya köynək, şalvar sərilmişdir. Mirqorodda nə oğurluq, nə də ki, dələduzluq var, buna görə də hər kəs ağına gələn şeyi götürüb çəpərin üstünə atır. Əgər siz şəhərin meydançasına yaxınlaşırsınız, bir müddət oranın mənzərəsinə tamaşa edəcəksiniz: meydançada bir gölməçə vardır, təəccüblü gölməçədir! Bu gölməçə demək olar ki, bütün meydançanı tutmuşdur. Gözəl gölməçədir! Onu əhatə etmiş və uzaqdan ot tayasına bənzər evlər, evciklər bu gölməçənin gözəlliyinə təəccüblə tamaşa edirlər.

Lakin mən, bu fikirdəyəm ki, bu şəhərdə dairə məhkəməsinin evindən yaxşı ev yoxdur. Bu ev palıddanmı yaxud ağcaqayındanmı tikilmişdir, onda işim yoxdur; lakin məsələ burasındadır ki, hörmətli cənablar, bu evin səkkiz pəncərəsi vardır! Bu səkkiz pəncərənin səkkizi də cərgə ilə meydançaya, yuxarıda haqqında danışdığım və şəhər rəisinin göl adlandırdığı həmin gölməçəyə baxır! Mirqorodda təkcə bu ev qranit rəngində rənglənmişdir: qalan evlərin hamısı sadəcə əhənglə ağardılmışdır. Bu evin taxtapuşu başdan-başa taxtadandır və hətta, ola bilsin ki, o da rənglənəcəkdi, lakin bu iş, tərs kimi, pəhriz vaxtına düşdüyü üçün dəftərxanadakılar, içinə soğan qatılıb hazırlanmış yağ yemişdilər, taxtapuş da rənglənməmiş qalmışdı. Evin qabaq səkisi meydançaya çıxır, bu səkinin üstünə, demək olar ki, həmişə yarma və ya başqa yeməli şeylər töküldüyündən, orada çox zaman toyuqlar gəzişir, ancaq səkinin üstünə bu yeməli şeyləri qesdən tökmürlər, bu, ancaq oraya gələn şikayətçilərin ehtiyatsızlığı üzündən belə olur. Ev iki yerə bölünmüşdür: bir tərəfi

divanxanadır, o biri tərəfi isə dustaqxana. Divanxana tərəfdə iki təmiz və ağardılmış otaq vardır: bu otaqlardan biri şikayətə gələnlər üçündür, o birində isə üzərinə mürekkəb ləkəsi düşmüş bir stol, stolun üstündə isə zertsalo* qoyulmuşdur. Stolun ətrafında palıddan qayrılmış dörd hündür söykənəcəkli stul, divarların yanında isə içində daire məhkəməsinə verilmiş böhtanların qalaqları saxlanılan dəmir sandıqlar var idi. O zaman bu sandıqlardan birinin üstünə çəkmə yağı ilə silinmiş uzunboğaz çəkmə qoyulmuşdu. Qəbul lap səherdən başlandı. Hakim, İvan Nikiforoviçdən bir az nazik olsa da, yenə də çox kök və xoşsifət bir adamdı; o, əynində yağdan ləkələnmiş bir xalat, damağında çubuq və qabağında bir fincan çay olduğu halda kargüzarla danışır. Hakimin dodaqları lap burnunun altında idi, buna görə də o, burnu ilə üreyi istədiyi qədər üst dodağını iyələyə bilərdi. Bu üst dodaq onun üçün burunotuqabını əvəz edirdi, çünki çəkdiyi burunotu demək olar ki, həmişə onun bu üst dodağında yayılıb qalırdı. Bəli, demək hakim kargüzarla danışır. Ayaqyalın bir qız isə üstündə fincan olan podnosu kənarda tutub dayanmışdı.

Stolun kənarında əyləşmiş katib işin nəticəsini oxuyurdu, lakin o qədər yeknəsək və meysus bir səslə oxuyurdu ki, müttəhimin özü qulaq assa idi, yuxusu gəlib yataardı. Əgər bu zaman araya maraqlı bir söhbət düşməsə idi hakim özü elə hamıdan əvvəl yataardı.

– Mən qəsdən bilmək istəyirdim ki, – deyər hakim danışır və fincandakı soyumuş çaydan içirdi. – Görüm necə olur ki, axı onlar belə yaxşı oxuyurlar. İki il bundan qabaq mənim bir kefin istəyən qara toyuğum var idi. De, nə oldu? Qəflətən səsi lap xarab oldu. Oxumağa başlayanda, Allah bilir, necə səslər çıxarırdı. Getdikcə səsi tutuldu, tutuldu, axırda lap çölə tullanmalı oldu. Sən demə, bu lap səfeh bir şeydən olarmış! Quşun boğazının altında noxuddan da balaca bir xiyarək əmələ gəlir. Onu iynə ilə deşirsən qurtarır gedir. Bunu mənə Zaxar Prokofyeviç öyrətmişdir, əgər istəyirsiniz, bunu sizə danışaram: gəldim onun yanına...

Bu zaman, artıq bir neçə dəqiqədən bəri əlində oxuduğu işi qurtarmış olan katib:

* Keçmişdə Rusiyada hökumət idarələrindəki qəbul otaqlarının hamısında stolun üstünə üçkəncə şəkili və ətrafına I Pyotrun fərmanlarının surəti yapışdırılmış belə güzgülər qoyulurdu.

– Buyurursunuzmu, Demyan Demyanoviç, başqasını oxuyum? – deyər onun sözünü kəsdi.

– Oxuyub qurtarmışsınız? Nə tez! Mən heç nə eşitmədim! Hani o iş, verin bura, qol çəkim. Sizdə daha nə var?

– Kazak Bokitkanın inək oğurluğu haqqındakı işdir.

– Yaxşı, oxu! Bəli, gəlirəm onun yanına... Hələ onun məni necə qonaq etdiyini də müfəssəl danışa bilərəm. Araqın yanınca balıq verdilər, əntiqə balıq idi! Bu, Mirqoroddakı şəhər baqqal dükəninin bizə verdiyi sən deyən balıqdan deyildi. – Bunu deyəndə hakim dilini şaq-qıldatdı, burnu isə öz həmişəki burunotuqabını iyələdi. – Selyodkasından yemədim, çünki siz özünüz də bilirsiniz ki, yeyəndə ürəyimi bulandırır. Amma kürünün dadına baxdım; gözəl kürü idi! Heç söz ola bilməz, lap əla idi! Sonra içinə qızıl pəncər salınmış bir şaftalı araqı içdim. Zəfəran araqı da var idi; lakin, özünüz bilirsiniz ki, mən zəfəran araqı içmirəm. Doğrudur, zəfəran araqı yaxşı araqdır: amma görək, necə ki, deyirlər, əvvəlcə iştahamı açasan, sonra tamamlayasan... – Bu zaman hakim, içəri girən İvan İvanoviçi görüb:

– Aha! Buyurun, xoş gəlmisiniz, – deyər birdən qışqırdı.

İvan İvanoviç:

– Allah köməyiniz olsun, cansağlığı versin! – dedi və yalnız ona məxsus olan xoş bir əda ilə hər tərəfə baş əydi. İlahi, o öz davranışı ilə hamını özünə cəzb etməyi nə qədər gözəl bacarırdı! Mən heç bir yerdə görməmişəm ki, insanda bu qədər incəlik olsun. O öz ləyaqətini çox yaxşı bilir və buna görə də ümumin hörmətinə lazımli bir şey kimi baxırdı. Hakim özü İvan İvanoviçə stul verdi, bu zaman burnu üst dodağında qalmış burunotunun hamısını içəri çəkdi ki, bu da həmişə onun böyük məmnuniyyət hissi duyduğunu göstərən bir əlamət idi.

– Buyurun görək, sizi nəyə qonaq edək, İvan İvanoviç? – deyər hakim soruşdu. – Bəlkə, bir fincan çay içəsiniz?

– Xeyr, çox təşəkkür edirəm, – deyər İvan İvanoviç cavab verdi və təzim edib əyləşdi.

– Lütfən, bir fincan çay için! – deyər hakim təkrar etdi.

– Xeyr, təşəkkür edirəm. Qonaqpərvərliyyəyə görə çox razıyam! – deyər İvan İvanoviç cavab verdi və yenə də təzimlə baş əyib əyləşdi.

– Bircə fincan, – deyər hakim təkrar etdi.

– Xeyr, narahat olmayın, Demyan Demyanoviç! – Bunu deyib İvan İvanoviç baş əydi və əyləşdi.

– Bircə fincan!

– İndi ki, deyirsiniz, bir fincan içərim! – deyə İvan İvanoviç əlini podnosa uzatdı.

İlahi! İnsanda nə qədər də incəlik olarmış! Belə incə hərəkətlərin nə qədər xoş təsir bağışladığını dillə ifadə etmək mümkün deyildir!

– Bəlkə buyurasınız, bir fincan da gətirsinlər?

– Acizane təşəkkür edirəm, – deyə İvan İvanoviç cavab verdi və yanı üstə çevirdiyi fincanı podnosun üstünə qoyaraq, baş əydi.

– İvan İvanoviç, lütfən qonaq olun!

– Xeyr, bacarmaram. Çox razıyam, – bunu deyib İvan İvanoviç yenə də qalxıb baş əydi və əyləşdi.

– İvan İvanoviç! Axı biz dostuq, bir fincan da için!

– Xeyr, qonaq etdiyinizə görə çox razıyam, – bunu deyərək İvan İvanoviç qalxıb baş əydi və yenə əyləşdi.

– Çox yox, bircə fincan!

İvan İvanoviç əlini podnosa uzadıb bir fincan da götürdü.

Pah atonnan! İnsan da öz ləyaqətini bu qədər incəliklə qoruya bilermiş!

İvan İvanoviç əlindəki fincandan axırıncı qurtumunu vuraraq deyirdi:

– Demyan Demyanoviç, mənim sizinlə çox vacib bir işim vardır: mən ərizə verirəm. – İvan İvanoviç bunu deyib, əlindəki fincanı yerə qoydu və cibindən, üstündə gerb nişanı olan yazılı bir kağız çıxartdı. – Mən öz düşmənimdən, namərd düşmənimdən ərizə verirəm.

– Axı kimdən ərizə verirsiniz?

– İvan Nikiforoviç Dovqoçxundan.

Bunu eşidəndə hakim az qaldı ki, stuldan yıxılsın. O, əllərini açaraq:

– Siz nə danışsınız! – dedi. – İvan İvanoviç, bu sizmisiniz?

– Özünüz görürsünüz ki, mənəm.

– Allah və bütün müqəddəslər dadınıza yetsin! Necə yeni! Siz, İvan İvanoviç, necə oldu ki, İvan Nikiforoviçlə düşmən oldunuz?!

Bu sözləri sizinmi dodaqlarınız deyir? Bir də təkrar edin görüm! Bəlkə sizin dalınızda başqa bir adam dayanmışdır və o sizin əvəzinizdən danışır?..

– Burada inanılmayacaq nə var ki! Mən onun üzünə baxa bilmərəm; o mənə lap ölümcül surətdə toxunmuşdur, mənim namusumu təhqir etmişdir.

– Ey müqəddəs troitsa! İndi mən anamı buna necə inandırım! O qoca arvad, elə hər gün mən bacımla dalaşanda deyir: ay uşaq, siz bir-birinizlə lap it-pişik kimi rəftar edirsiniz. Heç olmazsa siz İvan İvanoviçlə İvan Nikiforoviçdən ibrət alın. Bax, dostluq elə olar! İkisi də ləyaqətli adamdır! – İndi buyur, bu da sənin dostların! Axı bir danışın, görək necə və nə üçün belə olub?

– Bu çox incə bir işdir, Demyan Demyanoviç! Bunu dillə danışmaq olmaz. Yaxşısı budur ki, əmr edin, ərizənin özünü oxusunlar. Budur, bu tərəfdən başlayın, orası daha ləyaqətlə yazılmışdır.

Hakim:

– Taras Tixonoviç, oxuyun! – deyə katibə müraciət etdi.

Taras Tixonoviç ərizəni götürdü və, dairə məhkəmələri katiblərinin hamısının etdiyi kimi, iki barmağı ilə burnunu silib, oxumağa başladı:

– “Mirqorod qəzasının zadəganı və mülkədarı İvan İvan oğlu Pererepenko tərəfindən ərizədir ki, nə barədə olduğu aşağıdakı maddələrdən bilinir:

1) Öz günah əməlləri, iyirənc işləri və hər cür əndazədən kənara çıxıb, həddini keçən qeyri-qanuni hərəkətləri ilə bütün dünyada məşhur olan zadəgan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun həmin 1810-cu ildə iyulun 7-si günündə məni ölümcül surətdə təhqir etmişdir ki, bu da həm mənim şəxsi namusuma toxunmuş, həm də eyni dərəcədə mənim rütbəmi və fəmiliamın şərəfini alçaltmışdır. Məzkur dvoryan özü şəxsən çox eybəcər bir görkəmə malikdir, davakardır və ağzına gələn hər növ günah sözləri və söyüşləri işlədən bədaxsiyyət bir adamdır!”

Bu yerə çatanda katib yenidən burnunu silmək üçün bir qədər dayandı, hakim isə məmnuniyyətlə əllərini bir-birinin üstünə qoyub, heyrətlə öz-özünə deyirdi:

– Belə də kəlam olar! İlahi! Gör bir necə qələmə malikdir!

İvan İvanoviç gerisini oxumağı xahiş etdi və Taras Tixonoviç davam etdi:

– “Mən dostluq niyyətilə zadəgan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxunun yanına gəldikdə, o məni açıqdan-açığa namus və şərəfinə toxunan bir adla çağırırdı, yeni mənə erkək qaz dedi, bir halda ki, bütün Mirqorod qəzasına məlumdur ki, heç bir zaman mən bu iyrenc heyvanın adı ilə adlanmamışam və gələcəkdə də adlanmaq niyyətində deyiləm. Mənim dvoryan nəslinə mənsub olduğumu sübut edən dəlil isə bundan ibarətdir ki, Üç Müqəddəs kilsəsindəki təvəllüd kitabında həm mənim anadan olduğum günün tarixi, həm də xaç suyuna çəkdiyim qeyd olunmuşdur. Qaz isə, elmlərdən az-çox başı çıxan hər kəsə məlumdur ki, təvəllüd kitabında qeyd edilə bilməz, çünki qaz adam deyil, quşdur, bu da ki, hər kəsə, hətta seminariya görməmiş adamlara da yaxşıca məlumdur. Lakin məzkur bədxasiyyət dvoryan, bütün bunların hamısını bilə-bilə, başqa bir şey üçün yox, elə qəsdən mənim adımlı və rütbəmi ölümcül surətdə ləkələmək üçün məni həmin iyrenc sözle söymüşdür.

2) Bundan əlavə, həmin ədəbsiz dvoryan, ruhani rütbəsində olmuş atam İvan Onisiyev Pererepenko oğlundan sonra əziz bir xatirə kimi mənə miras qalmış mülkiyyətə də qəsd etmiş və bütün qanunların ziddinə olaraq getirib lap mənim artırmamla üzbəüz yerdə bir qaz hini tikmişdir ki, bunu da o başqa bir niyyət ilə deyil, yalnız mənə qarşı etdiyi təhqiri dərinləşdirmək qəsdı ilə etmişdir; çünki həmin qaz hini indiye qədər özge bir layiqli yerdə tikilmişdi və kifayət qədər də möhkəm idi. Binaənəleyh, bu qaz hininin yerini dəyişməkdə, yuxarıda adımlı çəkdiyim məzkur dvoryanın iyrenc niyyəti yalnız bundan ibarət imiş ki, məni gözlənilməyən ədəbsiz və yaraşmaz hadisələrin şahidi etsin; çünki məlumdur ki, hər adam ədəbli iş üçün hinə getməz, özü də ki, qaz hini ola. Belə qeyri-qanuni hərəkətin nəticəsində qaz hininin iki qabaq payası mənim şəxsi torpağımı tutmuşdur, anbardan başlamış düz birbaşa arvadların güvəc yuduqları yere qədər müstəqim xətlə uzanan bu torpaq isə hələ atam İvan Onisiyev Pererepenko oğlunun sağlığında mənə çatmışdır.

3) Adı və familiyası insanda ikrah və nifrət hissi oyadan həmin yuxarıda təsvir olunan dvoryan üreynə belə niyyət də bəsləyir ki, məni öz evimin içində yandırsın. Onun belə bir niyyətdə olduğuna dəlalət edən əlamətlər aşağıdakı dəlillərdən açıq görünür: əvvəlcə,

məzkur bədniyyət və bədxah dvoryan tez-tez öz evindən bayıra çıxmağa başlamışdır, halbu ki, çox tənbel və iyrenc dərəcədə kök olduğuna görə əvvəllərdə belə işlər etməzdi; ikincisi, onun qulluq-çusunun otağı, mənə məhrum İvan Onisiyev Pererepenko oğlundan əziz bir xatirə kimi qalmış şəxsi torpağımın ətrafına çəkilən çəpərin lap yanındadır və orada hər gün, axşamdan səhərə qədər arası kəsilmədən işıq yanır ki, bu da onun mənim evimi yandırmaq niyyətində olduğunu açıqca sübut edən bir dəlildir, çünki indiye qədər, o, çox xəsis bir adam olduğundan, həmişə orada nəinki şamı, hətta qara çırağı da söndürərdilər.

Buna görə də xahiş edirəm ki, həm yanğın törətməkdə, mənim rütbəmi, ad və familiyamı təhqir etməkdə, həm də özgəsinin mülkiyyətini vəhşicəsinə qəsb etməkdə və bunların hamısından əlavə, xüsusən mənim familiyama qaz kəlməsini qəsdən və alçaqcasına mülhəq etməkdə müqəssir olan məzkur İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun cərimə verməyə, məhkəmənin bütün xərclərini və mənə dəymiş zərərləri ödəməyə məhkum edilsin, özü isə, qanunu pozan bir adam kimi qandallansın və sonra şəhər həbsxanasına göndərilsin, mənim bu ərizəm əsasında qəbul edilən qərar isə təcili surətdə və olduğu kimi icra edilsin. Həmin ərizəni Mirqorod mülkədarı, dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko yazdı və təlif etdi”.

Ərizə oxunub qutardıqdan sonra hakim, İvan İvanoviçə yaxınlaşdı, paltarının düyməsindən yapışdı və təxminən bu minval ilə danışmağa başladı:

– İvan İvanoviç, bu nədir, siz nə edirsiniz? Allahdan qorxun! Tullayın getsin bu ərizəni bir yana! (Kaş onu şeytan aparaydı!) Yaxşısı budur ki, İvan Nikiforoviçlə əl-ələ verib öpüşün, bir qədər də santurin yaxud Nikopol arağı alın, yaxud da ələ-belə punş düzəldib məni də çağırın, gəlirəm bir yerdə içək, hər şeyi də yadımızdan çıxaraq getsin!

İvan İvanoviç həmişə ona çox yaraşan bir ciddiyyətlə:

– Yox, Demyan Demyanoviç! – dedi. – Bu sən deyən işlərdən deyildir. Bu ələ iş deyildir ki, barışmaqla həll etmək mümkün olsun. Əlvida! – O, eyni ciddiyyətlə hamıya müraciət edərək. – Əlvida sizə də, cənablar! – dedi, sonra. – Ümid edirəm ki, mənim ərizəm öz lazımı təsirini göstərəcəkdir, – deyib sözünü tamamladı və divanxanadakıların hamısını heyrət içərisində buraxıb getdi.

Hakim oturmuşdu və bir kəlmə də danışmırdı. Katib burunotu çəkirdi, dəftərxanadakılar mürekkəbqabı əvəzinə işlədilən sınıq butulkamı yıxdılar, hətta hakim özü də, o qədər dalğın və fikirli idi ki, stolun üstündəki mürekkəb gölünü barmağı ilə yayıb genişləndirirdi.

Hakim bir müddət sükut etdikdən sonra:

– Siz buna nə deyirsiniz, Dorofey Trofimoviç? – deyə kargüzarə müraciət etdi.

Kargüzar:

– Bir söz deyə bilmərəm, – deyə cavab verdi.

– Bir gör necə işlər baş verir! – deyə hakim davam etdi. Elə bunu demişdi ki, birdən qapı cırıldayıb açıldı və İvan Nikiforoviçin bədəninin qabaq hissəsi divanxanaya daxil oldu; onun bədəninin qalan hissəsi isə hələ dəhlizdə idi. İvan Nikiforoviçin birdən-birə gəlməsi, özü də məhkəməyə gəlməsi o qədər qeyri-adi bir hadisə kimi göründü ki, hakim heyretindən qışqırdı; katib oxuduğu işləri bir yana buraxıb dayandı. Əyninə çuxaya bənzər yarımfrak geymiş bir dəftərxana işçisi karıxdığından qələmin ucunu ağzına aldı, o biri isə ağzına giren milçəyi uddu. Hətta kuryer və qapıçı vəzifələrini ifa edən və o vaxta qədər qapının ağzında dayanıb öz çiyni baftalı və çirkli köynəyinin içində qaşınan qoca əlil də özünü itirib ağzı açıla qalmış və kiminsə ayağını tapdalaşmışdı.

– Nə əcəb, buraya yolunuz düşdü, İvan Nikiforoviç! Kefiniz necədir?

Lakin İvan Nikiforoviçdə cavab verməyə təqət yox idi, o nə ölü idi, nə də ki, diri; çünki qapıya elə pərçim olub qalmışdı ki, nə bir addım irəli gəlir, nə də geri çəkile bilirdi. Hakim dəhlizə tərəf çığırırdı ki, bəlkə oradakılardan biri İvan Nikiforoviçi daldan itələyib, içəriyə sala, lakin o, əbəs yerə çığırırdı. Çünki dəhlizdə yalnız şikayətə gəlmiş qoca bir arvad var idi ki, o da damarları çıxmış əlləri ilə nə qədər cidd-cəhd etdisə də, bir şey çıxmırdı. Belə olduqda dəftərxana mirzələrindən qalın dodaqlı, enli kürəkli, yoğun burunlu, gözləri bir qədər çəpəki və sərxoş kimi baxan, dirsekleri cırılmış bir nəfər İvan Nikiforoviçin bədəninin qabaq hissəsinə yaxınlaşdı, onun əllərini qaldırıb uşaq kimi döşündə çarpazladı və dizini İvan Nikiforoviçin yoğun qarnına dirəmiş qoca şikəstə göz vurdu; İvan Nikiforoviçi, bütün ah-nələsinə baxmayaraq itələyib dəhlizə saldılar. Bu zaman qapının siyirmələrini çəkib ikinci tayını açdılar. Lakin İvan Nikiforoviçi

itələyib qapıdan çıxardan dəftərxana mirzəsi, onun köməkçisi və əlil bu birgə canfəşanlıqdan sonra tövşüyərək, içəriyə o qədər güclü bir araq iyi yaymışdılar ki, divanxana bir müddət elə bil ki, meyxanaya çevrilmişdi.

– Bir yerinizi ağrıtmadılar ki, İvan Nikiforoviç? Mən anama deyərəm, sizə cövhər göndərər, belinizi və kürəyinizi ovarsınız hamısı keçər.

Lakin İvan Nikiforoviç stulun üstünə yayıldı və ah-ufdan başqa heç bir söz deyə bilmədi. Nəhayət o, zəif, yorğunluqdan güclə eşidlən bir səsle:

– Meyliniz varmı? – dedi və burunotu qabını cibindən çıxararaq, əlavə etdi, – buyurun, qonaq olun!

– Çox şadam ki, sizi görürəm, – deyə hakim cavab verdi. – Lakin yenə də təsəvvür edə bilmirəm ki, belə zəhmət çəkib, xoş bir təsadüfi gəlişlə bizi şərəfyab etməyə sizi məcbur edən nədir.

İvan Nikiforoviç yalnız:

– Ərizəm var... – deyə bildi.

– Ərizəniz var? Kimdən?

– Ərizəm... – İvan Nikiforoviçin ufultusu burada uzun bir fasiləyə səbəb oldu. – Ufl!.. Ərizəm o dələduzlandır... İvan İvan oğlu Pererepenkodan.

– İlahi! Siz də ondan ərizə verirsiniz! Bu qədər nadir dostlar! O qədər xeyirxah bir adamı məhkəməyə çəkirsiniz!..

İvan Nikiforoviç sözlərinə ara verə-verə:

– O lap şeytanın özüdür! – dedi.

Bunu eşidən hakim o saat xaç çəkdi.

– Götürün, ərizəni oxuyun.

– Nə etməli, Taras Tixonoviç, oxuyun, – deyə hakim narazı bir halda katibə müraciət etdi, bu zaman onun burnu, qeyri-iradi olaraq, üst dodağını iylədi, əslində isə, keçmişdə, yalnız böyük bir məmnuniyyət hissi duyduqda onun burnu adətən belə hərəkət edərdi. Buna görə də burnunun belə özbaşınalığı hakimi daha da dilxor etdi. Bu ədəbsizliyə görə burnunu cəzalandırmaq üçün hakim dəsmağını çıxarıb, üst dodağındakı burunotunun hamısını sildi.

Katib həmişə bir şeyi oxumağa başlamazdan əvvəl etdiyi kimi, adəti üzrə dəsmanın köməyi olmadan, burnunu təmizlədi və öz adı səsilə oxumağa başladı.

– “Mirqorod qəzasının dvoryanı İvan Nikifor oğlu Dovqoçxunun ərizəsidir ki, nə barədə olduğu aşağıdakı maddələrdən məlumdur:

1) Özünü dvoryan adlandıran İvan İvan oğlu Pererepenko öz mənfur ədavəti və açıq bədxahlığı ucbatından, mənə hər cür pislik edir, zərər vurur, öz acı dili və insanı dəhşətə gətirən başqa hərəkətləri ilə məni narahat edir və dünyanın gənclərindən sonra, bir quldur və soyğunçu kimi, baltalar, mişarlar, iskenələr və başqa xarətləli alətlərlə birlikdə, gecə mənim həyatıma keçmiş və mənim oradakı himmə daxil olmuşdur. Mənim şərəfimə toxunaraq, öz əlilə hini kəsib döğmüşdür. Mənim tərəfimdən isə bu qədər qeyri-qanuni və quldurcasına bir hərəkət üçün səbəb ola biləcək heç bir iş baş verməmişdir.

2) Həmin dvoryan Pererepenkonun mənim həyatıma qəsd etmək niyyəti də vardır və keçən ayın 7-ci gününə qədər bu niyyətini gizli saxlayaraq, mənim yanıma gəldi və özünü dost kimi göstərərək, mənim otağımdakı tufəngi hiyləgərcəsinə istədi və bunun əvəzində mənə özünəməxsus bir xəsisliklə boz donuz və iki qab çovdar kimi xeyli yaramaz şeylər təklif etdi. Mən onun bu cinayətəkar niyyətini o zaman başa düşmüşdüm və hər vasitə ilə onu bu niyyətdən dəşındırmağa çalışdım, lakin o dələduz və əclaf İvan İvan oğlu Pererepenko lap mujiksayağı məni söydü və o zamandan bəri mənə barışmaz bir ədavət bəsləyir. Bir də ki, adı tez-tez çəkilən həmin dəlisov və quldur dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko nəslə və nəcabəti etibarilə də şərəfsiz adamdır: onun bacısı lap bütün dünyada məşhur olan şortunun biri idi, özü də beş il bundan əvvəl Mirqorodda dayanan yeger bölüyünə qoşulub getdi; öz ərinə isə aparıb kəndli yazdırdı. İvan Pererepenkonun atası və anası da həddindən artıq qanuna zidd gedən adamlar idi və hər ikisi ağlasığmaz dərəcədə sərxoşluq edərdilər. Adı çəkilən dvoryan və quldur Pererepenko isə heyvancasına və təkdire layiq hərəkətlərində öz ata-anasını da ötür keçmişdir və möminlik adı altında ən şübhəli işlərlə məşğul olur. Pəhriz saxlamır; bu ondan məlum olur ki, Filipovka bayramı ərəfəsində bu mürtəd qoyun alıb və bir gün sonra qoyunu kəsməyi öz qeyri-qanuni qızı Qapkaya əmr etmişdir, guya ki, elə həmin gün və həmin saat şam qayımaq və piysuza tökmək üçün ona piy lazım imiş.

Binaəneleyh, xahiş edirəm ki, həmin dvoryanı, bir quldur, soyğunçu, oğurluqda və talançılıqda günahkar olan dələduz kimi tutub buxovlayasınız, sonra onu həbsxanaya salasınız, yaxud dövlət qalalarından birinə göndərsəniz, orada isə, öz mülahizənizə görə, rütbədən

və dvoryanlıqdan məhrum edib, ən qatı bir vəhşi kimi çubuqlansın və yaxud Sibire katorqaya göndərüb, lazımi cəza verilsin, məhkəmə xərçini, mənə dəymiş ziyanları ödəmək ona əmr edilsin və mənim bu şikayətimə əsasən hökm çıxarılsın. – Həmin ərizəyə Mirqorod qəzasının dvoryanı İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun qol qoymuşdur”.

Katib ərizəni oxuyub qurtaran kimi İvan Nikiforoviç şapkasını götürüb baş əydi və çıxıb getmək istədi.

– İvan Nikiforoviç, siz haraya gedirsiniz? – deyən hakim onu arxadan səslədi. – Bir qədər əyləşin! Çay için! Onışko! Axmaq qız, nə durmusan orada, dəftərxanadakılarla gözleşirsən, get çay getir!

Lakin öz evindən bu qədər uzaq bir yerə durub gəldiyindən və belə bir təhlükəli işə başa çatdırmağa davam gətirdiyindən qorxuya düşmüş İvan Nikiforoviç bu zaman artıq fürsət tapıb, qapıdan bayıra çıxmışdı və:

– Narahat olmayın, mən məmnuniyyətlə... – deyib, arxasınca qapını örtüdü, divanxanadakı adamların hamısını heyvət içərisində buraxdı.

Heç bir şey etmək mümkün deyildi. Hər iki ərizə qəbul olundu, iş olduqca ciddi və maraqlı bir vəziyyət almağa başlayırdı ki, qəflətdən baş vermiş digər gözənilməz bir hadisə onu daha çox əyləncəli bir şəkə saldı. Hakim kargüzərin və katibin müşayiətilə divanxanadan bayıra çıxanda, dəftərxana adamları isə şikayətçilərin gətirdikləri toyuq, yumurta, çörək, piroq və başqa bu kimi şeyləri kisəyə yığanda, birdən boz donuz qaçaraq otağa girdi və nə piroqa, nə də çörəyə toxunmayaraq, İvan Nikiforoviçin stolun kənarında qoyulmuş və bir səhifəsi aşağı sallanmış ərizəsini ağzına aldı. Hamı bu işə təəccüb etdi. Kağızı qapan kimi boz donuz elə götürüldü ki, dalaoca atılan xətkəşlərə və mürekkəb qablarına baxmayaraq, məhkəmə məmurlarından heç biri ona çatı bilmədi.

Bu fəvqəladə hadisə çox qorxulu bir qarışıqlıq törətdi, çünki hələ ərizənin heç surəti də çıxarılmamışdı. Hakim, onun katibi və kargüzər bu eşidilməmiş hadisə haqqında xeyli fikirləşib götür-qoy etdilər; nəhayət, bu barədə şəhər reisinə təliqə yazmağı qərara aldılar, çünki belə bir işi istintaq etmək daha çox vətəndaş polisinin öhdəsinə düşürdü. Elə həmin gün 389 nömrəli bir təliqə yazılıb, şəhər reisinə göndərildi və bu təliqə göndərildikdən sonra çox qərribə bir əhvalat baş verdi ki, bunun nədən ibarət olduğunu oxucular o biri fəsildən öyrənə bilərlər.

BU FƏSİLDƏ MİRQORODDAKİ İKİ MÖHTƏRƏM
ŞƏXSİN MÜŞAVİRƏSİ HAQQINDA DANIŞILIR

İvan İvanoviç öz təsərrüfatına baş çəkib, göz yetirdikdən sonra, adəti üzrə, çardağın altında uzanmaq üçün bayıra çıxanda, həyəət qapısında nə isə, bir şeyin qızardığını gördü və çox təəccüb etdi. Bu, şəhər reisinin papağındakı qırmızı köbə idi ki, onun yaxalığı kimi, dümdüz və hamar kartonun üzərində çəkilmiş, kənarları isə laklı meşinlə haşıyılmışdı. İvan İvanoviç öz-özünə: "Pyotr Fyodoroviçin söhbət üçün gəlməyi bəd deyil" deyərək fikirləşdi, lakin şəhər reisinin, əl-qolunu ataraq, çox sürətlə gəldiyini görüb təəccübləndi, çünki belə şey reisdə, adətən, çox nadir hallarda baş verərdi. Şəhər reisinin əynindəki mundirin üstündə səkkiz düymə var idi, doqquzuncusu isə iki il bundan qabaq ayın mərasimi zamanı qırılıb düşmüşdü. Hərçənd ki, məhəllə polis nəzarətçiləri hər həftə məlumat vermək üçün onun yanına gələndə şəhər reisi düymənin tapılıb-tapılmadığını həmişə onlardan soruşurdu, lakin, buna baxmayaraq, yasavullar bu itmiş düyməni indiye qədər tapa bilməmişdilər. Qalan səkkiz düymə isə onun mundirinin üstündə, arvadlar paxla ökəndə etdikləri kimi, biri sağdan, biri soldan cərgə ilə düzülmüşdü. Onun sol ayağına bu axırıncı müharibədə güllə dəymişdi, buna görə də yeriyəndə axsayır və ayağını yan tərəfə o qədər uzaq tullayırdı ki, sağ ayağının çəkdiyi zəhməti də tamamilə puça çıxarırdı. Şəhər reisi nə qədər sürətlə addımlayırdısa, bir o qədər yavaş irəliləyirdi. Buna görə də şəhər reisi çardağa gəlib çatana qədər onun nədən ötrü belə tez-tez əl-qol atması haqqında düşünüb, fikir dəryasına qərq olmaq üçün İvan İvanoviçin kifayət qədər vaxtı var idi. Həmin məsələ İvan İvanoviçə bir də ona görə belə çox məşğul edirdi ki, bu iş qeyri-adi dərəcədə ciddi təsir bağışlıyırdı, çünki şəhər reisi hətta tezə bir qılnc da taxmışdı. İvan İvanoviç, qabaqda dediyimiz kimi, hər şeylə çox maraqlanan bir adam idi və şəhər reisinin böyük bir əziyyətlə səkiyə çıxmağa çalışdığını görəndə:

– Salaməleyküm, Pyotr Fyodoroviç! – deyərək səsləndi. Şəhər reisi isə bu zaman hələ gözələrini qaldırıb, yuxarı baxmır və bir addım atmaqda o biri pilləyə qalxa bilməyən ayaqları ilə dava edirdi.

– Əziz dostum və xeyirxahım İvan İvanoviçə xoş gün arzu edirəm! – deyərək şəhər reisi cavab verdi.

– Lütfən, buyurun əyləşin. Siz, görürəm ki, deyəsən yorulmuşunuz, çünki yaralı ayağınız mane olur!..

– Mənim ayağım! – deyərək şəhər reisi qışqırdı və nəhəng bir adam çırdana, pedant bir alim rəqs müəlliminə necə baxırsa, o da İvan İvanoviçə eləcə bir nəzər saldı. Bununla birlikdə o, ayağını uzadıb, döşəməyə vurdu, lakin bu qoçaqlıq ona çox baha başa gəldi, çünki onun bütün bedeni silkələndi və burnu surahıya toxundu; amma qayda-qanunun bu ağıllı gözətçisi bunu üzə vurmamaq üçün, o saat özünü düzəltdi və burunotu qabını çıxarırmış kimi, əlini cibinə saldı. – Əziz dostum və xeyirxahım İvan İvanoviç, mən özüm haqqımda sizə məlumat verəcəyəm, onda görərsiniz ki, mən ömrüm boyu necə səfərlərdə olmuşam, nə cür işlər görmüşəm. Bəli, lap ciddi deyirəm, görmüşəm. Məsələn, elə bu 1807-ci il müharibəsi zamanı... Ah, mən sizə, necə çəpərdən keçib bir yaxşıca xarici qızının yanına getdiyimi nəql edəcəyəm. – Şəhər reisi bunu deyərək gözünün birini qıydı və bir şeytan hiyləgərliyi ilə təbəssüm etdi.

İvan İvanoviç şəhər reisinin sözünü kəsmək və söhbəti dəyişdirib, onun buraya gəlməsinin səbəbini tezliklə öyrənmək məqsədilə:

– Bu gün siz haralarda olmusunuz? – deyərək soruşdu; o, şəhər reisindən nəyi xəbər vermək niyyətində olduğunu soruşmağı çox arzu edirdi. Lakin yüksək cəmiyyətdən görüb-götürdüyü incəliklər belə bir sualın ədəbsiz düşə biləcəyini onun təsəvvüründə canlandırdı və İvan İvanoviç özünü saxlayıb, bu tapmacanın axırını gözleməli oldu; onun qəlbi görünməmiş bir qüvvətlə vururdu.

– İcazə verin, harada olduğumu mən sizə danışaram, – deyərək şəhər reisi cavab verdi. – Əvvələ, bunu sizə deyim ki, bu gün lap əla hava vardır...

Bu axırıncı sözləri eşidəndə demək olar ki, İvan İvanoviç az qala keçinmişdi.

– Lakin icazə verin, – deyərək şəhər reisi sözünə davam etdi. – Mən bu gün çox ciddi bir iş üçün sizin yanınıza gəlmişəm. – Bunu deyərək şəhər reisinin sifəti və bədəninin görkəmi də, səkiyə çıxdığı zaman olduğu kimi, qeydkeş bir vəziyyət aldı. İvan İvanoviç də bunu eşidəndə elə bil dirildi, titrətməsi tutmuş adam kimi əsməyə başladı və gecikmədən adəti üzrə soruşdu:

– O nə ciddi işdir ki? Onun nəyi ciddidir?

– İcazə verin deyim: hər şeydən əvvəl sevimli dostum və xeyirxahım İvan İvanoviç, bunu ərz etməyə cəsarət edərim ki, siz... belə deyəndə, yəni bunu öz yanımdan demirəm, mən, icazə verin, deyim, onda görürsünüz, mən özüm heç, lakin hökumətin qanunları, hökumətin qanun-qaydası bunu tələb edir, mən də sizə ərz edərim: siz asayiş qaydalarını pozmusunuz!

– Pyotr Fyodoroviç, siz nə danışsınız! Mən heç bir şey başa düşmürəm.

– İvan İvanoviç, insaf edin, necə yeni heç nə başa düşmürsünüz? Sizin o yekəqarın heyvanınız dünən çox lazımlı bir xəzinə kağızını aparıbdır və bundan sonra siz yenə də deyirsiniz ki, heç nə başa düşmürsünüz!

– Hansı heyvan?

– Deməli, üzdənirəq, sizin o boz donuzunuz.

– Bəs mənim təqsirim nədir? Məhkəmə gözetçisi nədən ötrü qapıları taybatay açır!

– Axı İvan İvanoviç, bu heyvan sizinkidir, deməli siz müqəssirsiniz.

– Məni donuzla bir cərgəyə qoyduğunuz üçün sizə acizənə təşəkkür edərim.

– Bax, bunu mən demədim, İvan İvanoviç! Vallah, demədim! Siz özünüz bir vicdanla düşünün; şübhəsiz, sizin özünüzə məlumdur ki, rəisliyin ömrinə müvafiq olaraq, şəhərdə və xüsusən şəhərin baş küçələrində natəmiz heyvanların gəzməsi qadağan edilmişdir. Siz özünüz də razı olarsınız ki, bu, qadağan olunmuş bir işdir.

– Allah bilir, siz nə danışsınız? Donuz küçəyə çıxıb, çox böyük bir iş olubdur!

– İcazə verin, ərz edirəm, İvan İvanoviç, icazə verin ərz edirəm ki, bu qətiyyənlə ola bilməz. Nə etmək? Rəislik belə tələb edir, biz də tabe olmalıyıq. Mübahisə etmirəm, bəzən belə olur ki, hətta toyuqlar və qazlar da küçəyə çıxırlar, lakin diqqət edin: mən toyuqları və qazları deyirəm; lakin donuzlar və keçilər haqqında isə mən hələ keçən il göstəriş vermişəm ki, onlar ümumi meydançalara buraxılmasın. Mən həmin göstərişin yığıncaqda, camaat qarşısında ucadan oxunmasını da hələ o zaman əmr etmişdim.

– Xeyr, Pyotr Fyodoroviç, mən burada heç bir pis iş görmürəm, siz ancaq məni incitməyə cəhd edirsiniz.

– Bax, əziz dostum və xeyirxahım, bunu deyə bilməzsiniz ki, mən sizi incitməyə cəhd edərim. Özünüz yadınıza salın: keçən il siz öz taxtapuşunuzu müəyyən edilmiş ölçüdə bir arşın hündür tikdirdəndə, mən sizə heç bir söz demədim. Əksinə, mən özümü ələ göstərdim ki, guya heç bunu görməmişəm. Əziz dostum, inanın ki, ələ indi də, mənə qalsaydı, heç bir... lakin mənim borcum, bir sözlə, vəzifəm tələb edir ki, bu işə düzünə baxam. Bir özünüz düşünün ki, şəhərin baş küçəsində birdən-birə...

– Amma sizin yaxşıca baş küçələriniz var! Arvadların hamısı lazım olmayan hər şeyi aparıb oraya atır.

– İcazə verin, İvan İvanoviç, ərz edirəm ki, siz özünüz məni incidirsiniz! Doğrudur, belə işlər bəzən olur, lakin arvadlar zibili ən çox çəpərin dibinə, anbarların yanına tökürlər; lakin boğaz donuzun baş küçəyə, meydançaya soxulması görünməmiş bir işdir...

– Pyotr Fyodoroviç, axı soxulanda nə olar! Bu donuzu da Allah yaradıbdır, ya yox!

– Rəziyam. Bütün dünyaya məlumdur ki, siz alim bir adamsınız, elmləri və başqa müxtəlif şeyləri bilirsiniz. Əlbəttə, mən özüm heç bir elm oxumamışam: cəld yazı yazmağı mən otuz yaşında öyrənməyə başlamışam. Axı mən, özünüzə məlumdur ki, sırayıyəm.

– Hm! – deyər İvan İvanoviç səsləndi.

– Bəli, – deyər şəhər rəisi davam etdi. – 1801-ci ildə mən 42-ci yeger polkunun 4-cü rotasında poruçik idim. Bizim rotanın komandiri, əgər bilmək istəsəniz, kapitan Yeremeyev idi. – Bunu deyib, şəhər rəisi barmaqlarını İvan İvanoviçin açıq tutmuş olduğu və içindəki burunotunu özdiyi burunotu qabına saldı.

İvan İvanoviç isə:

– Hm! – deyər ona cavab verdi.

– Lakin mənim borcum, – deyər şəhər rəisi davam etdi, – hökumətin tələblərinə tabe olmaqdır. Siz bilirsinizmi, İvan İvanoviç, məhkəmədən xəzinə kağızını oğurlayan, bütün başqa canlılar kimi, cinayət məhkəməsinə cəlb edilir.

– Belə bilərəm ki, əgər istəyirsiniz sizə də öyrədərəm. Lakin bu adamlar haqqındadır, məsələn, deyək ki, siz kağızı oğurlasanız, sizi məhkəməyə cəlb edərlər; ancaq donuz heyvandır, Allahın məxluqudur!

BU FƏSLİN İÇİNDƏKİLƏRİN HAMISINI OXUCU HƏMİN FƏSLİN
ÖZÜNDƏN ASANLIQLA ÖYRƏNƏ BİLƏR

– Bunların hamısı doğrudur, lakin qanun deyir ki, oğurlamaqda müqəssir olan... xahiş edirəm diqqətlə qulaq asın: müqəssir. Burada müqəssirin nə növü, nə cinsi, nə də ki, rütbəsi göstərilir, deməli, heç vaxt da müqəssir ola bilər. Özünüz bilərsiniz, ancaq cəza hökmü çıxarılmazdan əvvəl, qanunu pozmuş donuz polisə təhvil verilməlidir.

– Xeyr, Pyotr Fyodoroviç! – deyər İvan İvanoviç etiraz etdi. – Bu baş tutmayacaqdır!

– Siz necə istəyirsiniz, özünüz bilərsiniz, lakin mən rəisliyin əmrini yerinə yetirməliyəm.

– Siz niyə mənə qorxudursunuz? Yəqin, o qolsuz soldatı donuzun dalınca göndərmək istəyirsiniz. Mən həyat qulluqçusuna əmr edərdəm, atəşkeşlə onu qovsun. Onun o biri qolunu da sındıralar.

– Mən sizinlə mübahisə etməyə cəsarət edə bilmərəm. İndi ki, siz onu polisə vermək istəmirsiniz, qoy qalsın, özünüz bildiyiniz kimi ondan istifadə edin. Milad bayramı qabağı nə vaxt istəsəniz kəsin, qaxac düzəldin, yaxud elə-belə yeyin. Ancaq mən sizdən bir şeyi xahiş etmək istərdim ki, əgər kalbas qayırsanız, ondan ikisini mənə göndərin, sizin Qapka, donuz qanı və piyindən çox ustalıqla kalbas qayırır. Bizim arvad Aqrafena Trofimovna o kalbası çox sevir.

– Kalbas, yaxşı, ikisini göndərərdəm.

– Mən sizə çox minnətdar olaram, əziz dostum və xeyirxahım. İndi icazə verin sizə bir söz də deyim: məhkəmə sədrindən, həblə bizim bütün tanışlarımızdan mənə belə bir tapşırıq var ki, sizi dostunuz İvan Nikiforoviçlə barışdırım.

– Necə! Yəni mən o nəzakətsiz və kobud adamla barışım! Heç bir zaman! Bu olmayacaqdır, olmayacaqdır! – Bu sözləri deyərək İvan İvanoviç olduqca qəti bir vəziyyət almışdı.

– Necə istəyirsiniz, elə də olsun, – deyər şəhər rəisi cavab verdi və burnunun hər iki deşiyini burunotuya qonaq etdi. – Heç mən özüm də məsləhət görməzdim; lakin icazə verin ərz edim ki, siz indi dalaşmışınız və küsmüşünüz, lakin elə ki, barışdınız...

Lakin İvan İvanoviç bu zaman bildirçin tutmaqdan danışmağa başladı; söhbəti kəsmək istəyəndə o, adətən, həmişə belə edirdi.

Beləliklə, şəhər rəisi heç bir müvəffəqiyyət qazanmadan çıxıb getməli oldu.

Məhkəmədə bu işi nə qədər gizli saxlamağa çalışdırlarsa da, mümkün olmadı, sabahısı gün bütün Mirqorod bildi ki, İvan İvanoviçin donuzu İvan Nikiforoviçin ərizəsini oğurlayıb aparmışdır. Şəhər rəisinin özü, birinci olaraq, yadından çıxarıb, bu əhvalatı ağzından qaçırmışdı. Bu əhvalatı İvan Nikiforoviçə xəbər verəndə, o heç bir söz demədi və yalnız soruşdu: ərizəni aparın boz donuzdurmu?

Lakin bu xəbər gələndə Aqafiya Fedoseyevna da orada idi, o yenə də İvan Nikiforoviçi öyrətməyə başladı:

– İvan Nikiforoviç, sən nə danışsan? Əgər sən bu işdən vaz keçsən, hamı səni axmaq bir adam hesab edəcək və sənə güləcək! Ondan sonra daha sənə dvoryanlılıqdan nə çıxar! O zaman sən, o sevdinin şirniyyatı satan arvadlardan da pis olacaqsan. – Dilotu yemiş bu arvad dedi, dedi və axırda İvan Nikiforoviçi razı saldı. Arvad gedib haradansa orta yaşlı bir adam tapıb gətirdi. Onun gətirdiyi bu adam qaraşın, üzünü başdan-başa tutqun ləkələrlə örtülmüş, dirəkələri yamaqlı tünd göy sürtük geymiş əsl bir dəftərxana mirzəsi idi! O, çəkmələrini qatranla yağlar, hər qulağının dalına üç qələm taxardı, mürəkkəbqabı əvəzində isə yaxasındakı düyməyə iplə bağlanmış bir şüşə qab gəzdirərdi; bir oturuma doqquz qutab yeyər, onuncusunu da cibinə qoyardı və üstündə gerb nişanı olan bir varaq kağıza o qədər müxtəlif böhtanlar yazardı ki, heç kəs öskürüb-asqırmamış, onu bir dəfəyə başdan-ayaqadək oxuya bilməzdi. İnsana bir balaca oxşarı olan bu adam eşələndi, hıqqandı, yazdı, pozdu və nəhayət kağız düzəltdi:

“Dvoryan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun tərəfindən Mirqorod qəza məhkəməsinə.

Dvoryan İvan İvanov Pererepenko oğlu ilə mənim aramda baş vermiş işə dair mənim, dvoryan İvan Nikiforov Dovqoçxun oğlunun verdiyi ərizədə göstərilmiş işlərə Mirqorod Qəza Məhkəməsinin özü də yol vermişdir. Boz donuzun indiyə qədər gizli saxlanılan utanmaz özbaşınalığı haqqındakı xəbər də kənar adamlardan gəlib, qulağıma

çatmışdır. Əlbəttə ki, belə bir hərəkət, qəsdən edildiyi üçün, bilatə-xir məhkəməyə çəkilsə bir işdir; çünki həmin donuz axmaq bir hey-vandır və üstəlik kağız oğurlamağa da qabildir ki, bu daha da pisdir. Bundan açıq-açıqına məlum olur ki, adı tez-tez çəkilən bu donuz, yeni ki, özünü dvoryan İvan İvanov Pererepenko oğlu adlandıran və başqasını soyub, həyatına qəsd etməkdə, müqəddəs şeyləri oğurla-maqda günahkar olan mənim o rəqibim tərəfindən bu işə göndəril-mişdir. Lakin həmin Mirqorod məhkəməsi də, özünə xas olan bir riyakarlıqla, məxfi surətdə həmin şəxsin bu hərəkətinə razılıq ver-mişdir; zira belə bir razılıq olmadan, həmin donuz heç bir vəchlə kağızları oğurlamağa buraxıla bilməzdi: çünki Mirqorod qəza məhkəməsi qulluqçu heyəti ilə yaxşı təmin olunmuşdur, buna sübut olmaq üçün orada həmişə divanxanada hazır olan soldatı göstərmək kifayətdir, hərçənd ki, onun bircə əyri gözü var və qolu da bir qədər yaralanmışdır, lakin donuzu qovmaq və onu zopa ilə vurmaq üçün bu soldatın kifayət qədər qabiliyyəti vardır. Bu, doğrudan da göstərir ki, Mirqorod məhkəməsi özü qəsdən bu işə yol vermişdir və mübahisə-sizdir ki, bundan gələn qazancı cuhud qaydası ilə bölüb, hər iki tərəf qarşılıqlı surətdə mənfəətbərdar olmuşdur. Yuxarıda adı çəkilmiş hə-min quldur və dvoryan İvan İvanov Pererepenko oğlu keçmişdə həb-sə düşmüş və rüsvay olmuşdur. Buna görə də mən – dvoryan İvan Nikiforov Dovqoçxun oğlu həmin qəza məhkəməsinin nəzərinə çat-dırır və lazımı qaydada xəbər verirəm ki, əgər həmin boz donuz, yaxud onunla razılaşmış dvoryan Pererepenko mənim istədiyim kimi cəzalanmasa və mənim xeyrimə ədalətli bir qərar çıxarılmasa, mən, dvoryan İvan Nikiforov Dovqoçxun oğlu həmin məhkəmənin belə qeyri-qanuni bir işə yol verməsi haqqında Palataya şikayət yazıb xəbər verəcək və habelə bu işi öz qaydası ilə oraya keçirəcəyəm.

Mirqorod qazasının dvoryanı İvan Nikiforov Dovqoçxun oğlu”.

Bu ərizə öz təsirini göstərdi: hakim adətən xeyirxah adamların hamısı kimi qorxaq idi. O, katibə müraciət etdi. Lakin katib dodaq-larının arasından çox qəliz bir səslə “hm” deyib, öz sifətini o qədər laqeyd və ikimənəli bir şəkllə saldı ki, yalnız şeytan, ayaqları altın-dakı qurbanının ona tərəf qaçdığını görəndə öz sifətini bu vəziyyə-tə salır. Bu işə çarə qılmaq üçün ancaq bu vasitə qalmışdır: bu iki dostu barışdırmaq lazım idi. Lakin bundan əvvəlki təşəbbüslərin

hamısı müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndiyi halda belə bir işə necə başlamaq olardı? Ancaq yenə də bir sınaqdan çıxarmağı qərara aldı-lar; lakin İvan İvanoviç açıq-açıqına bildirdi ki, barışmaq istəmir və, hətta, çox hirsələnirdi də. İvan Nikiforoviç isə cavab vermək əvəzi-nə dalını onlara çevirdi və heç bir kəlmə də danışmadı. Belə olduq-da işə, məhkəmələrin hamısının şöhrət qazanmış olduqları qeyri-adi bir surətlə baxılmağa başladı. Kağızı qeydə alıb, işarə etdilər, yaz-dılar, nömrə qoydular, tikdilər, üstünə qol çəkildilər və bütün bu işlə-rin hamısını bir günün içində görüb qurtardılar və sonra elə həmin gün şəkfdə yatıb qaldı, bir il keçdi, ikinci il gəldi, o da keçdi, üçün-cü il gəldi; bu müddət ərzində bir çox qızlar ərə getdi. Mirqorod şəhərində yeni bir küçə açdılar, hakimin ağzından bir azı diş və iki yan diş laxlayıb düşdü, İvan İvanoviçin heyətində yüyürüb oynayan uşaqların sayı əvvəlkinə görə çoxaldı; bu uşaqlar haradan meydana çıxdı, bunu ancaq Allah bilir! Bu müddətdə İvan Nikiforoviç də, getirib İvan İvanoviçin acığına özü üçün yeni bir qaz hini tikdi, ancaq bunu əvvəlki hinin yerindən bir az uzaqda qoydu və bu tikili onu İvan İvanoviçdən tamamilə ayırdı, belə oldu ki, bu hörmətli adamlar demək olar ki, daha heç bir zaman bir-birinin üzünü görmür-dülər – məhkəmədəki iş isə mürekkəb ləkələrindən mərmərə çev-rilmiş şəkfin içində səliqə ilə öz qoyulduğu yerdə hələ də yatırdı.

Bu arada bütün Mirqorod üçün fəvqəladə dərəcədə ciddi əhə-miyyəti olan bir hadisə baş verdi.

Şəhər rəisi qonaqlıq verirdi! Qonaqlığa gəlmiş adamları və ziya-fətin dədbəbəsinə bütün müxtəlifliyi ilə təsvir etmək üçün lazım olan fırçaları və rəngləri mən haradan alım? Siz bir dəfə saati götürün və qapağını açıb, içinə baxın, görün orada nə var və necə işləyir! Görə-cəksən ki, doğrudan da səfeh şeydir, deyilmi? İndi özünüz təsəvvür edin ki, artıq olmasa da, hər halda, demək olar ki, saatın içində nə qədər təker varsa, şəhər rəisinin də heyətinin ortasında bir o qədər təker dayanmışdı. Orada üstü örtülü və açıq arabalar var idi! Birinin dalı geniş, qabağı dar, o birinin dalı balaca, qabağı geniş idi. Araba-lardan biri həm örtülü, həm açıq idi; o biri isə nə örtülü, nə də açıq idi; bəzisi böyük ot qalağına, yaxud yoğun tacir arvadına oxşayırdı; bəzisi üstü-başı tökülmüş pərişan cuhuda, yaxud hələ dərisi tamami-lə tökülməmiş skeletə bənzəyirdi; bir başqası, yan tərəfdən baxanda, uzun çırt çubuğuna bənzəyirdi; eləsi də var idi ki, heç nəyə bənzə-mirdi və nə isə çox qərribə, olduqca eybəcər və fantastik bir şey idi.

Bir-birinə qarışmış bu təkərler və qozaların arasından ev kimi pəncərəsi olan, qalın cildə tutulmuş karetaya bənzər bir şey yüksəlirdi. Əyinlərində boz arxalıq, çuxa başlarında qoyun dərisindən tikilmiş şapkalar və müxtəlif həcmli furajkalar, əllərində trubka olan sürücülər arabalardan açılmış atları heyətdən keçirib aparırdılar. Bircə görə idiniz ki, şəhər reisinin verdiyi bu qonaqlıq nə qonaqlıq idi! İcazə verin mən əvvəlcə bu qonaqlıqda olanları bir-bir sayım: Taras Tarasoviç, Evpl Akinfoviç, Yevtixi Yevtixiyeviç, İvan İvanoviç – o İvan İvanoviç yox başqası, Savva Qavriloviç, bizim İvan İvanoviç, Yeleverferi Yeleverferiyeviç, Makar Nazaryeviç, Foma Qriqoryeviç... daha yoruldum, saya bilmirəm! Bunları yazınca adamın qolu yorulur! Hələ nə qədər qadın var idi! Qarabəniz, ağbəniz, hündür, gödək, İvan Nikiforoviç kimi yoğunları; elə arıqları da var idi ki, adama elə gəlirdi ki, onların hər birini şəhər reisinin qılıncının qınında gizlətmək olar. Bu qadınlarda nə qədər çutqu var idi, nə qədər paltar var idi! Qırmızı, sarı, qəhvəyi, yaşıl, mavi, tezəsi, çevrilmiş, yenidən biçilib düzəldilmiş, nə qədər dəsmal, lent, əl çantası var idi! Əlvida, ey bədbəxt gözlər! Siz bu tamaşadan sonra daha heç bir şeyə yaramazsınız. Hələ nə qədər uzun stol açılmışdı! Necə danışdırlar – necə səs-küy qalxmışdı! Heç bir dəyirman özünün bütün daşları, təkərləri, dişli çarxları və toxmaqları ilə bu səs-küyə çata bilməzdi! Onların nə barədə danışdıqlarını mən yəqin ki, sizə deyə bilmərəm, lakin belə düşünmək olar ki, onlar: hava, it, buğda, cütçü at kimi bir çox ürəyə yatan və faydalı şeylər haqqında danışdırlar. Nəhayət, İvan İvanoviç – o İvan İvanoviç yox, başqası, gözünün biri çəp olan dedi:

– Çox qərbedir ki, heç cənab İvan Nikiforoviç Dovqoçxun mənim bu salamat gözümə dəymir. – Gözü çəp olan İvan İvanoviç həmişə özü haqqında istehza ilə danışardı.

– Gəlmək istəmədi! – deyə şəhər reisi ona cavab verdi.

– Bu necə ola bilər?

– Budur, Allaha şükür, iki ildir ki, onlar, yəni İvan İvanoviçlə İvan Nikiforoviç öz aralarında dalaşib bir-birindən küsmüşlər və biri olan yerə o biri ayaq basmaz!

– Siz nə danışsınız! – Gözü çəp İvan İvanoviç bunu deyib gözlərini yuxarı qaldırdı və əllərini bir-birinin üstə qoydu. – Əgər salamat gözlü adamlar bu dünyada bir-birilə yola gedib, sülhlə yaşaya bilmirlərsə, bəs mən bu çəp gözümlə harada dinc yaşaya bilərəm! – Onun bu sözlərinə hamı bir ağızdan güldü. Çəp İvan

İvanoviçi hamı çox sevirdi, çünki o, lap indiki adamların zövqünə uyğun gələn atmacalar buraxır və zarafat edirdi; hətta, bu vaxta qədər bir küncdə əyləşmiş, əynində tüklü parçadan sürtuku və burnunun üstünə mələm yapışdırmış olan arıq və uzun adam özü də simasındakı vəziyyəti dəyişdirdi və milçək uçub, onun burnuna girəndə, öz yerindən durub yaxına gəldi, çəp İvan İvanoviçi əhatə etmiş camaatın yanında oturdu. Çəp İvan İvanoviç yaxşı və mərifətli bir cəmiyyətin onu əhatə etdiyini görüb dedi:

– Qulaq açın! Burada mənim çəp gözümə baxmaqdaysa gəlin biz iki dostumuzu bir-birilə barışdırmaq! İvan İvanoviç indi məşğuldur, o, arvadlarla və qızlarla söhbət edir, biz xəlvətcə İvan Nikiforoviçin dalınca bir adam göndərək, gəlsin, ikisini bir yerə salıb toqquşduraq, qurtarsın getsin.

Hamı bir səsle İvan İvanoviçin təklifini qəbul etdi və bu qərara gəldilər ki, təcili surətdə İvan Nikiforoviçin evinə bir adam göndərilib, xahiş etsinlər ki, necə olur-olsun mütləq şəhər reisinin evinə nahara gəlsin. Lakin burada ciddi bir məsələ ortalığa çıxdı: bu ciddi tapşırığı kimə həvalə etsinlər? Hamı məəttəl qaldı. Kimin diplomatik cəhətdən daha qabil və mahir olduğu haqda onlar xeyli mübahisə etdilər; nəhayət hamı yekdilliklə qərara gəldilər ki, bu işi Anton Prokofyeviç Qolopuza tapşırsınlar. Lakin, əvvəlcə oxucunu bu görkəmli şəxsiyyətlə bir az tanış etmək lazımdır. Anton Prokofyeviç hər cəhətdən mömin bir adam idi: Mirqoroddakı hörmətli adamlardan hər kəs Anton Prokofyeviçə boynuna salmaq üçün bir dəsmal, yaxud alt paltarı versə idi Anton Prokofyeviç ona təşəkkür edərdi; birisi ehmalca onun burnundan yapışib sıxsas idi, yenə də təşəkkür edərdi. Ondan soruşanda ki: “Anton Prokofyeviç, nə üçün sizin sürtükümüzün bədənini qəhvəyi, qolları isə göydür?” O adətən həmişə belə cavab verirdi: “Sizdə heç beləsi də yoxdur! Səbir edin, bir az geyiləndən sonra bədənini də, qolu da bir rəngə düşəcəkdir!” Doğrudan da belə oldu: göy rəngli mahud günəşin təsirindən solub bozardı və indi tamamilə onun sürtükünün rənginə düşmüşdür; ancaq təəccüblüsü budur ki, Anton Prokofyeviçin çox qərribə bir adəti var: mahud paltarı yayda, çit paltarı isə qışda geyər. Anton Prokofyeviçin özünün evi yoxdur. Qabaqlarda şəhərin qurtaracağında onun bir evi var idi, lakin o bu evi satdı və puluna da üç kəhər at və üstü açıq yüngül bir araba aldı. O bu araba ilə mülkədarların evinə qonaq qalmağa gedərdi. Lakin bu at-arabanın əziyyəti çox olduğundan və bir

də ki, atlara yulaf almaq üçün pul lazım olduğundan, Anton Prokofyeviç onları bir skripkaya və qulluqçu qıza dəyişib, üstündə də bir iyirmibəşlik aldı. Sonra Anton Prokofyeviç skripkanı satdı, qulluqçu qızı isə tumacdan tikilmiş üstü zərli tənəki kisəsinə dəyişdi. İndi ondakı bu kisədən heç kimdə yoxdur. Kisədən aldığı ləzzətin əvəzində isə Anton Prokofyeviç daha kəndlərə qonaq getmirdi və şəhərdə müxtəlif evlərdə, xüsusən onun burnunu çimdikləməkdən zövq alan mülkədarların evlərində gecələməli olurdu. Anton Prokofyeviç yaxşı yeməyi çox sevir, kart oyununu da çox gözəl bilir, oynayır; itaət etmək həmişə onun təbiətinin ayrılmaz xüsusiyyətidir, buna görə də o, şapkasını və əsasını götürərək, təcili surətdə yola düşdü. Yol uzunluğunu o, İvan Nikiforoviç necə dəbərdib, bu qonaqlığa gətirmək haqqında öz-özünə fikirləşirdi. Hörmətli adam olan İvan Nikiforoviçin bir qədər sərt təbiətli olması, Anton Prokofyeviçin bu işini demək olar ki, qeyri-mümkün edir və xeyli çətinləşdirirdi. Doğrudan da, axı, yerindən qalxmaq İvan Nikiforoviç üçün böyük bir zəhmət olduğu halda, o, necə durub buraya gələ bilirdi? Lakin biz belə fərz edək ki, o, yerindən qalxdı, bəs öz barışmaz düşməninin olduğunu şübhəsiz bildiyi bir yerə necə getsin? Anton Prokofyeviç nə qədər çox düşünür və fikirləşirdisə, onun qarşısında bir o qədər də çox maneə çıxırdı. Hava bürkü idi; günəş od kimi yandırır, tər ondan sel kimi axırdı. Anton Prokofyeviçin burnuna çırtma vururdularsa da, o bir çox işlərdə olduğu kimi hiyləgər adam idi. Lakin özünü müxtəlif şəkillərə salmaq işində o, bir o qədər də xoşbəxt deyildi. Anton Prokofyeviç özünü nə vaxt axmaq bir adam kimi göstərmək lazım gəldiyini çox yaxşı bilirdi və ağıllı adamın çox nadir hallarda baş çıxaracağı və təsadüflərdə ilhama gəlib, çıxış yolu tapmağı bacarırdı. Onun ixtiracı ağılı İvan Nikiforoviçin inandırmaq üçün müxtəlif vasitələr düşünüb, icad etdiyi və cəsarətlə hər bir hadisəni qarşılaşmağa doğru irəlilədiyi bir zamanda gözlənilməz bir hadisə baş verdi və bu da Anton Prokofyeviçin bir qədər narahat etdi. Bunu da qeyd etmək pis olmaz ki, Anton Prokofyeviçin çox qərribə xüsusiyyətə malik olan bir şalvarı var idi, o bu şalvarı geyəndə, həmişə itlər onun dalmıca düşüb, baldırlarını dişləyirdilər. Bədbəxtlikdən həmin gün Anton Prokofyeviç bu şalvarı geymişdi. Buna görə də o təzəcə fikrəxəyal dəryasına qərq olmuşdu ki, hər tərəfdən üstünə tökülən itlərin dəhşətli hürüşməsi onu fikirdən ayırdı. Heç kəs ondan bərk qışqıra bilmirdi, buna görə də itləri gören kimi Anton Prokofyeviç

qışqırıb, elə bir səs-küy qaldırdı ki, nəinki oradakı tanış arvad və son dərəcə böyük sürtükün içində yaşayan adam onun qabağına çıxdılar, hətta İvan İvanoviçin həyatındakı uşaqlar da onun yanına tökülüb gəldilər və itlərin macal tapıb, yalnız onun bir ayağından yapışb dişləmələrinə baxmayaraq, bu hadisə Anton Prokofyeviçin cəsarətini bir qədər azaltdı və o bir növ qorxa-qorxa artırmaya çıxdı.

VII FƏSİL

VƏ AXIRINCI FƏSİL

İvan Nikiforoviç Anton Prokofyeviçin gören kimi:

– Aha, salaməleyküm! İtləri nə üçün qızıqsırırsan? – dedi. Çünki Anton Prokofyeviçlə heç kəs başqa cür danışmırdı, hamı onunla zara-fət edirdi.

– Ay görüm onların hamısı gəbərsin! Onları qışqırdan kimdir? – deyərək Anton Prokofyeviç cavab verdi.

– Siz yalan deyirsiniz.

– Vallah, yox! Pyotr Fyodoroviç sizi nahara dəvət edir.

– Hm...

– Vallah, doğru deyirəm! O qədər təkidlə xahiş etdi ki, heç burada onun təkidini ifadə etmək belə mümkün deyildir. Deyir ki, bu nədir, bu İvan Nikiforoviç nə üçün məndən uzaq gəzir, elə bil ki, düşməniyəm. Heç oturmağa, söhbətə gəlmir.

İvan Nikiforoviç öz çənəsini sıgalladı.

– Deyir ki, əgər İvan Nikiforoviç indi də gəlməsə, onda bilmi-rəm heç mən necə fikirləşim: onda, yəqin ki, onun mənim bəmədə bəd bir niyyəti vardır! Dedi ki, Anton Prokofyeviç, zəhmət çəkib, bir İvan Nikiforoviçlə danışın və onu yola gətirin! Nə olar ki, İvan Nikiforoviç? Gedək! Orada indi əla bir məclis toplanmışdır!

İvan Nikiforoviç bu zaman səkinin üstündə dayanmış və var gücü ilə boğazını didən xoruza tamaşa edirdi.

– İvan Nikiforoviç, – deyərək bu səyli nümayəndə sözünə davam edirdi. – Əgər bilsəydiniz ki, Pyotr Fyodoroviçə necə nəre balığı və təzə kürü göndərmişlər!

İvan Nikiforoviç bunu eşidəndə, başını çevirdi və diqqətlə qulaq asmağa başladı.

Onun bu hərəkəti nümayəndəni bir qədər cəsarətləndirdi. O, İvan Nikiforoviçin daima eyni vəziyyətdə uzandığını görüb əlavə etdi:

– Durun tez gedək, Foma Qriqoryeviç də oradadır. Hə, gedirik, yoxsa yox?

– İstəmirəm.

Bu istəmirəm sözü Anton Prokofyeviçi heyretə saldı. O, fikirləşirdi ki, belə təkidlə danışib, xahiş etməsi bu hörmətli adamı getməyə tamamilə razı salmışdır, lakin bunun əvəzində o, qəti surətdə deyilmiş bir cavab eşitdi: “İstəmirəm.”

– Nə üçün getmək istəmirsiniz? – deyə o, demək olar ki, lap kədərli bir halda soruşdu. Belə bir kədər onda çox nadir hallarda, hətta hakimin və şəhər rəisinin çox sevdikləri və özlərinə təsəlli vermək üçün onun başına yanar kağız qoyduqları zaman belə çox az-az özünü göstərirdi.

İvan Nikiforoviç burunotu çəkdi.

– İxtiyar sahibisiniz, İvan Nikiforoviç, lakin mən bilmirəm ki, sizi saxlayan nədir?

– Nə üçün gedim? – deyə İvan Nikiforoviç nəhayət dilləndi. – Bilirəm ki, o quldur orada olacaqdır! – O, İvan İvanoviçi adətən bu adla adlandırırdı. Eh, böyük Allah! Bu çoxdanmı belə olmuşdur.

– Vallah, olmayacaqdır! O müqəddəs Allaha and içirəm ki, olmayacaqdır! Bax, bu dayandığım yerdə məni ildırım vursun, qup-quru quruyum ki, olmayacaqdır! – deyə bir saatın içində on dəfə əlini kitaba vurub, and içməyə hazır olan Anton Prokofyeviç cavab verirdi. – Gedək, İvan Nikiforoviç, gedək!

– Yalan deyirsiniz, Anton Prokofyeviç, o oradadırmı?

– Vallah-billah, yoxdur! Əgər o, oradadırsa, mən elə bu dayandığım yerdə quruyub qalım! Axı, bir özünüz də fikirləşin, mənə nə düşübdür ki, yalan deyəm! Əgər yalan deyirəmsə, əlim-ayağım qurusun!.. Yaxşı, yenə də inanmırsınız? Yalan deyirəmsə, elə burada, sizin qabağınızda quruyub, daşa dönüm! Yalan deyirəmsə, mənim atam da, anam da, özüm də Allahın dərghasına üzükqara gedək! Daha bundan artıq nə istəyirsiniz, yenə də inanmırsınız?

Bu and-amandan sonra İvan Nikiforoviç tamamilə sakitləşdi, şalvarını və kazak arxalığını götürməyi həddən artıq yekə sürtük geymiş öz xidmətçisinə əmr etdi.

Mən belə hesab edirəm ki, İvan Nikiforoviçin şalvan necə geydiyi, qalstuku onun başına necə taxdıqlarını, kazak arxalığını ona

necə geyindirdiklərini və geyərkən arxalığın sol tərəfdən – qoltuğun altından necə partlayıb söküldüyünü təsvir etmək artıqdır. Bunu demək kifayətdir ki, bütün bu müddət ərzində o, çox nezakətli və sakit dayanaraq Anton Prokofyeviçin türk tənbəki kisəsini bir şeylə dəyişmək haqqındakı təkliflərinə bir kəlmə də cavab vermirdi.

Bu zaman şəhər rəisinin evindəki məclis İvan Nikiforoviçin içəri daxil olacağı və iki dostun bir-birilə barışacağı dəqiqəni böyük həvə və səbirsizliklə gözləyirdi; məclisdəkilərin çoxu demək olar ki, lap əmin idilər ki, İvan Nikiforoviç gəlməyəcəkdir. Şəhər rəisi hətta gözü çəp İvan İvanoviçlə mərc gəlirdi ki, İvan Nikiforoviç gəlməyəcəkdir, lakin çəp İvan İvanoviç ondan öz güllə dəymiş ayağını, özü isə çəp gözünü mərc üçün girov qoymağı tələb etdiyinə görə, mərc baş tutmadı; çəp İvan İvanoviçin belə şeylər tələb etməsi şəhər rəisinin xətrinə dəydi, məclisdəkilər isə buna dodaqaltı gülüşdülər. Hərçənd ki, saat ikiyə işləyirdi və Mirqorodda bu vaxt, hətta bayram günlərində də, çoxdan nahar edib qurtarmış olurlar, lakin məclisdəkilərin heç biri hələ stolun başına keçməmişdi.

Anton Prokofyeviç qapıda görünən kimi, bir anın içərisində hamı onu əhatə etdi. Anton Prokofyeviç ona verilən sualların hamısına eyni qəti bir səsle çıxırıb:

– Gəlməyəcək! – deyə cavab verdi. Elə bunu demişdi ki, müvəffəqiyyətsiz geri qayıtdığı üçün hər tərəfdən onun başına töhmətlər, söyüşlər və ola bilsin, qapazlar yağmağa hazırlanırdı ki, birdən qapılar taybatay açıldı və İvan Nikiforoviç içəri daxil oldu.

İvan Nikiforoviçin gözlənilmədən gəlməsi bu məclisdəkilərin hamısını elə bir heyretə getirdi ki, heç şeytanın özü və ya qəbirdən xortlayıb qalxmış bir ölü, onların gözüne görünse idi, yenə də belə təsir göstərə bilməzdi. Anton Prokofyeviç isə bu zaman məclisdəkilərin hamısı ilə belə zarafat etdiyi üçün sevincindən əlini böyrünə qoyub, gülməkdən uğunub getmişdi.

Necə olur-olsun, hər halda, demək olar, hamını təəccübləndirən bu idi ki, İvan Nikiforoviç bu qədər az bir vaxt ərzində yerindən qalxıb, dvoryana yaraşan bir ləyaqətlə paltarını geyinə bilmişdi. İvan İvanoviç isə bu zaman məclisdə yox idi; o, nədən ötrü isə bayıra çıxmışdı. Məclisdəkilər heyret və təəccübdən ayrılıb, İvan Nikiforoviçlə salamlaşdılar və onun daha da kökəlib yoğunladığını hamı memnuniyyətlə qeyd etdi. İvan Nikiforoviç isə hamı ilə öpüşür və deyirdi:

– Çox minnetdaram.

Bu arada o biri otaqdan gələn borşun iyi artıq acımış olan qonaqların burnuna dəyib, onları xoşhallandırdı. Hamı yemək otağına axışdı. Deyingən və qaradınməz, arıq və yoğun qadınların dəstəsi qabağa düşdü və uzun stolun ətrafı hər cür rənglərlə bəzəndi. Stolun üstündəki yeməkləri təsvir etməyəcəyəm! Nə üstünə smetan tökülmüş xingal haqqında, nə borşun yanınca verilmiş qutab haqqında, nə içi kişmiş və gavalı ilə doldurulmuş hinduşka haqqında, nə kvasda isladılmış uzunboğaz çəkməyə oxşayan o biri yemək haqqında, nə təcrübəli aşpazın mahnı oxuyaraq hazırladığı, başdan-başa spirt alovu içərisində verilmiş və qadınları həm əyləndirən, həm də qorxudan sous haqqında heç bir söz deməyəcəyəm. Mən bu yeməklər haqqında ona görə danışmayacağam ki, onların haqqında söhbət açmaqdan sonra onları yemək daha çox xoşuma gəlir. Qıtlıq otu ilə hazırlanmış balıq İvan İvanoviçin çox xoşuna gəldi. O bu faydalı və xeyirli yeməklə ayrıca məşğul oldu. Balığın ən xırda sümüklərini seçib, səliqə ilə boşqabın kənarına yığırdı. Birdən necə oldusa gözü üzbeüz oturduğu adama sataşdı: ilahi, bu nə qədər qərribə bir mənzərə idi! İvan Nikiforoviç onunla üzbeüz oturmuşdu. Elə həmin bu vaxt İvan Nikiforoviç də başını qaldırıb baxdı!.. Yox!.. Bacarmıram!.. Mənə başqa bir qələm verin! Bu mənzərəni təsvir etmək üçün mənim bu balaca qələmim solğun və ölüdür! Onların hər ikisinin sifəti heyrət içində daş kimi quruyub qalmışdı. Onların hər biri, öz qarşısında çoxdan bəri tanış olan bir sifəti görürdü, sanki indi onlar gözənilməz bir dost kimi bu sifətə yaxınlaşaraq, istər-istəməz: “buyurun” yaxud “cəsarət edirəm, lütfən buyurun” deməyə hazır idilər, lakin bununla bərabər, bu sifətdə, eyni zamanda, nə isə pis bir hadisəni xəbər verən qorxulu bir ifadə var idi! İvan İvanoviçdən və İvan Nikiforoviçdən tər sel kimi axırdı. Məclisdə, stolun arxasında əyləşənlərin hamısı diqqətlə onlara baxırdı, onlar bu sabıq dostlardan gözlərini ayırmayaraq quruyub qalmışdılar. O vaxta qədər xoruzların necə axtalandığı haqqında çox maraqlı bir söhbətlə məşğul olan qadınlar birdən-birə söhbəti kəsdilər. Hamı susdu! Bu böyük bir sənətkarın fırçasına layiq bir mənzərə idi! Nəhayət, İvan İvanoviç dəsmalını çıxarıb, burnunu silməyə başladı; İvan Nikiforoviç isə ətrafına göz gəzdirib, nəzərlərini açıq qapıya dikdi. Şəhər rəisi onun bu hərəkətini o saat gördü və qapını möhkəm örtməyi əmr etdi. Bunu gören dostların ikisi də yeməyə başladı və daha bir-birlərinin üzünə baxmadılar.

Nahar qurtaran kimi bu sabıq dostların ikisi də aradan çıxmaq üçün oturduqları yerdən qalxıb, şapkalərini axtarmağa başladılar. Bunu gören şəhər rəisi İvan İvanoviç, o İvan İvanoviçə yox, o birisinə – gözü çöp olana, göz vurdu və İvan İvanoviç gedib, İvan Nikiforoviçin arxasında dayandı, şəhər rəisi özü də İvan İvanoviçin arxasına keçdi. İkisi də onları toqquşdurmaq və bir-birlərinə əl verməyinəcə buraxmamaq üçün daldan itələməyə başladılar. Çöp İvan, İvan Nikiforoviç bir qədər çəpəki olsa da, ancaq yenə də, çox müvəffəqiyyətlə, İvan İvanoviçin dayandığı yerə tərəf itələdi; şəhər rəisi isə İvan İvanoviçə çox kənara itələdi, çünki o, elə bil qəsdən, xeyli kənara tullanan və heç bir əmrinə tabe olmayan ayağının addımlarını qətiyyətlə idarə edə bilmirdi (bu, bəlkə də ona görə olmuşdu ki, stolun üstündə həddindən çox xeyli müxtəlif içkilər var idi), buna görə də İvan İvanoviç, bu əhvalatla maraqlandığı üçün dəstənin lap ortasına gəlib düşmüş qırmızı paltarlı bir qadının üstünə yıxıldı. İşin bu yerə çatması heç də yaxşı əlamət deyildi. Bununla belə hakim qalxıb, şəhər rəisinin yerinə keçdi və üst dodağındakı burunotunun hamısını burnuna çəkərək, İvan İvanoviçə o biri tərəfə itələdi. Mirqorodda adamları barışdırmaq üçün bu ən adi vasitə idi. Bu bir qədər kos-kos oyununa bənzəyir. Hakim İvan İvanoviç itələyən kimi, çöp İvan İvanoviç də bütün gücünü toplayaraq, var qüvvəsi ilə İvan Nikiforoviçə o tərəfdən itələdi. Yağış suyu taxtapuşdan axdığı kimi, İvan Nikiforoviçdən də eləcə tər axırdı. Hər iki dostun öz yerlərində çox dirənmələrinə baxmayaraq, yenə də onları itələyib toqquşdurdular, çünki hər iki tərəfdən onları hərəkətə gətirən qüvvələrə kənardakı qonaqlardan xeyli kömək gəlmişdi.

Onları toqquşduran kimi, hər tərəfdən dövrəyə aldılar və bir-birinə əl verənə qədər buraxmadılar.

– Allah xatirinə, İvan Nikiforoviç, İvan İvanoviç, barışın görək! Axı bir vicdanla deyin görək, nəyin üstündə dalaşmısınız? Heç nə, səfeh bir şeyin üstündə! Bu adamların və Allahın qarşısında sizin vicdanınız buna necə razı olar!

İvan Nikiforoviç yorğunluqdan tövşüyə-tövşüyə (məlum olurdu ki, o, bir o qədər də barışmağın əleyhinə deyildir) dedi:

– Mən bilmirəm ki, İvan İvanoviçə nə etmişəm; nə üçün o, mənim hinimi kəsib doğradı və mənə ziyan vurmaq istəyirdi?

İvan İvanoviç isə İvan Nikiforoviçə baxmadan deyirdi:

– Mən heç bir bəd niyyətdə təqsirkar deyiləm. Hörmətli dvoryanlar, mən Allahın da qarşısında və sizin də qarşınızda and içirəm ki, öz düşmənimə heç bir şey etməmişəm. Nədən ötrü o məni danlayır, mənim adıma və rütbəmə ziyan vurur?

– Axı İvan İvanoviç, mən sizə nə ziyan vurmuşam? – deyə İvan Nikiforoviç cavab verdi. Bu izahat birçə dəqiqə də davam etsə idi, bu köhnə ədavət söncəkdi. İvan Nikiforoviç burunotu qabını çıxarmaq və “buyurun” demək üçün artıq əlini cibinə salmışdı.

İvan İvanoviç onun üzünə baxmadan dedi:

– Mərhəmətli cənab, siz mənim familiyamı və rütbəmi elə bir sözle təhqir etmisiniz ki, o sözü burada deməyin özü belə ədəbsizlik olardı, məgər bu zərər deyilmi?

– İcazə verin, İvan İvanoviç, mən bir dost kimi sizə deyim! – (bunu deyib, İvan Nikiforoviç barmağını İvan İvanoviçin düyməsinə toxundurdu ki, bu da onun barışmağa olan meylini göstərirdi). – Siz, Allah bilir, görün nədən incimisiniz: mənim sizə qaz deməyim sizə toxunubdur... – İvan Nikiforoviç bu sözü deməklə ehtiyatsızlıq etdiyini dərhal başa düşdü. Lakin artıq gec idi: söz deyilmişdi.

Hər şey alt-üst oldu!

Bir halda ki, bu söz şahidsiz deyildiyindən zaman İvan İvanoviç özündən çıxmış və elə qəzəblənmişdi ki, Allah onu bu vəziyyətdə heç kəsə göstərməsin, – bəs indi, əziz oxucular özünüz təsəvvür edin, görün bu söz məclisdə, bir çox qadınların iştirak etdiyi bir məclisdə deyiləndə nələr olar? Axı İvan İvanoviç, bu qadınların hüsurunda xüsusilə ədəbli olmağı sevirdi. Əgər İvan Nikiforoviç belə etməsəydi, məsələn qaz yox, bir başqa quşun adını desəydi, yenə dərd yarı idi, işi düzəltmək olardı.

Lakin indi hər şey bitmişdi!

O, İvan Nikiforoviçə bir nəzər saldı – özü də necə bir nəzər! Əgər bu nəzərə icraedici bir hakimiyyət verilmiş olsa idi, o, İvan Nikiforoviçi məhv edib torpağa çevirərdi. Qonaqlar da bu nəzərin mənasını başa düşmüşdülər, buna görə də özləri onları tez birindən ayırmağa tələsdilər. Müləyimliyin nümunəsi olan, heç bir dilənçini danışdırıb, halından xəbər tutmamış, yanından ötməyən bu insan indi dəhşətli bir surətdə qudurmuş halda çıxıb getdi. Ehtiraslar insanda belə qüvvətli fırtınalar yaradır!

Düz bir ay İvan İvanoviçdən heç bir xəbər-əter eşidilmədi. O öz evində əyləşmiş və bayıra çıxmırdı. Əhd olunmuş sandıq açılmışdı

və oradan nələr çıxmışdı? Gümüş manatlar! Köhnə, ata-babadan qalma manatlar! Bütün manatların hamısı yazı ilə iş görən mirzələrin çirkli əllərinə keçdi. İş palataya keçirildi. İvan İvanoviç isə yalnız işə sabah baxılıb, qərar çıxarılacağı haqqında palatadan şad xəbər aldıqdan sonra, işıq üzünə baxdı və evdən bayıra çıxmağı qərara aldı. Lakin heyhat! O zamandan bəri düz on ildir ki, palata hər gün ona xəbər göndərərək bildirir ki, işə sabah baxılacaqdır!

Beş il bundan əvvəl mənim yolum Mirqorod şəhərindən düşdü. Mən çox pis bir vaxtda oraya gedib çıxmışdım. Kədərli-rütubətli, çiskinli və dumanlı payız havası idi. Ətraf palçıq idi. İnsanları darıxdıran aramsız yağışların nəticəsində əmələ gəlmiş bir yaşıllıq narın bir təbəqə kimi düzləri, tarlaları başdan-başa örtmüşdü. Tikanlar qoca kişinin, qızıl gül isə qarının paltarına yapışmış qalan kimi, göyərti də hər yeri tutmuşdu. Havanın belə olması o zaman mənə çox təsir edirdi; hava kədərli olanda, mən də kədərlənir və darıxırdım. Buna baxmayaraq, mən Mirqoroda yaxınlaşanda hiss etdim ki, ürəyim şiddətlə döyünür. İlahi, fikrimdə nə qədər xatirələr canlandı! On iki il idi ki, mən Mirqorodu görməmişdim. O zaman buralarda iki yeganə dost yaşayırdı. Hələ nə qədər məşhur adamlar ölmüşdü! Hakim Demyan Demyanoviç hələ o zaman rəhmətə getmişdi; gözü çöp İvan İvanoviç də o dünyaya köçmüşdü. Mən şəhərin baş küçəsinə çıxdım: hər yerdə başına bir çəngə külək keçirilmiş payalar basdırılmışdı; şəhərdə nə isə yeni bir planlaşdırma işi aparılırdı! Bir neçə daxma sökülmüşdü. Çəpərlərin qalıqları meyvə-məyvə yellənirdi.

Həmin gün bayram günü idi; mən, həsir çəkilmiş arabamı kilsənin qabağında saxlamağı əmr etdim və arabadan düşüb, elə sakit bir halda kilsəyə daxil oldum ki, heç kim görmədi. Doğrudur mənə görə biləcək bir adam da yox idi. Kilsə boş idi. Demək olar ki, camaatdan heç əsər yox idi. Görünür, ən çox ibadət edən mömin adamlar belə palçıqdan qorxub, evdən bayıra çıxmamışdılar. Dumanlı, daha doğrusu xəstə havada şamlar da, nə isə, çox qərribə görünürdü; məbədin qaranlıq dəhlizləri çox kədərli idi; dairəvi şüşələri olan uzunsov pəncərələrdən yağış göz yaşı kimi tökülürdü. Mən dəhlizə tərəf gedib, oradakı hörmətli və ağ saçlı bir qocaya müraciət etdim:

– İcazə verin bir söz soruşum: İvan Nikiforoviç sağdır mı? – Bu zaman müqəddəs şəklın qarşısındakı şamdanın alovu artdı və işıq mənim qonşumun üzünə düşdü. Mən qarşımdakı adamın simasında ki tanış cizgiləri görəndə nə qədər təəccübləndim! Bu adam İvan

Nikiforoviçin özü idi! Lakin o, nə qədər dəyişmişdi! – Siz sağ-salamatsınızımı, İvan Nikiforoviç! Necə də qocalmışsınız!

– Bəli, qocalmışam. Mən elə bu gün Poltavadan gəlirəm, – deyə İvan Nikiforoviç cavab verdi.

– Siz nə danışsınız! Belə pis havada Poltavaya getmişdiniz?

– Nə etmək! Çəkişmədir. Belə lazım idi... – O, bunu deyəndə, mən, istər-istəməz, bir ah çəkdim. İvan Nikiforoviç mənim ah çəkməyimi görüb dedi:

– Narahat olmayın, mən mötəbər məlumat almışam ki, işə gələn həftə baxacaqlar, özü də mənim xeyrimə kəsəcəklər. – Mən, çiynlərimi atıb, İvan İvanoviç haqqında da bir şey öyrənmək üçün getdim.

Getmək istərkən kimse mənə dedi:

– İvan İvanoviç buradadır! O, mehrabda, mahnı oxunan yerdədir. – Mən bu zaman arıq bir adam gördüm. İvan İvanoviç bu idimi? Onun sifəti qırıqlarla örtülmüşdü, saçları tamamilə ağarmışdı; lakin kürkü elə həmin kürk idi. Salamladıqdan sonra İvan İvanoviç qıfı bənzər sifətinə həmişə yaraşan şad bir təbəssümlə mənə müraciət edərək dedi:

– Sizə xoş bir xəbər deyimmi?

– Hansı xəbər? – deyə soruşdum.

– Sabah mənim işim mütləq həll olunacaqdır. Palata xəbər vermişdir ki, yaqın baxılacaq.

Mən daha dərinə ah çəkdim və tez vidalaşıb, ondan ayrılmağa tələsdim, çünki mən çox vacib bir iş üçün gedirdim, kilsədən çıxıb, arabaya mindim. Mirqorodda sürətli poçt atları adı ilə məşhur olan arıq atlar arabanı çəkdilər. Atlar dımaqlarını sarı palçıqə basdıqca, qulağın alışmadığı zəhlətökən bir səs çıxırdı. Yağış aramsız tökür və qozlada həsirə bürünüb oturmuş cuhudu isladırı. Rütubət mənim lap iliklərimə işləmişdi. Yalnız və kədərli görünən bir gözetçi budkasının yanından astaca keçib getdik. Budkanın içindəki əlil öz köhnə və bozarmış hərbi paltarını yamayırdı. Biz yenə də eyni yerə gəlib çıxdıq: yenə də bəzi yerləri çala-çuxur, qara, göyərmiş olan yeni çöl və tarla, islanmış dolaşalar və qarğalar, yeknəsək bir ahənglə yağan aramsız yağış, göz yaşı tökən tutqun səma. – Bu dünya nə qədər cansızdır, cənablar!

ŞİNEL

Bir departamentdə... ancaq yaxşısı budur ki, departamentin adını söyləməyə. Dünyada cürbəcür departamentlərdən, polklardan, dəftərxanalardan və sözün qısa, hər cür mənşə sahiblərindən qorxulu bir şey yoxdur. İndi artıq tək-tək hər adam öz simasında bütün cəmiyyəti təhqir olunmuş sayır. Deyirlər ki, lap bu yaxınlarda adı yadımda olmayan bir şəhərin kapitan-ispravnikindən belə bir ərizə gəlmişdir ki, həmin ərizədə o dövlət qərarlarının tələf olduğunu və onun müqəddəs adının tamamilə saymazyana çəkildiyini açıq-aydın izah edir. O, öz ərizəsinə dəlil olaraq yekə bir cild romantik bir əsər də əlavə etmişdir ki, bu əsərdə hər on səhifədən bir kapitan-ispravnik, bəzi yerlərdə, hətta, tamamilə sərxoş halda zahir olur. Buna görə də yaxşısı budur ki, hər cür anlaşılmazlıqlara yol verməmək üçün əhvalat vəqə olan departamenti biz eləcə bir departament adlandıraraq. Bəli, bir departamentdə bir məmur qulluq edirdi; demək olmaz ki, bu məmur çox gözəldi, boyu alçaq, üzü bir qədər çopur, bir qədər kürən təhər, hətta zahirdən bir qədər korus, alın tərəfdən bir balaca daz, hər iki yanağı qırıxıqlı və üzünün rəngi də babasil xəstələrinin üzünün rəngində idi. Nə çarə?! Təqsir Peterburqun iqlimindədir. Rütbəsinə gəlincə (zira bizdə hər şeydən əvvəl rütbəni bildirmək lazımdır), o daimi titulyarı sovetnik deyilən bir rütbə sahibi idi. Məlum olduğu kimi, bu rütbəyə mənsub adamları acizlərin üstünə hücum etmək kimi tərifəlayiq bir vərdiş sahibi olan cürbəcür yazıçılar doyunca lağa qoymuş və istehza etmişlər. Məmurun familiyası Başmaçkin idi. Elə adın özündən məlumdur ki, bu ad bir zaman başmaqdan əmələ gəlmişdir; ancaq bu adın başmaqdan nə zaman, hansı vaxtda və nə cür əmələ gəldiyi barədə heç bir şey məlum deyil. Başmaçkinlərin ataları da, babaları da, hətta qayınları da həmişə uzunboğaz çəkmə geyib yalnız il-də üç dəfə çəkmələrinin altını yamatdırardılar. Həmin məmurun adı Akaki Akakiyeviç idi. Bəlkə bu ad oxucuya bir qədər qəribə və uydurma kimi görünə bilər. Ancaq oxucunu əmin etmək olar ki, bu

adı əsla uydurmamışlar; öz-özlüyündə elə bir şərait yaranmışdı ki, ona əsla başqa ad vermək mümkün deyildi və bu əhvalat belə baş vermişdi. Akaki Akakiyeviç, əgər yaddaşımız bizi aldatmırsa, 23 mart gecəsi anadan olmuşdu. Bir məmur arvadı və çox yaxşı bir arvad olan rəhmətlik anası qayda üzrə uşağı xaçə çəkib ona ad qoymağa hazırlanmışdı. Onun anası hələ qapının ağzındakı çarpayının üstündə uzanmış və onun sağ əlində uşağın kirvəsi, çox yaxşı bir adam olan və senatda şöbə müdiri vəzifəsində işləyən İvan İvanoviç Yeroşkin və kirvə qadın, kvartal zabitinin arvadı, çox nadir gözəl sifətlərə malik bir arvad olan Arina Semyonovna Belobryuşkova durmuşdu. Uşağın anasına bu üç addan birini seçməyi təklif etdilər: Mokki, Sossi və ya uşağa cəfəkeş Xozdazatın adını qoysunlar. Rəhmətlik arvad fikirləşdi ki, “yox, bunlar hamısı birtəhər adlardır”. Onun könlünü almaq üçün təqvimin başqa bir yerini açdılar; yenə üç ad çıxdı: Triffli, Dula və Varaxasi. Qarı dillənib dedi ki, “bu lap bələdir ki, hamısı elə birtəhər adlardır ki, düzü, mən heç belə ad eşitməmişəm. Yenə Varadat və ya Varux olsaydı, bir şey idi, yoxsa Triffli, Varaxasi nədir”. Təqvimin bir vərəqini də çevirdilər, bu adlar çıxdı: Pavsikaxi və Vaxtisi. Qarı dillənib dedi: “Yox, daha mən görürəm ki, bu uşağın bəxti bələdir. İndi ki, belə oldu, heç olmasa qoy elə atasının adını qoyaq. Atası Akaki idi, qoy oğlu da Akaki olsun”. Beləliklə də Akaki Akakiyeviç əmələ gəldi. Uşağı xaçlayıb ad qoydular, bu zaman uşaq ağlayıb üz-gözünü elə büzüşdü ki, elə bil titulyarını sovetnik olacağını əvvəlcədən duymuşdu. Bəli, bütün bunlar bax, belə baş vermişdi. Biz bütün bunları ona görə qeyd edirik ki, oxucu bunun tamamilə zəruri bir halda əmələ gəldiyini və uşağa başqa ad vermək heç bir cür mümkün olmadığını görə bilsin. Onun departamentə nə vaxt və necə daxil olduğunu və onu bura kim təyin etdiyini heç bir kəs yadına getirə bilmir. Burda xeyli direktorlar və cürbəcür naçalniklər dəyişmişsə də, onu həmişə həmin yerdə, həmin vəziyyətdə yazı məmuru vəzifəsində görmüşlər; belə ki, sonra hamı bu fikrə gəlmişdir ki, görünür bu adam anadan tamamilə hazır bir halda, əynində vismundir və təpəsi daz bir halda doğulmuşdur. Departamentdə ona heç bir hörmət edilməzdi. O gəlib keçəndə qapıçılar nəinki yerlərindən durmazdılar, hətta ona sarı baxmazdılar da, elə bil ki, qəbul otağından eləcə bir milçək uçub getdi. Naçalniklər onunla birtəhər, soyuq-zalmanə

rəftar edərdilər. Şöbə müdiri köməkçilərindən biri kağızı düz onun burnuna soxar, hətta heç deməzdi də ki, “üzünü köçürün” və ya “budur, maraqlı və yaxşıca bir işdir” yaxud yaxşı tərbiyəli idarələrdə olduğu kimi başqa xoş bir söz deməzdilər. O da kağızı alıb yalnız kağıza baxardı; ona kağızı kim verdiyinə və həmin adamın buna ixtiyarı olub-olmadığına əsla baxmazdı. O kağızı alıb həmin saat onu yazmağa hazırlaşardı. Gənc məmurlar onu lağa qoyub dəftərxanalarda mümkün olan dərəcədə həzircavablıqla ona sataşar, elə oradaca, öz yanında onun barəsində və yetmiş yaşında bir qarı olan ev xanımı barəsində düzəlttikləri cürbəcür rəvayətləri danışar, dəyərdir ki, guya qarı onu döyür; toyları nə vaxt olacağını soruşur və onun başına kağız qırıntıları səpib, bunu qar adlandırırdılar. Ancaq Akaki Akakiyeviç bütün bunlara bircə sözle də cavab verməzdi, elə bil ki, onun qabağında heç bir kəs yoxdur; bu vəziyyət, hətta onun işləməsinə təsir də etməzdi: bütün bu hay-küy içərisində o, yazıda bircə səhv də buraxmazdı. Yalnız zarafat həddən dözülməz bir hal aldıqda onun böyründən itələyib işləməsinə mane olduqları zaman, o deyirdi: “Məndən əl çəkin, mənə niyə incidirsiniz?” Onun sözlərində, səsində və bu sözləri ifadə etməsində nəşə qərribə bir şey var idi. Bu səsdə adamı rəhmətə gətirən elə bir şey var idi ki, işə yeni girmiş və başqaları kimi Akaki Akakiyeviçə istehza etməkdə olan bir gənc, birdən-birə oxla vurulmuş kimi donub qaldı və o vaxtdan bəri, sanki hər şey onun nəzərində dəyişib başqa cür göründü. Ədəb-ərkanlı və kübar aləminə məxsus adamlar bilib, tanış olduğu yoldaşlarından onu nə işə qeyri-təbii bir qüvvə uzaqlaşdırdı. Sonra uzun bir müddət, ən şən dəqiqələrdə belə onun gözünün qabağında alçaq boylu və təpəsi daz bir məmur görünüb təsirli sözlərlə: “Məndən əl çəkin, niyə incidirsiniz”, – deyirdi və bu təsirli sözlərdə sanki başqa bir mənə vardı: “Mən sənə qardaşnam”. Həmin bu gənc insanda nə qədər çox insaniyyətsizlik olduğunu, kübarların zahirən zərif mədənilikləri altında nə qədər sərt bir kobudluq və aman Allah, hətta hamının nəcib və namuslu saydığı adamlarda da nə qədər sərt bir kobudluq olduğunu görüb öz ömründə sonralar da çox dəfə sarsılmışdı.

Yəqin ki, heç bir yerdə öz vəzifəsinə bu qədər can yandıran bir adam tapmaq olmazdı. Onun can-başla xidmət etdiyini söyləmək azdır: yox, o, eşqlə xidmət edirdi. Orada, bu üzünü köçürmək işində

ona nə isə, özünəməxsus çoxnövli və xoş bir aləm görünürdü. Onun üzündə ləzzət əlamətləri zahir olurdu; bəzi hərflər onun çox sevdiyi hərflər idi. Bu hərflərə rast gəldikdə, o tamamilə özündən çıxardı: həm yavaşcadan gülər, həm göz vurur, həm dodaqları ilə yazmağa kömək edərdi, belə ki, onun qələmi ilə yazdığı hər bir hərfi üzündən oxumaq olardı. Əgər ona öz cidd-cəhdinə görə mükafat verilmiş olsaydı, bəlkə də öz təəccübünə rəğmən, hətta statski sovetnik də ola bilərdi. Lakin onun istehza edən yoldaşlarının söylədikləri kimi, o bu xidmət sayəsində yalnız bir rəsmi məmurluq nişanı, bir də babasıl qazanmışdı. Amma demək olmaz ki, ona heç bir diqqət yetirilmirdi. Akaki Akakiyeviçin uzun müddət xidmət etdiyinə görə mükafatlandırmaq arzusu ilə əmr etmişdi ki, ona adi üzünü köçürmədən daha əhəmiyyətli bir iş tapşırınsınlar və ona tapşırılmışdı ki, hazır bir iş barəsində başqa bir idarəyə bir təliqə yazsın; iş yalnız bundan ibarət idi ki, yalnız başdakı ünvanı dəyişib və bəzi yerlərdə fəlləri birinci şəxsdən üçüncü şəxsə keçirməli idi. Bu iş onun üçün elə bir çətinlik törətdi ki, onu tamamilə tər basdı, o alının tərinə silə-silə nəhayət dedi ki, “yox, yaxşısı budur, mənə bir şey verin üzünü köçürüm”. O vaxtdan bəri onu həmişəlik üzünü köçürmə işində qoydular. Onun üçün bu üzünü köçürmə işindən başqa guya heç bir şey yox idi. O öz paltar barəsində də əsla fikirləşməzdi: onun vismundiri yaşıl deyil, nəse unlu sarı rəngə çalırdı. Yaxalığı çox dar və alçaq idi. Belə ki, boğazı uzun olmadığı halda, yaxalığından kənara çıxıb rus xaricələrinin başlarında on-on daşdıqları başları yırğalanan gipsdən qayrılmış pişik balalarının boyunları kimi Akaki Akakiyeviçin boynu da həddindən artıq uzun görünürdü. Onun vismundirinə həmişə bir şey, ya bir parça quru ot, ya da nəse, bir sap qırığı yapışmış olardı; bundan başqa o, elə xüsusi bir məharətə malik idi ki, küçə ilə gedərkən həmişə pəncərənin altına içəridən cürbəcür zibil tullanan vaxt yetişirdi; buna görə də həmişə onun şlyapasının üstündə qovun-qarpız qabığı və buna bənzər zirzibil olardı. O, ömründə birçə dəfə də olsun, küçədə baş verən hadisələrə diqqət yetirməzdi, halbuki məlum olduğu üzrə, onun taytuşları olan gənc məmurlar öz iti nəzərlərinin nüfuzunu o dərəcəyə çatdırırlar ki, küçənin o biri səkisində bir adamın şalvarının çəkənə altına keçən üzəngi bağının qırıldığını görür və bu həmişə onların üzündə hiyləgər bir gülüş əmələ gətirir.

Əgər Akaki Akakiyeviç bir şeyə baxsaydı da, orada öz təmiz, səliqəli xətt ilə yazılmış sətirləri görürdü. Ancaq gözlənilmədən haradansa bir at başı onun çiyinə söykənib burun deliklərindən onun yanaqlarına isti hava buraxdıqda, Akaki Akakiyeviç sətirin ortasında deyil, küçənin ortasında olduğunu görürdü. O, evə gələn kimi həmin saat stolun daldında oturub, şorbasını və bir parça soğanlı mal ətinə milçəklərlə və həmin vaxt Allahın qismət etdiyi başqa şeylərlə birlikdə əsla dadını bilmədən, tələsik halda yeyərdi. O, qarnının get-gedə köpdüyünü gördükdə, stolun daldından durar, mürəkkəb dolu kiçik bankanı götürüb evə gətirdiyi kağızların üzünü köçürməyə başlardı. Əgər evə iş gətirməmiş olsaydı, o, qəsdən, yalnız öz zövqü üçün surət çıxarırdı, xüsusilə yazılı kağız üslubuna görə deyil, yeni və ya böyük bir adamın adresinə yazılmış olduğuna görə gözəl olsaydı, surətini daha həvəslə çıxarırdı.

Hətta Peterburqun boz səması tamamilə söndüyü və bütün məmur əhlinin hərə əlindən gəldiyi kimi aldıqları maaşa və öz həvəslərinə görə yemək yeyib, doymuş olduğu saatlarda da, departamentlərlə qələm cırldayıb qaçışmaqdan, özünün və özgələrin zəruri işlərindən və yorulmaq bilməyən insanın könüllü olaraq hətta lazım olduğundan artıq dərəcədə öz öhdəsinə götürdüyü işlərdən sonra, hamı artıq istirahət etdiyi zamanda, — elə bir zamanda ki, məmurlar qalan vaxtlarını zövq içində keçirməyə tələsir: zirək olanlar teatra qaçır; kimi, küçəyə çıxıb vaxtını cürbəcür şlyapacılar tamaşa etməklə keçirir; kimi məclisə gedib vaxtını məhdud məmur cəmiyyətinin ulduzu olan qəşəng bir qıza komplimentlər söyləməyə sərf edir; kimi sadəcə, dördüncü və ya üçüncü mərtəbədə iki kiçik otaq, bir dəhliz və ya mətbəxdən ibarət mənzili olan və burada nahar və gəzintilərdən imtina etmək kimi bir çox fədakarlıqlar sayəsində alınmış lampa və ya bir başqa modalı şeylərə malik olan iş yoldaşının evinə gedir ki, bu daha tez-tez baş verir; müxtəsər, hətta elə bir zamanda ki, bütün məmurlar öz dostlarının xırdaca mənzillərinə yığışib qızgın vists oynayır, bir qepiklik suxarılarla stəkanlarla çay içir, uzun çubuqlardan tütün sümürür, kart paylarkən yüksək cəmiyyətdən keçib gəlmiş heç bir rusun heç bir zaman və heç bir surətdə imtina edə bilməyəcəyi bir dedi-qodu nağıl edir, ya da, hətta danışmağa söz olmadıqda Falkonet heykəlinin atının quyruğunun kəsildiyi barədə bir komendanta xəbər verilməsi barədə

ədəbi lətifəni danışılar, – qərəz ki, hamının əylənməyə çalışdığı belə bir zamanda da Akaki Akakiyeviç heç bir şeylə əylənməzdi. Heç bir kəs dəyə bilməzdi ki, onu bir vaxt bir müsəmirədə görmüş olsun. O, doyunca yazdıqdan sonra yatmaq üçün yerinə girib uzanır və “sabah Allah üzünü köçürməyə bir şey göndərər” ümidilə əvvəlcədən gülümsünərdi. Dörd yüz manat məvaciblə öz taleyindən razı qalmaq bacaran bir adamın dinc həyatı beləcə keçib getməkdə idi və eğer yalnız titulyarı sovetnik üçün deyil, hətta gizlin, həqiqi, saray və başqa müşavirlər üçün, hətta heç bir kəsə məşvərət etməyib və heç kəsdən məşvərət almayan adamlar üçün də həyat yoluna səpilmiş olan cürbəcür fəlakətlər olmasaydı, bəlkə o, lap qoca yaşlarına qədər bu cür yaşayacaqdı.

Peterburqda ildə dörd yüz manat və ya təxminən o qədər maaş alanların çox qüvvətli bir düşməni var. Bu düşməni bizim şimal şaxtasından başqa bir şey deyil; amma hərçənd, deyirlər ki, guya bu şaxta çox sağlamdır; səhər saat doqquzda, yəni küçələr departamentlərə gedən adamlarla dolu olan bir saatda bu şaxta əsla fərqiñə varmadan, bütün burunlara elə şiddətli və sancan çırtmalar vurur ki, yazıq məmurlar əsla bilmirlər ki, burunlarını hara soxsunlar. Hətta yüksək vəzifə sahiblərinin də şaxtadan alınları ağrıdığı və gözləri yaşardığı bu zamanlarda yazıq titulyarı sovetniklər bəzən çox naçar bir vəziyyətdə qalırlar. Onların canlarını qurtarmaq üçün gücləri yalnız buna çatır ki, cındır şinellərinə bürünüb mümkün qədər beş-altı küçə qaçsınlar, sonra şveysar otağında ayaqlarını möhkəmcə yerə döyüb, beləliklə, öz vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyətlərinin donunu açsınlar. Akaki Akakiyeviç qanuni məsafəni mümkün qədər sürətlə qaçmağa çalışdığına baxmayaraq bir müddətdən bəri hiss etməyə başlamışdı ki, onu kürəyindən və çiynindən yaman soyuq kəsir. O axır düşündü ki, bəlkə şinelinin bir kəm-kəsiri var. Evdə şinelini yaxşıca nəzərdən keçirdikdə, o iki-üç yerdən, yəni kürəyindən və çiynlərindən şinelin süzülib ələyə bənzədiyini gördü; bu yerlərdən mahud o qədər sürtülmüşdü ki, o üzünü görünürdü, astar da dağılmışdı. Bunu da bilmək lazımdır ki, Akaki Akakiyeviçin şineli də məmurlar üçün bir istehza vasitəsi idi; bundan, hətta necib şinel adını da alıb kapot adlandırmışdılar. Doğrudan da, bu şinel qərribə bir şəkli almışdı: bunun yaxalığı ildən-ilə kiçilirdi, çünki

başqa yerlərinin yamanmasına işlədilir. Yamanma işləri dərzinin çox da mahir olmadığını göstərirdi və şinel torbaya bənzər yaraşıqsız bir hal almışdı. Akaki Akakiyeviç işin nə yerdə olduğunu görüb bu qərara gəldi ki, şineli dərzisi Petroviçin yanına aparmaq lazım gələcəkdir; bu dərzisi haradasa dördüncü mərtəbədə yaşayırdı və ora həyətdən pilləkənlə çıxmaq lazım idi; dərzisi taygöz və üzünün başdan-başa çopur olmasına baxmayaraq, əlbəttə, ayıq olduğu zamanlarda və başında başqa fikirlər olmadıqda, məmurların pal-paltarını və hər cür başqa pantolon və frakları xeyli müvəffəqiyyətlə yamaya bilerdi. Əlbəttə, bu dərzisi barəsində çox danışmaq lazım deyildi, lakin hekayədəki şəxslərin hər birinin xarakterini aydın göstərmək artıq bir qayda olduğundan bizim də çarəmiş yoxdur. Gəlin Petroviçdən də bir qədər danışaq. Əvvəllər onun adı sadəcə Qriqori idi, özü də bir ağanın təhkimçi nöqəri idi. O, sərbəstlik kağızı alıb əvvəllər böyük bayramlarda, sonra isə fərqiñə varmadan təqvimdə xaç ilə göstərilmiş bütün kilə bayramlarında möhkəmcə içməyə başladığı zamandan bəri Petroviç adlanmağa başlamışdı. Bu cəhətdən o, dədə-baba qaydalarına sadiq idi və arvadı ilə mübahisə etdikdə onu el arvadı və alman adlandırdı. İndi ki, biz çəşib arvadından da danışdıq onun barəsində də bir-iki söz söyləmək lazımdır. Ancaq təəssüf olsun ki, arvad barəsində az şey məlumdur. O da yalnız bundan ibarətdir ki, Petroviçin bir arvadı var: başına hətta yaylıq deyil ləçək bağlayır. Ancaq gözəllik cəhətindən həmin arvad görə ki, çox lovğalana bilməzdi; hər halda ona rast gəldikdə, yalnız qvardiya soldatları ləçəyinin altına göz yetirib biglarnı oynadar və nə isə xüsusi bir səs çıxarardılar.

Akaki Akakiyeviç, Petroviçin mənzilinə çıxanda, haqq vermək lazımdır, üstü çirkab sularla dolu və məlum olduğu kimi, Peterburq evlərinin hamısının həyət pillələrində daim mövcud olan və adamın gözünü acıdıran spirt qoxusu verən pillələrlə çıxarkən, Petroviçin nə qədər muzd istəyəcəyini düşünüb, öz fikrində iki manatdan artıq verməyəcəyini qərara aldı. Qapı açıq idi, çünki evin xanımı, nə isə bir balıq bişirməkdə olub, mətbəxdə o qədər tüstü əmələ gətirmişdi ki, hətta tarakanları da görmək mümkün deyildi. Akaki Akakiyeviç, hətta, ev xanımının özünün də gözünə görünmədən, mətbəxdən keçib, nəhayət otağa girdi və burada Petroviçin enli və rənglənməmiş bir

taxta stolun üstündə, türk paşası kimi bardaş qurub oturduğunu gördü. Ayaqları iş görməkdə olan dərzilərin adətinə görə yalın idi. Hər şeydən qabaq onun Akaki Akakiyeviçə məlum olan baş barmağı gözə çarpdı, bu barmağın dırnağı eybəcərleşərək başa çanağı kimi qalmı və möhkəm idi. Petroviçin boynundan bir yumaq ipək və başqa saplar asılmışdı, dizinin üstündə də nə isə, köhnə bir şey var idi; sapı keçirə bilmədiyindən qaranlığa və hətta sapın özünə də yaman acığı tutmuşdu. Buna görə də burnunun altında donquldanırdı: "Girmir, məlun, mənə lap cana gətirdin, tülüngünün biri!" Akaki Akakiyeviç belə bir məqamda, Petroviçin acıqlı olduğu bir vaxtda gəldiyinə peşman oldu: o, Petroviçin bir qədər kefli olduğu və ya arvadının dediyi kimi: "Taygöz şeytan lap sərsəm olduğu" zamanlarda bir şey sifariş etməyi xoşlardı. Belə hallarda Petroviç adəti üzrə çox həvəslə güzəştə gedər və razılaşardı, hətta baş əyib təşəkkür də edərdi. Düzdür, sonra arvadı gəlib zarırdı ki, əri sərxoş olub, ona görə də o işi ucuz götürmüşdür, ancaq belə hallarda bir-iki şahı artırmaqla iş qurtarıb gedərdi. İndi isə Petroviç, deyəsən, ayıq idi. Buna görə də sərtlik eləyəcək, yola gəlməyəcək və kim bilir neçə qoparmaq fikrinə düşəcəkdi. Akaki Akakiyeviç bunu başa düşüb, necə deyərler, ekilmək istəyirdi, ancaq daha iş-işdən keçmişdi. Petroviç tək gözünü çox diqqətlə ona zilləmişdi, buna görə də Akaki Akakiyeviç istər-istəməz dillənib dedi:

– Salam, Petroviç!

– Salamat olasımız, cənab, – deyə Petroviç Akaki Akakiyeviçin nə gətirdiyini görmək üçün üstədən aşağı onun əlinə baxdı.

– Petroviç, mən sənə yanına gəlmişəm ki, filan... – Bunu da demək lazımdır ki, Akaki Akakiyeviç danışığında cürbəcür adət və nidaları, hətta heç bir mənası olmayan ləfzləri çox işlədirdi. İş bər-kə düşəndə, o, hətta, cümləni yarımcıq qoyub, qurtarmazdı. Belə ki, çox zaman nitqini: "Bu, düzü, filan-fəsmən..." sözləri ilə başlar, daha artıq bir şey deməz, söyləyəcəyini də unudar və elə güman edərdi ki, hər şeyi deyib qurtarmışdır.

– Nə dediniz? – deyə Petroviç tək gözü ilə onun bütün vismundirini – yaxalığından tutmuş məcələrinə, kürəyinə, ətəyinə və ilməklərinə qədər nəzərdən keçirdi; bütün bunlar ona çox yaxşı tanış idi, çünki bunu o özü tikmişdi. Dərzilərin adəti belədir; elə ki, rast gəldi, əvvəlinci iş bu olacaq.

– Mən, budur, filan, Petroviç... şinel, mahudu... görürsən, qalan yerləri hamısı möhkəmdir, ancaq bir az tozlanmış, ona görə də gözə nimdəş kimi görünür, amma təzədir, tək birçə yeri bir az filan... kürəyində, bir də, budur bir çiyindən azca gedib, bir də ki, azacıq bu çiyinini görürsən, vəssalam. Bir elə sən deyən iş yoxdur...

Petroviç kapotu götürüb, əvvəlcə stolun üstünə sərdi, bir xeyli nəzərdən keçirəndən sonra başını yırğaladı və əlini pəncərəyə uzadıb dəyirmi burunotu qabını götürdü; qabın üstündə general şəkli var idi, bu generalın kim olduğu məlum deyildi, çünki onun üzünün rəngini barmaq sürüb aparmışdı, üstünə də dördkünc bir kağız parçası yapışdırılmışdı. Petroviç burunotu çəkəndən sonra kapotu əlinə alıb açdı, işığa sarı tutub bir də başını yırğaladı. Sonra onu tərsinə çevirdi, yenə başını yırğaladı və əl atıb general şəklinin üstünə kağız yapışdırılmış qapağı açdı, burnuna bir az burunotu qoyandan sonra qapağı örtüdü, burunotu qabını yerinə qoydu və nəhayət dilləndi:

– Yox, düzəltmək olmaz, ələk kimidir!

Bu sözləri eşitdikdə, Akaki Akakiyeviçin ürəyi düşdü.

– Axı niyə olmaz ki, Petroviç? – deyə o, demək olar ki, yalvaran bir uşaq səsi ilə soruşdu. – Axı birçə elə çiyinləri bir az gedib, axı səndə yəqin ki, parça-tikə tapılar...

– Parça-tikə tapmaq olar, parça-tikə tapılar, – deyə Petroviç cavab verdi. – Ancaq tikmək olmaz, parça tamam çürüyüb, iynəni vurarsan mal süzülüb gedər.

– Qoy getsin, sən də həmin saat yamaqla.

– Axı yamağı qoymağa yer yoxdur, onu bənd eləməyə şey yoxdur, mal yaman köhnəlib. Mahudun eləcə adı qalıb, əl vursan tikə-tikə olar.

– Birtəhər bənd elə də. Axı bəs bu necə olsun, filan-fəsmən!..

– Yox, – deyə Petroviç qəti cavab verdi. – Heç bir şey eləmək olmaz. İş yaman xarəbdir. Yaxşısı budur ki, qışın soyuğu gələndə bundan özünü zə bir patava qayırın, çünki corab ayağı isti saxlayamaz. Onu almanlar çıxarıblar ki, özlərinə bol pul qazansınlar (Petroviç yeri düşdükdə almanları sancmağı xoşlardı); görünür ki, siz özünü zə təzə bir şinel tikdirməli olacaqsınız.

"Təzə" sözünü eşitdikdə Akaki Akakiyeviçin gözələrinə qaranlıq çökdü, otaqda olan bütün şeylər gözünün önündə hərlənməyə başladı. O yalnız Petroviçin burunotu qabının üstündə olan və üzünün

yerinə kağız yapışdırılmış generalı aydın görürdü. O hələ də yuxuda imiş kimi dilləndi:

– Necə yeni təzəsini? Axı bunun üçün heç mənim pulum da yoxdur.

– Bəli, təzəsini, – deyə Petroviç rəhmsiz bir soyuqqanlıqla cavab verdi:

– Yaxşı, əgər təzəsini tikdirməli olsam, onda onun filan-fəşman...

– Yeni necəyə oturur?

– Hə.

– Yüz əlli manatdan da bir az artıq xərc qoymalısınız, – deyə Petroviç dodaqlarını mənalı-mənalı bürdü. O, təsirli sözlər söyləməyi çox sevdi. Birdən bir adamı çaşdırıb mat qoymağı, sonra isə belə sözlərdən çaşıb qalmış adamın üz-gözünü necə turşutduğuna qıyqacı baxmağı xoşlayardı.

– Bir şinelə yüz əlli manat! – deyə yazıq Akaki Akakiyeviç, bəlkə də bütün ömründə ilk dəfə olaraq səsinə ucaldı, çünki o həmişə səsinin yavaşlığı ilə seçilirdi.

– Bəli, bəli, – deyə Petroviç cavab verdi. – Bir də şinel var, şinel var. Əgər yaxasına dələ xəzi qoysan, ipək astarlı başlıq da tikdir-sən, iki yüz manat da götürər.

– Petroviç, sən allah, – deyə Akaki Akakiyeviç Petroviçin dedi-yi sözləri eşitməməyə çalışaraq yalvarıcı səslə dilləndi. – Birtəhər düzəlt, bəlkə bir az da işimə yaraya.

– Yox, canım, heç bir şey çıxmaz: işim də hədə gedər, sənin pulların da, – deyə Petroviç cavab verdi. Akaki Akakiyeviç belə sözlərdən sonra, tamamilə ruhdan düşmüş halda otaqdan çıxdı. Petroviç isə, o getdikdən sonra da dodaqlarını mənalı-mənalı bürüyüb xeyli müddət işə başlamadı; o, özünü hörmətdən salmadığından və dərzi-lik sənətini alçaltmadığından razı qalmışdı.

Akaki Akakiyeviç küçəyə çıxdıqda, yuxulu kimi öz-özünə deyirdi ki:

– Bir işə bax ha, mən heç düzü güman eləməzdim ki, iş belə filan... – Sonra isə, bir müddət susub əlavə etdi. – Bəs belə! Axır ki, işdən düşdü, düzü mən heç güman eləməzdim ki, filan-fəşman.

Bu sözlərdən sonra o yenə xeyli müddət sükut etdi, ondan sonra yenə dedi:

– Bəli, belə işlər! Düzü heç gözləməzdim, filan... bunu heç gözləməzdim... Bir vəziyyətə bax ha... – O bu sözlərdən sonra evə getmək əvəzinə, özünün də xəbəri olmadan, tamamilə əks tərəfə getdi. Yolda bir bacatəmizləyən çirkli böyrü ilə ona toxunub çiynini qaraladı; tikilməkdə olan bir evin yuxarisından onun üstünə bir şapka dolusu əhəng töküldü. O bunların heç birindən xəbər tutmadı. Yalnız, xeyli sonra, alebardasını qabağına qoyub, buynuzun içindən qabarlı ovcuna burunotu tökən bir keşikçi ilə toqquşduqda, Akaki Akakiyeviç bir qədər özünə gəldi; bu da ona görə oldu ki, keşikçi dillənib ona dedi:

– Nə olub, adamın lap başına çıxırsan, qabağında səkini görmürsən?

Bu sözlər Akaki Akakiyeviçi ətrafına göz gəzdirməyə və qayıdıb evə getməyə məcbur etdi. O, yalnız bu zaman fikirlərini toplamağa başladı, öz vəziyyətini aydın və olduğu kimi gördü, özü ilə artıq qırıq-qırıq deyil, ən səmimi və ən yaxın bir iş barəsində söhbət edilə bilən nəcib bir dost ilə danışan kimi mühakiməli və açıq bir surətdə danışmağa başladı. Akaki Akakiyeviç öz-özünə dedi:

– Xeyr, görünür ki, arvad onu kütəkləyib; yaxşısı budur ki, bazar günü səhər onun yanına gedərəm: hələ şənbə günündən sonra gözü axacaq, özü də yuxulu olacaq, çünki içkinin xumarı gələcək, o yenə içmək istəyəcək, arvadı isə pul verməyəcək, bu zaman mən onun ovcuna ikicə şahı basaram, yumşalar, onda şinelin də işi düzələr...

Akaki Akakiyeviç öz-özü ilə bu cür danışib, özünə ürək-dirək verirdi. O, birinci bazar gününün gəlib çatmasını gözlədi və uzaqdan Petroviçin arvadının evdən çıxaraq hara isə getdiyini görüb, özünü tez onun yanına saldı. Petroviç, doğrudan da, şənbə günündən sonra xumar-xumar baxırdı, başı döşəməyə doğru əyilmişdi, özü də lap yuxulu idi; ancaq bütün bunlarla bərabər işin nə yerdə olduğunu bilən kimi, elə bil şeytan dümsüklədi.

– Olmaz, – deyə o dilləndi. – Buyurun təzəsini tikdirin. – Akaki Akakiyeviç bu zaman onun ovcuna bir-iki şahıq basdı. – Təşəkkür edirəm, cənab, sizin sağlığınıza bir balaca özümü bərkidərəm, – deyə Petroviç cavab verdi. – Amma şinel barəsində heç bir şey çıxmaz, təzə şineli sizin üçün lap qiyamət tikərəm, necə ki, lazımdır çalışaram.

Akaki Akakiyeviç yenə də yamamaq barəsində danışmaq istədisə də, ancaq Petroviç onu sözünü qurtarmağa qoymayıb dedi:

– Təzə şinel sizin üçün lap əla tikərəm, bu barədə arxayın olun, lap can yandıraram. İstəyirsiniz lap indiki moda ilə yaxasını taxma gümüşpəncə düymələr də qoyaram.

Akaki Akakiyeviç gördü ki, daha təzə şinelsiz heç cür iş düzəlməyəcək, buna görə də tamamilə ruhdan düşdü. Axı, doğrudan da, necə olsun, şinel nə ilə, hansı pul ilə tikdirsin? Əlbəttə, bayram üçün veriləcək gələcək mükafata bir qədər ümid bağlamaq olardı, ancaq bu pul qabaqcadan bölünüb paylaşılmışdı. Təzə pantolon almaq, çəkməciyə nımdaş boğazlara təzə pəncə tikdiyi üçün köhnə borcu vermək, bir də alt paltarı tikən arvada üç köynək və yazılı əsərdə adını çəkmək ədəbsizlik sayılacaq iki alt paltarı tikdirmək lazım idi, müxtəsər, bütün pullar xərclənib gedəcəkdi. Hətta əgər müdirə mərhəmət güc gəlib onu qırx manat mükafat əvəzinə qırx beş, ya əlli manat təyin etdirmiş olsa, yenə də orada çox azacıq bir şey qalacaq ki, bu, şinel kapitalında, dənizdə bir qətrə kimi görünəcəkdir. Hərçənd, o bilirdi ki, Petroviç hərdən ağla sığmayan qiymətlər söyləməyə həvəslidir, belə ki, bəzən arvadı özü də özünü saxlaya bilməyib çığırardı: “Nə danışsan, dəli olubsan nədi, axmağın biri! Gah görürsən ki, heçə-puçə işləyir, indi isə şeytan onu azdırıb elə bir qiymət deyir ki, heç özü də o qiymətə dəyməz”. Hərçənd, əlbəttə, o bilirdi ki, Petroviç səksən manata da şinel tikər, amma yenə də bu səksən manatı o haradan tapsın? Yarısını yenə birtəhər tapmaq olar: yarısını tapmaq mümkündür, hətta belkə bir az artıq da düzələr; bəs qalan yarısını haradan tapsın. Ancaq əvvəlcə oxucu görək bilsin ki, bu pulun birinci yarısı haradandır. Akaki Akakiyeviçin belə bir adəti var idi ki, xərclədiyi hər manatdan bir quruluşunu ağzı açarla bağlanan və üstündən pul salmaq üçün ensiz kəsiyi olan kiçik bir qutuya atardı. Hər yarım ildə o, yığılmış mis pulları yoxlar və onları xırda gümüş pul ilə əvəz edərdi. O, xeyli müddətdən bəri bu işə davam edib, bu sürətlə bir neçə il ərzində qırx manatdan da bir qədər artıq pul yığmışdı. Beləliklə, şinelin pulunun yarısı nağd idi; bəs qalan yarısını haradan tapsın? O biri qırx manatı haradan tapsın? Akaki Akakiyeviç düşünüb-daşınıb bu qərara gəldi ki, görək adi xərclərini heç olmasa bir ilin ərzində bir qədər azaltsın: axşamlar çay içməkdən əl çəksin, gecələr şam yandırmasın, əgər bir iş görmək lazım gəlsə, ev xanımının otağına gedib onun şamının işığında işləsin; küçə ilə gedərkən ayaqlarını

daşlara mümkün qədər yavaşca, ehtiyatla qoyub pəncələri üstündə yeriyən kimi yerisin ki, beləliklə, ayaqqabılarının altını vaxtından əvvəl dağıtmasın. Alt paltarını yumağa mümkün qədər gec-gec versin, alt paltarı dağılmamaq üçün, hər dəfə evə gəldikdə, onu oynindən çıxarıb birçə demikoton xalatında gəzsin.; bu xalat da çox qədim şey idi, hətta zamanın özü ona hörmət eləyib, ömrünü bir qədər uzatmışdır. Düzünü demək lazımdır ki, əvvəllər belə məhdudluqlara alışmaq onun üçün bir qədər çətin idi. Ancaq sonra birtəhər alışdı və işlər yoluna düşdü; hətta o, axşamlar özünü ac qalmağa tamamilə öyrətdi; ancaq bunun müqabilində, fikrinə gələcək şinel ideyasını əbədi bir surətdə saxladığından, mənəvi cəhətdən qida alırdı. Bu vaxtdan etibarən onun mövcudiyyəti özü də deyəsən bir qədər tamamlanmışdı. Elə bil ki, o evlənmişdi, elə bil ki, onun yanında başqa bir adam var idi, elə bil ki, o tək deyildi, xoş bir həyat yoldaşı ömür yolunu onunla birlikdə getməyə razı olmuşdu və bu həyat yoldaşı həmin o qalın pambıq sıyrıqlı, möhkəm, astarı süzülmemiş şineldən başqa bir şey deyildi. Akaki Akakiyeviç öz qarşısında müəyyən bir məqsəd qoymuş bir adam kimi, nə isə xeyli canlanmış, hətta xasiyyətə möhkəmlənmişdi. Şübhə, qətiyyətsizlik, bir sözlə, bütün müterəddid və qeyri-müəyyən əlamətlər öz-özlüyündə onun üzündən və hərəkətlərindən yox olub getmişdi. Bəzən onun gözlərində bir od parlar, hətta, başında ən cürətlı və cəsarətli fikirlər doluşardı: doğrudan da şinelin yaxasına dələ xəzi qoymasımı? Bu barədə düşüncələr az qalmışdı ki, onu huşsuz etsin. Bir dəfə o, bir kağızın üzünü köçürərkən az qalmışdı səhv etsin, belə ki, “uf!” – deyə çığırmış və xaç vurmuşdu. Hər ayın ərzində o heç olmazsa bir dəfə Petroviçə baş çəkib onunla şinel barəsində, mahudu haradan almağın yaxşı olacağı barəsində və mahudun nə rəngdə və neçəlik olması barəsində söhbət edərdi. Hərçənd bir qədər qayğılı da olsa, evə həmişə razı qayıdardı; düşünərdi ki, nəhayət bir gün gələcək, bütün bunlar alınacaq və şinel tikiləcəkdir. İş, hətta, onun gözlədiyindən də sürətlə getdi. Tamamilə gözlənmədən, direktor Akaki Akakiyeviçə qırx və ya qırx beş manat deyil, düz altmış manat təyin etdi: “Akaki Akakiyeviç şinel tikdirmək lazım olduğunu duymuşdumu, yoxsa bu öz-özünə əmələ gəlmişdimi, ancaq beləliklə Akaki Akakiyeviçin iyirmi manat artıq pulu olmuşdu. Bu vəziyyət işin gedişini sürətləndirdi. Bir

ikiüçcə ay da azacıq açlığa dözmüş olsa, Akaki Akakiyeviçin, doğrudan da səksən manat pulu yığılmış olacaqdı. onun ümumiyyətlə, sakit olan ürəyi döyünməyə başlamışdı. Elə birinci gün o, Petroviçlə dükanlara getdi. Çox yaxşı mahud aldılar, – bəs necə, çünki, bu barədə hələ yarım il qabaqcadan fikirləşmişdilər və çox ay olardı ki, onlar qiymət bilmək üçün dükanlara getməyə idilər. Bunun müqabilində Petroviç özü demişdi ki, bundan yaxşı mahud heç ola da bilməz. Astarlıq üçün kolenkor aldılar, ancaq bu elə yaxşı və sıx toxunmuş kolenkor idi ki, Petroviçin dediyinə görə ipekden də yaxşı idi, hətta görkəm cəhətindən də ondan qəşəng və şux idi. Dələ xəzi almadılar, çünki doğrudan da baha idi, onun əvəzinə yaxşı bir pişik dərisi seçdilər, dükanda bundan yaxşısı yox idi, bu elə bir pişik dərisi idi ki, uzaqdan onu həmişə dələ xəzinə bənzətmək olardı. Petroviç şinelin üzərində cəmi ikicə həftə işlədi, çünki sırıq işi çox idi, əgər bu olmasaydı, onu daha tez qurtarardı. Petroviç on iki manat mizd aldı; bundan az almaq heç cür mümkün deyildi: hamısını ipekə tikmiş, iki qat xırda tikişlə getmiş və bütün tikişləri Petroviç sonra öz dişləri ilə sıxa-sıxa cürbəcür fiqurlar işləmişdi. Bu əhvalatın, düzü, hansı gündə olduğunu söyləmək çətindir; ancaq, yəqin ki, bu gün Akaki Akakiyeviçin ömründə ən təntənəli bir gün idi, çünki bu gün Petroviç şineli getirib gəlmişdi. O, şineli səhər tezdən, departamentə getmək vaxtından bir azca əvvəl getirib gəlmişdi. Şineli heç bir zaman indiki kimi yerinə düşə bilməzdi; çünki artıq bərk şaxtalar başlamışdı və bu şaxtaların getdikcə daha da şiddətlənəcəyi gözlənilirdi. Petroviç yaxşı bir dərziyə yaraşan kimi, şineli getirib gəlmişdi. Onun üzündə elə bir mənalı ifadə var idi ki, Akaki Akakiyeviç bunu heç bir zaman hələ görməmişdi. Sanki o, böyük bir iş görmüş olduğunu tam mənasilə duymuşdu və birdən-birə özündə elə sonsuz bir qabiliyyət olduğunu göstərmişdi ki, bu, təzə paltar tikən dərziylərlə yalnız astar çəkən və yamaq-yırtıq edən dərziyləri bir-birindən ayırır. O, şinelini büküdü cib dəsmalını açdı. Bu dəsmal paltaryuyan arvaddan yenice alınmışdı. Petroviç həmin dəsmalı sonra işlətmək üçün büküb cibinə qoydu. O şineli çıxardıb çox lovğa-lovğa gözəndən keçirdi və hər iki əli ilə tutub, çox çevik bir hərəkətlə Akaki Akakiyeviçin çiyinə saldı. Sonra bir az dardı və arxadan əli ilə çəkib yerinə oturtdu; sonra onu Akaki Akakiyeviçin əyninə bir qədər yaxası açıq geydirdi. Akaki

Akakiyeviç yaşlı bir adam olduğu üçün, şinelin qollarını geymək istədi. Petroviç qollarını geyməyə də ona kömək etdi, məlum oldu ki, qollarını geyəndə də yaxşı durur. Müxtəsər, aşkar oldu ki, şineli tamamilə yaxşı tikilmişdir. Bu zaman Petroviç firsəti əldən verməyib dedi ki, o yalnız lövhəsiz və kiçik bir küçədə yaşadığı üçün, belə ucuz qiymətə tikir; əgər Neva prospektində tikdirmiş olsaydı, ondan birçə əlmuzdu olaraq yetmiş beş manat alacaqdılar. Akaki Akakiyeviç bu barədə Petroviçlə bəhsə girişmək istəmirdi, bir də ki, Petroviçin adamı çaşdırmaq üçün sadaladığı bütün böyük məbləğlərdən qorxurdu. O, Petroviçlə haqq-hesabı üzüb ona təşəkkür etdi və həmin saat təzə şineli geyib departamentə getmək üçün küçəyə çıxdı. Petroviç də onun ardınca çıxıb küçədə duraraq xeyli müddət uzaqdan şinələ baxdı və sonra qəsdən bir kənara getdi ki, əyri döngədən keçib, yüyürə-yüyürə yenidən həmin küçəyə çıxsın və öz şinelinə bir də o biri tərəfdən, yəni qabaqdan baxsın. Bu zaman Akaki Akakiyeviç, bütün duyğuları bayramsayağı coşqun bir halda getməkdə idi. O, dəqiqənin hər bir anında hiss edirdi ki, əynində təzə şineli var. Hətta daxili şadlığından o bir neçə dəfə gülmüşdü də. Doğrudan da o, iki başlı qazanmışdı: biri bu idi ki, ona xüsusi göz yetirsin. Nə surətdə isə, departamentdə birdən-birə hamı xəbər tutdu ki, Akaki Akakiyeviçin şineli təzədir. Daha kapot yoxdur. Həmin dəqiqə hamı Akaki Akakiyeviçin şinelinə tamaşa etmək üçün şveysar otağına yüyürüşdü. Ona mübarəkbadlıq etməyə başladılar. Belə ki, o əvvəlcədən yalnız gülümsündü, sonra isə, hətta, utandı. Hamı bir-bir onun yanına gəlib təzə şinelin şirnisini istədikdə və heç olmazsa hamıya bir axşam qonaqlığı vermək lazım gəldiyini söylədikdə, Akaki Akakiyeviç tamamilə özünü itirdi, bilmədi nə etsin, nə cavab versin və yaxasını necə qurtarsın. O, bir neçə dəqiqədən sonra qıpqırmızı olmuş halda xeyli sadəcəliklə sözə başlayıb hamını inandırmağa çalışdı ki, bu heç də təzə şineli deyil, elə-belə, köhnə şineldir. Axırda məmurlardan biri, hətta şöbə müdirinin müavini, yəqin ki, özünün heç də lovğa olmadığını və özündən aşağı dərəcəli adamlarla dostluq etdiyini göstərmək üçün, dedi ki, “yaxşı, Akaki Akakiyeviçin əvəzinə mən sizə axşam qonaqlığı verirəm və xahiş edirəm bu gün bizə çaya gələsiniz, bir də ki, elə yerinə düşüb bu gün mənim ad günüdür”. Məmurlar səmimiyyətlə həmin saat şöbə müdiri müavini təbrik etdilər və

onun təklifini həvəslə qəbul etdilər. Akaki Akakiyeviç bir təhərlə boyun qaçırmıq istədisə də, ancaq hamı onu başa saldı ki, bu hörmətsizlik olar, belə etmək ayıbdır, o da artıq heç cür boyun qaçıra bilmədi. Amma sonra o, bu münasibətlə təzə şinelində axşam da küçəyə çıxıb gedəcəyini yadına salanda bu iş ona xoş gəldi. Bütün bu gün Akaki Akakiyeviç üçün, doğrudan da, ən böyük təntənəli bir bayram idi. O, tamamilə kefi kök halda qayıdıb evə gəldi, şinelini çıxarıb ehtiyatla divardan asdı, mahuda və astara bir də baxıb ləzzət aldı və sonra qəsdən müqayisə etmək üçün tamamilə üzülüb getmiş olan köhnə kapotunu çıxartdı. Həmin kapotu gözəndən keçirib, hətta, özü də güldü. Şineli ilə bunun arasında nə qədər böyük bir fərq var idi! Hələ sonra da, yemək yeyərkən o, kapotun nə vəziyyətdə olduğunu ağlına getirən kimi, hey gülmürdü. O, şən bir halda yemək yeyib yeməkdən sonra daha heç bir kağız yazmadı, yatağında bir qədər xumarlanıb, havanın qaralmasını gözlədi. Sonra işi uzatmayıb geyindi, şineli çiyinə saldı və küçəyə çıxdı. Onu qonaq çağıran məmurun harada yaşadığını, çox təəssüf ki, deyə bilməyəcəyik: yaddaşımız yaman korlanmışdır, Peterburqda nə qədər küçə və ev varsa, hamısı başımızda bir-birinə elə qarışmışdır ki, oradan ağıllı-başlı bir şey tapıb çıxarmaq yaman çətindir. Hər nə olursa-olsun, birçə şey yəqindir ki, həmin məmur şəhərin yaxşı hissəsində yaşayırdı və deməli ki, Akaki Akakiyeviçin mənzilinə çox da yaxın deyildi. Akaki Akakiyeviç əvvəlcə işığı zəif olan bəzi tənha küçələrdən keçməli oldu, ancaq həmin məmurun mənzilinə yaxınlaşdıqca, küçələr daha canlı, gediş-gəlişli və daha işıqlı bir hal alırdı. O, adamlara daha tez-tez rast gəlirdi. Gözəl geyinmiş xanımlar da gözə dəyməyə başladı. Rast gələn kişilər yaxalarına qunduz xəzləri vurmuşdular; üzərinə zərli mıxlar çalınmış taxta barmaqıqlı xizəkləri olan vankalara daha az-az təsadüf edilir, əksinə, moruq rəngli məxmər şapka qoymuş, ləkəli xizəkləri, ayı dərisindən örtükləri olan sürücülər tez-tez görünür, şahnişinləri bəzəkli kəretələr təkərləri qarın üstündə cırıldaya-cırıldaya sürətlə küçədən keçib gedirdi. Akaki Akakiyeviç bütün bunlara yeni bir şey kimi baxırdı, neçə illər idi ki, o, axşamlar küçəyə çıxmazdı. O, maraqla bir mağazanın pəncərəsi önündə durub içəridəki şəkllə tamaşa etməyə başladı; bu şəkildə çəkməsini çıxaran gözəl bir qadın başdan-başa çılpıq, qəşəng ayağını açıb göstərirdi; onun arxa tərəfində başqa bir

otağın qapısından bakenbardlı və dodağının altında qəşəng ispan-sayağı saqqalı olan bir kişi başını çıxarmışdı. Akaki Akakiyeviç başını yırğalayıb güldü və yoluna davam etdi. O, nə üçün gülmüşdü, əsla tanış olmayan, lakin hər kəsin, hər halda, haqqında müəyyən bir duyğusu olan bir şeyə rast gəldiyi üçünmü, yoxsa o da bir çox başqa memurlar kimi düşünürdü ki, "Aman bu fransızların əlindən! Nə deyəsən bir şeyi ki, filan etmək istəsələr, yəqin ki, eləyəcəklər filan-fəsmən..." Bəlkə də o, hətta heç bunu da düşünmürdü, axı insanın qəlbinə girib onun bütün fikirlərini bilmək olmaz. Nəhayət o, şöbə müdiri müavininin yaşadığı evə gəlib çatdı. Şöbə müdiri müavini gen-bol yaşayırdı: Pillekən başında bir fanar yanırdı, mənzil ikinci mərtəbədə idi. Akaki Akakiyeviç giriş otağına daxil olduqda, yerdə cərgə-cərgə qaloşlar gördü. Onların arasında, otağın ortasında qoyulmuş bir samovar həm səslənir, həm də yaman buğlanırdı. Divarlardan şinellər və pləşlər asılmışdı, bunların bəzilərinin yaxalarında qunduz xəzi və məxmər var idi. Divarın o tayından hay-küy və danışq səsləri gəlirdi; birdən-birə qapı açılıb, bir lakey əlində boş stəkanlar, qaymaq qabı və bir səbət suxarı ilə dolu olan bir məcməyi ilə gəldikdə, bu səslər aşkar və aydın eşidildi. Görünür memurlar artıq çoxdan yığılmışdılar, adama bir stəkan çay da içmişdilər. Akaki Akakiyeviç özü öz şinelini asıb otağa girdi və onun qarşısında bir anda həm şamlar, həm memurlar, həm trubkalar, həm kart stolları görünüb hər tərəfdən yüksələn danışq səsləri və o yan-bu yana çəkilən stul gurultuları onu çaşırdı. O, çox yöndəmsiz bir halda otağın ortasında durub, nə edəcəyini düşünərək, bir çarə tapmağa çalışdı. Ancaq onu artıq görmüşdülər. Onu hay-küylə qarşılayıb, həmin saat giriş otağına keçdilər və onun şinelini bir də nəzərdən keçirməyə başladılar. Akaki Akakiyeviç bir qədər utanan kimi oldusa da, ancaq təmiz ürəkli bir adam olduğundan, hamının şineli tərifi etməsinə sevinməyə bilmədi. Məlum şeydir ki, sonra hamı onun sözündən də, şinelindən də əl çəkib, öz qaydasıyla, vist oyunu oynayan stolun başına yığıldılar. Bütün bu səs-küy, danışq, yığın-yığın adamlar, bunlar hamısı Akaki Akakiyeviçə nə işə qəribə görünürdü. O, heç bilmirdi ki, əllərini, ayaqlarını, bütün vücudunu hara soxsun; qumar oynayanların yanında oturub kartlara tamaşa etdi, onun-bunun üzünə doyunca baxdı və bir qəddərdən sonra darıxdığını hiss edib əsnəməyə

başladı; bir də ki, onun adət elədiyi yatmaq vaxtı çoxdan keçmişdi. O, ev sahibi ilə görüşüb xudahafizləşmək istədi, ancaq onu buraxmayıb dedilər ki, təzə paltarın şirinliyi üçün heç olmazsa adama bir qədər şampan şərabi içməlidirlər. Bir saat sonra vineqretdən, dana ətə soyutmasından, paştətdən, konditer piroqlarından və şampan şərabından ibarət axşam yeməyini gətirdilər. Akaki Akakiyeviçə iki qədər şərab içirdilər. Bunları içdikdən sonra o adamların şənliyi hiss etdi, ancaq heç bir sürətlə yadından çıxara bilmədi ki, artıq saat on ikidir və evə getmək vaxtıdır. Ev sahibinin yenə onu birtəhər tutub saxlamaması üçün, o gizlincə otaqdan çıxdı, giriş otağında öz şinelini tapdı və çox təəssüflə onun yerə düşmüş olduğunu gördü, onu çırpdı, üstünə yapışan xırdaca tükləri qoparıb atdı, çiyinə saldı və pillələrlə düşüb küçəyə çıxdı. Küçə hələ işıq idi. Nökrərlərin və hər cür xırda-xuruş adamların həmişəlik klubları olan xırdaca dükənlər açıq idi. Bağlı olan bəzi dükənlərin qapıları arasında da uzun işıq zolaqları görünürdü ki, bu da həmin dükənlərdə adam olduğunu göstərirdi; bunlar yəqin ki, öz ağalarını nigaran qoyub dedi-qodu və söhbətlərini başa vurmaqda olan nökrə və ev xidmətçiləri idilər. Akaki Akakiyeviç, kefi kök halda getməkdə idi, hətta, birdən-birə səbəbi məlum olmadan, bir xanımın dalmca azacıq yüyürən kimi də oldu; xanım isə bir ildırım sürətilə onun yanından keçib getdi; onun bədəninin bütün hissələri qeyri-adi bir sürətdə tərpəşməkdə idi. Lakin Akaki Akakiyeviç elə həmin saat ayaq saxlayıb yenə evvəlki kimi sakit-sakit yeriməyə başladı və haradan əmələ gəldiyi məlum olmayan öz iti yerisinə təəccübləndi. Bir az sonra onun qarşısına həmin tənha küçələr çıxdı ki, bunlar elə gündüzlər də o qədər gur olmur; o ki qaldı gecə ola. İndi həmin küçələr daha tənha və kimsəsiz idi. Fanarlara az-az rast gəlmək olurdu, görünür yağları qurtarmışdı. Taxta evlər və barılar görünməyə başladı; ins-cins görünmürdü; küçənin ortasında yalnız qar parıldayırdı, bir də yuxuya getmiş alçaq daxmacıqların örtülmüş pəncərə taxtaları qəmgin-qəmgin qaralırdı. Akaki Akakiyeviç bir yerə gəlib çıxdı ki, burada küçə ucsuz-bucaqsız bir meydana qovuşurdu. Meydanın o biri başında evlər zorla seçilir, meydanın özü isə qorxunc bir səhra kimi görünürdü.

Uzaqlarda, Allah bilir harada isə, dünyanın o biri ucunda imiş kimi görünən bir budkadan azacıq işıq gəlirdi. Burada Akaki

Akakiyeviçin şənliyi xeyli azaldı. O, qeyri-ixtiyari bir qorxu içində meydana ayaq basdı, elə bil ürəyinə dammışdı ki, bir bədbəxtlik üz verəcək. O dönüb arxasına və ətrafına göz gəzdirdi: elə bil dənizin ortasında idi. “Yox, yaxşısı budur ki, heç baxmayım,” – deyərək düşündü və gözlərini yumub yeriməyə başladı. O, meydanın axırına çoxmu və ya azmı qaldığını bilmək üçün gözlərini açdıqda, birdən-birə gördü ki, qarşısında, demək olar ki, lap burnunun qabağında bığlı adamlar durmuşdur; o hətta, bunların necə adam olduqlarını seçə bilmədi. Onun gözləri qaraldı və ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. “Axı bu şinel mənimkidir!” – deyərək adamlardan biri göy gurtusuna bənzər bir səsle bağıraraq, Akaki Akakiyeviçin yaxasından yapışdı. Akaki Akakiyeviç “Qarovul!” – deyərək çıxırmaq istəyirdi ki, o biri adam bir məmur başı boyda olan yumruğunu ağzına dirəyib dedi: “Bir səsini çıxar görüm!” Akaki Akakiyeviç yalnız bunu hiss etdi ki, onun şinelini çıxartdılar, özünə də bir tepik vurdular; o, üzüstə qarın içinə yığılıb, huşunu itirdi. Bir neçə dəqiqədən sonra özünə gəlib, ayağa qalxdı; ancaq daha yanında heç kəs yox idi. O, hiss etdi ki, çöl soyuqdur, öyində də şineli yoxdur; o, çıxırmağa başladı, lakin səsi heç meydanın axırına çatmadı. O, məyus halda çıxırma-çıxırma meydanı keçib, budkaya sarı yüyürdü; budkanın yanında keşikçi öz alebardasında dayanıb maraqla baxırdı ki, görsün uzaqdan çıxırma-çıxırma onun üstünə yüyürən bu adam nə olan şeydir? Akaki Akakiyeviç onun yanına çatıb tövşüyərək bir səsle çıxırmağa başladı ki, o, yatır, heç bir şeyə göz yetirmir və adamı soyduqlarını görmür. Keşikçi cavab verdi ki, o heç bir şey görməmişdir, yalnız onu görmüşdür ki, kim isə iki nəfər adam onu meydanın ortasında saxladılar, o güman edirmiş ki, bunlar onun tanışlarıdır; boş-boşuna deyirməkdənsə, yaxşısı budur ki, o, sabah nəzarətçinin yanına getsin, nəzarətçi şineli apararaq adamları tapar. Akaki Akakiyeviç evə tamamilə pərişan bir halda gəlib çıxdı: hələ gicgahlarında və peysərində təkamseyrək qalan saçları tamamilə bir-birinə qarışmışdı. Böyürləri, sinəsi və bütün pantalonu qar içində idi. Onun mənzilinin sahibi olan qarın qapının qeribə bir sürətdə döyüldüyünü eşidib, yatağından sıçramış və bir ayağında başmaq, tələsik qapını açmağa yüyürüb, həyə üçün, bir əli ilə köynəyini tutmuşdu; lakin qapını açdıqda, Akaki Akakiyeviçi bu gündə görüb geri çəkildi. Akaki Akakiyeviç işin nə yerdə olduğunu danışdıqda, qarın əllərini

yelləyib düz məntəqə rəisinin yanına getmək lazım olduğunu dedi, çünki kvartal nəzarətçisi vədə verib onu aldadar və süründürməyə salar; hamısından yaxşısı budur ki, məntəqə rəisinin yanına getsin, o hətta bir qədər tanışdır, çünki əvvəllər bunun yanında aşpaz işləyən çuxonlu Anna indi məntəqə rəisinin yanında dayə işləyir. O özü məntəqə rəisinin onların evinin yanından kəretada keçib getdiyini tez-tez görür, o hər bazar günü kilsəyə gəlib dua edir və eyni zamanda şən-şən hamunu nəzərdən keçirir, deməli ki, bütün bunlardan məlum olduğuna görə, o yaxşı bir adam olmalıdır. Akaki Akakiyeviç bu qərarı dinləyib qəmgin halda öz otağına keçdi və onun orada həmin gecəni necə başa vurduğunu başqasının vəziyyəti az-çox təəvvür edə bilən adamın öz mühakiməsinə buraxırdı. Şəhər təzədən Akaki Akakiyeviç məntəqə rəisinin yanına getdi; ancaq dedilər ki, o yatır; Akaki Akakiyeviç saat onda bir də getdi, yenə dedilər ki, yatır, o, bir də saat on birdə gəldi, dedilər ki məntəqə rəisi evdə yoxdur; o, bir də nahar vaxtı gəldi, – ancaq giriş otağında olan mirzələr onu heç bir surətdə içəri buraxmayıb, nə üçün, nə səbəbə gəldiyini və necə bir hadisə baş verdiyini mütləq bilmək istədilər. Belə ki, axırda Akaki Akakiyeviç ömründə birinci dəfə hirsini bürüzə vermək istədi və qəti surətdə dedi ki, şəxsən məntəqə rəisinin özünü görməlidir, mirzələrin onu içəri buraxmamaya ixtiyarı yoxdur, o departamentdən dövlət işi üçün gəlmişdir və onlardan şikayət eder, onda görürlər. Bunun müqabilində mirzələr heç bir şey deməyə cürət etmədilər və onlardan biri məntəqə rəisini çağırmağa getdi. Məntəqə rəisi şinelin oğurlanması barəsində söhbəti, nə isə, son dərəcə qərribə bir halda dinlədi. O, işin başlıca nöqtəsinə diqqət yetirmək əvəzinə, Akaki Akakiyeviçdən soruşmağa başladı ki, evə nə üçün belə gec qayıdarmış, ədəbsiz bir evdə-zadda olmaybmış ki, belə ki, Akaki Akakiyeviç tamamilə pərt olub, onun yanından çıxdı və şinel barəsindəki işin davam etdirilib-etdirilməyəcəyini bilmədi. O, bütün bu günü qulluq etdiyi idarəyə getmədi (bu onun ömründə yeganə hadisə idi). O biri gün daha pis görkəm almış köhnə kapotunu geyib, rəngi tamamilə solğun halda idarəyə getdi. Şinelinin oğurlanması barəsində danışarkən, hətta, belə bir halda da, Akaki Akakiyeviçə istehza etmək istəyən bəzi məmurlar tapılırsa da, ancaq bu əhvalat çoxunun ürəyini kövrəltdi. Bu qərarə gəldilər ki, həmin saat aralarında pul yığınsınlar, ancaq çox cüzi

miqdarda pul yığıldı; çünki məmurlar direktorun portretini çəkdirmək və şöbə müdirinin təklifinə görə, direktorun dostu olan bir yazıçının kitabını almaq üçün xeyli pul sərf etmişdilər, beləliklə yığılan pul cüzi bir şey oldu. Akaki Akakiyeviçə rəhmi gələn məmur, heç olmazsa boş bir məsləhət ilə kömək etmək üçün, ona dedi ki, kvartal nəzarətçisinin yanına getməsin, çünki kvartal nəzarətçisi öz böyüklərinin rəğbətini qazanmaq üçün, belkə də bir təhərrəşə şineli tapar, ancaq Akaki Akakiyeviç şinelin özünə aid olduğunu sübut etmək üçün qanuni dəlillər təqdim etməsə, şineli polis idarəsində qalacaqdır; hamısından yaxşısı budur ki, o bir böyük adama müraciət etsin, həmin böyük adam lazım olan adamlarla yazışsın və danışsın işi sürətləndirə bilər. Çarə yox idi; Akaki Akakiyeviç bir böyük adamın yanına getməyi qərara aldı. Həmin böyük adamın vəzifəsinin nədən ibarət olduğu indiyə qədər məlum deyildir. Bilmək lazımdır ki, bu böyük adam bu yaxınlarda böyük adam olmuşdur, bundan əvvəl isə adam deyildi; amma onun mövqeyi indi də daha böyük adamların mövqeləri ilə müqayisə edildikdə, çox da böyük sayılmırdı. Ancaq həmişə elə adamlar tapıla bilər ki, başqalarının nəzərində böyük olmayan adam, onların nəzərində böyükdür. Bir də ki, həmin adam öz böyüklüyünü başqa vasitələrlə gözə çarpdırmağa çalışırdı: o, belə bir qayda qoymuşdu ki, işə gəldikdə aşağı rütbəli məmurlar onu hələ pille başında qarşılamalıdır; onun yanına heç kəs getməyə cürət etməməlidir, hər bir şey möhkəm bir qayda üzrə olmalıdır: kollec qeydiyyatçısı quberniya katibinə məlumat verməli, quberniya katibi titulyar və ya o dərəcədə olan başqa bir katibə məlumat verməlidir, yalnız bundan sonra iş gəlib ona çıxmalıdır. Müqəddəs Rus ölkəsində artıq belə bir qayda əmələ gəlmişdir ki, hamı öz rəisini təqdim edir, hamı özünü ona bənzədir və onu yamsılayır. Hətta, deyirlər ki, bir titulyar müşaviri kiçik bir dəftərxanaya müdir qoyduqları zaman, o həmin saat özünə xüsusi bir otaq ayırır oranı “idarə otağı” adlandırmış və qapının ağzına qırmızı yaxalıklı və bafta-taftalı kapeldinerlər qoyubmuş ki, bunlar hər gələn adam üçün qapının dəstəyindən yapışsın açmışlar. Amma həmin “idarə otağına” adı bir yazı stolu zorla yerləşərmiş. Böyük adamın üsul və adətləri sanballı və özəmətli idisə də, ancaq çox mürekkəb deyildi. Onun sisteminin başlıca əsası ciddilik idi. O, həmişə: “Ciddilik, ciddilik, bir də ciddilik!” – deyər və öz

adəti üzrə, son sözü söylədikdə danışdığı adamın üzünə çox mənalı-mənalı baxardı. Amma bunun üçün heç bir səbəb də yox idi, çünki dəftərxananın bütün dövlət mexanizmini təşkil edən on nəfərə qədər məmur onsuz da lazımınca qorxu içində idilər: həmin böyük adamı uzaqdan gördükdə, onlar işlərini buraxıb, dik ayaq üstündə durub, reisin otaqdan keçib getməsinə gözlərdilər. Onun aşağı rütbəli məmurlarla adi danışığı çox ciddi olub, aşağıdakı üç cümlədən ibarət olardı: "Necə cürət edirsiniz? Bilirsinizmi kiminlə danışırırsınız? Anlayırsınızmi qarşınızda duran kimdir?" Amma əslində o mehriban bir adam idi, yoldaşları ilə xoş rəftar edər, işə yarıyardı; ancaq generallıq rütbəsi onu lap azdırmışdı. O, general rütbəsi aldıqdan sonra özünü itirib, yolunu azmış və nə edəcəyini esla bilmirdi.

Özünə bərabər adamla o ağıllı-başlı, olduqca mərifətli, bir çox cəhətlərdən, hətta, ağıllı bir adam idi. Ancaq özündən heç olmazsa birçə dərəcə də aşağı rütbəli adamlar arasına düşdükdə, o tamamilə adamlıqdan çıxırdı: qaradınmız olub qaralardı, onun vəziyyətinə adamın yazığı gələrdi, çünki, hətta, o özü də hiss edirdi ki, vaxtını burada olduğundan ölçülməz dərəcədə yaxşı keçirə bilərdi. Onun gözlərində bəzən maraqlı bir söhbət, ya da bir dəstəyə qoşulmaq üçün şiddətli arzu hiss olunurdu, lakin belə fikirlər onu qoymurdu: onun tərəfindən bu həddən artıq sadə bir hərəkət, həddən artıq sərbəstlik sayılmazdı, beləliklə, o öz nüfuz və hörmətini itirməzmi? Belə düşüncələr nəticəsində o həmişə eyni qaradınmız vəziyyətdə qalar, yalnız hərdən tək hecalı səslər çıxardı; beləliklə də, o son dərəcə qaraqabaq bir adam ləqəbi qazanmışdı. Bizim Akaki Akakiyeviç belə böyük bir adamın yanına gəlirdi; həm də ən münasibətsiz, özü üçün həm də əlverişli olmayan, lakin həmin böyük adam üçün əlverişli olan bir zamanda gəlib çıxdı. Həmin böyük adam öz kabinetində idi və yaxında bura gəlmiş olan öz köhnə tanış və uşaqlıq yoldaşı ilə şənsən söhbət edirdi; bu yoldaşı ilə o neçə il idi ki, görüşməmişdi. Bu zaman ona ərz etdilər ki, Başmaçkin adlı birisi gəlmişdir. O, acıqlı bir səslə soruşdu: "Nəçidir?" Ona cavab verdilər ki: "Bir məmurdur". "Hə! Qoy gözləsin, indi vaxtım yoxdur", – deyərək böyük adam cavab verdi. Burada söyləmək lazımdır ki, böyük adam tamamilə yalan deyirdi: onun vaxtı var idi, onlar dostu ilə artıq çoxdan idi ki, hər şey barəsində söhbətlərini qurtarmışdılar və artıq çoxdan bəri söhbətlərinə

uzun-uzun sükutla ara verir və yalnız hərdən bir yavaşcadan bir-birinin buduna vurub deyirdilər: "Belə işlər, İvan Abramoviç! Belə işlər, Stepan Varlamoviç!" Ancaq bütün bunlara baxmayaraq həmin böyük adam məmurun gözləməsinə tapşırırdı; beləliklə, o, çoxdan xidmət etməmiş və kənddə öz evində yaşamaqda olan dostuna göstərmək istəyirdi ki, məmurlar onun giriş otağında nə qədər gözləyirlər.

Axırda o doyunca söhbət edib və daha artıq sükut etdikdən sonra, öyri söykənəcəyi olan çox rahat kreslodə bir siqara çəkəndən sonra, nəhayət, sanki birdən yadına düşmüş kimi, qapının ağzında, əlində kağızlar, məlumat vermək üçün durmuş katibinə dedi:

– Hə, axı deyəsən, orada bir məmur vardı; ona deyir ki, içəri gələ bilər.

Böyük adam Akaki Akakiyeviçin yazıq görkəmini və köhnə vis-mundirini görüb; birdən ona müraciətlə dedi:

– Nə buyururdunuz? – Bu sözləri o, indiki mövqeyini və general rütbəsini almamışdan hələ bir həftə əvvəl öz otağında təklildə güzgünün qabağında qəsdən öyrənmiş olduğu acıqlı və möhkəm bir səslə söylədi. Akaki Akakiyeviç hələ əvvəlcədən lazımınca qorxu hiss edib, bir qədər tutuldu və bacardığı kimi, dilinin sərbəstliyinin ona müsaidə etdiyi dərəcədə və başqa vaxtda olduğundan daha tez-tez "Filan" adətini işlədə-ışlədə, izah etməyə başladı ki, şineli təptəzə idi. İndi onu insafsız bir surətdə soymuşdular və o həmin adama müraciət edir ki, o birtəhər, "filan" bir adamın qarşısında vasitəçilik edib, cənab ober-polismeyster ilə və ya başqa bir adamla yazışb onun şinelini tapsın. Generala nədənsə elə gəlirdi ki, bu cür hərəkət etmək özbaşnalıqdır.

– Bu necə işdir, cənab, – deyərək o acıqlı bir səslə davam etdi. – Qayda-qanun bilmirsinizmi? Siz hara gəlibsiniz? Bilmirsinizmi işi necə aparırlar? Bu barədə siz gerek əvvəlcə dəftərxanaya ərizə verərdiniz; həmin ərizə hissə müdirinə gedəydi, ondan şöbə müdirinə verileydi, sonra katibə çataydı, katib isə onu mənə yetirə idi.

Akaki Akakiyeviç bütün olan-qalan cürətini toplayıb, eyni zamanda, çox bərk tərləmiş olduğunu hiss edərək dedi:

– Ancaq general həzrətləri... mən zati-əlinizə ona görə zəhmət verməyə cürət etdim ki, katiblər... çox etibarlı adamlar deyil, filan...

– Necə, necə, necə? – deyərək böyük adam dilləndi. – Bu cürət sizdə haradandır? Bu fikirlər sizin başınıza haradan girmişdir?

Rəislərə və böyüklərə qarşı cavanlar arasında bu azgınlıq haradan belə yayılmışdır!

Deyəsən bu böyük adam Akaki Akakiyeviçin yaşının əllidən də ötdüyünü görməmişdi. Akaki Akakiyeviçə cavan demək yalnız nisbi olardı; yeni yaşı yetmişdən artıq olana nisbətən ona cavan demək olardı.

– Siz bilirsinizmi bu sözləri kime deyirsiniz? Bilirsiniz sizin qarşınızdakı kimdir? Siz bunu anlayırsınızmi? Siz bunu qanırsınızmi? Mən sizdən soruşuram.

Bu sözləri söyləyib böyük adam ayağını yerə döydü və səsini ele yüksək bir dərəcəyə qaldırdı ki, bundan yalnız Akaki Akakiyeviçi deyil, başqasını da dəhşət götürərdi. Akaki Akakiyeviç yerində donub qaldı, yırgalandı, bütün bədənini əsdi və heç cür ayaq üstə dura bilmədi: əgər həmin saat xidmətçilər yüyürüb onu tutmasaydılar, döşəməyə seriləcəkdi. Onu, demək olar ki, hərəkətsiz bir halda otaqdan çıxartdılar. Böyük adam isə etdiyi təsirin gözlədiyindən də artıq olduğuna sevinərək öz sözlərindən başqa bir adamı, hətta, bihuş edə biləcəyi fikrindən tamamilə məmnun qalmış halda, gözü-nün ucu ilə dostuna baxdı ki, görsün o, bu işə necə baxır. O məmnuniyyətlə gördü ki, dostu ən qeyri-müəyyən bir vəziyyətdədir və hətta, özü də bir qədər qorxuya düşmüşdür.

Akaki Akakiyeviçin pilləkənləri necə düşdüyündən və küçəyə necə çıxdığından əsla xəbəri yox idi. O, öz əl-ayağının varlığını da hiss etmirdi. O, ömründə bir general tərəfindən, həm də yad bir general tərəfindən hələ bu qədər şiddətli danlanmamışdı. O, küçələrdə vıyıldayan çovğundan ağzını açıb, səkilərdən düşüb çıxıb-çıxa yeriyirdi; külək Peterburq qaydasınca dörd tərəfdən, bütün döngələrdən onun üstünə hücum edirdi. Küləkdən bir anda onun nəfəsi kəsildi, o evə bir halda gəlib çıxdı ki, daha birçə kəlmə də danışa bilmədi; onun bütün bədənini şişmişdi; o, yatağına uzandı. Bəzi vaxt lazımı məzəmmətin təsiri bu qədər şiddətli olur! Ertesi gün onun bədənini qızdırma içində yanırdı. Peterburq iqliminin alicənab köməkliyi sayəsində xəstəlik gözənləndiyindən sürətlə inkişaf etdi və doktor gəldikdə, xəstənin nəbzinə baxıb xəstəni isindirməkdən başqa bir əlac göstərə bilmədi; bunu da yalnız ona görə etdi ki, xəstə təbəbətə xeyirli köməyindən məhrum qalmasın; özü də xəbər

verdi ki, bir sutka yarımından sonra mütləq işi bitəcəkdir. Bundan sonra həkim evin xanımına müraciətlə dedi ki, “ay ana, siz nəhaq yerə vaxt itirməyin, onun üçün elə indidən bir şam ağacından tabut qayıtdırın, çünki palıd ağacından tabut onun üçün baha olar”. Akaki Akakiyeviçin özü üçün məşum olan bu sözləri eşidib-eşitmədiyi, əgər eşitdisə, bu sözlərin ona sarsıdıcı bir təsir edib-etmədiyi, onun öz dərddli həyatı üçün təəssüflənib-təəssüflənmədiyi məlum deyildir, çünki o həmişə qızdırma içində sayıqlayırdı. Onun gözüne bərbirindən qərribə olan səhnələr, görünürdü; o, gah Petroviçi görür və ona elə bir şinel sifariş edirdi ki, oğruları tutmağa tələsi olsun; gah ona elə gəlirdi ki, çarpayısının altı həmişə oğrularla doludur və o hər dəqiqə evin xanımını çağıraraq tapşıırırdı ki, hətta, yorğanının altından oğrunu çəkib çıxartsın; gah soruşurdu ki, köhnə kapotunu niyə gözü-nün qabağından asmışlar, onun ki, təzə şineli var; gah ona elə gəlirdi ki, generalın qabağında durub, onun yerli məzəmmətlərini dinləyir və tez-tez deyir: müqəssirəm, general həzrətləri, gah da, hətta pis-pis danışır, ən dəhşətli sözlər söyləyirdi, belə ki, ömründə ondan bu cür sözlər eşitməmiş olan qoca ev xanımı, hətta, xaç vururdu, həm də ki, bu sözlər “general həzrətləri” sözlərindən həmin saat sonra söylənilirdi. Sonra isə o, tamamilə mənasız-mənasız danışdı, belə ki, heç bir şey başa düşmək mümkün deyildi; yalnız birçə şeyi görmək mümkün idi ki, bütün bu hətərən-pətərən sözlər və fikirlər elə birçə həmin şinelin ətrafında hərhlənirdi. Axırda yazıq Akaki Akakiyeviç canını tapşırırdı. Onun nə otağını, nə də şeylərini möhürlədilər, çünki əvvəla, vərəsesi yox idi; ikincisi, çox az bir irs qalmışdı ki, o da bundan ibarət idi: bir dəstə qaz leleyi, bir tutam ağ dövlət kağızı, üç cüt corab, iki-üç şalvar düyməsi, bir də ki, oxucu-ya məlum olan kapot. Bütün bunların kime çatdığını Allah bilir; etiraf edirəm ki, bu əhvalatı neql edən adam özü bu məsələ ilə heç maraqlanmamışdır. Akaki Akakiyeviçi aparıb basdırdılar və Peterburq Akaki Akakiyeviçsiz qaldı, elə bil bu adam heç yerli-dibli yox imiş. Heç kəs mütəfəssis etmədiyi, heç kəs üçün əziz olmayan, heç bir kəs maraqlanmadığı, hətta adi bir milçəyi sancmağa taxan və ona mikroskopla baxan bir təbiyyətçinin də diqqətini cəlb etməyən bir məxluq yox olub getdi; bu elə bir məxluq idi ki, bütün dəftərxanə istehzalarına itaətlə dözərdi və heç də fəvqəladə bir iş olmadan,

qəbirə getdi; lakin hər halda bu məxluq üçün həтта ömrünün ən sonunda da olsa, şinel şəklində xoş bir əlamət əyan oldu, onun yazıq həyatını bir anlığa canlandırdı, sonra da padşahların və dünya hökmdarlarının başına gələn kimi dözülməz bir fəlakət onun da başına gəldi... Onun ölümündən bir neçə gün sonra departamentdən evinə bir xidmətçi göndərüb, əmr etmişdilər ki, həmin saat idarəyə gəlsin, naəəlnik onu tələb edir; Lakin xidmətçi əliboş qayıtmalı olub, məlumat verdi ki, Akaki Akakiyeviç daha gələ bilməz. “Niye?” sualına xidmətçi cavab verdi ki, “ələ-belə, o, ölmüşdür, dörd gün bundan qabaq basdırmışlar”. Departamentdə Akaki Akakiyeviçin ölümündən belə xəbər tutdular və ertəsi gün artıq yerində yeni bir məmur oturmuşdu; o, boyca xeyli uca olub hərfləri onun kimi düz xətlə deyil, xeyli qırıqacı yazırdı.

Ancaq kim güman edə bilərdi ki, Akaki Akakiyeviç əhvalatı burada bitmir və o, heç kəs tərəfindən nəzərə alınmayan həyatının bir mükafatı imiş kimi ölümündən sonra bir neçə gün gurultulu bir həyat keçirəcəkdir? Ancaq belə oldu və bizim nağıl etdiyimiz bu adi əhvalat gözənilmədən, xəyali bir nəticə ilə qurtaracaqdır. Peterburqa birdən-birə belə bir xəyət yayıldı ki, Kalinkin körpüsü yanında və onun ətraflarında gecələr adamların gözünə, nə isə, öz oğurlanmış şinelini axtaran məmur şəklində bir xəyət görünür və xəyət, adamların mənsəb və rütbəsinə baxmadan, hamının çiynindən hər cür şinel öz oğurlanmış şinelinə adına çəkib aparır: yaxaları pişik dərisindən, qunduz dərisindən, sırınmış, sırınmamış yenot dərisindən, tülkü dərisindən, ayı dərisindən kürk, müxtəsər, insanların öz bədənlərini bürümək üçün icad etdikləri xəz və dəri paltar nə rast gəlsə, hamısını çəkib aparır. Departament memurlarından biri öz gözü ilə həmin ölü xəyətini görüb, onun Akaki Akakiyeviç olduğunu o saat tanıyıbmış. Lakin bundan onu ələ bir qorxu götürübmiş ki, həmin saat var gücü ilə qaçmağa başlayıbmiş və buna görə ona yaxşıca diqqətlə baxa bilməyibmiş, yalnız uzaqdan onu barmağı ilə hədələdiyini görübmiş. Hər bir tərəfdən fasiləsiz bir surətdə şikayətlər yağmağa başlamışdı ki, hələ titulyar müşavirlər bir yana, həтта, ən böyük gizli müşavirlərin də kürəkləri və çiynləri, gecələr şineller soyulduğuna görə, tamamilə soyuğun qabağında qalmalı olmuşdur. Polis idarəsinə əmr verilmişdi ki, ölü xəyət-

tini hər nece olursa-olsun, ya diri, ya ölü tutsunlar və başqalarına nümunə olmaq üçün ən amansız bir surətdə cəzalandırınsınlar. Az qalmışdı ki, bu iş müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilsin. Kiryuşkin döngəsində bir kvartalın keşikçisi həmin ölü xəyətin cinayət başında, vaxtla fleyta çalan olub istefaya çıxmış bir musiqiçinin friz şinelini çəkib aparmaq istədiyi zaman azca qalmışdı ki, yaxalayıb tutsun. O, xəyətin yaxasından yapışib çıxıraraq iki başqa yoldaşını da çağırmış və xəyəti tutub saxlamağı onlara tapşırıb, özü yalnız birçə dəqiqəliyə əyilib çəkmesinin boğazından burunotu qabını çıxartmaq istəyirmiş ki, ömründə altı dəfə don vurmuş burnunu bir qədər təvətləndirsin; ancaq görünür burunotu ələ bir burunotu imiş ki, buna həтта, ölünün xəyəti də dözə bilməyibmiş. Keşikçi barmağını burnunun sağ pərdəsinə dirəyib sol əli ilə bir çimdik burunotu götürməyə macal tapmamış, ölü ələ bərkdən asqırıbmış ki, üçünün də gözünü burunotu ilə doldurubmuş. Onlar yumruqlarını gözlərinə dirəyib ovuşdurunca ölünün izi-tozu da qalmayıbmış, belə ki, onlar ölünün, doğrudan da, öz əllərində olub-olmadığını həтта yaxşı bilmirlər. O vaxtdan bəri keşikçilər ölülərdən ələ bərk qorxmağa başlamışdılar ki, həтта diriləri də tutmağa qorxur və yalnız uzaqdan çıxırırdılar: “Hey, yolunu düz get!” Bundan sonra ölü məmur xəyəti, həтта Kalinkin körpüsündən uzaqlarda da görünüb, bütün qorxaq adamları dərşətə salırmış. Amma biz əslində tamamilə həqiqi olan bu əhvalatın xəyali bir istiqamət almasının əsl bəisi olan həmin böyük adamı tamamilə yaddan çıxartdıq. Hər şeydən əvvəl, ədalətli olmaq vəzifəsi tələb edir deyək ki, həmin böyük adam, yaman danlanmış olan yazıq Akaki Akakiyeviç gedən kimi, mərhəmətə bənzər bir şey hiss etmişdi. Başqasının halına yanmaq onun üçün yad bir şey deyildi. Mənsəbinin çox zaman xeyirxahlıq hisslərinin bürüzə çıxmasına mane olduğuna baxmayaraq, onun qəlbində bir çox məhrəban duyğular yer etmişdi. Yanına gəlmiş dostu onun kabinetindən çıxan kimi, o, həтта, yazıq Akaki Akakiyeviç bəresində düşünməyə də başlamışdı. Bu zamandan başlayaraq, demək olar ki, hər gün yüksək rütbəli bir adamın məzəmmətinə dözə bilməyən Akaki Akakiyeviçin solğun üzünü onun gözünə görürdü. Akaki Akakiyeviçin fikri onu o qədər narahat etmişdi ki, aradan bir həftə keçəndən sonra o, həтта, Akaki Akakiyeviçin

dalınca bir məmur göndərüb onun işinin necə olduğunu və ona doğrudan da, kömək etmək mümkün olub-olmadığını öyrənməyi qərara aldı. Akaki Akakiyeviçin qısa bir müddətdə və şiddətli qızdırma içində öldüyünü ona xəbər verdikdə, o, hətta, heyrat içində qalıb, vicdan əzabı duydu və bütün gün kefi yerində olmadı. O, birtəhər əylənmək, bu xoşagəlməz təsiri yadından çıxarmaq arzusu ilə axşam öz dostlarından birinin yanına getdi, onun evində ağıllı-başlı bir məclis gördü, hamısından yaxşısı bu idi ki, oradakılar hamısı, demək olar ki, bir rütbədə adamlar idi, belə ki, onun heç bir cəhətdən əli-qolu bağlanmayacaqdı. Bu onun ruhi vəziyyətinə çox qərribə bir təsir etdi. O, açıldı, xoşsifət, mehriban bir adam oldu, müxtəsər ki, bütün gecəni çox xoş keçirdi. Axşam yeməyi yeyərkən iki stəkan şampan şərabi içdi (məlum olduğu kimi, bu şərab şən və xoş fikirlərə yaxşı təsir edir). Şampan şərabi onda cürbəcür gözlənilməz hərəkətlərə meyl əmələ gətirdi; belə ki, o birbaşa evə getmək istəməyib, Karolina İvanovna adlı, gerek ki, əslən alman olan tanış bir xanımın yanına getmək istədi. Bu xanımla onun tamamilə dostanə bir münasibəti var idi. Bunu da demək lazımdır ki, bu böyük adam xeyli yaşlı idi, yaxşı bir ər idi və hörmətli bir ailə sahibiydi. Biri artıq dəftərxanada xidmət edən iki oğlu və burnu bir qədər dik olsa da, ancaq gözəl olan on altı yaşlı qəşəng bir qızı hər gün gəlib, onun əlini öpər və deyərdilər: bonjour papa¹. Hələ canı sulu olub, hətta, heç də kifir olmayan arvadı, hər şeydən əvvəl, əlini öpdürər, sonra tərsinə çevirib özü onun əlini öpərdi. Lakin öz evindəki ailə mehribanlıqlarından tamamilə razı qalan həmin bu böyük adam, dostanə münasibətlər üçün şəhərin o biri başında bir aşna saxlamağı da ədəbli bir hərəkət hesab edirdi. Onun bu aşnası öz arvadından əsla nə cavan, nə də yaxşı idi; ancaq dünyada belə qərribə tapmacalar olur və bu barədə mühakimə yeritmək bizim işimiz deyil. Bəli, həmin böyük adam pilləkəndən düşüb, xizəyə oturdu və sürücüyə dedi:

– Karolina İvanovnanın yanına! – Özü isə bezəkli və isti şinelinə bürünüb, elə xoş bir vəziyyət aldı ki, bir rus üçün bundan yaxşısını ağla getirmək də mümkün deyil, yəni bu elə vəziyyətdir ki,

¹ Günü xeyir olsun, ata.

özün heç bir şey fikirləşmərsən, amma bir-birindən xoş fikirlər onları axtarmağa zəhmət vermədən özləri sənin ağlına gəlir. O, böyük bir ləzzət içində keçirdiyi axşamın bütün xoş dəqiqələrini, kiçik məclisi qəhqəhə ilə güldürən bütün sözləri öteri olaraq yadına salırdı; o hətta bu sözlərdən bəzilərini yavaşcadan təkrar edirdi; ona elə gəlirdi ki, bu sözlər elə əvvəlki kimi gülməlidir və buna görə təəccüblü deyil ki, o özü də ürekdən güldürdü. Ancaq şiddətlə əsən külək hər dəfə ona mane olur və Allah bilir haradan və hansı səbəbə görə şiddətlə əsib sanki sifətini kəsir, yığın-yığın qarı içəri atır, şinelin yaxasını bir yelkən kimi qabardır, ya da birdən qeyri-təbii bir qüvvə ilə onun başına çırpır və beləliklə, onu daim narahat edib bu vəziyyətdən qurtarmağa məcbur edirdi. Böyük adam birdən hiss etdi ki, kim isə çox möhkəm bir sürətdə onun şinelinin yaxalığından yapışdı. O dönüb baxdıqda əynində köhnə vismundir olan orta boylu bir adam gördü və dəhşət içində onun Akaki Akakiyeviç olduğunu tanıdı. Məmurun üzü qar kimi ağappaq idi, özü də lap ölüyə bənzəyirdi. Lakin birdən bu böyük adamı bürüyən dəhşət hər bir həddi aşdı. O gördü ki, ölünün ağzı əyildi, oradan qorxunc məzar qoxusu gəldi və ölü bu sözləri söylədi:

– Hə! Axır ki, əlimə düşdün! Axır ki, sən də yaxandan yapışdım filan-fəsmən! Mənə elə sən şinelin lazım idi! Mənim şinelimi tapmağa çalışmadın, üstəlik hələ mənə danladın da, di indi öz şinelini ver!

Yazıq böyük adam az qalmışdı ölsün. Hərçənd o, dəftərxanada və ümumiyyətlə alçaq rütbəli adamların yanında çox tündxasiyyət idi, hərçənd onun birçə heybətli görkəminə baxanda, hər kəs deyərdi: “Aman, nə tündxasiyyətdir!” Ancaq burada o, pəhləvan görkəminə malik bir çox adamlar kimi elə qorxuya düşdü ki, doğrudan da, haqlı olaraq, hətta qəşş edəcəyindən qorxdı, hətta o özü şineli tez çiyindən atıb, qorxudan səsi dəyişmiş bir halda sürücüyə çığırdı:

– Var gücünlə evə sür!

Sürücü adətən ən qəti dəqiqələrdə çıxan bu səsi eşidib bundan sonra xeyli təsirli hərəkətlər də olduğunu bildiyindən, hər ehtimala görə, başını çiyinləri arasına qısıb qamçısını qaldıraraq qolaylandı və xizəyi ox kimi sürdü. Altı dəqiqədən azacıq artıq bir zamanda böyük adam öz evinin qapısı ağzında idi. O, rəngi solmuş, qorxuya

düşmüş və şinelsiz halda, Karolina İvanovnanın yanına getmək evə-
zinə öz evinə gəlib, özünü birtəhər otağına yetirdi və gecəni çox
bərbad bir halda keçirdi; belə ki, ertəsi gün səhər çay içilən vaxt qızı
ona belə dedi:

– Ata, bu gün sənin rəngin lap qaçmışdır.

Ancaq ata dinmədi və hara getdiyi, hara getmək istədiyi və başı-
na nələr gəldiyi barədə heç bir kəsə bir söz demədi. Bu hadisə ona
çox şiddətli təsir etmişdi. O, hətta öz memurlarına xeyli az-az hallar-
da deyirdi ki, “necə cürət edirsiniz, bilirsinizmi qabağınızdakı kim-
dir?” Əgər o, bu sözləri söyləmiş olsaydı da əvvəl işin nə yerdə oldu-
ğunu soruşub dinlədikdən sonra deyirdi. Ancaq qərribəsi budur ki, bu
vaxtdan etibarən ölü memur xəyaləti daha əsla gözə görünmədi.
Görünür generalın şineli onun əyninə lap yaxşı gəlmiş; hər halda
dahi bir adamın çiyindən şineli qapıldığı barəsində heç bir yerdə heç
bir şey eşidilmədi. Amma bir çox fəal və qayğıkeş adamlar heç cür
sakit olmaq istəmir və deyirdilər ki, guya şəhərin uzaq hissələrində ölü
memur xəyaləti hələ də gözə görünürmüş. Doğrudan da, Kalomna
keşikçilərindən biri həmin ölü xəyalətin bir evin dalandan çıxdığını öz
gözləri ilə görmüşdü. Ancaq həmin keşikçi öz təbiəti etibarilə çox
aciz idi; bir dəfə adicə yekə bir donuz balası xüsusi bir evin qapısın-
dan qaçaraq çıxıb ona toxunmuş və yerə yıxmışdı, ətrafda duran fay-
tonçular bərk gülüşmüşdülər. Keşikçi bu istehzaya görə onların hərə-
sindən bir quruş burunotu pulu almışdı; belə, həmin keşikçi aciz və
gücsüz olduğundan xəyaləti saxlaya bilməyibmiş, qaranlıqda onun
dalınca düşüb gedibmiş, nəhayət xəyalət birdən durub ətrafına göz
gezdirib ondan soruşubmuş: “Nə istəyirsən?” və ona elə bir yumruq
göstərmiş ki, “heç bir şey” və həmin saat geri qayıdılmış. Ancaq bu
xəyalət boyca xeyli uca imiş, yekə bığları varmış və deyəsən Obuxov
körpüsünə sarı gedib qaranlıqda gözdən itibmiş.

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Anton Antonoviç Skvoznik-Dmuxanovski – bələdiyyə reisi
 Anna Andreyevna – onun arvadı
 Marya Antonovna – onun qızı
 Luka Lukič Xlopov – məktəblər müdiri
 Onun arvadı
 Ammos Fyodoroviç Lyapkin-Tyapkin – məhkəmə sədri
 Artemi Filippoviç Zemlyanika – xeyriyyə müəssisələri reisi
 İvan Kuzmiç – poçt müdiri
 Pyotr İvanoviç Dobçinski }
 Pyotr İvanoviç Bobçinski } – şəhər mülkədarları
 İvan Aleksandroviç Xlestakov – Peterburqdan gəlmiş çinovnik
 Osip – onun nökrü
 Xristian İvanoviç Hibner – qəza həkimi
 Fyodr Andreyeviç Lyulyukov }
 İvan Lazareviç Rastakovski } – İstefaya çıxmış çinovniklər,
 Stepan İvanoviç Korobkin } – şəhərin hörmətli adamları
 Stepan İliç Uxovtsov – pristav
 Svistunov }
 Puqovitsin } – polislər
 Derjimorda }
 Abdulin – tacir
 Fevronya Petrovna Poşlyopkina – çilingər arvadı
 Unter-zabit arvadı
 Mişka – bələdiyyə reisinin nökrü
 Meyxana xidmətçisi, qonaqlar, tacirlər və qeyriləri

Aktyor cənablar üçün qeydlər

Bələdiyyə reisi – vəzifələrdə qocalmış, özünə görə ağıllı bir adam. Rüşvətxor olduğuna baxmayaraq özünü rəğbətli aparır. Çox ciddidir, bir az da iş görməyib, çox danışan adamlara bənzəyişi var. Berkdən danışmır, yavaşdan da danışmır, çox danışan deyil, az danışan da deyil; onun hər sözü əhəmiyyətli. Ağır xidmətə lap aşağı vəzifələrdən başlayan bütün adamlarda olduğu kimi onun da siması kobuddur və üzünün xətləri kəskin. Bütün kobud ruhlu adamlar kimi o da qorxudan sevinçə, alçaqlıqdan təbəbbür göstərməyə çox sürətlə keçir. O, adəti üzrə, ilgəklı mındır və mahnızlı uzunboğaz çəkmə geyir. Qırıxıq saçlarına dən düşmüşdür.

Anna Andreyevna – onun arvadıdır, işvəkar əyalət xanımıdır. Hələ o qədər də qocalmamışdır. Yarı roman və albomlarla, yarı da atası evində ailə və ev işlərində tərbiyə almış bir qadımdır. Hər şeylə maraqlanır, yeri düşəndə şöhrəti ilə fəxr edir. Əri ona qaytarmağa cavab tapmadığı üçün bəzən ərinə hakim kəsilir. Ancaq bu hakimlik yalnız xırda işlərdə özünü göstərir və bu da töhmətlərdən, ələ salmaqdan ibarət olur. Pyes boyu dörd dəfə paltarını dəyişir.

Xlestakov – 23 yaşlı incə və anıq bir cavandır, bir az axmaqtəhərdir. Belə adamları yelbeyin adlandırırlar. İdarələrdə bu kimi adamları başiboş dəyə çağırırdılar. Danışığı və hərəkəti mühakiməsizdir. O öz diqqətini bir fikrin üzərində çox saxlaya bilmir. Danışığı qırıq-qırıqdır. Söz ağzından gözlənilmədən çıxır. Bu rolu ifa edən özünü nə qədər təmiz ürəkli və sadə aparsa o qədər çox müvəffəq olar. Moda üzrə geyinmişdir.

Osip – adətən yaşı keçmiş bütün nökrələrə bənzəyir. Bu nökrə ciddi danışır, danışanda bir az aşağı baxır. Çox danışandır və ağası üçün öz-özünə əxlaq dərsi verməyi sevir. Səsi hər zaman bir qaydada çıxır, ağası ilə danışanda kəskin və bir az da kobud bir ifadə alır. O öz ağasından ağıllıdır və buna görə də hər şeyi ağasından tez başa düşür. Ancaq çox danışmağı sevmir. Paltarı boz və ya göy rəngli çox geyilmiş sürtukdan ibarətdir.

Bobçinski və Dobçinski – hər ikisi alçaqboy və gödəkdir. Hər şeylə maraqlanırlar. Bir-birinə çox bənzəyirlər. Hər ikisinin bir azca yoğun qarınları var. Hər ikisi tez-tez danışdıqda əl-ayaqlarını oynadırlar. Dobçinski və Bobçinskiden bir az uca və ciddidir. Ancaq Bobçinski Dobçinskiden daha nəzakətli və çevikdir.

Lyapkin Tyapkin – məhkəmə sədridir, beş və ya altı kitab oxuduğundan bir az düşüncəlidir. Hər sözdən məna çıxarmağı sevir. Ona görə də hər sözünü ölçüb-biçir. Bu rolu oynayan simasında hər zaman mənalı ifadə saxlamalıdır. Sözləri uzadaraq yoğun səslə və əvvəlcə fısıldayıb, sonra zəng vuran köhnə saatlar kimi xırıltı ilə danışır.

Zemlyanika – xeyriyyə müəssisələri rəisidir. Çox yoğun, yöndəmsiz və kobud bir adamdır. Bununla bərabər çox hiyləgər və diribaşdır. Çox qulluq göstərən və boş-boşuna ora-bura qaçan bir adamdır.

Poçt müdiri – son dərəcə sadədil və sadələvh bir adamdır.

O biri rollar xüsusi izahat tələb etmir. Onların orijinalları hər zaman göz qabağındadır. Aktyor cənabları xüsusən son səhnəyə fikir verməlidir. Son deyilən söz hamını birdən elektrik cərəyanı kimi titrətməlidir. Bütün dəstə bir an içərisində vəziyyətini dəyişməlidir. Təəccüb səsi bütün qadınlardan bir köksdən çıxan kimi çıxmaldır. Bu qeyd etdiklərimizin yerinə yetirilməməsi nəticəsində bütün təsir itə bilər.

Sifətin əyridirsə, aynanın nə təqsiri

Atalar sözü

BİRİNCİ PƏRDƏ

Bələdiyyə rəisinin evində bir otaq

BİRİNCİ GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, xeyriyyə müəssisələri rəisi, məktəblər müdiri, məhkəmə sədri, pristav, həkim, iki kvartalını

Bələdiyyə rəisi. Həzərat! Mən sizi pis bir xəbər vermək üçün dəvət eləmişəm. Bizə müfəttiş gəlir.

Ammos Fyodoroviç. Necə yeni müfəttiş?

Artemi Filippoviç. Necə yeni müfəttiş?

Bələdiyyə rəisi. Peterburqdan gizli bir müfəttiş, özü də gizli bir tapşırıqla.

Ammos Fyodoroviç. Bir bax ha!

Artemi Filippoviç. Dərdimiz az idi, biri də buradan çıxdı.

Luka Lukiç. Yərabbi! Özü də gizli tapşırıqla!

Bələdiyyə rəisi. Elə bil ki, mənim ürəyimə dammışdı. Bu gecə iki əcaib siçovul yuxuma girmişdi. Doğrusu elə siçovul mən hələ ömrümdə görməmişdim: qara, yekə! Gəlib iynəşdilər, sonra çıxıb getdilər. Andrey İvanoviç Çmıxovdan aldığım məktubu sizə oxuyacağam. Artemi Filippoviç, siz onu tanıyırsınız. Görün nə yazır: "Hörmətli dostum, kirvəm və əzizim (*məktuba cəld nəzər yetirərək yavaşdan mırıldanır*) sənə xəbər verim ki..." hə, budur. "Bir də sənə xəbərdar eləməyə tələsiyəm ki, bütün quberniyanı, xüsusən bizim qəzanı təftiş etmək üçün tapşırıq almış bir çinovnik gəlir (*Məna ilə barmağını qaldırır*). Mən bunu qeyri-rəsmi, ancaq ən mötəbər adamlardan eşitmişəm. Ağillı olduğundan və əlinə keçəni buraxmağı sevmədiyindən başqaları kimi sən də xırda günahların olduğunu bilirəm. Ona görə də..." (*Dayanır*) Hə, burası özümüze

aid sözlərdir... “odur ki, ehtiyatlı olmağı sənə məsləhət görürəm; çünki o hər saat gələ bilər və bəlkə də gəlib harada isə gizli ad ilə yaşayır... Dünən mən...” hə, daha buraları ailəvi məsələdir: “Bacım Anna Kirillovna özəri ilə bizə gəlib. İvan Kirilloviç çox kökəlib və həmişə də skripka çalır...” və i.ə. Bəli, deməli, vəziyyət belədir.

Ammos Fyodoroviç. Bəli, vəziyyət bu cür qeyri-adidir. Lap qeyri-adidir. Nə isə, bu iş nəhaq yərə deyil.

Luka Lukiç. Nə üçün belədir, Anton Antonoviç?! Nə üçün bizə müfəttiş gəlir?

Bələdiyyə rəisi. Nə üçün? Görünür, taleyimiz belədir (*Ah çakir*). Bu vaxta kimi, şükür Allaha, o biri şəhərlərə gedirdilər. İndi isə bizim şəhərin növbəsi çatıb.

Ammos Fyodoroviç. Anton Antonoviç! Mən belə düşürəm ki, burada incə və daha çox siyasi səbəb var. Bu, o deməkdir ki, Rusiyə... Bəli... müharibə etmək istəyir və ona görə də nəzarət orada-burada xəyanət olub olmadığını bilmək üçün çinovnik göndərir.

Bələdiyyə rəisi. Eh, bu hələ ağıllı adamdır! Gör hara gedib çıxdı! Qəza şəhərində xəyanət? Bu şəhər sərhəd kənarında-zəddə deyil ki? Buradan lap üç il at çap, heç bir dövlətə gedib çata bilməzsən.

Ammos Fyodoroviç. Yox, mən sizə deyim ki, siz... siz yox... nəzarətin incə məqsədləri var, nə olsun ki, uzaqdır, bu heç onun vecinə də gəlmir.

Bələdiyyə rəisi. Gəldi, gəlmədi, mən sizi, ağalar, xəbərdar elədim. Diqqət eləyin. Mən öz sahəmdə bəzi əmrlər vermişəm, sizə də məsləhət görürəm. Xüsusən sizə, Artemi Filippoviç! Şübhəsiz ki, gələn çinovnik hər şeydən əvvəl sizin ixtiyarınızda olan xəstəxanaya baxmaq istəyəcək. Ona görə də elə eləyin ki, ləyaqətli olsun. Xəstələrin papaqları təmiz olsun. Həmişə gözdikləri kimi demirçiyə oxşasınlar.

Ammos Fyodoroviç. Əşi, bu elə bir şey deyil. Başlarına təmiz papaq qoymaq olar.

Bələdiyyə rəisi. Bir də ki, hər xəstənin başı üstündə latın dilində, ya da ki, ayrı dildə kimin nə vaxt, hansı gündən, hansı tarixdən naxoşlandığını yazıb vurmaq lazımdır. Bu sizin işinizdir, Xristian İvanoviç!.. Sizin xəstələrin o cür bərk tütün çəkmələri də yaxşı deyil. Həmişə içəri girəndə adamı asqırmaq tutur. Az çəkse-

lər yaxşıdır, yoxsa elə bilərlər ki, onlara pis baxırlar, yaxud həkim müalicə etməyi bacarmır.

Artemi Filippoviç. Yox! Müalicəyə gəldikdə biz Xristian İvanoviç ilə xüsusi yol tapmışıq. Nə qədər sadə yolla müalicə elə-sən, o qədər yaxşıdır. Bahalı dərmanlar işlətmirik. Sadə adamdır, ölürsə onsuz da öləcək, sağalırsa onsuz da sağalacaq. Onsuz da Xristian İvanoviç onların dərmlərini çətin başa düşür, rusca bir kəlmə də bilmir.

Xristian İvanoviç bir az “i” və bir az da “ye” hərfinə bənzər bir səs çıxarır.

Bələdiyyə rəisi. Sizə də, Ammos Fyodoroviç, məsləhət görürəm ki, məhkəməyə diqqət edəsiniz. Orada, adətən şikayətçilər yığılan yerdə xidmətçilərin saxladıkları qaz və qaz balaları adamın ayağına dolur. Əlbəttə, ev təsərrüfatı düzəltmək hamı üçün yaxşıdır, xidmətçilər niyə düzəltməsinlər ki? Ancaq bu yerdə yaxşı deyil... Mən çoxdan sizə bu barədə demək istəyirdim, nə isə yadımdan çıxırdı.

Ammos Fyodoroviç. Mən elə günü bu gün əmr edirəm ki, onları mətbəxə aparsınlar. İstəyirsiniz, nahara buyurun.

Bələdiyyə rəisi. Bundan başqa orada siz lap göz qabağında cürbəcür zirzibil qurudursunuz. Kağız şkaflının üstündən də bir ov qamçısı asmışınız. Mən bilərəm ki, siz ovu sevirsiniz, amma hələlik müvəqqəti o qamçıyı oradan götürmək lazımdır. Müfəttiş gələndən sonra yenə öz yerindən ası bilərsiniz. Sizin müşaviriniz də əlbəttə ağıllı adamdır. Ancaq ondan elə qoxu gəlir ki, elə bil bu saat çaxır zavodundan çıxıb, bu da yaxşı deyil, mən bu barədə sizə çoxdan demək istəyirdim, nədən isə yadımdan çıxırdı. Əgər həqiqətən öz dediyi kimi bu iy onun anadangəlmə təbii iydirsə, bunun əlacı var. Ona məsləhət görmək olar ki, soğan, sarımsaq ya da ki, ayrı bir şey yesin; bu barədə Xristian İvanoviç bəzi dərmanlarla kömək edə bilər.

Xristian İvanoviç yenə eyni səsi çıxarır.

Ammos Fyodoroviç. Yox, ondan bu iyi rədd etmək mümkün deyil. Deyir ki, uşaqlıqda anası onu yərə yıxıb əzibdir, o zamandan bəridir ki, ondan araq iyi gəlir.

Bələdiyyə rəisi. Qəzəb ki, mən bu barədə sizi xəbərdar eləyirəm. Daxili tədbirlər və Andrey İvanoviçin məktubda dediyi

günahlar haqqında mən bir söz deyə bilmərəm. Desəm də qəribə çıxar; çünki elə adam yoxdur ki, onun az-çox günahı olmasın, bu iş Allah tərəfindən belə yaranıb. Volterçilər nahaq bunun əleyhinə danışılar.

Ammos Fyodoroviç. Siz günah nəyə deyirsiniz, Anton Antonoviç?! Günah var, günah var. Mən rüşvət aldığımı açıq-açıqına hamıya deyirəm, amma necə rüşvət? Ov tulası, bu tamamilə ayrı məsələdir.

Bələdiyyə rəisi. Ov tulası ya ayrı şey təfəvvüti yoxdur, hamısı rüşvətdir.

Ammos Fyodoroviç. Yox, Anton Antonoviç! Məsəl üçün birisinin əgər təkcə kürkü beş yüz manat tutursa, hələ arvadına da bir şal...

Bələdiyyə rəisi. Nə olsun ki, siz rüşvəti ov tulası ilə alırsınız? bunun müqabilində isə siz Allaha inanmırsınız, heç kilsəyə getmirsiniz. Amma heç olmasa mənim möhkəm etiqadım var. Hər bazar günü kilsəyə gedirəm. Amma siz... Mən sizi tanıyıram. Siz dünyanın yaranması haqqında danışanda adamın tükü biz-biz olur.

Ammos Fyodoroviç. Mən onu öz ağımla tapmışam.

Bələdiyyə rəisi. Bəzən ağıl heç olmaması çox olmasından yaxşıdır. Ancaq qəza məhkəməsinə mən söz gəlişi yada saldım. Əslinə qalsa ora baxmağa heç kəs getməz. Ora elə yerdir ki, Allah-təalanın nəzəri həmişə oranın üstündədir. Amma siz, Luka Lukiç, məktəblərin nəzarətçisi kimi görək xüsusən müəllimlərin haqqında bir tədbir tökəsiniz. Əlbəttə, onlar alim adamlardır və müxtəlif kollegiyalarda tərbiyə almışlar, ancaq elə qəribə hərəkətləri var ki, heç adlarına yaraşmır. Onlardan biri nədir, o üzü yoğun olan... *familiyası yadıma gəlmir, üz-gözünü turşutmamış kafedraya çıxmaz. Bax bele... (üz-gözünü turşudur)* sonra da qalstukunun altından əlilə saqqalını sıgallamağa başlayır. Əgər üz-gözünü sağırda turşudursa, eybi yoxdur. Bəlkə də elə də lazımdır, ancaq özünüz də bir düşünün, əgər o başqa bir adama bu cür eləsə, axırı pis ola bilər. Cənab müfəttiş və ya bir ayrısı bu məsələni öz hesablarına götürə bilərlər. İşin içindən qənberqulu çıxar.

Luka Lukiç. Heç bilmirəm mən onunla neyləyim? Neçə dəfə demişəm. Bu günlərdə bizim böyüyümüz sinfə girəndə üzgözü bir vəziyyətə saldı ki, mən heç ömrümdə elə bir şey görməmişəm. Əlbəttə, o, yaxşılıqdan elədi, amma mənə töhmət verdilər. Nə üçün, deyir, gəncliyə o cür azadlıq fikirləri aşılayırsınız?

Bələdiyyə rəisi. Tarix müəllimi haqqında da mən sizə deməliyəm. Onun elmi başı var və məlumatı da çoxdur. Üzündən məlumdur, ancaq dərs verəndə elə qızıdır ki, özünü yadımdan çıxarır. Mən bir dəfə onun dərsinə qulaq asmışam. Asorilərdən, babililərdən danışanda yenə heç, bir o qədər qızıxmamışdı. Elə ki, Aleksandr Makedonskiyə çatdı, ona nə oldu, heç mən sizə deyə bilmərəm. Elə bildim ki, yangın var. Allah haqqı! Kafedradan düşüb stulu pola elə çırpdı ki... Əlbəttə, Aleksandr Makedonski qəhrəmandır, ancaq stulları nə üçün sındırmaq? Axı bundan hökumətin xəzinəsinə zərər olur.

Luka Lukiç. Hə, o bir az qızgındır. Mən ona neçə dəfə demişəm. Cavab verir ki, "nə deyirsiniz, deyin, elm uğrunda mən həyatımı əsirgəmərəm".

Bələdiyyə rəisi. Bəli, taleyin izahedilməz qanunu belədir. Ağıllı adam ya sərxoş olur, ya o cür üz-gözünü turşudur, ya da ki, o cür ağızdan yava olur.

Luka Lukiç. Allah bu elm sahəsində işləməyi heç kəsə qismət etməsin. Hər kəs özünü buraya soxur, hər kəs istəyir ki, özünü ağıllı göstərsin.

Bələdiyyə rəisi. Bunların eybi yoxdur. Bu məlum müfəttiş adamı diltor ələyir. Birdən içəri girsə... "Aha, siz buradasınız, mənim əzizlərim! – deyəcək, – burada kimdir məhkəmə sədri? – Lyapkin-Tyapkin. Bəs xeyriyyə müəssisələri rəisi kimdir? – Zemlyanika. Çəkin hüzuruma Zemlyanikanı!" – İşin burası pisdır.

İKİNCİ GƏLİŞ

Həmin adamlar və poçt müdiri

Poçt müdiri. Ağalar! Məni başa salın görək, hansı çinovnik gəlir?

Bələdiyyə rəisi. Bəs siz eşitməmişsiniz?

Poçt müdiri. Pyotr İvanoviç Bobçinskidən eşitmişəm. O bu saat mənim poçt kantorumda idi.

Bələdiyyə rəisi. Hə, necə? Bu barədə nə düşünürsünüz?

Poçt müdiri. Nə düşünürəm? Türklərlə müharibə olacaq.

Ammos Fyodoroviç. Sözümlüz düz gəlir. Mən özüm də elə düşünürəm.

Bələdiyyə rəisi. İkiniz də lap üstünə düşmüşünüz.

Poçt müdiri. Yəqin türklərlə müharibə olacaq. Aranı qarışdıran fransızdır.

Bələdiyyə rəisi. Türklərlə müharibə nədir? Türklərin deyil, bizim işimiz pis olacaq, bu artıq məlumdur. Məndə məktub var.

Poçt müdiri. Əgər elədirsə, onda türklərlə müharibə olmayacaq.

Bələdiyyə rəisi. Hə, bəs necə olsun? Siz nə fikirdəsiniz, İvan Kuzmiç?

Poçt müdiri. Mən nə fikirdə olacağam ki? Siz nə düşünürsünüz, Anton Antoniç?

Bələdiyyə rəisi. Nə düşünəcəyəm ki? O qədər də qorxmuram... Elə belə, bir balaca... Tacirlər, bir də əhali məni darıxdırır. Deyirlər, guya mən onlara çox toy tutmuşam, amma Allah haqqı mən bəzilərləndən almışamsa da, ürəyimdə heç bir kin-zad olmayıb. Hələ fikirləşirəm ki, *(onun qolundan tutub bir yana çəkir)* hələ fikirləşirəm ki, bəlkə məndən bir donos olub. Əslinə baxsan, bizə nə üçün müfəttiş göndərsinlər axı? Bura baxın, İvan Kuzmiç, bizim ümumi mənfəətimiz üçün sizin poçt kontoruna gəlib gedən məktubları bir balaca açıb oxumaq mümkün olmazmı? Görək o məktublarda şikayət və yaxud xəbərcilik yoxdur ki? Əgər yoxdursa yenə bağlayıb göndərmək olar. Əslinə qalsa, heç bağlamayıb elə belə də vermək olar.

Poçt müdiri. Bilirəm, bilirəm... Onu mənə öyrətməyin, onu mən ehtiyatdan yox, ən çoxu maraqlıdan eləyirəm. Dünyada təzə nə olduğunu öyrənmək üçün əldən gedirəm. Mən sizə deyim ki, bu çox maraqlı bir işdir. Bəzi məktubları lap ləzzətlə oxuyursan. Bəzən qərribə həngəmələr təsvir olunur. İbrətli işlər... Lap "Moskva xəbərində" çap olunan şeylərdən də yaxşı!

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı, deyin görək, Peterburqdan gələn bir çinovnik haqqında bir şey oxumamısınız ki?

Poçt müdiri. Yox, Peterburq çinovniki haqqında bir şey yoxdur. Amma Kostroma və Saratov çinovnikləri haqqında çox yazırlar. Heyf ki, o məktubları siz oxumursunuz. Çox gözəl yerləri olur. Bu yaxında bir zabıt öz dostuna məktub yazıb bir balın ən nazik yerlə-

rini təsvir eləyirdi... çox-çox yaxşı idi. "Mənim əzizim, – deyir, – həyatım buludlarda uçur, qız çox, musiqi çalınır, bayraqlar yellənir..." Qərəz ki, böyük bir hisslə təsvir edirdi. O məktubu mən bilərəkdən öz yanımda saxladım. İstəyirsiniz oxuyum!

Bələdiyyə rəisi. İndi bu saat onun yeri deyil. İvan Kuzmiç, lütfən, əgər təsadüfi olaraq şikayətdən ya donosdan əlinizə keçsə, sözsüz saxlayın.

Poçt müdiri. Böyük məmnuniyyətlə.

Ammos Fyodoroviç. Baxın ha, bunun üstündə vaxt olar başınız belə çəkər.

Poçt müdiri. Qoy görək, sən allah!

Bələdiyyə rəisi. Eybi yoxdur, eybi yoxdur. Əgər siz bunu bütün camaata elan eləsəniz, o ayrı məsələ, ancaq bu bizim ailəvi işimizdir.

Ammos Fyodoroviç. Bəli, bu çox pis iş oldu. Amma mən, Anton Antonoviç, boynuma alıram ki, bura sizə bir it balası bağışlamaq üçün gəlmişdim. Sizin o tanıdığınız qancığın doğma balasıdır. Çeptoviçin Varxovinski ilə mühakimə başladığını siz ki, bilirsiniz, hə, indi mənim kefim kökdür, onun da torpağında, bunun da torpağında dovşan ovlayıram.

Bələdiyyə rəisi. Aman Allah, sizin dovşanlarınız bu saat mənim vecimə deyil. Bu zəhrimar naməlum çinovnik mənim başımdan çıxmır. Elə gözləyirdim ki, bu saat qapı açılacaq və şaqqıltı ilə...

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar. Dobçinski və Bobçinski, ikisi də tövşilyerək içeri girirlər.

Bobçinski. Xariqülədə bir hadisə!

Dobçinski. Gözlənilməz bir xəbər!

Hamı. Nə? Ne olub?

Dobçinski. Görünməmiş iş. Gəlirik mehmanxanaya...

Bobçinski *(onun sözünü kəsərək)*. Pyotr İvanoviç ilə bir yerdə gəlirik mehmanxanaya...

Dobçinski *(onun sözünü kəsərək)*. E... Pyotr İvanoviç, icazə verin mən danışım.

Bobçinski. E... yox, icazə verin mən... icazə verin, icazə verin... sizin heç o cür nətiqəniz yoxdur...

Dobçinski. Siz isə dolaşacaqsınız və hamısı yadınıza düşməyəcək.

Bobçinski. Yadıma düşər, vallah, yadıma düşər. Mane olmayın, qoyun danışım. Mane olmayın. Ağalar! Lütfən Pyotr İvanoviçə deyin ki, mənə mane olmasın.

Bələdiyyə rəisi. Sən allah danışım, görək nə var? Mənim heç ürəyim yerində deyil. Əyləşin, ağalar! Stul götürün, Pyotr İvanoviç, stul... buyurun! (*Hamı hər iki Pyotr İvanoviçin ətrafında əyləşir*). Hə, nə olub? Nə olub?

Bobçinski. İcazə verin, icazə verin, mən hamısını sırası ilə danışım. Siz aldığınız məktubdan diltxor olduqdan sonra ki, mən sizin evinizdən çıxmaq şərəfinə nail oldum, bəli o saat qaçdım... Rica edirəm, Pyotr İvanoviç, sözümü kəsməyin. Mən hamısını, hamısını bilirəm... Mən, gördüyünüz kimi, düz Korobkinin evinə qaçdım. Korobkini evdə tapa bilməyib buruldum Rastakovskigilə, Rastakovskini də tapa bilməyib sizdən aldığım yeniliyi xəbər vermək üçün getdim İvan Kuzmiçgilə... Onlardan qayıdırdım ki, Pyotr İvanoviçə rast gəldim.

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). Qutab satılan budkanın yanında.

Bobçinski. Qutab satılan budkanın yanında. Bəli, Pyotr İvanoviçə rast gələn kimi deyirəm: Sizin Anton Antonoviçin aldığı məktubdakı yenilikdən xəbəriniz varmı? Pyotr İvanoviç... şeydir, mənim sözümü kəsməyin. Elə ki, Poçequyevin evinə göndərilmiş sizin açarımız Avdotyadan eşidibmiş.

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). O, fransız arığı üçün boçka dalmca gedirmiş.

Bobçinski (*onun əllərini geri qaytararaq*). Hə, fransız arığı üçün boçka dalmca gedirmiş. Hə, biz Pyotr İvanoviç ilə bir yerdə yollandıq Poçequyevin yanına. Siz, Pyotr İvanoviç... şeydir, mənim sözümü kəsməyin. Elə ki, Poçequyevin evinə yollandıq, yolda Pyotr İvanoviç deyir ki, "Bir aşxanaya gedək. Mənim qarnımda... səhərdən heç bir şey yeməmişəm. Qarnımda qarın titrətməsi əmələ gəlib... – Pyotr İvanoviçin qarnında, – aşxanaya, – deyir, – təzə-

cə balıq gəlib. Süleyman balığı, bir az yeyək". – Elə ki, mehmanxanaya girdik, birdən bir cavan oğlan...

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). Gözəl geyimli və xoşsifət bir oğlan...

Bobçinski. Gözəl geyimli və xoşsifət bir oğlan otaqda bir gəzinir ki, sir-sifətindən ağıl yağır, üzü, hərəkətləri göstərir ki, (*alınını göstərir*) burası doludur. Elə bil mənim ürəyimə dammışdı. Pyotr İvanoviçə deyirəm ki, "burada yəqin bir iş var". Bəli, Pyotr İvanoviç də barmağı ilə işarə edib traktirçini – traktirçi Vlası çağırırdı. Vlasın arvadı üç həftə bundan qabaq bir oğlan doğub, elə zirek uşaqdır ki, atası kimi traktir saxlayan olacaq. Pyotr İvanoviç Vlası çağıraraq yavaşdan soruşdu: "Bu cavan oğlan kimdir?" Vlas da belə cavab verdi: "Bu" E... Pyotr İvanoviç, mənim sözümü kəsməyin, rica edirəm, mənim sözümü kəsməyin. Siz mənim kimi danışa bilməyəcəksiniz. Vallah, danışa bilməyəcəksiniz. Sizin, mən bilirəm, dişinizin biri danışanda fit verir... "Bu, – deyir, – Peterburqdan gəlmiş bir çinovnikdir, familiyası İvan Aleksandroviç Xlestakovdur. Saratov quberniyasına, – deyir, – gedir özünü də, – deyir, – çox qərībā aparır, ikinci həftədir ki, mehmanxanada yeyir, yatır, bir qəpik də vermir". O bu sözü mənə deyən kimi beynimə bir şey girdi. Pyotr İvanoviçə dedim ki, "E"...

Dobçinski. Yox, Pyotr İvanoviç, "E"ni mən dedim...

Bobçinski. Əvvəlcə siz dediniz, sonra da mən dedim. Biz Pyotr İvanoviç ilə birlikdə dedik: "E... Əgər bunun səfəri Saratov quberniyasıdırsa, bəs nə üçün burada otursun?" Bəli, Həmin çinovnik elə bu olacaq.

Bələdiyyə rəisi. Kim? Hansı çinovnik?

Bobçinski. Haqqında məktub aldığımız çinovnik, müfəttiş.

Bələdiyyə rəisi (*qorxu içərisində*). Yox, əşi, Allah eləməsin. O deyil.

Dobçinski. Özüdür. Nə pul verir, nə də gedir. O olmayıb kim olacaq ki? Kağızı da Saratovadır.

Bobçinski. Odur, vallah, odur. Elə baxır ki, hər şeyə göz yetirir. Elə ki, gördü biz Pyotr İvanoviç ilə balıq yeyirik, çünki Pyotr İvanoviç qarnından şikayət eləyirdi, ona görə... Bəli, o lap bizim boşqablarımıza göz yetirdi. Elə iti baxırdı ki, mənə lap qorxu götürdü.

Bələdiyyə rəisi. Yərabbi, sən biz günahkarlara rəhm elə! Bəs orada harada olur?

Dobçinski. Pillekənin altında, beşinci nömrədə.

Bobçinski. Keçən il yol ötən zabitlərin dalaşdığı nömrədə.

Bələdiyyə rəisi. Çoxdandır oradadır?

Dobçinski. İki həftə olar, Vasili Yekiptyanin bayramında gəlib.

Bələdiyyə rəisi. İki həftə! (*Kənara*) Yərabbi, ya Rəsulallah, başıma nələr gəldi? Bu iki həftədə unter-zabit arvadı döyülüb, dustaqlara yemək verilməyib, küçələrdə sərxoşluq, çirkab, biabırçılıq, söyüş... (*Başını tutur.*)

Artemi Filippoviç. Neyləyək? Anton Antonoviç, hamılıqla mehmanxanaya getmək lazımdır.

Ammos Fyodoroviç. Yox, yox! Əvvəlcə bələdiyyə rəisi, ruhanilər, tacirlər, necə ki, kitabda yazılıbdır.

Ammos Fyodoroviç. Yox, yox. Qoyun mən özüm gedim, həyatımda çox çətin təsədüflər olub, keçib gedib, hətta üstəlik bir "sağ ol" da almışam. Allah qoysa bu da keçər. (*Bobçinskiyə*) Siz deyirsiniz ki, cavan oğlandır?

Bobçinski. Cavandır. İyirmi üç-iyirmi dörd yaşında, belkə bir az artıq.

Bələdiyyə rəisi. Cavan olması yaxşıdır. Tez tanımaq olar. Qoca şeytan olsaydı, pis olardı. Cavanın ağı başında olmaz. Siz, ağalar, hər kəs öz sahəsində hazırlıq aparsın, mən isə özüm belkə də Pyotr İvanoviç ilə birlikdə gedərik, guya müsafirlərin halını yoxlamağa gedirik, görək onlarla pis rəftar olunmur ki? Ey, Svistunov!

Svistunov. Nə buyurursunuz?

Bələdiyyə rəisi. Get bu saat pristavı bura çağır, amma yox, sən mənə lazımsan, orada bir adama de ki, pristavı lap təcili mənim yanıma çağırınsınlar, sonra qayıt gəl bura. (*Kvartalın qaçır.*)

Artemi Filippoviç. Gedək, gedək, Ammos Fyodoroviç! Sonra doğrudan işimiz pis olar.

Ammos Fyodoroviç. Siz nədən qorxursunuz? Xəstələrin başına təmiz papaq qoyub izi itirərsiniz gəder.

Artemi Filippoviç. Papaq nədir? Əmr var ki, naxoşlara hər gün şorba verilsin. Amma mənim bütün dəhlizlərimi elə bir kələm iyi götürüb ki, burnunu tut qaç.

Ammos Fyodoroviç. Bu xüsusda mən asudəyəm. Kimin nə dərdinə qalib ki, məhkəməyə baxmağa gəlsin. Əgər gəlib bir kağıza-zada baxsa da, yaşamaqdan əlini üzər. Mən özüm on beş ildir ki, məhkəmə kürsüsündə otururam. Hər dənbir kağızlara baxanda ancaq əllərimi ölçürəm. Onların nə qədər düz və ya yalan olduğunu həzrət Süleyman da bilə bilməz.

Məhkəmə sədri, xeyriyyə müəssisələri rəisi, məktəblər müdiri, poçt müdiri çıxırlar və qapıda geri qayıdan kvartalını ilə toqquşurlar.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, Bobçinski, Dobçinski və kvartalını

Bələdiyyə rəisi. Hə, qazalaq oradadırmı?

Kvartalını. Bəli, oradadır.

Bələdiyyə rəisi. Get küçəyə... Amma yox, dayan!.. Get bura gətir görək. Bəs o biriləri hamı? Məgər sən burada təksən? Axı mən əmr eləmişdim ki, Proxorov da burada olsun. Proxorov hamı?

Kvartalını. Proxorov evdədir. Ancaq bu saat onu iş üçün istifadə etmək mümkün deyil.

Bələdiyyə rəisi. Necə, necə?

Kvartalını. Belə də... onu şəhər lülqənber gətiriblər. Başına iki çəllək su töküblər, yenə də ayılmayıb.

Bələdiyyə rəisi (*başını tutaraq*). Aman Allah, Aman Allah! Tez küçəyə get, amma yox, əvvəlcə otağa qaç. Eşidirsənmi? Oradan qılncı və təzə şlyapanı gətir. Hə. Pyotr İvanoviç, gedək.

Bobçinski. Mən də, mən də... mənə də icazə verin, Anton Antonoviç!

Bələdiyyə rəisi. Yox, yox, Pyotr İvanoviç, olmaz, olmaz. Yaxşı düşməz, heç qazalağa da yerləşmərik.

Bobçinski. Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mən elə belə, ayaqla, qazalağın dalınca xırda-xırda qaçaram. Mən yalnız qapının deşiyindən onun hərəkətlərinə baxmaq istəyirəm.

Bələdiyyə rəisi (*qılncı alaraq kvartalınıya*). Qaç bu saat, götür onbaşılari, onların hərəsi öhdəsinə... Eh, qılncı cızılıb, məlun tacir Abdulin görür ki, bələdiyyə rəisinin qılncı köhnədir, təzəsini

göndərmir. Ay haramzada, camaatdır ha! Amma bilərəm ki, qurum-saqlar məndən əlaltı ərizə hazırlayırlar... Onbaşılının hərsi öhdəsinə bir küçə alsın, gör mən nə deyirəm, bir küçə alsın, bir süpürgə alsın və meyxanadan gedən yolu tər-təmiz süpürsünlər. Eşidirsənmi? Mənə bax ey, ey, mən səni yaxşı tanıyıram, üzə gülüb dalda gümüş qaşığı oğurlayırsan, gözlərimin içinə düz bax, sən tacir Çernyayevə neyləmişən, hə? O sənə mundir üçün iki arşın mahud verib, sənəse topu bütün götürmüşən. Yaxşı eşit, başından böyük qələtlər eləmə.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və pristav

Bələdiyyə rəisi. Aha, Stepan İliç, Siz allah deyən görək harada itib-batmışınız? Heç belə şey olar?

Pristav. Mən burada darvazanın daldında idim.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı bir qulaq asın, Stepan İliç! Peterburqdan çinovnik gəlib. Siz ora da nə cür sərəncam vermişiniz?

Pristav. Siz əmr etdiyiniz kimi onbaşılarla birlikdə kvartalın Puqovitsını küçəni təmizləməyə göndərdim.

Bələdiyyə rəisi. Bəs Derjimorda haradadır?

Pristav. Derjimorda yanğın trubasında getdi.

Bələdiyyə rəisi. Bəs Proxorov keflidir?

Pristav. Keflidir.

Bələdiyyə rəisi. Necə olub ki, siz belə şeyə yol vermişiniz?

Pristav. Allah bilir necə oldu. Dünən şəhərin kənarında savaş oldu, ora nizam-intizam düzəltmək üçün getdi, kefli qayıtdı.

Bələdiyyə rəisi. Qulaq asın, görüm nə etmək lazımdır. Kvartalın Puqovitsın... uzun boyludur, şəhərin gözəl görünməsi üçün qoy o körpünün üstündə dayansın. Çəkməçinin yanındakı köhnə hasarı süpürmək lazımdır, küləş paylar düzün, görənlər elə bilsin ki, şəhər planlaşdırılır. Aman Allah, mən lap yadımdan çıxarmışdım ki, haman hasarın yanında qırx arabalıq zibil tökülüb. Bura nə pis şəhərdir, bir yerdə bir heykəl quran kimi ya da ki, hasar tiken kimi bilmirəm haradan bu qədər zibil tapıb tökürlər (*ah çəkir*). Əgər təzə gələn çinovnik qulluqçulardan razı olub olmadıqlarını

soruşsa, desinlər ki, hər şeydən razıyıq, əlahəzrət! Əgər onlardan biri narazı olsa, sonra ona elə narazılıq göstərəm ki, dadı damağından getməz... Ox, ox, ox, günahkaram, çox şeydə günahkaram (*Şlyapa əvəzinə futlyarı götürür*). Allah qoysa tezliklə bu bələdan qurtarsaq, sonra mən elə bir şam yandıracağam ki, heç kəs yandırmamış olsun. Hər bir haramzada tacirə görək üç pud şam gətirdəm. Oh, Aman Allah, Aman Allah! Gedək, Pyotr İvanoviç! (*Şlyapa əvəzinə kağız futlyarı başına qoymaq istəyir*).

Pristav. Anton Antonoviç, o şlyapa deyil, qutudur.

Bələdiyyə rəisi (*onu atır*). Qutudur, qutu olsun. Cəhənnəmə ki, hə, əgər soruşsalar ki, xeyriyyə müəssisələri nəzdində, beş il qabaq pul buraxıldığı kilə nə üçün tikilməyib, yadından çıxmasın, deyərsən ki, tikilməyə başlamışdı, yandı. Mən bu bərdə raport da yazıb vermişəm. Yoxsa birisi yadından çıxarıb axmaqlıqdan açıb deyər ki, heç tikilməyə başlamayıb. Bir də Derjimordaya da ki, əlqoluna o qədər də güc verməsin, o qayda-qanun yaratmaq üçün hamının – haqlının da, haqsızın da gözələrinin altını qaraldır. Gedək, gedək, Pyotr İvanoviç! (*Gedir, qayıdır*) Bir də soldatları küçəyə çıl-çılpaq buraxmayın, o məlunlar elə köynəyin üstündən mundiri əyinlərinə keçirib altdan heç bir şey geymirlər.

Hamı çıxır

ALTINCI GƏLİŞ

Anna Andreyevna və Marya Antonovna qaçaraq səhnəyə gəlirlər.

Anna Andreyevna. Hamı onlar? Hamı onlar? Ah, Aman Allah... (*Qapını açaraq*) A kişi! Antoşa! Anton! (*Tez-tez deyir*.) Hamısının təqsiri səndədir, hamısı sənin üzündəndir. Qurdalana-qurdalana durursan, sancaq, yaylıq... (*Pəncərəyə tərəf gedib çağırır*) Anton, hara? Hara gedirsən? Gəlirmi? Müfəttiş? Bıqları var? Necə bıqları var?

Bələdiyyə rəisinin səsi. Sonra, sonra, ay arvad!

Anna Andreyevna. Sonra? Buna bax ha, sonra, mən sonra istəmirəm. Mənə ancaq birçə söz lazımdır. O, polkovnikdirmi? Hə? (*Etinasız*) Getdi. Gör mən sənin başına nə oyun gətirərəm! Hamısının

təqsiri bundadır, “Anacan, anacan, bir az gözlə, yaylığı bağlayım. Bu saat” Hə, bu da sənin bu saatin. Heç bir şey öyrənə bilmədik. Zehrimar naz-qəmzəsi qoyur ki. Eşidib ki, poçt müdiri buradadır, başlayıb güzgünün qabağında əzilməyə, gah bu tərəfdən baxır, gah o tərəfdən, elə bilir ki, o bunun dərindən ölür, amma sən üzünü o yana çevirən kimi o üz-gözünü turşudur.

Marya Antonovna. Neyləyək, anacan. Hamısı bir deyilmi, iki saatdan sonra hər şeyi öyrənərik.

Anna Andreyevna. İki saatdan sonra! Çox sağ ol, zəhmət çəkdin. Yaxşı ki, demədin ki, iki aydan sonra öyrənərik. *(Pəncərədən başını çıxarır)* Ey, Avdotya! Sən eşitdinmi, Avdotya, orada kim isə gəlib... Eşitməmişən? Axmağın biri axmaq! Əlilə başa salır ki, tələsirəm? Qoy başa salsın, sən yenə də soruşaydın. Onu da öyrənə bilməmişən. Başında ağır yoxdur ki, fikrin-zikrin ər axtarmaqdadır. Nə? Tez getdilər! Sen qazalağın dalınca qaçaydın da. Qaç, qaç, bu saat, eşidirsənmi, qaç soruş. Soruş gör hara getdilər, gələn adam kimdir? Necədir? Qapının deşiyindən baxıb hamısını öyrən, gör gözləri necədir? Qaradır yoxsa yox, öyrənən kimi geri qayıt, eşidirsənmi? Tez ol, tez ol, tez ol! *(Pərdə salınana qədər çığırır. Pərdə düşüb pəncərə qabağındakıların hər ikisini örtür.)*

İKİNCİ PƏRDƏ

Mehmanxanada kiçik bir otaq: çarpayı, stol, çamadan, boş şüşə, çəkmələr, paltar fırçası və qeyri şeylər

BİRİNCİ GƏLİŞ

Osip ağasının yerində uzanmışdır.

Osip. Lənət şeytana, acımdan qarnım elə qur-qur quruldayır ki, elə bil orda bir polk qoşun musiqi çalır. Yox, biz evə gedib çıxıb bilməyəcəyik. İndi isə bəs neyləyək? Piterdən çıxdığımız iki ay olar. Aşnam pulları havaya üfirdü. İndi quyruğunu qısıb oturub, sesini çıxartmır. Pulu çatardı ha, amma yox, gərək hər şəhərdə özünü göstərsin. *(Onu yamsılayır)* “Ey Osip, get yaxşı otaq seç, yemək də yaxşı olmalıdır. Mən pis yemək yeyə bilmərəm. Mənimçün yaxşısı

olsun”. Yenə bir böyük adam olsaydı, dərd yarı idi, sadə cızmaqara eləyənin birisi adam olsaydı, dərd yarı idi, sadə cızmaqara eləyənin birisidir. Müsafirlerle tanış olur, sonra da başlayır qumarı – budur, bu da nəticəsi! Eh, bu həyat məni lap zara gətirib. Kənddə yaşamaq hamısından yaxşıdır. Düzdür kənddə şənlik yoxdur, amma qayğı da azdır. Al bir arvadı, bütün günü yat peçin üstündə, ye qutabı. Əlbəttə haqqına baxsan Piterdə yaşamaq hamısından yaxşıdır, təki bol pulun olsun. Həyat qiyamət həyatdır, incəlik, siyasət... Teatrlar, it sənənin oynayı, qərəz ki, üreyin nə istəsə. Elə incəlik və nəzakətlə danışır ki, elə bil lap əsilzadədir. Şşukin bazarına gedirsən, tacirlər seni “möhtərəm” deyə çağırırlar. O taya keçəndə qayıqda çinovniklə yan-yana oturursan. Üreyin bir məclis istəsə, get baqqal dükanına, orda soldat sənə qoşundan danışsın ya da ki, göydəki ulduzları elə saysın ki, lap ovcunun içi kimi biləsən. Bəzən yanına qoca əfsər arvadı gəlir, ya da ki, qulluqçunun yolu düşür... Fu, fu, fu. *(Gülümsünür və başını tərpədir)* Qərəz ki, adamlar ayrı cür rəftar eləyirlər. Heç bir vaxt kobud söz eşitməzsən. Hamı səninlə “siz” deyib danışır. Piyada gəzmək istəmirsən, faytona min, ağa kimi otur özünçün. Əgər pul vermək istəmirsənsə, o da mümkündür. Hər evin iki darvazası var, elə cırırsan ki, səni heç şeytan da tapa bilmir. Orası pisdirdi ki, bəzən köpüncəyə qədər yeyirsən, bəzən də indiki kimi acımdan ölürsən. Hamısının təqsiri ondadır. Neyləyəsən axı? Atası pul göndərəndə, bir az qənaət eləsin, saxlasın... Yox, vur-çatlasın başlayır. Hər gün faytonla gəzir, hər gün onunçün teatra bilet al, qərəz bir həftədən sonra görürsən ki, təzə frak bazara satılmağa gedir. Bəzən lap axırıncı köynəyinə kimi satır, görürsən əynində birçə sürtük və şinel qalır. Allah haqqı düz deyirəm. Mahudu da xalis ingilis mahudu. Tək bir frakı yüz elli manata başa gəlir. Bazara aparırsan, iyirmi manata satırsan, şalvarı demirəm, heç nəçəyə gedir. Bunlar hamısı nə üçündür? Onunçündür ki, iş ilə məşğul olmur. Qulluq eləməkdənsə küçədə gəzməyə ya da ki, qumar oynağa gedir. Eh, əgər qoca ağam bunların hamısını bilseydi, baxmazdı ki, sən çinovniksən nəsən, gündəyməzinə o qədər vurardı ki, üç-dörd gün yanıma qaşıyardın. Qulluq eləyirsən adam kimi elə. Budur, mehmanxanaçı dedi ki, əvvəlki borclarınızı verməsəniz, sizə yemək buraxmayacağam. Bəs əgər borcumuzu verməsək necə

olacaq? (*Ah çəkir*) Ah, yarebbi, bir azca şorba olaydı! Mənə elə gəlir ki, bu saat bütün dünyanı yeyərem. Qapı döyülür, yəqin gələn odur. (*Tələsik çarpayından durur*)

İKİNCİ GƏLİŞ

Osip və Xlestakov

Xlestakov. Al, tut bunları (*Papağını və əl ağacını verir*). Deyəsən yenə çarpayının üstündə ağnamısan.

Osip. Niyə ağnayıram ki? Çarpayı–zad görməmişəm, nədir?

Xlestakov. Yalan deyirsən; ağnayıbsan. Görmürsən necə qarışıbdır?

Osip. Çarpayını neyləyirəm axı? Bilmirəm ki, çarpayı nədir? Mənim ayaqlarım var, ayaq üstə dayanıram. Sizin çarpayınız mənim nəyimə lazımdır?

Xlestakov (*otaqda gəzinir*). Gör orada torbada tütün varmı?

Osip. Tütün hardandır? Axıncısını dörd gün bundan qabaq çəkdin ki.

Xlestakov (*gəzişir və dodaqlarını cürbəcür şəkildə büzür. Nəhayət, yüksək və qəti səsle deyir*). Bura bax ey, Osip!

Osip. Nə buyursunuz?

Xlestakov (*yüksək, ancaq o qədər də qəti olmayan bir səsle*). Sən bir get ora.

Osip. Hara?

Xlestakov (*qəti və yüksək olmayan bir səsle, rica edir kimi*). Aşağıya, bufetə... orada da ki, mənə nahar versinlər...

Osip. Yox əşi, heç getmək istəmirəm.

Xlestakov. Bu nə cürətdir eləyirsən, axmaq!

Osip. Getsem də heç bir şey çıxmayacaq. Mehmanxana sahibi dedi ki, bir də yemək verməyəcək.

Xlestakov. Nə cürət edib verməyəcək! Axmaqlığa bax ha...

Osip. Hələ deyir “bələdiyyə rəisinin yanına şikayətə gedəcəyəm. Ağan, deyir, üç həftədir ki, pul vermir. Ağanla sən, deyir, cüvellağsınız. Sənin ağan, deyir, haramzadadır. Biz, deyir, sizin kimi fırıldaqçıları və əclafı çox görmüşük”.

Xlestakov. Sən də, heyvan, onun sözlərini mənə danışib sevirənsən.

Osip. “Bələ getsə, deyir, hər yetən gəlib yaşayar, borca düşər, sonra heç qovmaq da olmaz. Mən, deyir, zarafat eləməyəcəyəm, düz şikayətə gedəcəyəm ki, sizi qazamata salsınlar”.

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı, uzatma, axmaq! Get ona de, o kobud heyvanın biridir.

Osip. Yaxşısı budur mən mehmanxana sahibini sizin yanınıza çağırım.

Xlestakov. Mehmanxana sahibi mənim nəyimə lazımdır? Get özün de.

Osip. Çağırsam yaxşıdır, ağa!

Xlestakov. Yaxşı. Cəhənnəmə ki, get çağır.

Osip gedir

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov tək

Xlestakov. Lap acından ölürem. Bir az gözdüm ki, bəlkə iştaham küsə, gördüm yox, küsən iştah deyil. Əgər Penzada uduzmasaydım, evə qədər pulum çatardı. Piyada kapitanı məni yaman yoluşdurdu. Şeytan oğlu yaman kart basır. On beşcə dəqiqənin içində məni təmizlədi. Amma buna baxmayaraq yenə də onunla bir döyüşmək istərdim. Rast gətirmədi – hər şeye təsadüf lazımdır. Bura nə pis şəhərdir? Baqqal dükanlarında nişyə heç bir şey vermirlər. Bu lap əclaflıqdır (*Əvvəlcə “Robert”dən, sonra da ayrı mahnı fit ilə çalır*). Heç kəs gəlmək istəmir.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov, Osip və traktir xidmətçisi

Xidmətçi. Ağam əmr elədi ki, soruşum, sizə nə lazımdır?

Xlestakov. Xoş gördük, qardaşımı? Necəsən? Sağ–salamatsan?

Xidmətçi. Allaha şükür.

Xlestakov. Mehmanxananızın işləri necədir, yaxşıdır mı?

Xidmətçi. Bəli, Allaha şükür yaxşıdır.

Xlestakov. Gəlib-gedən çoxdurmu?

Xidmətçi. Niyə, az deyil.

Xlestakov. Bura bax, əzizim, mənə indiye qədər nahar gətirməyiblər, rica edirəm, onları tələsdir, tez gətirsinlər. Nahardan sonra mən gərək bir az məşğul olam.

Xidmətçi. Ağam dedi ki, daha sizə yemək buraxmayacaq. O bu gün bələdiyyə rəisinin yanına sizdən şikayətə getmək istəyir.

Xlestakov. Şikayət nə üçün, canım? Sən bir özün fikirləş, əzizim, axı mənə yemək lazımdır. Belə getsə, mən lap arıqlayaram. Mən zarafat eləmirəm, lap acmışam.

Xidmətçi. Bəli. O deyirdi ki, əvvəlki borclarını ödəməsə mən ona yemək verməyəcəyəm. Onun cavabı belə oldu.

Xlestakov. Sən onu başa sal, tovla.

Xidmətçi. Mən ona nə deyim axı?

Xlestakov. Sən ciddi olaraq onu başa sal ki, mənə yemək lazımdır. Pul heç, o öz yerində... O elə bilir ki, mən də onun kimi kəndçiyəm ki, üç gün yeməsəm halıma təfəvüt eləməyə. Qərribə işdir!

Xidmətçi. Yaxşı, mən gedib deyərəm.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov tək

Xlestakov. Əgər yeməyə heç bir şey verməsə lap pis olacaq. Elə acam ki, heç bu cür ac olmamışdım. Bəlkə paltardan-zaddan göndərim bazara? Şalvarı satım yoxsa?.. Yox acından ölsəm də, kəndə gərək Peterburq kostyumunda gedəm. Heyf ki, İoxim öz karetasını kirayə vermədi. Yoxsa evə karexada gəlmək, karetamı fənerlə bəzəyib qonşu mülkədarların birinin düz eyvanının altına sürmək. Osipə də livreyə geyindirib dalda oturtmaq pis olmazdı. Nə gurultu qopacağımı təsəvvür eləyirəm. Nə olub, kim gəlib? Lakey isə əynindəki livreyə qızıl kimi parıldaya-parıldaya içəri girib (*Lakeyi yamsılayır*) "Peterburqdan gəlmiş İvan Aleksandroviç Xlestakovu qəbul etmək üçün əmriniz?" Heç o avamlar "qəbul etmək üçün əmriniz" sözünün mənasını da başa düşmürlər. Əgər onların evinə bir lovğa mülkədar gəlirsə də, ayı kimi düz qonaq otağına

soxulur. O mülkədarların birinin gözəl bir qızına yaxınlaşıb deyir-sən: "Sən, xanım, necə ki mən..." (*Əllərini bir-birinə sürtüb ayaqlarını şaqıldadır*) Tfu! (*Tüpürür*) acından ürəyim bulanır.

ALTINCI GƏLİŞ

Xlestakov, Osip, sonra xidmətçi

Xlestakov. Hə, necə oldu?

Osip. Xörək gətirirlər.

Xlestakov (*stulun üstündə tullanıb düşərək əl çalır*). Gətirirlər! Gətirirlər! Gətirirlər!

Xidmətçi (*boşqab və dəsmalla*). Ağam axırıncı dəfə verir.

Xlestakov. Nə ağam-ağam salmışan? Sənin ağanın üzünə tüpürüm. Gətirdiyin nədir?

Xidmətçi. Sup və qızartma.

Xlestakov. Necə, elə iki cür yemək?

Xidmətçi. Ancaq.

Xlestakov. Sən bir axmaqlığa bax! Mən belə şeyi qəbul eləmərəm. Sən ona de ki, heç belə də iş olar? Bu azdır.

Xidmətçi. Yox, ağam deyir ki, hələ bu da çoxdur.

Xlestakov. Bəs qovurma niyə yoxdur?

Xidmətçi. Qovurma yoxdur.

Xlestakov. Nə üçün yoxdur axı? Mən mətbəxin yanından keçəndə öz gözümle gördüm ki, orada çox şey hazırlanır. Yemək-xanada da bu gün səhər ertə iki nəfər balacaboy adam balıq və ayrı şeylər yeyirdi.

Xidmətçi. Bəli, həm var, həm də yoxdur.

Xlestakov. Necə yəni həm var, həm yoxdur?

Xidmətçi. Yoxdur da.

Xlestakov. Bəs balıq, bəs kotlet?

Xidmətçi. Onlar kübar adamlar üçündür.

Xlestakov. Nə? Axmağın biri axmaq!

Xidmətçi. Bəli.

Xlestakov. Donuz balası donuz! Necə olur ki, onlar yesinlər, mən yeməyim? Mən də onlar kimi yeyə bilmirəm? Onlar da mənim kimi müsafir deyillərmi?

Xidmətçi. Əlbəttə, onlar sizin kimi deyillər.

Xlestakov. Bəs nə cürdürlər?

Xidmətçi. Məlumdur necədirlər. Onlar pul verirlər.

Xlestakov. Axmaq! Mən sənənlə heç danışmaq istəmirəm. (*Supu töküb yeməyə başlayır*) Bu necə supdur? Sən qaba sup əvəzinə su tökmüsən nədir? Heç dadı yoxdur. Ancaq pis qoxusu var. Mən bu supu istəmirəm, ayrısını götür.

Xidmətçi. Bizə qəbuldur. Ağam dedi ki, əgər istəməsə, heç lazım deyil, geri götür.

Xlestakov (*əlilə qabları qoruyur*). Ey, ey... get axmaq. Sənin fikrin başqalarına getməsin, mən onlardan deyiləm... Məsləhət görmürəm mənimlə... (*yeyir*) Aman Allah, bu cür sup olar (*yənə yeyir*). Mən belə düşünürəm ki, dünyada hələ heç kəs bu cür supu yeməmişdir. İçində yağ əvəzinə tük üzür. (*Toyuğu kəsir*) Ay, ay, ay, gör necə toyuqdur? Qızartmanı ver. Osip, orada bir az sup qalıb, götür ye (*Qızartmanı kəsir*). Bu necə qızartmadır. Bu qızartma deyil.

Xidmətçi. Bəs nədir?

Xlestakov. Nə bilim nə zəhrimardır, hər nədirsə qızartma deyil. Elə bil et əvəzinə gön qızardıblar (*yeyir*). Haramzadalar, gör yeməyə nə verirlər? Bir parçasını yesən, adamın çənəsi ağrıyar. (*Barmağı ilə dişini qurdalayır*) Əclaflar! Ağac qabığı kimi adamın dişindən də qopmur. Bu cür yeməkdən sonra adamın dişləri də qaralır, haramzadalar! (*Ağzını dəsmalla silir*) Daha bir şey yoxdurmu?

Xidmətçi. Yoxdur.

Xlestakov. Alçaqlar! Rəzillər! Heç olmasa qovurma ya pirojna verəydilər. Avaralar, ancaq müsafirləri soymağı bacarırlar.

Xidmətçi boşqabları yığışdırıb Osip ilə birlikdə çıxır.

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, sonra Osip

Xlestakov. Heç elə bil yeməmişəm. Təzəcə iştaha gəlmişdim. Əgər xırda pul olsaydı, bazara göndərüb bir az ağ çörək alırdım.

Osip (*daxil olur*). Bilmirəm nə üçünsə bələdiyyə rəisi. Gəlib sizi soruşur.

Xlestakov (*qorxaraq*). Heç dəxli var! Bəlkə şeytan oğlu traktirçi gedib şikayət elədi? Birdən aparıb məni qazamata salar ha.. Nə olar ki?.. Əgər nəcibliklə aparsa, yenə eybi yoxdur... yox, yox, istəmirəm! Orada, şəhərdə zabitlər, camaat gəzib dolanır, mən də tərs kimi bir tacir qızını tovlayıb yola gətirmişəm... Yox istəmirəm. O kimdir, nə ixtiyarı var? Mən onunçün tacir ya da ki sənətkar-zad deyiləm ki? (*Özünü çəkir*) Mən onun lap üzünə deyərəm. "Sizin nə haqqınız var? Sizin..." (*Qapının əl tutan yeri tərpanir, Xlestakovun rəngi qaçır və büzüşür*)

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, bələdiyyə rəisi və Dobçinski.

Bələdiyyə rəisi içəri girərək dayanır. Hər ikisi qorxudan gözlerini bərəldərək bir-birinə baxırlar.

Bələdiyyə rəisi (*bir az özünə gələrək*). Salaməleyküm!

Xlestakov (*baş əyir*). Xoş gördük.

Bələdiyyə rəisi. Bağışlayın.

Xlestakov. Eybi yoxdur.

Bələdiyyə rəisi. Bu şəhərin böyüyü olduğum üçün vəzifəm müsafirlərin və bütün nəcib adamların qayğısını çəkməkdir.

Xlestakov (*əvvəlcə bir az dili topuq çalır, axırda bərkdən danışmağa başlayır*). Mən neyləyim axı?.. Mən müqəssir deyiləm... Mən borcumu verəcəyəm... Mənə kənddən pul göndərəcəklər. (*Bobçinski qapıdan baxır*) O məndən artıq günahkardır. Elə et verir ki, elə bil kötükdü, sup isə, nə bilim ora nə tökür, pəncərədən atmağa məcbur oldum. O məni günlərlə ac saxlayır... Verdiyi çay da qəribədir. Ondan çay yox, balıq iyi gəlir. Mənim təqsirim nədir ki?.. Qəribə işdir ha!

Bələdiyyə rəisi (*qorxaraq*). Bağışlayın, doğrusu mən günahkar deyiləm. Bizim bazarda həmişə yaxşı et olur. Xolmoqor

tacirləri getirirlər, onlar ayıq və yaxşı xasiyyətli adamlardır. Mən heç bilmirəm bu cür eti o haradan alır? Əgər xoşunuza gəlmirsə... İcazə verin mənimlə bərabər ayrı otağa keçməyi sizə təklif eləyim.

Xlestakov. Yox, yox istəmirəm. Ayrı otağa köçmək nə olduğunu mən yaxşı bilirəm. Yəni siz məni qazamata aparmaq istəyirsiniz. Sizin nə haqqınız var? Siz buna nə cürət eləyirsiniz? Mən, bax, mən.. mən Peterburqda qulluq eləyirəm. (Özünü çəkir) Mən, mən, mən...

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Aman Allah, necə hirsli adamdır. Zalım uşağı tacirlər hamısını deyiblər.

Xlestakov (*cürətlənərək*). İstəyirsiniz lap bütün dəstənlə gəlin – getməyəcəyəm. Mən düz nazirin yanına gedərəm! (*Əlilə stolu döyür*) Axı siz kimsiniz? Kimsiniz?

Bələdiyyə rəisi (*titrəyərək*). Rəhm edin, məhv etməyin. Arvadım, xırda uşaqlarım... Bədbəxt eləməyin.

Xlestakov. Yox, istəmirəm, heç dəxli var! Mənlik nə işin var? Sizin arvad-uşağınız var deyə, mən görək qazamata gedəm? Qərribə işdir! Bobçinski qapıdan baxır, qorxaraq gizlənir.) Yox, çox sağ olun istəmirəm.

Bələdiyyə rəisi (*titrəyərək*). Təcrübəsizlikdəndir, vallah, təcrübəsizlikdəndir. Ailəmi dolandıra bilmirəm. Bir özünüzdüşünün. Donluğum çay ilə qəndə çatmır. Əgər rüşvət-zad almışamsa da, lap az olub, yemək üçün şey-şüy, bir də bir-iki paltarlıq almışam. O ki, qaldı ticarətlə məşğul olan unter-zabit arvadına ki, guya mən onu döydürmüşəm, böhtandır, vallah, böhtandır. Bunu mənim düşmənlərim uydurublar. Onlar elə camaatdırlar ki, məni öldürməyə hazırdırlar.

Xlestakov. Mənə nə var? Mənim onlarla nə işim var? (*Düşünərək*) Ancaq mən bilirəm siz nə üçün mənə düşmənlərdən, nə bilim, unter-zabit arvadından danışırırsınız... Unter-zabit arvadı başqa, amma siz məni döyə bilməzsiniz. İxtiyarınız çatmaz. Buna bax ha? Mən verəcəyəm, borcumu verəcəyəm. Ancaq indi pulum yoxdur. Mən ona görə burada otururam ki, bir qəpiyim yoxdur.

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Yaman birci adamdır! Gör nəyə işarə eləyir! Gör bir necə gözə kül üfürür! Başa düş görüm, necə düşəcəksən. Heç bilmirsən hansı tərəfdən başlayasan. Nə olursa olsun, təcrübə eləyəcəm. Həpçi bada-bad. (*Yüksəkdən*) Əgər sizin

doğrudan da pula və ya qeyri şeye ehtiyacınız varsa, mən bu dəqiqə verməyə hazıram. Müsafirlərə kömək etmək mənim vəzifəmdir.

Xlestakov. Verin, mənə borc verin, mən bu saat mehmanxanaçı ilə hesablaşım. Mənə yalnız iki yüz manat, hələ bəlkə bir az da az lazımdır.

Bələdiyyə rəisi (*pul verir*). Tamam iki yüz manatdır, zəhmət çəkib saymayın.

Xlestakov (*pulu alaraq*). Təşəkkür edirəm. Mən çatan kimi kənddən sizə göndərərəm, pulum elə birdən qurtardı. Mən görürəm ki, siz necib adamsınız. Hə, bu ayrı məsələ!

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Şükür Allaha, pulu aldı. İndi deyə-sən işlər yaxşı gedəcək. Mən ona iki yüz əvəzinə dörd yüz ötürdüm.

Xlestakov. Ey, Osip! (*Osip içəri girir*) Mehmanxana xidmətçisini bura çağır. (*Bələdiyyə rəisinə və Dobçinskiyə*) Bəs siz niyə ayaq üstə durursunuz? Rica edirəm, buyurun əyləşin. (*Dobçinskiyə*) Təvəqqe edirəm əyləşin.

Bələdiyyə rəisi. Eybi yoxdur. Biz ayaq üstə də durarıq.

Xlestakov. Xahiş edirəm əyləşin. Mən indi sizin nə qədər gözəl xasiyyətli və qonaqperəst adam olduğunuzu görürəm. Yoxsa mən elə bilmişdim ki, siz gəlmisiniz məni... (*Dobçinskiyə*) Əyləşin!

Bələdiyyə rəisi və Dobçinski otururlar. Bobçinski qapıdan baxır və qulaq asır.

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Bir az cürətli olmaq lazımdır. O istəyir ki, özünü tanıtsın. Eybi yoxdur. Biz də özümüzü elə aparırıq ki, guya heç onu tanımırıq. (*Ucadan*) Yerli mülkədarlardan Pyotr İvanoviç Dobçinski ilə biz qulluq işi üçün gəzərkən qəsdən bu mehmanxanaya girdik ki, görək müsafirlərə necə baxırlar; çünki mən özge şəhər böyükleri kimi deyiləm ki, heç bir şey ilə işim olmasın. Vəzifəmdən başqa mən insanpərvər bir xristian kimi çalışıram ki, hər bir Allah bəndəsinə yaxşı baxılsın. Bunun əvəzində mükafat olaraq təsadüf mənə bu cür gözəl tanışlıq qismət elədi.

Xlestakov. Mən özüm çox şadam. Doğrusu, sizsiz mən burada çox oturmalı olacaqdım. Heç bilmirdim borcumu nə ilə ödəyim.

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Biciyə bax ha! Bilmirmiş borcunu nə ilə ödəsin! (*Ucadan*) Buradan hara təşrif apardığınızı soruşmaq olarmı?

Xlestakov. Mən Saratov quberniyasına, öz kəndimə gedirəm.

Bələdiyyə rəisi (*istehza ilə kənara*). Saratov quberniyasına! Hə? Heç qızarmır da. Yox bununla ehtiyatlı olmaq lazımdır. (*Ucadan*). Çox gözəl iş görürsünüz. Qaldı ki yol barədə, deyirlər bir tərəfdən pisdır ki, atlar ləngidirlər, amma o biri tərəfdən beyin üçün bir məşğuliyyətdir. Siz yəqin çoxu öz istirahətiniz üçün gədirsiniz.

Xlestakov. Xeyr, atam çağırır. Qocanın acığı tutub ki, bu vaxta kimi Peterburqda bir qulluğa çatmamışam. O elə bilir ki, Peterburqa çatan kimi adamın yaxasına bir Vladimir yapışdırırlar. Mən onun özünü ora göndərərdim ki, görək o idarələrdən nə baş çıxardır.

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Bir baxın, sən Allah, necə nağıllar danışır, qoca atasını da gətirib soxdu ortaya. (*Ucadan*) Kənddə çoxmu qalacaqsınız?

Xlestakov. Doğrusu, bilmirəm. Mənim atam həm inaddır, həm də axmaq, qoca lap sarsaqdır. Mən onun lap üzünə deyəcəyəm, nə eləyirsən-elə, mən Peterburqsuz yaşaya bilmərəm. Axı nə üçün mən ömrümü kəndli-kütlü ilə qürüdüm? İndi elə vaxtlar deyil, mənim ruhum maarif istəyir.

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Qərribə küyə basır. Yalanı düzür bir-birinin dalınca. Amma gör nə görkəmsizdir, balacadır. Mənə elə gəlir ki, onu bir barmağımla özə bilərəm. Dayan-dayan, gör səni necə danışdıracağam. Səni daha çox danışmağa məcbur eləyəcəyəm. (*Ucadan*) Çox doğru buyurursunuz. Kənddə neyləmək olar axı? Lap götürün buranın özünü. Gecələri yatmayıb vətənə xidmət eləyirsən, heç bir şey əsirgəmirsən, amma mükafat nə bilim nə vaxt olacaq. (*Otağa göz gəzdilir*) Deyəsən bu otaq bir qədər rütubətli dir.

Xlestakov. Çox pis otaqdır. Elə taxtabitilər var ki, mən heç ömrümdə o cürlərini görməmişəm. Adamı it kimi qapırlar.

Bələdiyyə rəisi. Bir baxın ha... Bu cür ziyalı bir qonaq gör nədən əziyyət çəkir, yaramaz bir taxtabitidən ki, görək heç dünyaya gəlməyəydi. Deyəsən bu otaq qaranlıqdır da.

Xlestakov. Lap qaranlıqdır. Mehmanxana sahibi şam buraxmamağa adət eləyib. Bəzən bir şey eləmək istəyirəm, oxumaq ya da ki, fantaziya gələndə bir şey inşa eləmək – bacarmıram, qaranlıqdır.

Bələdiyyə rəisi. Cürət edib sizdən bir şey xahiş eləmək olarmı... Yox, yox, mən layiq deyiləm.

Xlestakov. Nə istəyirsiniz?

Bələdiyyə rəisi. Yox, yox, mən layiq deyiləm, layiq deyiləm.

Xlestakov. Axı nə istəyirsiniz?

Bələdiyyə rəisi. Cəsarət edirəm... Mənim evimdə bir gözəl, işıqlı, rahat otaq var... Amma yox, özüm də hiss eləyirəm ki, bu mənim üçün çox böyük şərəf olar. Acıqlanmaym, Allah haqqı, sadəliyimdən bu təklifi elədim.

Xlestakov. Əksinə, böyük məmnuniyyətlə. Bu mehmanxanadansa, gözəl bir otaqda yaşamaq mənim üçün daha yaxşıdır.

Bələdiyyə rəisi. Məni çox şad edərsiniz! Gör bir arvadım necə sevinəcək! Mənim xasiyyətim elədi, uşaqlıqdan qonaqpərustəm. Xüsusən ki, qonaq sizin kimi ziyalı ola. Elə düşünməyin ki, mən bu sözləri xoşa gəlmək üçün deyirəm, lap ürək sözlərimdir.

Xlestakov. Təşəkkür edirəm. Mən də eləyəm. İkiüzlü adamları sevmərəm. Sizin ürəyi açıqlığınız və qonaqpərustliyiniz mənim çox xoşuma gəlir. Doğrusu, boynuma alıram ki, mən özgə bir şey istəmirəm. Ancaq itaət və ehtiram, ehtiram və itaət.

DOQQUZUNCU GƏLiŞ

Eyni adamlar və Osip ilə içəri giren traktir xidmətçisi.

Bobçinski qapıdan boylanır.

Xidmətçi. Məni çağırmışdınız mı?

Xlestakov. Hesabı gətir.

Xidmətçi. Mən bir az bundan qabaq sizə hesab verdim.

Xlestakov. Sənin sarsaq hesabların mənim yadımda deyil. De görüm nə qədərdir.

Xidmətçi. Siz birinci gün nahar elədiniz, o birisi gün təkçə balıq yediniz. Sonra da hər şeyi nisyə yeməyə başladınız.

Xlestakov. Axmaq, yenə hesablamağa başladı. De görüm cəmisi nə qədərdir?

Bələdiyyə rəisi. Əşi siz zəhmət çəkməyin, o gözləyər. (*Xidmətçi*) Rədd ol buradan. Pulunu göndərirlər.

Xlestakov. Doğrudan ha, o da düzdür.

Pulları gizlədir. Xidmətçi gedir. Bobçinski qapıdan boylanır.

ONUNCU GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, Xlestakov, Dobçinski

Bələdiyyə rəisi. Bizim şəhərdə bəzi yerləri, xeyriyyə idarələrini və qeyrilərini gözü baxmaq istəməzsinizmi?

Xlestakov. Orada nə var ki?

Bələdiyyə rəisi. Heç, elə, baxın görün bizim işlərimiz necə gedir? Qayda-qanun necədir?..

Xlestakov. Böyük məmnuniyyətlə. Mən hazıram.

Bobçinski qulağını qapıya dirəyir.

Bələdiyyə rəisi. Eyni zamanda əgər istəsəniz, orada qəza məktəbinə gedərik. Görərsiniz ki, orada qayda necədir, necə elmlər oxunur.

Xlestakov. Mümkündür, mümkündür.

Bələdiyyə rəisi. Sonra da istəsəniz, qazamata və şəhər həbsxanalarına gedərsiniz, baxarsınız, görün canilər necə saxlanır.

Xlestakov. Yox, nə üçün həbsxanaya? Yaxşısı budur biz xeyriyyə idarələrinə baxaq.

Bələdiyyə rəisi. Siz necə istəsəniz, o cür olsun. Siz öz faytonunuzda gedəcəksiniz, ya ki mənimlə bir yerdə qazalaqda.

Xlestakov. Yaxşısı budur, sizinlə qazalaqda gedim.

Bələdiyyə rəisi (*Dobçinskiyə*). Pyotr İvanoviç, daha sizə yer qalmadı.

Dobçinski. Eyibi yoxdur, mən elə belə də gedərəm.

Bələdiyyə rəisi (*yavaşca Dobçinskiyə*) Qulaq asın. Siz bu saat var gücünüzlə qaçın. İki məktub aparm. Birini xeyriyyə müəssisəsində Zemlyanikaya, o birini mənim arvadıma. (*Xlestakova*) İcazə verin, cürət edib sizdən icazə alım. Hüzurunuzda arvadıma bir neçə kəlmə yazma bilərəm ki, o, möhtərəm qonağı qəbul etməyə hazırlaşsın.

Xlestakov. Bəs nə ilə yazacaqsınız?.. Hə, burada mürekkəb var, amma bilmirəm kağızı haradan tapaq... Bəlkə bu hesabın üstündə yazasınız.

Bələdiyyə rəisi. Mən elə burada yazaram. (*Yazır, eyni zamanda öz-özünə danışır*) Hə, indi görək friştikdən, bir şüşə də tolstobryuşkadan sonra işlər necə gedəcək. Bizdə qəza maderası

var ki, xarici görkəmi bir şey deyil, amma fili yıxar. Birçə onu biləydim ki, bu hansı yuvanın quşudur, ondan nə dərəcədə qorxmaq lazımdır (*Kağızı yazıb Dobçinskiyə verir. Dobçinski qapıya yaxınlaşanda daldə qulaq asan Bobçinski qapı ilə bərabər səhnəyə yığılır. Hamı təəccüb edir. Bobçinski qabır*).

Xlestakov. Nə oldu? Sınan yeriniz olmadı ki?

Bobçinski. Eybi yoxdur, eybi yoxdur, heç bir ziyan olmadı. Ancaq burnumun üstü bir azca cızıldı. Mən qaçım Kristian İvanoviçin yanına, onda bir məlhəm var, sürtən kimi yaxşı olar.

Bələdiyyə rəisi (*Bobçinskiyə hədələyir, Xlestakova*). Eybi yoxdur. Təvəqqe edirəm buyurasınız. Mən sizin nökrünü dəyə-rəm ki, çamadanları evə aparsın. (*Osipə*) Əzizim, sən şeylərin hamısını bizə, bələdiyyə rəisinin evinə apar. Hamı sənə mənim evimi göstərir. Təvəqqe edirəm buyurasınız. (*Xlestakovu qabaqca buraxır, sonra dönərək Bobçinskiyə deyir*) Sizə nə deyim! Yığılmaq üçün başımıza yer qəhət oldu? Elə sərildin ki, nə bilim necə. (*Gedir; dalınca da Bobçinski gedir*)

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Birinci pərdədəki otaq

BİRİNCİ GƏLİŞ

Anna Andreyevna, Marya Antonovna eyni vəziyyətdə pəncərənin yanında dayanmışlar.

Anna Andreyevna. Budur, bir saatdır gözəyirik, hamısına səbəb sən axmaq naz-qəmzəndir. Geyinib qurtarıb ha, ancaq gerek hələ bir az da eşlənəsən. Gerek heç qulaq asmayaydım. Heyf-Heyf... Heç kəs gəlib çıxmadı, deyəsən hamı ölübdür.

Marya Antonovna. Anacan, vallah, bir-iki dəqiqədən sonra hamısını öyrənərik. Avdotya bu saat gəlib çıxmalıdır. (*Pəncərədən baxıb çağırır*) Ah, anacan, anacan, küçənin başından kim işə gəlir.

Anna Andreyevna. Hamı gəlir? Sən həmişə özündən hoq-qa çıxardırsan. hə, hə, gəlir. Görəsən gələn kimdir? Balaca boylu... Əynində frak.. görən kimdir? Hə? Heyf ki, öyrənə bilmirik, görəsən kim olar?

Marya Antonovna. Anacan, Dobçinski.

Anna Andreyevna. Hamı Dobçinski? Sən həmişə özündən uydurursan? heç Dobçinski-zad deyil. (*Yaylıq yelləyir*) Ey, bura gəl bura, tez olun.

Marya Antonovna. Hə, necə oldu? Necə oldu, anacan! Görürsünüzmü, Dobçinski.

Anna Andreyevna. Hə, hə... Dobçinski, indi görürəm. Daha niyə höcət eləyirsən ki? (*Pəncərədən çığırır*) Tez ol, tez ol... Siz lap yavaş gəlmirsiniz! Hə, necə oldu? Onlar haradadırlar? Hə? Əşi eybi yoxdur, oradan deyin. Necə? Tüdməcəzdir? Hə? Bəs ərim hamı, ərim? (*Pəncərədən bir az çəkilərək*) Elə axmaqdır ki, otağa girməmiş bir söz danışmaz!

İKİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və Dobçinski.

Anna Andreyevna. Siz allah bir danışın görək, eyib olsun sizinçün? Ləyaqətli adam olduğunuz üçün mənəm yalnız sizə ümidim gəlirdi. Birdən hamı qaçıb getdi, siz də onların dalınca. Mən isə bu vaxta qədər heç kəsdən bir yaxşı xəbər ala bilmirəm. Eyib olsun, niyə mənimlə bu cür rəftar eləyirsiniz? Mən ki, sizin Vaniçkanın və Lizankanın kirvəsiyəm.

Dobçinski. Vallah, kirvəciyim, öz hörmətimi sizə izhar etmək üçün elə qaçmışam ki, heç nəfəsimi ala bilmirəm. Xoş gördük, Marya Antonovna!

Marya Antonovna. Xoş gördük, Pyotr İvanoviç.

Anna Andreyevna. Hə, danışın görək nə var, nə yox?

Dobçinski. Anton Antonoviç sizə kağız göndərib.

Anna Andreyevna. Bəs o özü kimdir? Generaldır?

Dobçinski. Yox general deyil, amma generaldan əksik də deyil. Elmlı, nəcib hərəkətli...

Anna Andreyevna. Hə! Bu haman mənim ərimə yazılan məktubdakı adamdır?

Dobçinski. Lap özüdür. Bunu birinci biz, Pyotr İvanoviç ilə mən bildik.

Anna Andreyevna. Danışın, hamısını danışın.

Dobçinski. Bəli, şükür Allaha, sağ-salamatlıqdır. Əvvəlcə o Anton Antonoviç bir az hirsli qarşıladı, bəli, hirslandı, mehmanxananın pis olmasından danışdı, sizə gəlmək istəmədi, dedi ki, sizə görə mən həbsxanada otura bilmərəm. Ancaq sonra Anton Antonoviçin günahkar olmadığını öyrənən kimi yumşaldı, fikrini dəyişdi və şükür Allaha, işlər yaxşılaşdı. Onlar indi xeyriyyə müəssisələrinə baxmağa getdilər. Yoxsa, doğrusu, Anton Antonoviç elə bildi ki, bəlkə gizli donos var, mən özüm də bir az qorxdum.

Anna Andreyevna. Siz nə üçün qorxursunuz? Siz ki, qulluq eləmirsiniz.

Dobçinski. Elə belə. Bilirsinizmi, həmişə nəcib adam danışanda adam bir az qorxu hiss eləyir.

Anna Andreyevna. Nə olsun ki, bunlar hamısı boş işlərdir. Danışın görək necədir. Qocadır, cavandır?

Dobçinski. Cavandır, cavan. 23 yaşında, amma lap qoca kimi danışır. "Müsaidənizlə – deyir, – mən oraya gedərəm, buraya gedərəm". (*Əllərini ölçərək*) Elə gözəl danışır ki! "Mən, – deyir, – yazmaq da sevirəm, oxumaq da, amma, – deyir, – otağın bir qədər qaranlıq olması mane olur".

Anna Andreyevna. Özü bəs necədir, ağbənizdir, ya qara-bənizdir?

Dobçinski. Yox, şantretidir, gözləri də elə itidir ki, elə bil canavar gözüdür, baxanda adam utandığından tər tökür.

Anna Andreyevna. Görək kağızda nə yazır. (*Oxuyur*) "Məlumun ola ki, əzizim, əvvəlcə əhvalım çox pərişan idi, ancaq Allahın köməkliliyi ilə iki düzlu xiyar və xüsusən yarım pors kürü eləyir bir manat iyirmi beş qəpik..." (*Dayanır*) Mən heç bir şey başa düşmürəm: düzlu xiyar ilə kürünün bura nə dərli var?

Dobçinski. Hə, Anton Antonoviç tələsdirdiyindən əlinə keçən bir kağıza yazdı, deyəsən nəyin işə hesabıdır.

Anna Andreyevna. Hə, elədir. (*Oxumağa davam edir*) "Ancaq Allahın köməkliliyi ilə işlərin sonu yaxşı olacaq. Mühüm

qonağımız üçün sarı kağız çəkilmiş otağı hazırla; zəhmət çəkib naharda yeməyi çoxaltma; çünki xeyriyyə müəssisəsində Artemi Filippoviçin yanında qəlyanaltı eləyəcəyik. Ancaq tapşır ki, şərab çox gətirsinlər, tacir Abdulinə de ki, ən yaxşı şərabdən versin, yoxsa onun şərab anbarını alt-üst eləyərəm. Əzizim, əlindən öpürəm. Sənin Anton Skvoznik Dmuxanovskin". Aman Allah! Daha tələsmək lazımdır. Ey, kim var orada? Mişka!

Dobçinski (*qaçıb qapıdan çıxır*). Mişka! Mişka!

Mişka gəlir.

Anna Andreyevna. Bura bax... qaç tacir Abdulinin yanına. Dayan sənə bir kağız verim. (*Stolun arxasında oturub yazır və eyni zamanda danışır*) Bu kağızı verərsən faytonçu Sidora, o da tələsik aparıb versin tacir Abdulinə və oradan şərab gətirsin. Sən isə get bu otağı qonaq üçün təmizlə. Ora çarpayı, əlüzuyuyan və ayrı şeylər qoy.

Dobçinski. Hə, Anna Andreyevna, mən tez qaçıb gedim görüm möhtərəm qonağımız neyləyir?

Anna Andreyevna. Gedin, gedin, sizi saxlamıram.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Anna Andreyevna və Marya Antonovna

Anna Andreyevna. Hə, Maşenka, indi biz gerek bəzəklə məşğul olaq. O, paytaxt adamıdır. Allah eləməsin bizi masqaraya qoyar. Sənin üçün ləyaqətli olardı ki, xırda qırçınlı abı paltarını geyəydin.

Marya Antonovna. Fi, abı nəyə lazımdır, anacan, heç xoşuma gəlmir; Lyapkin-Tyapkina da abı paltar geyinir, Zemlyanikanın qızı da. Yaxşısı budur mən güllü paltarımı geyim.

Anna Andreyevna. Güllü paltarını? Doğrusu sən həmişə mənimlə höcətə girirsən. Abı paltar səni yaxşı tutur; çünki mən də açıq qəhvəyi paltarımı geymək istəyirəm. Mən açıq qəhvəyi paltarı çox sevirəm.

Marya Antonovna. Eh, anacan, açıq qəhvəyi paltar, sizə heç yaraşmır.

Anna Andreyevna. Açıq-qəhvəyi paltar mənə yaraşmır?

Marya Antonovna. Yaraşmır, mən lap mərc tutaram ki, yaraşmır, o paltar üçün adamın gözləri lap qara olmalıdır.

Anna Andreyevna. Çox gözəl, bəs mənim gözlərim qara deyil? Lap qaradır, nə axmaq söz danışır, necə yeni qara deyil. Mən həmişə fala baxanda, xaç qıza baxıram.

Marya Antonovna. Ah, anacan! Siz gerek qırmızı toxmaq qıza oxşayırsınız.

Anna Andreyevna. Boş sözdür, lap boş sözdür! Mən heç vaxt qırmızı toxmaq olmamışam. (*Marya Antonovna ilə bərabər çıxır, səhnə dalında deyir*) Gör bir nə deyir! Qırmızı toxmaq qız! Allah bilir nə danışsan!

Onlar getdikdən sonra qapı açılır və Mişka zibil atır.

O biri qapıdan başında çamadan Osip çıxır.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Mişka və Osip

Osip. Bunlar hara qoyulacaq?

Mişa. Bura, dayıcan, bura.

Osip. Dayan bir qoy bir nəfəsimi alım. Eh, zəhrimara qalasan, belə heyat! Acqarına hər şey adama ağır gəlir.

Mişka. Deyin görək dayıcan, general tezmi gələcək?

Osip. Hansı general?

Mişka. Sizin ağanız da...

Osip. Mənim ağam? O haranın generalıdır ki?

Mişka. Niyə, məyər o, general deyil?

Osip. Generaldır, ancaq astar tərəfdən.

Mişka. Necə yeni, əsl generaldan böyükdür ya balacadır?

Osip. Böyükdür.

Mişka. Odur da... ona görə də belə vur-haray salıb da...

Osip. Bura bax, balaca. Mən görürəm ki, sən əlli-ayaqlı oğlansan. Mənə bir az yemək hazırla.

Mişka. Sizin üçün hələlik bir şey hazır deyil, dayıcan. Siz sadə xörək yemərsiniz, ağanız yeməyə oturan kimi sizə də veriləcəkdir.

Osip. Bəs o sadə xörək nədir?

Mişka. Borş, şorba, bir də qutab.

Osip. Ver gəlsin borşu da, şorbanı da, qutabı da, eybi yoxdur, hamısını yeyərik. Hə, indi çamadanı aparıb qoyaq. Ordan ayrı yol varmı?

Mişka. Var.

Hər ikisi çamadanı yan otağa aparırlar.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Kvartalınlar qapının hər iki tayını açırlar.

Xlestakov, dahnca bələdiyyə rəisi, xeyriyyə müəssisələri rəisi, məktəblər müdiri. Dobçinski burnunun üstünə məlhəm yapışdırılmış Bobçinski içəri girirlər. Bələdiyyə rəisi kvartalınlara yerə düşmüş bir kağızı göstərir, onlar bir-birini itələyərək kağızı götürürlər.

Xlestakov. Yaxşı müəssisələrdir. Gəlib-gedənlərə şəhərdəki yerlərin hamısını göstərməyiniz mənim xoşuma gəlir. Özge şəhərlərdə mənə heç bir şey göstərmirdilər.

Bələdiyyə rəisi. İcazə verin, hüsurunuza ərz eləyim ki, başqa şəhərlərin böyükələri və çinovnikləri ən çox öz xeyirləri üçün çalışırlar. Bizdə isə, demək olar ki, itaət və sayıqlıqla müdiriyyətin hörmətini qazanmaqdan başqa bir fikir yoxdur.

Xlestakov. Nahar çox yaxşı idi. Mən həddindən artıq yedim. Sizdə bu cür yeməklər hər gün mü olur?

Bələdiyyə rəisi. Ancaq sizin kimi hörmətli qonaqlar üçün.

Xlestakov. Mən yeməyi sevirem. Yaşamaq da onunçündür ki, həyatdan ləzzət götürəsən, o balığın adı nə idi?

Artemi Filippoviç (*tez irəli gələrək*). Ləbarddan.

Xlestakov. Çox ləzzətli balıqdır. Biz harada yemək yedik? Xəstəxana idi, hara idi?

Artemi Filippoviç. Bəli, düz buyurursunuz, xəstəxanada.

Xlestakov. Yadımdadır, yadımdadır, orada çarpayılar da vardı. Bəs naxoşlar harada idi, sağalılar? Orada deyəsən naxoş az idi.

Artemi Filippoviç. Qalan on nəfərdən çox olmaz. O birilərinin hamısı sağalıbdır, çünki bizdə qayda-qanun beledir. Bəlkə də sizə qərribə gəlsin, amma mən müdir olandan sonra hamı naxoşlar milçək kimi sağalır. Xəstəxanaya ayağını qoymamışdan sağalır.

Bunun səbəbi dava-dərman deyil, xəstəxanadakı namusluluq və nizam-intizamdır.

Bələdiyyə rəisi. İcazə verin, hüsurunuza ərz eləyim ki, bələdiyyə rəisinin vəzifəsi çox ağırdır. Elə tək-cə təmizlik, təmir, sahman barədə o qədər iş var ki... nə deyim, ən ağıllı adam yenə də çətinliyə düşə bilərdi. Ancaq Allahın köməkliliyi bizim bütün işlərimiz qaydasında gedir. Özge rəislər, əlbəttə, öz xeyirlərinin dər-dinə qahırlar. Ancaq inanırsınız mı, hətta yatanda da düşünürəm ki, Allah, mən neyləyim ki, böyükələr bu canfəşanlıqımı görüb mənədən razı qalsınlar. Məni mükafatlandıracaqmı ya yox, bu onun öz ixtiyarındadır, ancaq heç olmasa, mənim üreyim sakit olur. Əgər şəhərdə qayda-qanun varsa, küçələr süpürülüb-sə, məhbuslar yaxşı saxlanırsa, sərxoşlar azdırsa... daha bundan artıq mənə nə lazımdır ki? Vallah, heç ənam-zad da istəmirəm. Bunlar hamısı, əlbəttə xoşa gələn şeylərdir. Ancaq xeyirxah adam üçün bunlar boş şeylərdir.

Artemi Filippoviç (*kənara*). Gör bu avara nə küyləyir! Allah qabiliyyət verib ha!

Xlestakov. Bu doğrudur. Boynuma alım ki, mən də bəzən düşünməyi sevirem. Bəzən nəslə yazıram, bəzən də lap şeir yazmağa başlayıram.

Bobçinski (*Dobçinskiyə*). Pyotr İvanoviç, düz danışır. Lap düz danışır. Gör nələr deyir. Doğrudan da kişi ağıl dəryasıdır.

Xlestakov. Yaxşı, bəs deyin görüm, sizdə bir məşğuliyyət ya da ki, cəmiyyət yoxdur ki, adam məsəl üçün qumar-zad oynaya bilsin?

Bələdiyyə rəisi (*kənara*). Yox, aşna, bilərəm kimin bostanına daş atırsan. (*Ucadan.*) Allah eləməsin! Burada elə cəmiyyətin heç izi-tozu da yoxdur. Mən ömrümdə əlimə kart almamışam, heç bilmirəm kartı necə oynayırlar. Heç o karta mən sakit baxa da bilmirəm. Bəzən kartın üzünü görəndə də elə iyənirəm ki, tüpürməyim gəlir. Bir kərə belə oldu ki, uşaqları məşğul etmək üçün kartdan ev tikdim, sonra zəhrimarlar bütün gecə yuxuma girdi. Cəhənnəmə olsunlar. Heç adam qiymətli vaxtını elə şeylərə sərf edərmə?

Luka Lukiç (*kənara*). Haramzadaya bax ha... üç gün bundan qabaq mənim yüzlüyümü udduğunu heç demir.

Bələdiyyə rəisi. Ona sərf etdiyim vaxtı dövlətin mənfəətinə sərf etsəm daha yaxşı olar.

Xlestakov. Yox, siz nahaq elə deyirsiniz... Bu hər kəsin işə necə yanaşmasından asılıdır. Məsələn, birisi banka gedirsə, onda basırsan üçqırağı... Yox, elə danışmayım, qumar çox ləzzətli şeydir.

ALTINCI GƏLİŞ

Eyni adamlar. Anna Andreyevna və Marya Antonovna.

Bələdiyyə rəisi. İcazə verin, öz ailəmi sizə təqdim edim, arvadım və qızım.

Xlestakov (*baş əyərək*). Nə qədər şadam ki, xanım, sizi görmək şərəfine nail oluram.

Anna Andreyevna. Sizin kimi bir zəti görmək, bizimçün daha xoşdur.

Xlestakov. Rəhm edin, xanım, tamamilə əksinə, mənimçün daha xoşdur.

Anna Andreyevna. Necə ola bilər? Siz bunu yalnız kompliment üçün buyursunuz. Acizənə rica edirəm, əyləşin.

Xlestakov. Sizin yanınızda ayaq üstə durmaq özü də bir səadətdir. Ancaq əgər mütləq oturmağımı istəyirsinizsə oturaram. Nə qədər mən xoşbəxtəm ki, nəhayət sizin yanınızda oturaram.

Anna Andreyevna. Xeyr, xeyr, mən bunu öz hesabıma qəbul edə bilməyəcəyəm... Yəqin paytaxtdakı həyatdan sonra bu səyahət sizə çox cansıxıcı gəlir.

Xlestakov. Son dərəcə cansıxıcıdır, ali cəmiyyətdə *Comprenez vous*¹ bir həyata öyrənişdikdən sonra birdən-birə yola çıxıb, çirkin meyxanalar, cəhalet görmək çətindir. Ancaq boynuma almalıyam ki, bütün bu əziyyətlərin əvəzində (*Anna Andreyevnaya baxaraq onun qarşısında özünü düzəldir*) məni mükafatlandıran bu gözəl təsadüf olmasaydı...

Anna Andreyevna. Doğrudan da, yəqin siz burada çox darıxırsınız.

Xlestakov. Ancaq, xanım, bu dəqiqə mən darıxmıram.

Anna Andreyevna. Elə şeymi olur? Siz məni çox şərəfləndirirsiniz, mən buna layiq deyiləm.

Xlestakov. Nə üçün layiq deyilsiniz ki? Layiqsiniz, xanım!

Anna Andreyevna. Mən kənddə yaşayıram...

Xlestakov. Bəli, ancaq kəndin də səfəsi var... Amma əlbəttə, Peterburq ilə müqayisə etmək olmaz. Eh, Peterburq! Həqiqətən bilsəniz orada nə həyat var? Bəlkə siz elə düşünürsünüz mənim vəzifəm yalnız kağızların üzünü köçürməkdən ibarətdir, yox, şöbə naəlniki mənimlə dostdur. Bir də görürsən çiynimdən vurub deyir: "Dostum, nahara bizə gəl". Mən departamentə yalnız iki dəqiqəliyə, bir-iki kəlmə tapşırıq vermək üçün gedirəm, bunu belə eləyin, bunu da belə! Sonra siçana oxşayan katib, qələmi ilə cız-cız yazmağa başlayacaq. Hətta nəyə lazımdır axı? Hətta xidmətçi də əlində fırça pilləkənlə dalımcə qaçır ki, İvan Aleksandroviç, icazə verin çəkmələrinizi təmizləyim. (*Bələdiyyə rəisinə*) Siz nə üçün ayaq üstə durursunuz, ağalar? Rica edirəm əyləşin.

Hamı birdən

Bələdiyyə rəisi. Rütbəmiz elədir ki, ayaq üstə durmaq mümkündür.

Artemi Filippoviç. Biz ayaq üstə də dura bilərik.

Luka Lukiç. Narahat olmayın.

Xlestakov. Rica edirəm, rütbəni nəzərdə tutmayaraq otursanız. (*Bələdiyyə rəisi və hamı otururlar*) Mən təklif-təşrifat sevmirəm, əksinə çalışıram ki, heç kəs mənim böyüklüyümü görməsin. Ancaq mümkün deyil, gizlənmək heç mümkün deyil, elə bir yana çıxan kimi: "Budur, – deyirlər, – İvan Aleksandroviç gəlir". Hətta bir kərə məni baş komandan bilmişdilər. Əsgərlər kazarmadan çıxıb əli silahlı salama durmuşdular. Sonra mənimlə yaxşı tanış olan zabıt deyir: "A dost, biz lap elə bilmişdik ki, sən baş komandansan".

Anna Andreyevna. Belə deyin!

Xlestakov. Gözəl-göyçək aktrissalarla tanışam. Mən də axı cürbəcür məzhəkələr yazıram... ədəbiyyatçıları tez-tez görürəm. Puşkin ilə lap dostam. Bəzən ona deyirəm, "hə, dostum Puşkin, necəsən?" Cavab verir ki, "Elə belə, bir növ dolanıraq". Yaman orijinal adamdır.

Anna Andreyevna. Demək siz yazırsınız da. Yəqin yazmaqdan həzz alırsınız! Siz yazdıqlarınızı məcmuələrdə çap etdirirsiniz?

¹Anlayırsınız mı (*frans.*)

Xlestakov. Hə, məcmuələrdə də çap eləyirəm. Əslinə qalsa, mənim əsərlərim çoxdur: “Fiqaronun toyu”, “Robert-İblis”, “Norma”. Çoxunun adı da yadımdan çıxıb. Mən heç yazmaq istəmirəm, ancaq teatr müdiriyyəti deyir: “Rica edirik, qardaş, gərək bir şey yazasan”. Öz-özümə fikirləşirəm ki, eybi yoxdur, qoy yazım. Elə oradaca bir gecənin içində yazıb qurtarıram, hamı məəttəl qalır. Mənim fikrimdə qərribə bir axıntı var. Baron Brambeus, “Frequat nadejdı” və “Moskovski teleqraf” adı ilə nə çıxırsa, hamısını mən yazmışam.

Anna Andreyevna. Görün, sən Allah, deməli Brambeus sizsiniz?

Xlestakov. Bəs necə, mən onların hamısının məqalələrini düzəldirəm, Smirdin mənə bunun üçün qırx min manat verir.

Anna Andreyevna. Yəqin ki, onda “Yuri Miloslavski” də sizin əsərinizdir.

Xlestakov. Beli, o mənim əsərimdir.

Anna Andreyevna. Mənim o saat ürəyimə damdı.

Marya Antonovna. Anacan, orada yazılıbdır ki, cənab Zaqoskinin əsəridir.

Anna Andreyevna. Budur, mən bildirdim ki, sən burada da mənimlə höcət edəcəksən.

Xlestakov. Hə, hə, doğrudur, lap düzdür, Zaqoskinin əsəridir, ayrı bir “Yuri Miloslavski” də var ki, o da mənim əsərimdir.

Anna Andreyevna. Hə, düzdür, mən sizinkini oxumuşam. Nə gözəl yazılmışdır!

Xlestakov. Boynuma alım ki, mən ədəbiyyatla dolanıram. Mənim evim Peterburqda birinci evdir. İvan Aleksandroviçin evini sənə barmaqla göstərirlər. (*Hamıya müraciət edərək*) Həzrat, Peterburqa gəldiyiniz zaman mənim evimə təşrif gətirməyinizi rica edirəm. Axı mən də ziyafətlər düzəldirəm, bal verirəm.

Anna Andreyevna. Yəqin ki, oradakı ballar nə qədər gözəl və təntənəli olur, eləmi?

Xlestakov. Orasını soruşmayın, məsəl üçün stolun üstündə yeddi yüz manatlıq bir qarpız, qazandakı sup düz Parisdən gəmi ilə gəlir, qapağını açırlar, elə buğ çıxır ki, təbiətdə o cür buğ tapmaq olmaz. Mən hər gün baldayam. Bizim orada ayrıca bir qumar dəstə-miz var. Xariciyyə naziri, Fransa səfiri, ingilis, alman səfirləri, bir də

mən. Oynayanda o qədər gülürük ki, lap daha gülməkdən qırılıq. Pilləkənlə dördüncü mərtəbədəki otağa çıxan kimi qulluqçuya çıxırırsan: “Mavruşka, al şinelimi!” Mən nə yalan danışdım, tamam yadımdan çıxdı ki, mən mərtəbə yarım evdə yaşayıram. Mənim təkçə pilləkənim nəyə desən deyər. Hələ yuxudan durmamışdan gəlib qəbul otağıma baxmaq maraqlıdır. Qraflar, knyazlar yığışib arı kimi vızıldayırlar. Vız-vız... vız... hələ bəzən nazir də... (*Bələdiyyə rəisi və qeyriləri qorxaraq ayağa qalxırlar*) Mənə məktub göndərəndə üstündə “Əlahəzrət” yazırlar. Bir dəfə mən departament müdiri də olmuşam. Qərribə iş idi, müdir çıxıb getmişdi, hara çıxıb getdiyi də məlum deyildi. Başladılar danışmağa ki, bu yeri kim tutsun. Generallardan çoxu istəyirdilər ki, müdir olsunlar. Ancaq yaxın gəlib görürdülər ki, yox, bunların işi deyil, kənardan baxanda asan gəlir, amma diqqətlə baxanda görürsən yox, olan iş deyil. Sonra görürlər ki, ayrı əlac yoxdur, gəlirlər mənim üstümə. Haman dəqiqə kuryerlər küçəni doldurur. Onlar hey axışıb gəlirlər... təsəvvür edin ki, otuz beş min təkçə kuryer! Soruşuram ki, nə olubdur? Deyirlər ki, “İvan Aleksandroviç, gəlin departamente rəhbərlik edin”. Mən, doğrusunu desək, bir az sıxıldım, xalətdə çıxmışdım, rədd etmək istədim. Sonra fikirləşdim ki, gedib padşaha çatır, yaxşı olmaz. Hələ vəzifə kitabçam da... “Çox gözəl, həzrat, mən bu vəzifəni qəbul edəyəm, – deyirəm, – keçib daha, – deyirəm, – mən qəbul eləyirəm, amma daha məni yaxşı tanıyın, gözünüzü açıb yaxşı baxın, mən...” Elə olurdu ki, mən departamente gələndə elə bil ki, zəlzələ olur, hamı yarpaq kimi əsir. (*Bələdiyyə rəisi və qeyriləri titrəyirlər, Xlestakov daha da betər qızışır*) Oho! Mən zarafat eləməyi sevmirəm. Mən onların hamısının gözlərinin odunu aldım. Məndən lap dövlət şurası da qorxur. Bəs necə? Mən elə adamam, mən heç kəsə baxmamam... Hamıya deyirəm ki, mən öz-özümü yaxşı tanıyıram. Hər yerdə, hər yerdə mənim hörmətim var. Saraya hər gün gedirəm. Məni elə günü səhər feldmarşal eləyərlər... (*Sürüşür və yuxılanda çinovniklər onu tuturlar*)

Bələdiyyə rəisi (*yaxınlaşır və bütün bədən ilə titrəyərək danışmaq istəyir*). Ə...ə...ə...

Xlestakov (*sürətli və kəsik səslə*). Nə olub?

Bələdiyyə rəisi. Ə...ə...ə...

Xlestakov (*eyni səslə*). Heç nə başa düşmürəm, boş-boş sözlərdir...

Bələdiyyə rəisi. Ə...ə...əla... həzrət, istirahət etmək istəməzsinizmi? Otaq və hər bir şey hazırdır.

Xlestakov. Boş sözdür; istirahət, çox gözəl, mən istirahət etməyə hazıram. Ağalar, sizin yeməyiniz çox gözəl idi... mən razı qaldım, mən razı qaldım. (*Deklamasiya edərək*) Labardan, Labardan! (*Yan qapıdan dalınca da bələdiyyə rəisi çıxır*)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar, Xlestakovla bələdiyyə rəisindən başqa

Bobçinski (*Dobçinskiya*). Pyotr İvanoviç, əsl adam budur. Gör bir nə adamdır? Bu cür ali bir şəxsiyyətin hüsurunda ömrümdə olmamışam. Az qalmışdı qorxudan bağrım çatlasın. Siz necə düşünürsünüz, Pyotr İvanoviç, onun rütbəsi nədir?

Dobçinski. Məncə elə general kimi bir şeydir.

Bobçinski. Mənim fikrimcə general heç bunun dırnağı ola bilməz! General da olsa, lap generalların başçısı olar. Gördün bir dövlət şurasına nə hücum elədi? Gedək, tez bunları Ammos Fyodoroviç və Korobkini danışaq. Xudahafiz, Anna Andreyevna!

Dobçinski. Xudahafiz, kirvə!

İkisi də gedir.

Artemi Filippoviç (*Luka Lukiçə*). Yaman qorxuram, nə üçün, heç adam özü də bilmir. Biz heç mundir də geyməmişik ki. Elə ki, yuxudan qalxdı. Peterburqa bizdən bir donos göndərsin ki... (*Fikir içində məktəblər müdiri ilə çıxır, gedə-gedə deyir*) Xudahafiz, xanım!

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Anna Andreyevna və Marya Antonovna

Anna Andreyevna. Ah, nə qədər xoş insandır.

Marya Antonovna. Ah, nə qədər sevimlidir.

Anna Andreyevna. Nə qədər incə və nazik rəftarı var. O saat bilinir ki, paytaxtıdır. Həm hərəkətləri, həm də hər bir

şeyi... Ah, nə qədər yaxşıdır. Mən bu cür cavan oğlanları o qədər sevirəm ki, lap ağlım başımdan çıxıb. Ancaq mən də onun xoşuna gəlmişəm: diqqət elədim, elə həmişə mənə baxırdı.

Marya Antonovna. Ah, anacan, o, mənə baxırdı.

Anna Andreyevna. Rica edərim, boş sözləri at getsin, heç yeri deyil.

Marya Antonovna. Yox, anacan, vallah, mənə baxırdı.

Anna Andreyevna. Budur da. Allah eləməsin ki, sən söhbət eləməyəsən, onsuz olmaz, vəssalam. O sənə nəyə baxsın axı? Nə üçün o sənə baxsın axı?

Marya Antonovna. Vallah, anacan, elə hey mənə baxırdı. Ədəbiyyatdan danışanda da mənə baxırdı, səfirlərlə kart oynamağımı danışanda da mənə baxırdı.

Anna Andreyevna. Bəlkə elə bir dəfə baxıb, vəssalam. O da yaqın ürəyində deyib ki, "Baxım görüm bu necə şeydir".

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Eyni adamlar və bələdiyyə rəisi

Bələdiyyə rəisi (*dırnaqları üstündə içəri girir.*) Ss...ss...

Anna Andreyevna. Nə var?

Bələdiyyə rəisi. Nahaq yerə kefləndirdim. Bəlkə dediklərinin lap yarısı doğrudur, onda necə olar? (*Düşünür*) Niyə də axı doğru olmasın? Kefli adam ürəyində nə var, hamısını danışır, əlbəttə, bir az yalan qatışdırdı. Orası var ki, yalan qırışdırmamış heç bir nitq danışmaq olmaz. Nazirlərlə qumar oynayır, saraya gedir. Doğrusu, nə qədər çox düşünürsənsə... başında nələr olduğunu heç özün də bilmirsən... Elə bil bu saat kilsənin zəng çalınan yerində durmuşam, ya da ki, elə bil bu saat məni asmaq istəyirlər.

Anna Andreyevna. Amma mən heç bir qorxu hiss etmədim. Mən onu ziyalı, yüksək və ali xasiyyətli bir adam gördüm, rütbəsi ilə mənim nə işim var?

Bələdiyyə rəisi. Siz heç, siz arvadınız, onun bir sözü mənim axırıma çıxa bilər. Sizinçün, hər şey oyun-oyuncaqdır. Birdən adamın bir sözündən elə bir qənberqulu çıxardar ki! Sizə nə var, məzəmmət eləyərlər, qurtarar gedər. Amma əriniz elli-ayaqlı gedər.

Sən, əzizim, onunla elə sərbəst danışdın ki, elə bil Dobçinskiden-zaddan birisi ilə söhbət eləyirsən.

Anna Andreyevna. Mən sənə məsləhət görəəm ki, bu barədə heç narahat olma. Biz də bu dünyada bir şey bilirik... (*Qızına baxır*)

Bələdiyyə rəisi (öz-özünə). Sizinlə mən nə danışım axı? Bu nə iş idi mənim başıma gəldi. Hələ də qorxudan özümə gələ bilmirəm. (*Qapını açıb deyir*) Mişka, kvartalınları, Svistunovu və Derjimordanı bura çağır! Onlar haradadırlarsa, burada, darvazanın yanındaırlar. (*Bir az sükut etdikdən sonra*) Dünyanın işləri lap qəribələşib: heç olmasa keçmişdə camaatın bir görkəmi vardı, yoxsa indikilər, incə, arıq – haradan biləsən ki, kimdir? Herbiçiləri yenə də tanımaq olur. Bunlar isə əyinlərinə bir frak keçirib, qanadları yolummuş milçəyə oxşayırlar. Amma meyxanada heç quyruq ələ vermirdi ha! Elə şeylər danışdı ki, guya bundan ömründə bir şey anlamaq olmaz. İndi, nəhayət, düşdü tələyə. Lap lazım olduğundan artıq da danışdı. O saat məlum olur ki, hələ cavandır.

ONUNCU GƏLİŞ

Eyni adamlar və Osip, hamı barmaqları ilə işarə edərək onun üstünə qaçırlar.

Anna Andreyevna. Əzizim, bir bura gəl.

Bələdiyyə rəisi. Sss... necədir? Necədir? Yatır?

Osip. Yox, hələ bir az gərmeşir.

Anna Andreyevna. Bura bax, sənın adın nədir?

Osip. Osipdir, xanım.

Bələdiyyə rəisi (*arvadına və qızına*). Bəsdır, bəsdır. (*Osipa*) Necədir dostum, səni yaxşı doyuzdurdularmı?

Osip. Doydurdular, çox sağ olun, yaxşı doyurdular.

Anna Andreyevna. Bir de görüm, sənın ağanın yanına yəqin çox qraflar, knyazlar gəlir, eləmi?

Osip (*kənara*). Nə cavab verim? İndi yaxşı yemək veriblərsə, yəqin sonra daha yaxşısını verəcəklər. (*Ucadan*) Bəli, qraflar da gəlirlər.

Marya Antonovna. Osipcan, sənın ağın nə qədər gözəldir!

Anna Andreyevna. Rica edirəm de görüm. Osip, o necə...

Bələdiyyə rəisi. Bir kəsin görə, siz bu cür boş danışqlarla mənə mane olursunuz, hə, necədir dostum?

Anna Andreyevna. Bəs sənın ağanın rütbəsi nədir?

Osip. Rütbəsi adi rütbədir, nə olacaq ki?

Bələdiyyə rəisi. Aman, yenə siz bu axmaq sual-cavablara başladınız! Qoyun iş haqqında bir kəlmə danışaq. Hə, de görüm, dostum, sənın ağın necədir? Ciddidirmi?.. Bəzən töhmət-zad eləməyi sevəndir ya yox?

Osip. Bəli, qayda-qanun sevəndir. İstəyir ki, onun hər işi səli-qəli olsun.

Bələdiyyə rəisi. Sənın sir-sifətin mənim çox xoşuma gəlir. Dostum, sən yaxşı adama oxşayırsan, hə, necədir...

Anna Andreyevna. Bura bax, sənın ağın orada mündirdəmi gəzir?

Bələdiyyə rəisi. Bəsdır sən Allah, başladılar yenə qarğa kimi qarıldamağa. Burada bizim mühüm işimiz var. Bir insanın taleyi həll olunur. (*Osipa*) Hə, necədir, dostum, vallah, sən mənim xoşuma gəlirsən. Bilirsənmi, yolda daha bir stəkan çay içmək bəd olmaz, havalar sərinləyib. Ala sənə bir-iki manat çay pulu.

Osip (*pulu götürərək*). Çox təşəkkür edirəm, cənab. Allah sizə can sağlığı versin. Kasıb adamam, kömək elədiniz.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı, yaxşı, mən də çox şadam ki, kömək eləmişəm. Hə necədir...

Anna Andreyevna. Bura bax, Osip, sənın ağdan ən çox necə gözlər xoşuna gəlir?

Marya Antonovna. Osipcan, sənın ağanın nə gözəl burnu var.

Bələdiyyə rəisi. Əşi, dayanın, qoyun bir!.. (*Osipa*) Rica edirəm, dostum, bir de görüm, sənın ağın ən çox nəyə əhəmiyyət verir, yeni yolda ən çox onun xoşuna nə gəlir?

Osip. Yerinə görə, ən çox sevir ki, onu yaxşı qəbul eləsinlər, qonaqlıq yaxşı olsun.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı olsun?

Osip. Bəli, yaxşı olsun. Məsələn mən təhkimçi bir adamam, amma onunla belə fikir verir ki, mənə yaxşı baxsınlar. Allah haqqı, bir də görürsən bir yere gəldik, məndən soruşur: "Hə, Osip, sənə yaxşımı baxdılar?" – "Pis baxdılar, əlahəzrət!" – deyirəm. "E"

Bələdiyyə rəisinin evində eyni otaq.

deyir, "Osip, deməli pis adamdır". "Sən, – deyir, – gedib çatan kimi mənim yadıma sal". Mən də öz-özümə fikirləşirəm ki, yox, cəhənnəmə ki! Mən sadə adamam.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı, yaxşı, əsl sözü elə sən danışsın. Mən sənə bayaq çay pulu verdim, ala, bu da əlavə olaraq çörək pulu.

Osip. Çox zəhmət çəkirsiniz, əlahəzrət. *(Pulları gizlədir)* Onda görək gedib sizin sağlığınıza içəm.

Anna Andreyevna. Mənim yanıma gəl, Osip! Mən də sənə pul verərəm.

Marya Antonovna. Osipcan, mənim əvəzimdə ağanı öp... *(O biri otaqdan Xlestakovun ahəstəcə öskürtüsü gəlir)*

Bələdiyyə rəisi. Ss... *(Barmaqları üstə qalxır. Bütün səhnə pıçıltı ilə gedir)* Amandır, səs-küy salmayın. Gedək! Bəsdir daha...

Anna Andreyevna. Gedək, Maşenka! Mən qonaqda bir şey hiss etməmişəm, onu sənə deyim. Bu sözü yalnız görək biz ikimiz danışaq.

Bələdiyyə rəisi. Ay danışacaqlar ha! Get qulaq as, qulaqlarını tutub qaçarsan. *(Osipa müraciət edərək)* Hə, dostum...

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar, Derjimorda və Svistunov

Bələdiyyə rəisi. Ss... ss... çəkmələrini elə taqqıldadırlar ki, elə bil ayıdırlar! Elə girirlər ki, elə bil arabadan qırx pud şey yerə tökdülər. Hansı cəhənnəmədəsiniz?

Derjimorda. Əmrinizə görə...

Bələdiyyə rəisi. Ss... ss... *(onun ağzını tutur)*. Qarğa kimi qarıldama. *(Onu yamsılayaraq)* Əmrinizə görə! Elə böyürür ki, elə bil boçkadan çıxıb. *(Osipa)* Hə, dostum sən get ağan üçün lazım olan şeyləri hazırla. Nə lazım olsa. Hamısını evdən tələb et *(Osip gedir)*. Siz isə eyvanda dayanın, heç bir yere tərpənməyin, özü də heç bir yad adamı evə buraxmayın, xüsusən tacirləri. Əgər onlardan birini belə buraxsanız, sonra görərsiniz... Elə ki, gördünüz ki, birisi bir ərizə ilə gəlir, lap ərizəsiz də gəlsə, gördünüz ki, məndən şikayət eləyən adama oxşayır, vurun döşündən getsin, yaxşıca təpikləyin! *(Ayağı ilə göstərir)* Eşidirsinizmi? Ss... S... *(Kvartalınların arxasınca barmaqları üstə çıxır)*

BİRİNCİ GƏLİŞ

Ammos Fyodoroviç, Artemi Filippoviç, poçt müdiri. Luka Lukiç, Dobçinski və Bobçinski ehtiyatla, barmaqları üstə, böyük nizam-intizamla mündirdə içəri girirlər. Bütün səhnə yarımpıçıltı ilə keçir.

Ammos Fyodoroviç *(hamını yarımdairə şəklində düzür)*. Allah xatirinə, ağalar, tez düzülün, intizam saxlayın. Allah bizi saxlasın, saraya da gedir, dövlət şurasını da hədələyir. Siz, Pyotr İvanoviç, qaçın bu tərəfdən durun. Düzülün! Hərbi qaydada, mütləq, hərbi qaydada! Siz isə, Pyotr İvanoviç burada durun.

Pyotr İvanoviçlərin hər ikisi barmaqları üstə qaçırlar.

Artemi Filippoviç. Siz özünüz bilərsiniz, Ammos Fyodoroviç, amma biz görək bir çarə qılaq.

Ammos Fyodoroviç. Nəyi demək istəyirsiniz?

Artemi Filippoviç. Məlumdur nəyi.

Ammos Fyodoroviç. Rüşvət basaq?

Artemi Filippoviç. Nə bilim, vallah, qorxuludur, dövlət adamıdır, bəlkə mülkədarlar tərəfindən bir abidənin tikilişinə olan ənam şəklində verək, ona sözüm yoxdur.

Poçt müdiri. Və yaxud da guya poçt vasitəsilə pul gəlib, amma bilmirik kimə çatacaq.

Artemi Filippoviç. Amma diqqət eləyin, o sizi poçt vasitəsilə buradan uzaqlara yola salmasın, mənə baxın, bu iş yaxşı qurulmuş dövlətlərdə belə görülmür. Görək biz ona özümüzü tək-tək təqdim eləyək, dubbədüz, göz-gözü və o söz... necə ki, lazımdır; göz görməsin, qulaq eşitməsin. Yaxşı cəmiyyətlərdə belə eləyirlər. Budur, bax, Ammos Fyodoroviç, birinci siz başlayarsınız.

Ammos Fyodoroviç. Siz başlasanız yaxşıdır. Sizin idarənizdə hörmətli qonaq duz-çörək yeyib.

Artemi Filippoviç. Gənclərin bir tərbiyəçisi kimi Luka Lukiç başlasa yaxşıdır.

Luka Lukiç. Bacarmaram, bacarmaram, ağalar! Doğrusu mən elə tərbiyə almışam ki, rütbədə bir qarış yuxarı adam mənimlə danışanda ürəyim ağzıma gəlir, elə bil dilimi bağlayırlar. Yox, ağalar, məndən əl çəkin, siz Allah, məndən əl çəkin!

Artemi Filippoviç. Ammos Fyodoroviç, sizdən başqa ayrı adam yoxdur. Siz lap Siseron kimi danışsınız.

Ammos Fyodoroviç. Yox, əşi, gör bir hara gedib çıxdı! Siseron! Doğrudur, bəzən ev işlərindən ya da ki, ov tulasından danışanda adam qızıdır, ancaq...

Hamı (*ona müraciətlə təkid edir*). Yox, siz təkcə itlərdən yox, qiyam-qiyamət günündən də gözəl danışsınız... Yox, Ammos Fyodoroviç, bizi bu vəziyyətdə qoymayın, bizə atalıq eleyn! Yox, Ammos Fyodoroviç!

Ammos Fyodoroviç. Əl çəkin, ağalar. (*Bu anda Xlestakovun otağından ayaq və öskürək səsləri gəlir. Hamı qapıya sarı qaçır, basabas düşür, bəzisi ortada sıxışdırılır. Yavaşdan ayrı-ayrı deyilən səslər eşidilir.*)

Bobçinskinin səsi. Ay Pyotr İvanoviç, Pyotr İvanoviç, ayağımı basdınız!

Zemlyanikanın səsi. Ağalar, buraxın, canım çıxdı, sıxışdırıb öldürdünüz mənə!

Nəhayət, hamısı çıxır, otaq boş qalır.

İKİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov tək çıxır, gözləri yuxulu.

Xlestakov. Lap doyunca yatmışam. Bunlar bu cür yorğan-döşəyi haradan tapıblar, hətta tərləmişəm də, deyəsən dünən yemək yeyəndə onlar məni yaman içirdilər. Başım hələ də guruldayır. Mən görürəm ki, burada yaxşı vaxt keçirtmək olar. Mən səmimiyyəti çox sevirəm, doğrusu, işin keçməsi üçün hörmət etməkdənsə təmiz ürəklə hörmət etmək mənim daha xoşuma gəlir. Amma bələdiyyə rəisinin qızı pis deyil ha, anası da bəd deyil. Hələ işə yarayar... Yox, bilmirəm, doğrusu, bu cür həyat mənim xoşuma gəlir.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov və məhkəmə sədri.

Məhkəmə sədri (*içəri girərək dayanır, öz-özünə*). İlahi! İlahi, sən özün axırını xeyir elə! Lap dizlərim titrəyir. (*Özünü düzəldir, əli qılıncının üstündə ucadan*) İcazə verin, özümü təqdim etmək şərəfinə nail olum: bu qəzanın məhkəmə sədri kollec ases-soru Lyapkin-Tyapkin.

Xlestakov. Əyləşməni rica edirəm. Deməli burada məhkəmə sədrisiniz?

Məhkəmə sədri. Mülkədarların arzusu ilə 816-cı ildən üç illiyə seçilmişəm və bu vaxta qədər bu vəzifədə davam edirəm.

Xlestakov. Ancaq gerek ki, məhkəmə sədri olmaq faydalı işdir, eləmi?

Məhkəmə sədri. Bu doqquz ilin müddətində müdiriyyətin təsvibi ilə dördüncü dərəcəli Vladimir nişanı almağa təqdim edilmişəm. (*Kənara*) Pullar ovcumda, ovcum da elə bil od içindədir.

Xlestakov. Vladimir nişanı mənim xoşuma gəlir. Üçüncü dərəcəli Anna nişanı o qədər də yaxşı deyil.

Məhkəmə sədri (*yumruğunu bir az qabağa uzadır. Kənara*). Allah, sən saxla, bilmirəm heç harada oturmuşam. Elə bil altıma köz qoyublar.

Xlestakov. O əlinizdəki nədir?

Ammos Fyodoroviç (*özünü itirir. Pul əlindən yerə düşür*). Heç...

Xlestakov. Necə? Heç? Mən görürəm ki, yerə düşən puldur.

Ammos Fyodoroviç (*bütün bədən ilə titrəyərək*). Heç yox. (*Kənara*.) Aman Allah, budur, məni məhkəməyə verirlər. Məni tutub aparmaq üçün araba da gətiriblər.

Xlestakov (*pulu yerdən götürərək*). Bəli, bu puldur.

Ammos Fyodoroviç (*kənara*). Daha mənim işim bitdi! Məhv oldum, məhv oldum!

Xlestakov. Bilirsinizmi nə var? bunu mənə borc verin.

Ammos Fyodoroviç (*talasik*). Bəs necə? Böyük məmnuniyyətlə. (*Kənara*) Hə, cürətli ol, cürətli ol! Ya Allah, sənəndə məddət!

Xlestakov. Bilirsinizmi, mən yolda pullarımı ora-bura dağıtdım... Ancaq mən sizə kənddən göndərərəm.

Ammos Fyodoroviç. Xeyr, xeyr, heç elə şey olarmı? Onsuz da bu mənim üçün elə bir şərəfdir ki... Əlbəttə ki, aciz bəndəniz müdiriyyətə həvəslə qulluq etməklə... çalışaram ki, xidmətlərimlə övəzini çıxardım. *(Stuldan qalxır, özünü düzəldir)* Öz mövcudiyyətimlə başağrısı vermək istəmirəm. Bir əmriniz yoxdur ki?

Xlestakov. Nə əmr?

Ammos Fyodoroviç. Mən demək istəyirəm ki, buranın qəza məhkəməsinə bir əmriniz yoxdur ki?

Xlestakov. Nə üçün axı? Mənim məhkəməyə nə ehtiyacım var ki, yox, heç bir əmriniz yoxdur. Çox təşəkkür edirəm.

Ammos Fyodoroviç *(baş əyib gedərkən kənara)*. Hə, indi şəhər bizim əlimizdədir.

Xlestakov *(o gedəndən sonra)*. Məhkəmə sədri yaxşı adamdır.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov və poçt müdiri özünü çəkərək və qılncını tutaraq mundirdə daxil olurlar.

Poçt müdiri. Özümü təqdim etmək şərəfinə nail olmaq istəyirəm. Poçt müdiri, yeddinci dərəcəli məşvəratçı Şpekin.

Xlestakov. Aha, buyurun, buyurun. Mən gözəl cəmiyyəti çox sevirəm. Siz burada daimi olaraq yaşayırsınız, eləmi?

Poçt müdiri. Bəli, düz buyurursunuz.

Xlestakov. Bu şəhər mənim xoşuma gəlir. Əlbəttə, əhalisi o qədər də çox deyil, amma eybi yoxdur. Bu ki, paytaxt deyil. Doğru deyirəmmi? Bura ki, paytaxt deyil.

Poçt müdiri. Lap düz buyurursunuz.

Xlestakov. Axı təkcə paytaxtda o cür zəriflik olur. Paytaxtdır da, qəza deyil ki? Elə deyilmi? Sizin fikriniz necədir?

Poçt müdiri. Düz buyurursunuz. *(Kənara)* Amma bu heç də təbəbbürlü adam deyil. Hər şey ilə maraqlanır.

Xlestakov. Amma boynunuza alın, kiçik şəhərdə də xoşbəxt yaşamaq mümkündür.

Poçt müdiri. Düz buyurursunuz.

Xlestakov. Bilirsiniz, mənim fikrimcə nə lazımdır? Lazımdır ki, sənə hörmət eləsinlər, səni səmimiyyətlə sevsinlər, elə deyilmi?

Poçt müdiri. Lap doğru buyurursunuz.

Xlestakov. Bilirsinizmi? Sizin mənimlə bir fikirdə olduğunuz da çox şadam. Əlbəttə, mənə deyəcəklər ki, qərībə adamdır, amma neyləməli, xasiyyətim belədir. *(Onun gözlərinə baxaraq öz-özünə deyir)* Gələsən bu poçt müdirindən borc istəyim, hə? *(Ucadan)* Görün mənim başıma nə qərībə iş gəlib. Yolda pullarımın hamısını xərcləmişəm. Mənə üç yüz manat borc verə bilərsinizmi?

Poçt müdiri. Niyə vermirik? Özüm üçün böyük bir şərəf hesab edəyirəm. Buyurun, qəlben xidmət etməyə hazıram.

Xlestakov. Çox təşəkkür edirəm, doğrusunu desəm, mən yola ki çıxdım, xərcləyərdim, özümə niyə çətinlik verim axı? Elə deyilmi?

Poçt müdiri. Düz buyurursunuz. *(Ayağa qalxır, özünü düzəldir və qılncını tutur)* Artıq sizə əziyyət verməmək üçün... Poçt idarəsi haqqında bir əmriniz yoxdur ki?

Xlestakov. Xeyr, yoxdur.

Poçt müdiri baş əyib çıxır.

Xlestakov *(siqar çəkərək)*. Mənə elə gəlir ki, poçt müdiri də yaxşı adamdır. Əslinə qalsa hörmətçil adamdır, mən elə adamları sevirəm.

BƏŞİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov və Luka Lukiç. Luka Lukiçi qapıdan güclə itələyib içəri salırlar. Onun dalmca ucadan səslər eşidilir: "Qorxma, qorxma".

Luka Lukiç *(özünü çəkir, qorxaraq qılncından yapışır)*. İcazənizlə özümü təqdim edirəm; məktəblər müdiri, titulyar müşavir Xlopov.

Xlestakov. Hə, buyurun! Əyləşin, əyləşin! Siqar istəmirsinizmi? *(Ona siqar verir)*

Luka Lukiç *(qətiyyətsizliklə, öz-özünə)*. Heç dəxli var? Mən heç bu cür güman etməzdim. Götürüm, yoxsa götürməyim?

Xlestakov. Götürün, götürün, bu yaxşı siqardır. Əlbəttə, Peterburqdakılar kimi deyil. Mən orada yüzü iyirmi beş manatlıq

siqar çəkirəm. Elə siqar var ki, çəkəndən sonra barmaqlarını da yalamaq istəyirsən. Buyurun, yandırın. (*Şamı ona verir*)

Luka Lukiç yandırmmaq istəyir, titrəyir.

Xlestakov. Siz onu tərs tutmusunuz ki!

Luka Lukiç (*Qorxudan siqarı yerə düşür, tüpürür və öz-özünə*). Zəhrimara qalsın, məhün cəsarətsizlik işləri lap xarab elədi.

Xlestakov. Mən belə görürəm ki, siz siqar sevən deyilsiniz. Amma mən boynuma almalyam ki, siqar çəkmək məndə bir adət olubdur. Qadın cinsinə də laqeyd baxa bilmirəm. Siz necə? Necə arvadlar ən çox xoşunuza gəlir, qarabuğdayı, yoxsa sarışın?

Luka Lukiç heç bilmir nə eləsin.

Xlestakov. Yox, doğrusunu deyin görüm qarabuğdayı arvadlar xoşunuza gəlir, yoxsa sarışın?

Luka Lukiç. Bilə bilmirəm.

Xlestakov. Yox, yox, boynunuzdan atmayın, mən mütləq sizin zövqünüzü bilmək istəyirəm.

Luka Lukiç. Qulluğunuza ərz eləyim ki... (*Kənara*) Nə danışdığımı heç özüm də bilmirəm.

Xlestakov. Hə... demək istəmirsiniz? Yəqin bir qarabuğdayı arvad sizə bir iş eləyib, bonunuza alın ki, eləyib.

Luka Lukiç sükut edir.

Xlestakov. Hə, hə, gördünüzümü, gördünüzümü, qızardınız! Nə üçün cavab vermirsiniz?

Luka Lukiç. Qorxdum əla... cənab... əla. (*Kənara*) Satdı məni lənətə gəlmiş dilim, satdı!

Xlestakov. Qorxdunuzmu? Yəqin mənim gözlerimdə elə şey var ki, adamları qorxudur. Ancaq mən onu bilərəm ki, heç bir qadın mənim gözlerimin cazibəsinə davam gətirə bilmir, elə deyilmi?

Luka Lukiç. Düz buyurursunuz.

Xlestakov. Mənim başıma çox qərribə bir iş gəlib. Bütün pullarımı yolda xərcləmişəm. Siz mənə üç yüz manat borc verə bilərsinizmi?

Luka Lukiç (*ciblərinə əl atır, öz-özünə*). Ax, birdən pulum olmayıb! Var, var. (*Pulu çıxarıb verir, titrəyir*)

Xlestakov. Çox təşəkkür edirəm.

Luka Lukiç (*özünü çəkir, qılıncından tutur*). Daha artıq başağrısı vermək istəmirəm.

Xlestakov. Xoş gəldiniz.

Luka Lukiç (*qaçaraq çıxır və kənara deyir*). Şükür Allaha, heç olmasa siniflərə gəlməz.

ALTINCI GƏLİŞ

Xlestakov və Artemi Filippoviç özünü çəkib və qılıncından yapışib

Artemi Filippoviç. İcazə verin hüsurunuza təqdim olum: Xeyriyyə müəssisələri müdiri, yeddinci dərəcəli məşvərətçi Zemlyanika.

Xlestakov. Xoş gördük, əyləşməyinizi acizənə xahiş edirəm.

Artemi Filippoviç. Sizi müşayiət etmək və ümumi idarəmdə olan xeyriyyə müəssisələrində şəxsən sizi qəbul etmək şərəfinə nail oldum.

Xlestakov. Hə, yadımdadır. Siz gözəl bir qəlyanaltı verdiniz.

Artemi Filippoviç. Vətənə xidmət etmək borcumuzdur.

Xlestakov. Boynuma almalyam ki, yaxşı yeməkləri çox sevirəm. Bu məndə bir adətdir. Mənə elə gəlir ki, sizin boynunuz dünən bundan bir az balaca idi, rica edirəm deyin görək elədir, yoxsa yox?

Artemi Filippoviç. Çox ola bilər. (*Bir az sükut edərək*) Vəzifəmi böyük sayılma yerinə yetirdiyimi və heç bir şey əsirgəmədiyimi ərz etmək istərdim. (*Öz stulu ilə qabağa yerişir və yavaşdan deyir*) Buradakı poçt müdiri heç bir iş görmür... Bütün işləri tökü-lüb qalıb, göndərilən bağlamalar gecikir... özünüz qəsdən yoxlaya bilərsiniz. Məndən qabaq yanınızda olan məhkəmə sədri də yalnız dovşan ovuna gedir, ictimai yerlərdə it saxlayır, əxlaqı isə... Əgər sizin qarşınızda etiraf etmiş olsam, əlbəttə, vətənə xidmət üçün mən bunu etməliyəm, hərçənd o mənim dostum, qohumumdur, yenə də deməliyəm, əxlaqı son dərəcə pozğundur. Burada bir mülkədar Dobçinski var, siz onu görmüşsünüz, elə ki, həmin Dobçinski evindən çıxıb bir yana getdi, məhkəmə sədri həmin saat gedir onun arvadının yanına... Mən and da içə bilərəm... Siz onun uşaqlarına

bir baxın, heç biri Dobçinskiyə oxşamır, hamısı, hətta balaca qız belə, elə bil məhkəmə sədrinin burnundan düşübdür.

Xlestakov. Belə deyin! Mən heç bunu güman etməzdim.

Artemi Filippoviç. Buranın məktəblər müdirindən də deyim. Mən bilmirəm necə olub ki, müdiriyyət o cür vəzifəni ona tapşırıb. O lap Yakobindən də pisdır. Gənclərə elə bədxah şeylər öyrədir ki, demək belə çətindir. Əmrinizlə bunların hamısını yazıb kağız üzərində təqdim edəsən, daha yaxşı olar.

Xlestakov. Yaxşı, istəsəniz, yazıb verin. Mən çox şad olaram. Bilirsinizmi, mən darıxdığım zaman bu cür məzəli şeylər oxumaq xoşuma gəlir. Sizin fəmilianız nədir? Elə hey yadımdan çıxır.

Artemi Fyodoroviç. Zemlyanika.

Xlestakov. Hə, hə, Zemlyanika. Bəs deyin görək, sizin uşağınız varmı?

Artemi Filippoviç. Bəs necə? Beş nəfərdir. İki lap böyükdür.

Xlestakov. Belə deyin, böyükdür! Bəs onlar, bəs onlar necə?..

Artemi Filippoviç. Yoxsa siz buyurmaq istəyirsiniz ki, onların adları nədir?

Xlestakov. Bəli, onların adları nədir?

Artemi Filippoviç. Nikolay, İvan, Yelizaveta, Marya və Perepetuya.

Xlestakov. Çox gözəl.

Artemi Filippoviç. Sizin müqəddəs vəzifələrə həsr olunmuş vaxtınızı almaq istəməyərək qulluğunuzdan mürexşəs olaq... (*Getmək üçün baş əyir*)

Xlestakov (*onu ötürərək*). Yox, eybi yoxdur. Sizin bu danışqlarınızın hamısı gülməli şeylərdir. Rica edirəm başqa vaxtda da gəlin... Mən belə şeyləri çox sevirəm. (*Geri qayıdır, qapını açaraq onun dalınca çağırır*) Ey, bura baxın! Adınız nədir? Mən sizin ad və fəmilianızı hey yadımdan çıxardıram.

Artemi Filippoviç. Artemi Filippoviç.

Xlestakov. Bir düşünün, Artemi Filippoviç! Yolda başıma qərribə bir iş gəlmişdir: bütün pullarımı xərcləyib qurtarmışam. Siz də mənə borc vermək üçün dörd yüz manat olmazmı?

Artemi Filippoviç. Var.

Xlestakov. Görün nə yerinə düşüb, çox təşəkkür edirəm.

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, Bobçinski və Dobçinski

Bobçinski. İcazə verin, özümü təqdim edim: bu şəhərin sakini, mülkədar Bobçinskinin oğlu Pyotr İvanov.

Dobçinski. Mülkədar Dobçinskinin oğlu Pyotr İvanov.

Xlestakov. Hə! Yadımdadır, mən sizi görmüşəm. Siz onda görək ki, yıxıldınız? Hə burnunuz necədir?

Bobçinski. Şükür Allaha, yaxşıdır. Narahat olmayın, quruyub tamam quruyub.

Xlestakov. Yaxşı ki, quruyub, mən şadam... (*Birdən kəsik-kəsik*) Sizin pulunuz var?

Bobçinski. Pul? Necə yeni pul?

Xlestakov. Min manat borc verin.

Bobçinski. Allah haqqı o qədər pulum yoxdur. Sizdə, necə varmı, Pyotr İvanoviç?

Dobçinski. Yanımda yoxdur, icazə verin ərz edim ki, mənim pullarım ictimai xeyriyyə idarəsində əmanət qoyulub.

Bobçinski (*ciblərini axtararaq*). Sizdə, Pyotr İvanoviç, yüz manat yoxdurmu? Məndə cəmi qırx manat var.

Dobçinski (*pul kisəsinə baxır*). Cəmi iyirmi beş manat var.

Bobçinski. Siz yaxşı axtarın, Pyotr İvanoviç! Mən bilərəm sizin cibinizin sağ tərəfində bir yırıq var, yəqin pullar o yırığa düşüb.

Dobçinski. Yoxdur, vallah, yırıqda da yoxdur.

Xlestakov. Eybi yoxdur, canım! Mən elə-belə soruşuram. Yaxşı, altmış beş manat da bəsdır. Eybi yoxdur. (*Pulu alır*)

Dobçinski. Mən cürət eləyib çox nazik bir məsələ haqqında sizdən təvəqqe eləyəcəyəm.

Xlestakov. Nə olub ki?

Dobçinski. Çox nazik mətləbdır. Mənim böyük oğlum, qulluğunuza ərz eləyim ki, kəbinimiz kəsilməmişdən əvvəl anadan olub.

Xlestakov. Hə?

Dobçinski. Yeni bu məsələ dildə bu cürdür, əsl həqiqətdə isə oğlan mənim oğlumdur, necə ki lazımdır, o cür olub, mən də məsələni sonra rəsmi kəbin ilə qurtarmışam. İndi mən, qulluğunuza ərz olsun, istəyirəm ki, o oğul mənim lap qanuni oğlum olsun, fəmiliası da mənim fəmiliam kimi Dobçinski olsun.

Xlestakov. Yaxşı, qoy elə olsun. Bu mümkündür.

Dobçinski. Yox, qulluğunuza ərz olsun ki, mən heç size başağrısı verməzdim. Amma uşağın istedadına heyifim gəlir. Uşaq, bilirsinizmi, gələcəyə böyük ümidlər verir: əzbərdən şeirlər oxuyur, əlinə bir bıçaq keçdimi, o saat elə balaca arabalar qayırır ki, elə bil lap gözübağlıcadır. Budur, Pyotr İvanoviç də bilir.

Bobçinski. Bəli, böyük istedadı var.

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı, mən bu barədə çalışıram. Mən danışaram... ümidvaram ki... hamısı düzələcək, bəli. (*Bobçinskiyə müraciətlə*) Sizin mənə bir sözünüz yoxdur ki?

Bobçinski. Bəs necə çox mühüm bir təvəqqem var.

Xlestakov. Nədir, nə barədədir?

Bobçinski. Mən sizdən acizənə rica edirəm ki, Peterburqa gedən kimi bütün oradakı əyanlara, cürbəcür senatorlara, admiralalara deyin ki, cənab və yaxud əlahəzrət, filan şəhərdə Pyotr İvanoviç Bobçinski adında bir adam yaşayır, elə bu cür deyın, Pyotr İvanoviç Bobçinski yaşayır.

Xlestakov. Çox gözəl.

Bobçinski. Əgər padşahın da yanına getseniz, padşaha deyın ki, imperator həzrətləri, filan şəhərdə Pyotr İvanoviç Bobçinski adında bir adam yaşayır.

Dobçinski. Bağışlayın ki, öz mövcudiyyətimlə sizi narahat elədim.

Bobçinski. Bağışlayın ki, öz mövcudiyyətimlə sizi narahat elədim.

Xlestakov. Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mənə xoşdur. (*Onları yola salır*)

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov tək

Xlestakov. Burada çox çinovniklər var. Ancaq mənə elə gəlir ki, bunlar məni dövlət adamı hesab eləyirlər. Yəqin dünən mən bunların gözlərinə berk kül üfürmüşəm. Qəribə axmaqlardır. Mən bütün bu əhvalat haqqında Peterburqa Tryapiçkina yazım. O, məqalələr cizməqara eləyir. Qoy bunlara da bir yaxşı çəksin. Ey, Osip!

Kağız-qələm gətir! (*Osip qapıdan boylamb deyir: "bu saat"*). Amma Tryapiçkinin də caynağına bir şey keçdi, əlindən buraxan deyil, doğma atasına da yazığı gəlməz, pulu da çox sevır. Ancaq bu çinovniklər yaxşı adamlardır. Onlar yaxşı iş gördülər ki, mənə borc pul verdilər. Qoy bir baxım, gerek nə qədər pulum var? Bu məhkəmə sədrindən üç yüz manat, poçt müdirindən üç yüz manat, altı yüz, yeddi yüz, səkkiz yüz, nə yağlı pullardır. Səkkiz yüz, doqquz yüz... Oho! Min manatı keçdi ki! Hə, kapitan, indi keç əlimə, görək kim kimə zor gələr.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Xlestakov və Osip kağız-qələmlə

Xlestakov. Hə, necədir? Görürsənmi axmaq, mənə nə hörmət edirlər? (*Yazmağa başlayır*)

Osip. Bəli, şükür Allaha, ancaq bilirsinizmi nə var, İvan Aleksandroviç?

Xlestakov. Nə var?

Osip. Burdan çıxıb gedək, vallah, daha vaxtdır.

Xlestakov (*yazır*). Boş-boş danışma! Nə üçün?

Osip. Elə-belə, cəhənnəmə olsun bunlar hamısı! Biz iki gün burda kef çəkdik, bəsdir. Bunlarla məsələni uzatmaq lazım deyil, tüpürün, çıxmaq gedək. İşin düşər-düşməzi olar. Bir başqası gəlib çıxar, vallah düz deyirəm, İvan Aleksandroviç! Amma buranın atları qiyamət atlarıdır. Elə gedərik ki...

Xlestakov (*yazır*). Yox, mən bir az da burada yaşamaq istəyirəm. Sabah gedərik.

Osip. Nə üçün sabah? Vallah bu gün gedək, İvan Aleksandroviç, hərçənd sizin burda hörmətiniz çoxdur. Amma tez çıxıb getsək yaxşıdır. Sizi, doğrusu, burda başqa adam bildilər, bu cür gecikdiyiniz üçün atanız da acıqlanacaq. Yolu çox yaxşı gedərik. Burada bizə yaxşı at verərlər.

Xlestakov (*yazır*). Yaxşı, yaxşı onda əvvəlcə bu məktubu apar, oradan da yol üçün bir minik gətir. Amma diqqət elə ki, yaxşı atlar versinlər. Faytonçulara da de ki, hərəsinə bir manat verəcəyəm, elə sürsünlər ki, elə bil feldyegeri aparırlar, yolda mahnı da

oxusunlar. (*Yazmağa davam edir*) Yəqin Tryapiçkin oxuyub güməkdən öləcək...

Osip. Mən bu məktubu, ağa, buradakı nökerlərdən birilə göndərərəm, özüm gedib yığışım ki, boş yerə vaxt itməsin.

Xlestakov (*yazır*). Yaxşı, ancaq mənə bir şam gətir.

Osip (*çıxır və səhnənin dalında deyir*). Ey, ay qardaş, bir bura bax! Bu məktubu apararsan poçta, poçt müdirinə də deyərsən ki, pulsuz götürsün, sonra da deyərsən mənim ağama lap sürətlə gedən bir troyka gətirsinlər, yol xərci isə hökumət hesabınadır. Tez ol, yoxsa ağamın acığı tutar. Dayan, hələ məktub hazır deyil.

Xlestakov (*yazmağa davam edir*). İndi qərribə burasıdır. O harada olur? Poçtamtstskidə yoxsa Qoroxovada, o da axı tez-tez pul verməyib otaqdan-otağa keçməyi sevir. Elə təxminən Poçtamtstskiye yazım. (*Zərfi bağlayıb üstünü yazır*)

Osip şam getirir, Xlestakov məktubu möhürleyir. Bu zaman Derjimordanın səsi eşidilir: hara soxulursan saqqalın biri saqqal, sənə deyirlər ki, əmr olunub heç kəs buraxılmasın.

Xlestakov (*məktubu Osipə verir*). Al apar.

Tacirlərin səsi. Buraxın, canım! Buraxmamağa ixtiyarınız yoxdur. Biz iş üçün gəlmişik.

Derjimordanın səsi. Rədd ol, rədd ol, qəbul eləmir, yatır.

Səs-küy çoxalır.

Xlestakov. Orada nə olub, Osip? Gör nə səs-küydür.

Osip (*pəncərədən baxaraq*). Bir neçə tacirdir, içəri gəlmək istəyirlər. Kvartalını qoymur. Əllərində kağız var, yəqin sizi görmək istəyirlər.

Xlestakov (*pəncərəyə yaxınlaşaraq*). Nə istəyirsiniz, əzizlərim?

Tacirlərin səsi. Sizin hüsurunuza gəlmişik. Əmr eləyin ərizəmizi götürsünlər.

Xlestakov. Buraxın onları, buraxın! Qoy gəlsinlər, Osip, onlara da ki, gəlsinlər.

Osip gedir.

Xlestakov (*pəncərədən ərizələri alır, birini açıb oxuyur*). "Əlahəzrət cənab ağayi Finansova, tacir Abdulin tərəfindən..." Qərribə işdir, heç belə rütbə də yoxdur.

Xlestakov və tacirlər əllərində şarab və qənd kəllələri

Xlestakov. Hə, nə istəyirsiniz, əzizlərim?

Tacirlər. Ayaqlarınızı öpürük, ağa!

Xlestakov. Sizə nə lazımdır ki?

Tacirlər. Yazığınız gəlsin, ağa! Nahaq yerə bizi incidirlər.

Xlestakov. Kim incidir?

Tacirlərdən biri. Kim incidəcək, bu şəhərin bələdiyyə rəisi. Bu cür bələdiyyə rəisi heç olmayıb, ağa. Başımıza elə oyun açır ki, heç danışmaqla qurtaran deyil. Mənzil kirayəsi ilə bizi qırıb tökür, canımızdan bezmişik. Saqqalımızdan yapışıb deyir: "Ax, tatarın biri tatar!" Allaha and olsun! Əgər ona bir hörmətsizlik eləsəydik, dörd yarı idi, həmişə qayda-qanuna əməl eləyirik: arvadına, qızına paltar-dan-zaddan veririk, bunun əleyhinə deyilik. Amma yox, bununla onun gözü doymur. Allaha and olsun, girir dükanə, əlinə gələni götürür. Mahud topunu görüb deyir: "Ey, əzizim, bu yaxşı mahuddur, apar mənim evimə". Sən də eləcsiz qalıb aparırsan, topda da azı əlli arşın mahud olur.

Xlestakov. Doğrudanmı? Ax, nə dələduz adamdır.

Tacirlər. Allaha and olsun ki, o cür bələdiyyə rəisi heç kəs görməyib. Onu uzaqdan görən kimi dükanə nə var, gizlətməli olursan. Bilirsinizmi əgər seçmə mallardan götürə, yenə söz yoxdur, əlinə zirzibil də keçsə götürür. Mənim dükanımda qara gavalı var ki, yeddi ildir boçkadadır, heç dükan şagirdi də yeməz, amma o lap ovucdayır. Anton bayramı qabağı onun ad qoyulan günü olur, hər nə lazımdır aparırsan, heç bir şeyə ehtiyacı olmur. Amma yox, yenə gətir, Onurfiya bayramı qabağı da onun ad qoyulan gündür, onda da gətir, neyləmək olar? Onda da aparırsan.

Xlestakov. Əşi, bu lap quldur imiş ki!

Tacirlər. Allaha and olsun! Amma hünərin var, sözünün üstünə söz qoy, evinə yaşamaq üçün bir qoşun tökər. "Mən sənə, – deyir, – bədən əziyyəti, yaxud ayrı əzab verməyəcəyəm. Bu, – deyir, – qanun ilə qadağan olunur. Amma – deyir, – mən sənə burnunu elə ovacağam ki, dadı damağından çıxmayacaq!"

Xlestakov. Vay, dələduzun biri dələduz! bunun üstündə onu lap Sibirə göndərmək olar.

Tacirlər. Onu hara göndərməyi özünüz bilərsiniz, təkcə ki, bizim başımızdan olsun. Bizim bu duz-çörəyimizdən iyrenmə, atam. Şərab və şəkər ilə ayağınıza yıxılınq.

Xlestakov. Yox, siz elə düşünməyin; mən heç bir rüşvət almıram. Ancaq məsəl üçün, siz mənə üç yüz manat borc pul təklif edəydiniz, o tamamilə ayrı məsələ: borc ala bilərəm.

Tacirlər. Buyurun, atam buyurun! (*Pul çıxarırlar*) Üç yüz nədir? Yaxşısı budur, beş yüz al, ancaq kömək elə.

Xlestakov. Borca mənim sözüüm yoxdur, götürərəm.

Tacirlər (*pulu ona gümüş podnosda verirlər*). Xahiş edirik pul ilə birge podnosu da götürün.

Xlestakov. Podnosu da götürmək olar.

Tacirlər (*baş əyərək*). Elə biryolluq şəkəri də götürün.

Xlestakov. Xeyr, xeyr, mən rüşvət almaram.

Osip. Nə üçün almırsınız, ağa! Götürün, yolda hər şey lazım olar. Ver qənd kəlləsini bura, kağızdakını da ver. Hamısını verin, hamısı lazım olar. O nədir? Kəndir? Kəndiri də ver. Yolda kəndir də lazım olar, araba sınar, ya da ki, başqa bir iş olar, sarımaq mümkünür.

Tacirlər. Bizə bir mərhəmət eləyin, ağa! Əgər siz bizim işimizə bir kömək eləməsiniz, bilmirik daha neyləyək. Lap batıb gedəcəyik.

Xlestakov. Mütləq, mütləq. Mən çalışıram.

Tacirlər gedirlər.

Qadın səsi. Yox, sənin məni buraxmamağa ixtiyarın yoxdur. Mən onun özünə səndən şikayət eləyəyəm. Sən məni döşümdən vurma!

Xlestakov. Kimdir orada? (*Pəncərəyə yaxınlaşır*). Nə istəyirsən, xala?

İki qadının səsi. Səni deyib gəlmişik. Əmr elə buraxsınlar ağa, sözüümüzü deyək.

Xlestakov (*pəncərədən*). Buraxın onu!

Xlestakov, çilingər arvadı, unter-zabit arvadı.

Çilingər arvadı (*təzim edərək*). Lütf edin...

Unter-zabit arvadı. Lütf edin...

Xlestakov. Siz kimsiniz axı?

Unter-zabit arvadı. Unter-zabit arvadı İvanova.

Çilingər arvadı. Çilingər arvadı, buranın meşşanlarından Fevronya Petrovna Poşlyopkina, ağa...

Xlestakov. Dayan, bir-bir danışın. Sən nə istəyirsən?

Çilingər arvadı. Rəhm eləyin, bələdiyyə rəisindən şikayətim var. Allah ona lənət eləsin, Allah onun uşaqlarına, özünə, o cüvəllağıya, dayılarına, xalalarına heç bir yaxşı gün göstərməsin.

Xlestakov. Nə olub ki?

Çilingər arvadı. O, əmr eləyib ki, mənim ərimin başını qırıdırıb soldat aparsınlar. Heç növbə bizimki deyildi, ha, əclafın biri əclaf, qanunla da düz deyil, o evlidir.

Xlestakov. Necə oldu ki, o bu işi elədi?

Çilingər arvadı. Elədi, dələduz elədi! Allah onun bu dünyada da başından vursun, o dünyada da. Allah onu, əgər xalası varsa, xalasını bu dünyada zəlil eləsin! Əgər o dələduzun atası sağdırsa, gəbersin, ya da ki, ömürlük bədbəxt olsun. Gərək dərzinin oğlunu aparaydılar, sərxoşun biridir. Ancaq ata-anası qiymətli hədiyyə verdilər, o da yapışdı tacir arvad Panteleyevanın oğlunun xirdəyindən. Panteleyeva da bələdiyyə rəisinin arvadı üçün üç top kətan göndərdi, ona görə gəldi mənim üstümə. "Sənin", deyir, "ər nəyinə lazımdır, o", deyir, "daha sənə heç yaramır". Özüm bilərəm yarayır ya yaramır? O mənim işimdir, cüvəllağının biri cüvəllağı! "O" deyir, "oğrudur. Hərçənd", deyir, "indiyə bir şey oğurlamayıb, ancaq oğurlayacaq, onsuz da", deyir, "onu tutub dustaq eləyəcəklər". Bəs mən ərəsiz neyləyim, əclafın biri əclaf! Mən bir zəif adamam, köpəkoğlu! Sənin bütün qohum-qardaşın gün işığı görməsin, əgər qayıtanan varsa, sənin qaynananı da...

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı, bəs sən nə deyirsən? (*Çilingər arvadını otaqdan çıxardır*)

Çilingər arvadı (*gedərkən*). Yadından çıxartma, ağa! Rəhm elə!

Unter-zabit arvadı. Bələdiyyə rəisindən şikayətə gəlmişəm, ağa...

Xlestakov. Nə üçün, nədən ötrü? Müxtəsər danış.

Unter-zabit arvadı. Döyüblər, ağa!

Xlestakov. Necə?

Unter-zabit arvadı. Bəli, döyüblər, səhvən döyüblər. Bazarda arvadlar dalaşır, polis gəlib onları tuta bilməyib, mənə tutublar, elə döyüblər ki, iki gündür otura bilmirəm.

Xlestakov. Bəs indi neyləyək?

Unter-zabit arvadı. Əlbəttə, eləməli bir şey yoxdur. Səhv elədiyi üçün ömr elə ki, mənə cərimə versin. Mən öz qismətimdən qaça bilmərəm ki, pula isə indi çox ehtiyacım var.

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı. Gedin, gedin. Mən tapşıraram. *(Pəncərədən şikayətçilər allərini uzadırlar)* Orada daha kim var? *(Pəncərəyə yaxınlaşır)*. İstəmirəm, istəmirəm! Lazım deyil, lazım deyil! *(Gedirən)* Zəhləmi töküblər, lənətə gəlmişlər! Buraxma, Osip!

Qapı açılır, şinelli, üzü qırxılmamış, dodağı şişmiş, üzubağlı bir adam, onun dalınca bir neçə adam görünür.

Osip. Get, get! Nə soxulursan? *(Əlilə onu itələyir və çıxır, qapını örtür)*

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov və Marya Antonovna

Marya Antonovna. Ah!

Xlestakov. Siz nə üçün belə qorxdunuz, xanım?

Marya Antonovna. Xeyr, mən qorxmadım.

Xlestakov. Bağışlayın, xanım, mən çox şadam, siz mənə elə bir şəxs kimi qəbul etdiniz ki... Sizin hara getmək istədiyinizi soruşmağa cürət edə bilərəmmi?

Marya Antonovna. Vallah, mən heç yerə getmirdim.

Xlestakov. Məsələn nə üçün siz heç yerə getmirdiniz?

Marya Antonovna. Mən düşündüm ki, belkə anam buradadır...

Xlestakov. Yox, mən bilmək istəyirəm görək siz nə üçün heç bir yerə getmirdiniz?

Marya Antonovna. Mən sizə mane oldum. Siz mühüm işlə məşğul idiniz.

Xlestakov. Sizin gözləriniz isə mühüm işlərdən daha yaxşıdır. Siz heç də mənə mane olmazsınız, heç bir vaxt mane olmazsınız, əksinə, siz mənə şadlıq gətirirsiniz.

Marya Antonovna. Siz şəhərli kimi danışırırsınız.

Xlestakov. Sizin kimi gözəl bir xanım üçün. Sizə stul təklif etməyə cürət edə bilərəmmi? Yox, yox, siz stula yox, taxt-tacə layiqsiniz.

Marya Antonovna. Doğrusu, heç bilmirəm... Mən getməli idim. *(Oturur)*.

Xlestakov. Sizin nə gözəl yaylığınız var?

Marya Antonovna. Siz masqaraçısınız, yalnız qəza qızlarına gülməyi bacarırsınız.

Xlestakov. O zanbaq kimi boynunuzu qucaqlamaq üçün mən sizin yaylığınız olmaq istərdim, xanım!

Marya Antonovna. Mən heç anlamıram siz nə danışırırsınız? Yaylıq nədir?.. Bu gün nə əcaib hava var?!

Xlestakov. Sizin dodaqlarınız isə, xanım, bütün havalardan gözəldir.

Marya Antonovna. Siz yenə o cür sözlər deyirsiniz. Mən sizdən rica edirəm ki, mənim albomuma bir şeir yazasınız. Siz yəqin çox şeir bilirsiniz?

Xlestakov. Sizinçün, xanım, nə istəsəniz, edərdəm. Buyurun, hansı şeirləri istəyirsiniz?

Marya Antonovna. Yaxşı və yeni şeir olsun.

Xlestakov. Şeire nə var ki? Mən çox şeir bilirəm.

Marya Antonovna. Yaxşı, deyin görüm hansı şeiri siz mənə yazacaqsınız?

Xlestakov. Demək nəyə görə? Mən onsuz da o şeirləri bilirəm.

Marya Antonovna. Mən şeri çox sevirəm.

Xlestakov. Şeir mənə çoxdur. İstəyirsiniz lap bunu yazaram: "Ey dərddli insan, tanrıdan şikayət əbəddir..." və i. a. İndi xatırlaya bilmirəm, ancaq bunlar hamısı heç. Yaxşısı budur ki, bunların

əvəzində mən sizə öz məhəbbətimi izhar edirəm ki, sizin gözlərinizin təsirindən... (*Stulunu ona tərəf sürüyür*)

Marya Antonovna. Məhəbbət! Mən məhəbbət nə olduğunu anlamıram... Mən heç bir zaman məhəbbətin nə olduğunu bilməmişəm. (*Stulunu yana çəkir*)

Xlestakov. Siz nə üçün stulunuzu o yana çəkirsiniz? Biz bir-birimizə yaxın otursaq yaxşıdır.

Marya Antonovna (*stulu çəkərək*). Nə üçün yaxın oturaq? Uzaq otursaq da olar.

Xlestakov (*stulunu yaxınlaşdıraraq*). Nə üçün uzaq oturaq? Yaxın otursaq da olar.

Marya Antonovna (*stulunu çəkərək*). Axı bu nəyə lazımdır?

Xlestakov (*yaxınlaşaraq*). Sizə elə gəlir ki, biz yaxın oturmuşuq, halbuki, təsəvvür edin ki, biz uzağıq. Xanım, əgər sizi öz ağuşumda sıxa bilsəydim, nə qədər xoşbəxt olardım.

Marya Antonovna (*pəncərədən baxır*). Nə işə uçdu, sağsağandır ya ayrı quş?

Xlestakov (*onun çiyindən öpüb pəncərədən baxır*). Sağsağandır.

Marya Antonovna (*hirs ilə qalxır*). Yox, bu lap həddindən artıq oldu. Həyasızlığa bir bax!..

Xlestakov (*onu getməyə qoymayaraq*). Bağışlayın, xanım, mən bunu məhəbbətdən, yalnız məhəbbətdən elədim.

Marya Antonovna. Siz məni kəndlimi hesab etdiniz... (*Güclə getmək istəyir.*)

Xlestakov (*onu saxlamağa çalışaraq*). Məhəbbətdən, ancaq məhəbbətdən. Mən yalnız zərəfat elədim. Marya Antonovna, acıqlanmayın, mən diz çökərək sizdən üzr istəməyə hazıram. (*Diz çökür*) Üzr istəyirəm, üzr istəyirəm, görürsünüzmü, mən diz çökmüşəm.

ON ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar və Anna Andreyevna

Anna Andreyevna (*Xlestakovu diz üstə görərək*). Ah, nə təəccüblü hadisə!

Xlestakov (*qalxaraq*). Ah, lənət şeytana!

Anna Andreyevna (*qızına*). Bu nə deməkdir, xanım, bu nə hərəkətlərdir?

Marya Antonovna. Mən, anacan...

Anna Andreyevna. Rədd ol buradan! Eşidirsənmi, rədd ol! Rədd ol və gözlərimə görünmə (*Marya Antonovna ağlayaraq gedir*). Bağışlayın, mən üzr istəyirəm. Mən heyrət içindəyəm.

Xlestakov (*kənara*). Bu özü də iştah açandır, pis deyil. (*Diz çökür*) Xanım, görürsünüzmü, mən eşqdən yanıram.

Anna Andreyevna. Necə, siz diz çökürsünüzmü? Ah, qalxınız, qalxınız, buranın döşəməsi təmiz deyil.

Xlestakov. Yox, diz çökəcəyəm, mütələq diz çökəcəyəm, mən öz taleyimi bilmək istəyirəm, həyat yaxud ölüm.

Anna Andreyevna. Bağışlayın. Mən bu sözlərin mənasını başa düşürəm. Əgər səhv eləmirəmsə, sizin sözləriniz mənim qızım haqqındadır.

Xlestakov. Xeyr, mən sizə aşiq olmuşam. Həyatım bir tükəndən asılıdır. Əgər siz mənim daimi məhəbbətimi qəbul etməsəniz, mən bu dünyada yaşamağa layiq deyiləm. Ürəyim sevgi atəşilə dolu, öpmək üçün sizin əllərinizi istəyirəm.

Anna Andreyevna. Ancaq nəzərinizə yetirmək istəyirəm ki, mənim bir növ erim var...

Xlestakov. Onun eybi yoxdur. Sevgi üçün heç bir fərqi yoxdur. Karamzinin dediği kimi, "Qanunların yanından ötüb keçmək olar". Biz buradan uzaqlaşaraq, əlinizi, əlinizi istəyirəm.

ON DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar və Marya Antonovna birdən içəri girir.

Marya Antonovna. Anacan, atam dedi ki, siz... (*Xlestakovu dizi üstə görərək çıxır*) Ah, nə təəccüblü hadisə!

Anna Andreyevna. Sənə nə olub? Nə üçün gəlmisən? Nədən ötrü? Bu nə yelbeyinlikdir? Qovulan pişik kimi birdən içəri elə girdin ki. Burada təəccüblü nə var ki? Özündən hoqqa çıxardır! Elə bil lap üç yaşında uşaqdır. Heç oxşamır, heç oxşamır ki, on səkkiz yaşı var. Mən bilmirəm, sən nə vaxt dərrakəli olacaqsan, nə

vaxt özünü tərbiyəli bir qız kimi aparacaqsan, nə vaxt ədəb, mərifət öyrənəcəksən.

Marya Antonovna (*göz yaşları içərisində*). Vallah, anacan mən bilmədim ki...

Anna Andreyevna. Yelbeyinsən ki, yelbeyin. Sən Lyapkin-Tyapkin qızlarının yolu ilə gedirsən. Sən nə üçün onlara baxırsan, sənə onlara baxmaq lazım deyil. Sən ayrı adamlara özünü oxşat, sən qabağında anan var, bax gör, sən kimdən ibrət götürməlisən.

Xlestakov (*qızın əlindən tutur*). Anna Andreyevna, bizim xoşbəxt olmağımıza mane olmayın. Bizim daimi sevgimizə xeyir-dua verin!

Anna Andreyevna (*təəccüblə*). Deməli, siz onu?..

Xlestakov. Həli edin, həyat ya ölüm?

Anna Andreyevna. Hə, görürsənmi, sarsaq, sən kim bir yelbeyindən ötrü qonağımız diz çöküb. Sən isə birdən dəli kimi qaçıb içəri girirsən. Vallah indi qəsdən razı olmasam yeri var. Sən bu səadətə layiq deyilsən.

Marya Antonovna. Bir də eləmərim, anacan, vallah daha eləmərim.

ON BEŞİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və bələdiyyə rəisi tələsik girir.

Bələdiyyə rəisi. Əlahəzrət! Əfv edin! Əfv edin!

Xlestakov. Sizə nə olub?

Bələdiyyə rəisi. Tacirlər gəlib siz cənablara məndən şikayət ediblər. Namusumla söz verirəm ki, onların danışdıqlarının heç yarısı düz deyil. Onlar özləri camaatı aldadır və oğurlayırlar. Unter-zabit arvadı yalandan deyib ki, guya mən onu döymüşəm, yalan deyir, vallah yalan deyir, o özü-özünü döyüb.

Xlestakov. Cəhənnəm olsun unter-zabit arvadı, o mənim heç bu saat yadıma düşmür.

Bələdiyyə rəisi. İnanmayın, inanmayın, onlar elə yalançıdırlar ki... onlara heç balaca uşaq da inanmaz. Onların yalançılığı bütün şəhərdə məşhurdur, qaldı ki, dələduzluq barədə, qulluğunu-

za ərz eləyim ki, onlar özləri elə dələduzdurlar ki, heç dünyada tayları yoxdur.

Anna Andreyevna. Bilirsənmi, İvan Aleksandroviç bizi necə şərəflərə nail eləyir? O bizim qızımızı istəyir.

Bələdiyyə rəisi. Ola bilməz! Ola bilməz! Dəli olmusan, arvad! Rica edirəm hirslenməyin, əlahəzrət, onun başı bir az xarabdır, anası da elə idi.

Xlestakov. Bəli, düz deyir, mən sizin qızınızı istəyirəm. Mən aşiq olmuşam.

Bələdiyyə rəisi. İnanı bilmirəm, əlahəzrət!

Anna Andreyevna. Sənə söz deyirlər.

Xlestakov. Mən zarafatsız deyirəm... Mən sevgidən dəli ola bilərəm.

Bələdiyyə rəisi. İnanmağa cürət eləmirəm, bu şərəfə layiq deyiləm.

Xlestakov. Bəli. Əgər siz Marya Antonovnanı mənə verməyə razı olmasanız, sonra bilmirəm daha nə olacaq.

Bələdiyyə rəisi. İnanı bilmirəm. Yəqin zarafat eləyirsiniz, əlahəzrət!

Anna Andreyevna. Ax, sən lap kötüksənmiş ki, sənə söz deyirlər.

Bələdiyyə rəisi. İnanı bilmirəm.

Xlestakov. Verin, verin mən tərs adamam, elimdən hər şey gələr: vuraram özümə gülləni, sizi məhkəməyə verərlər.

Bələdiyyə rəisi. Ax, aman Allah! Allaha and olsun ki, mən nə ruhen, nə cismən günahkar deyiləm. Acıqlanmayınız! Siz, cənablar, istədiyiniz kimi hərəkət edin, vallah bilmirəm heç... başımı itirmişəm. Elə axmaqlamışam ki, heç ömrümdə bu cür axmaq olmamışam.

Anna Andreyevna. Di gəl xeyir-dua ver (*Xlestakov Marya Antonovna ilə öpüşür, bələdiyyə rəisi onlara baxır*) Bu nə işdir! Lap doğrudandır ki! (*Gözlərini silir*). Öpüşürlər! Aman Allah, öpüşürlər! Xalis adaxlıdır! (*Sevincindən tullanaraq çıxır*) Ay Anton, Ay Anton! Ay bələdiyyə rəisi! Gör işlər necə düzəldi!

Eyni adamlar və Osip

Osip. Atlar hazırdır.

Xlestakov. Hə, çox gözəl... mən bu saat.

Bələdiyyə rəisi. Necə? Məgər təşrif aparırsınız?

Xlestakov. Bəli, gedirəm.

Bələdiyyə rəisi. Bəs nə vaxt...Siz özünüz toy barədə söz açmışdınız.

Xlestakov. Mən az müddətə gedirəm, birgünlüyə, dayımın yanına – dövlətli bir qocadır. Sabah geri qayıdacağam.

Bələdiyyə rəisi. Sağ-salamat geri qayıtmağınız ümidilə sizi yoldan saxlamağa cürət etmirik.

Xlestakov. Bəs necə, tez qayıdacağam. Əlvida, mənim sevgilim... Yox, heç deməyə söz tapmıram. Əlvida, əzizim! (*Onun əlini öpür*)

Bələdiyyə rəisi. Yola bir şey lazım deyil ki? Sizin deyəsən pula ehtiyacınız vardı.

Xlestakov. Yox, yox, nəyə lazımdır? (*Bir az düşünərək.*) Yeni versəniz pis olmaz.

Bələdiyyə rəisi. Sizə nə qədər lazımdır?

Xlestakov. O zaman siz mənə iki yüz, daha doğrusu, iki yüz yox, dörd yüz vermişdiniz, mən sizin səhvinizdən istifadə etmək istəmirəm–tamam səkkiz yüz olmaq üçün indi də bir o qədər verin.

Bələdiyyə rəisi. Bu saat. (*Kisəsindən çıxardır.*) Təsadüfən hamısı da təzə pullardır.Xlestakov. Bəli (*rulları alıb baxır*). Belə olması yaxşıdır. Təzə pul təzə xoşbəxtlik gətirər, deyərler.

Bələdiyyə rəisi. Düz buyursunuz.

Xlestakov. Xudahafiz, Anton Antonoviç! Öz qonaqpərvərliyinizlə məni minnətdar etdiniz. Mən lap səmimi olaraq deməliyəm ki, heç yerdə məni bu cür yaxşı qəbul etməmişdilər, əlvida, Anna Andreyevna! Əlvida, mənim əzizim Marya Antonovna!

Çıxırlar.

Xlestakovun səsi. Əlvida, mənim... mənim ruhum, mələyim, Marya Antonovna!

Bələdiyyə rəisinin səsi. Siz necə gedirsiniz? Lap elə qabaqdakı taxtanın üstündə?

Xlestakovun səsi. Bəli, mən bu cür adət eləmişəm. Yayın səsinə mənim başım ağrıyır.

Faytonçunun səsi. Hr...

Bələdiyyə rəisi. Heç olmasa, altınıza xalçadan–zaddan bir şey salın. Müsəidənizlə tapşırım, xalça gətirsinlər.

Xlestakovun səsi. Yox, nəyə lazımdır? Boş işdir. Amma olar. Xalça versələr yaxşıdır.

Bələdiyyə rəisinin səsi. Ey, Avtodya! Get anbara, oradan lap yaxşı xalçanı, abı İran xalçasını gətir!

Faytonçunun səsi. Hr...

Bələdiyyə rəisinin səsi. Əmrinizlə sizi nə vaxt gözləyək?

Xlestakovun səsi. Sabah, ya birisi gün.

Osipin səsi. Hə, xalça budurmu? Bura ver, bax burdan qoy, indi o tərəfdən isə ot doldur.

Faytonçunun səsi. Hr...

Osipin səsi. Bax bu tərəfdən! Bura! Bir də! Yaxşı. Yaxşı olacaq. (*Əlilə xalçaya vurur*) Əlahəzrət! İndi əyləşin.

Xlestakovun səsi. Xudahafiz, Anton Antonoviç!

Bələdiyyə rəisinin səsi. Xudahafiz, əlahəzrət!

Qadın səsləri. Xudahafiz, İvan Aleksandroviç!

Xlestakovun səsi. Əlvida, anacan!

Faytonçunun səsi. Hey qoçaqlarım!

Faytonun zıncırovları səslənir. Pərdə salınır.

BƏŞİNCİ PƏRDƏ

Həmin otaq

BİRİNCİ GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi. Anna Andreyevna və Marya Antonovna

Bələdiyyə rəisi. Necədir, Anna Andreyevna? Hə? Heç ağlıma belə bir şey gəlirdi? Gör nə böyük iş oldu! Pah atonnan! Açıq açığına boynuna al, sənin heç yuxuna da girməzdi. Sadə bir bələdiyyə arvadı, pah atonnan, gör kim ilə qohum oldu!

Anna Andreyevna. Heç də yox, mən bunu çoxdan bilirdim. Bu sənin üçün qərribə gəlir; çünki sadə bir adamsan, ləyaqətli adamlar görməmişən.

Bələdiyyə rəisi. Mən özüm də ləyaqətli adamam. Ancaq, Anna Andreyevna, gör indi biz nə böyük vücut olduq! Hə, Anna Andreyevna? Çox böyük adamlar olduq ha! İndi dayan gör mən bu ərizə, donos verənlərin başlarına nə cür it oyunu açacağam! Ey, kim var orada? (*Kvartalın gəlir*) Hə, sənsənmi, İvan Karpoviç? Tacirləri bura çağır görüm. gör mən o alçaqlara neyləyəcəyəm! Məndən şikayət etmək? Ax sizi lənətə gəlsiniz, gör nə ikiüzlü camaatdır! Dayanın, əzizlərim! Sizə vəzzariyyatı əzbərdən oxutduracağam. Məndən şikayətə gələnlərin hamısını yaz, hamıdan çox o ərizə yazanları, ərizə yazanları. Hamıya da elan elə ki, qoy bilsinlər, deyindən ki, gör Allah bələdiyyə rəisini nə böyük şərəfə nail eləyib. Deyərsən ki, bələdiyyə rəisi qızını gedə-güdəyə yox, elə adama verir ki, dünyada tayı-bərabəri yoxdur. Elə adama verir ki, əlindən hər nə desən gələr, hər nə desən, hər nə desən! Hamıya elan elə, qoy hamı bilsin. Bütün camaatın içində car çək, zəng çal. İndi ki, bayramdır, qoy əməlli-başlı bayram olsun (*Kvartalın gedir*). Necədir, Anna Andreyevna, hə? İndi biz necə edəcəyik, harada yaşayacağıq, hə? Burada? Yoxsa Piterdə?

Anna Andreyevna. Əlbəttə, Peterburqda. Burada necə qalmaq olar?

Bələdiyyə rəisi. İndi ki, deyirsən, qoy Peterburqda olsun. Amma burada da yaşamaq pis olmazdı. Mən fikirləşirəm ki, indi daha bələdiyyə rəisi vəzifəsi cəhənnəmə olsun, hə, Anna Andreyevna?

Anna Andreyevna. Əlbəttə, bələdiyyə rəisliyi nədir!

Bələdiyyə rəisi. Sən nə fikirdəsən, Anna Andreyevna! Mən belə düşünürəm ki, indi daha mən böyük bir vəzifə də ala bilərəm ha; çünki o bütün nazirlərlə dostdur. Özü də saraya gedib gəlir. Ona görə də elə iş eləyə bilər ki, gələcəkdə general da ola bilərsən. Nə düşünürsən, Anna Andreyevna! Bir təhər soxulub general olmaq olar?

Anna Andreyevna. Bu nə sözdür? Əlbəttə, olar.

Bələdiyyə rəisi. Amma general olmaq əcəb işidir. Çiyindən bir kavaləriya asarlar. Nə cür kavaləriya yaxşıdır, Anna Andreyevna? Abı, yoxsa qırmızı?

Anna Andreyevna. Əlbəttə, abı yaxşıdır.

Bələdiyyə rəisi. Eh! Gör bir hara getdi çıxdı. Qırmızı da yaxşıdır. Axı nə üçün mən general olmaq istəyirəm? Çünki bir yere girməli olanda felyegerlər və adyutanlar qabaqca qaçıb çıxıracaqlar: "Atları hazırlayın" və orada, stansiyalarda heç kəsə at verməyib titulyarlar, kapitanlar, bələdiyyə rəisləri səni gözləyəcəklər. Sən isə onları heç vecinə almırsan, qubernatordan-zaddan birinin yanında nahar eləyirsən, bələdiyyə rəisi də dayansın hüzurunda, he, he, he! (*Gülməkdən boğulur*). Gör zəhrimar nə ləzzətli şeydir!

Anna Andreyevna. Sənin də xoşuna həmişə belə kobud şeylər gəlir. Sən yadında saxla, həyatın tamam dəyişməlidir, sənin tanışların həmişə dovşan ovuna getdiyiniz itgəzdiren məhkəmə sədri ya da ki, Zemlyanika olmayacaq; əksinə, sənin tanışların ön incə adamlar olacaq. Qraflar və zadəganlar... Amma, doğrusu, mən səndən qorxuram. Bəzən sən ağzından elə söz çıxarırsan ki, yaxşı cəmiyyətdə o sözləri danışmazlar.

Bələdiyyə rəisi. Nə olar ki? Sözlün nə zərəri var ki?

Anna Andreyevna. Bələdiyyə sədri olanda eybi yoxdur, amma orada həyat tamamilə başqa cürdür.

Bələdiyyə rəisi. Orada, deyirlər, iki cür balıq var: ryapuşka və koryuşka. Elə balıqlardır ki, yeyəndə adamın ağzının suyu axır.

Anna Andreyevna. Sənin də fikrin-zikrin balıqdır! Mən təkcə onu istəyirəm ki, bizim evimiz paytaxtda birinci olsun, mənim otağımdan elə bir ənbər qoxusu gəlsin ki, içəri girmək mümkün olmasın, adamın gözləri süzülsün. (*Gözlərini süzür və qoxlayır*) Ax, nə yaxşıdır!

İKİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və tacirlər

Bələdiyyə rəisi. Aha, xoş gördük, mənim tərənlərimi!
Tacirlər (*baş əyərək*). Çox sağ ol, başma dönək!

Bələdiyyə rəisi. Hə, necədir, əzizlərim, necə dolanırsınız?
Bazarınız necədir? Hə, necə oldu, samovar satanlar, arşınmalçılar, məndən şikayət elədiniz? Lotular, şeytan balaları, gözə kül üfürənlər! Hə? Çox qazandınız? Elə bildiniz o saat məni tutub basacaqlar dustaqqanaya! Onu yuxuda görərsiniz. Köpək uşaqları...

Anna Andreyevna. Ax, aman Allah, Antoşa, sən ağzından nə cür sözlər çıxarırsan?

Bələdiyyə rəisi (*narazılıqla*). Dayan bir görüm, sən Allah! Bilirsinizmi ki, o şikayət etdiyiniz çinovnik mənim qızımı alır? Necədir? Hə? İndi nə deyərsiniz? İndi mən sizi... Uf!.. Xalqı aldadırsınız... Xəzinə üçün podrat götürürsünüz, çürük mahud verib xəzinəni yüz manatlıq aldadırırsınız. Sonra da iyirmi arşın hədiyyə verib pulunu da istəyirsiniz. Əgər bilsəydiniz ki, mən sizə... Gör nə qarnını qabağa soxur. O tacirdir, ona toxunmayın. "Biz, – deyir, – mülkədarlardan da yaxşıyıq". Mülkədara bax... bir bunun sir-sifətinə bax! Mülkədar elm oxuyur: əgər onu məktəbdə döyürlərsə də, mənfəətli iş üçün döyürlər. Bəs sən necə? Səni ağın döyür ona görə ki, camaatı aldatmağı bacarmırsan. Hələ uşaqsan, heç dua oxumağı bacarmırsan, amma camaatdan oğurlayırsan. Amma elə ki, qarnın şişdi, cibin doldu, özünü çəkməyə başlayırsan. Oho, gör nə böyük adamdır! Lovğalanırsan! Ona görə ki gündə on altı samovar satırsan. Sənin başına da tüpürüm, lovğalığına da!

Tacirlər (*baş əyərək*). Müqəssirik, Anton Antonoviç!

Bələdiyyə rəisi. Məndən şikayət etmək? Körpü tikəndə elədiyin fırıldaqçılığa sənə kim kömək elədi? Heç yüz manatlıq taxta verməmişdin, iyirmi min manatlıq taxta yazdın. Mən sənə kömək elədim. keçisaqqal köpəkoğlu! Sən bunu yadımdan çıxartmısan? Mən də bu haqda şikayət eləyib səni düz Sibirə göndərə bilərdim. Hə?

Tacirlərin biri. Allah qarşısında günahkarıq, Anton Antonoviç! Şeytan bizi yoldan çıxartdı. Qələt eləmişik, bir də şikayət eləmirik. Nə istəyirsən verək, bizə hirsənmə!

Bələdiyyə rəisi. Hirsənmə! Bax indi sən mənim ayaqlarımın altında sürünürsən. Nədən ötrü? Ondan ötrü ki, siz deyən olmadı, mən deyən oldu. Amma əgər bir balaca sən üstün gəlsəydin, haramzadanın biri haramzada, sən məni lap palçığa itələyib salardın, üstümdən də daş tökərdin.

Tacirlər (*onun ayaqlarına düşərək*). Bizi məhv etmə, Anton Antonoviç! ...

Bələdiyyə rəisi. Məhv etmə! İndi deyirsiniz "məhv etmə". Bəs bayaq necə idi? Mən sizi... (əlini silkələyir). Allah özü sizi bağışlasın. Kifayətdir. Mən kinli deyiləm, ancaq indi yaxşı bax, gözde-qulaqda ol, mən qızımı sadə mülkədarın birinə vermərəm. Təbrik etmək lazımdır... Başa düşürsənmi? Balıq ilə, bir kəllə qənd ilə, zadla canınızı qurtarmayacaqsınız. Yaxşı, çıxın, gedin.

Tacirlər gedirlər.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar. Ammos Fyodoroviç, Artemi Filippoviç, sonra Rastakovski

Ammos Fyodoroviç (*qapıdan girən kimi*). Xəbərlərə inanaqımı, Anton Antonoviç? Sizə fəvqəladə bir xoşbəxtlik üz veribdir.

Artemi Filippoviç. Fəvqəladə xoşbəxtliyinizi təbrik etmək şərəfinə nail olum. Eşidəndə, ürəkdən şad oldum (*yaxınlaşıb Anna Andreyevnanın əlini öpür*). Marya Antonovna! (*əlini öpür*). Marya Antonovna! (*Əlini öpür*)

Rastakovski (*içəri girir*). Anton Antonoviçi təbrik edirəm. Allah sizin və bəy ilə gəlinin ömrünü uzun eləsin və Allah sizə saysız-hesabsız nəvə-nəticə versin! Anna Andreyevna! (*Əlini öpür.*) Marya Antonovna! (*Əlini öpür*)

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar, Korobkin arvadı ilə, Lyulyukov

Korobkin. Anton Antonoviç, təbrik etmək şərəfinə nail olum. Anna Andreyevna! (*Əlini öpür*). Marya Antonovna! (*Əlini öpür*)

Korobkinin arvadı. Anna Andreyevna, yeni xoşbəxtliyi-niz münasibətilə sizi ürəkdən təbrik edirəm.

Lyulyukov. Anna Andreyevna, təbrik etmək şərəfinə nail olum (*Əlini öpür və tamaşaçılara üzünü çevirərək təbəbbürlə dilini şaqqıldadır*). Marya Antonovna, təbrik etmək şərəfinə nail olum (*Əlini öpür və eyni hərəkətlərlə tamaşaçılara müraciət edir*).

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Sürtukda və frakda bir çox qonaq əvvəlcə “Anna Andreyevna!” deyərək onun əlini öpürlər, sonra da “Marya Antonovna!” deyərək Marya Antonovnanın əlini öpürlər. Bobçinski və Dobçinski bir-birini itələyərək içəri girirlər.

Bobçinski. Təbrik eləyirəm!

Dobçinski. Anton Antonoviç! Təbrik edirəm!

Bobçinski. Uğurlu hadisə münasibətilə təbrik edirəm!

Dobçinski. Anna Andreyevna!

Bobçinski. Anna Andreyevna! (*İkisi də eyni zamanda yaxınlaşır və baş-başa dayırlar*)

Dobçinski. Marya Antonovna! (*Əlini öpür*) Təbrik edirəm! Siz böyük xoşbəxtliklərə nail olacaqsınız. Zər paltar geyəcəksiniz, cürbəcür qərībə-qərībə suplar yeyəcəksiniz, vaxtınızı çox xoş keçirəcəksiniz.

Bobçinski (*onun sözünü kəsərək*). Marya Antonovna, təbrik edirəm! Allah sizə dövlət, pul və bu boydaca balaca oğul versin! (*Əlilə göstərir*) Elə uşaq olsun ki, ovuc içində gözdirmək mümkün olsun. Uşaq həmişə, ya, ya, ya eləyib ağlayacaq.

ALTINCI GƏLİŞ

Daha bir neçə qonaq gəlib əl öpürlər,
Luka Lukiç arvadı ilə gəlir.

Luka Lukiç. Təbriklər olsun...

Luka Lukiçin arvadı (*qabağa qaçır*). Sizi təbrik edirəm, Anna Andreyevna! (*Öpüşürlər*) Vallah mən elə sevindim ki, mənə deyirlər ki, “Anna Andreyevna qızını ərə verir”. Öz-özümə düşü-

nürəm ki, “Ax, aman Allah!” O qədər sevindim ki, ərimə deyirəm “Lukançik, gör Anna Andreyevna necə xoşbəxt olub!” Öz-özümə düşünürəm ki, “Ax, aman Allah! Anna Andreyevna öz qızı üçün yaxşı bir adaxlı gözləyirdi, tale gör necə elədi ki, öz istədiyi kimi oldu”, vallah elə sevindim ki, sevindiymədən danışa bilmirdim. Ağlayıram, ağlayıram, hönkürtü ilə ağlayıram, Luka Lukiç deyir ki, “Nastenka, sən nə üçün ağlayırsan?” Deyirəm “Lukançik, heç özüm də bilmirəm, yaş gözlərimdən sel kimi axır”.

Bələdiyyə rəisi. Öyləşməni acizənə rica edirəm, ağalar! Mişka, bura çoxlu stul gətir. (*Qonaqlar otururlar*)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar, pristav və kvartalını

Pristav. Əlahəzrət! Sizi təbrik etməyə və sizə uzun illər xoşbəxtlik arzu etməyə icazə verin.

Bələdiyyə rəisi. Sağ ol, sağ ol! Ağalar, rica edirəm əyləşin. (*Qonaqlar otururlar*)

Ammos Fyodoroviç. Anton Antonoviç rica edirəm danışın görək bu iş necə başladı? Bütün bu işin gedişini danışın.

Bələdiyyə rəisi. İşin gedişi fəvqəladədir. Özü şəxsən elçilik elədi.

Anna Andreyevna. Çox hörmətlə və incəliklə. O nə qədər gözəl danışdı, deyir ki, “Anna Andreyevna, mən bunu yalnız sizin ləyaqətinizə olan hörmətdən edirəm”. Özü də elə nəcib xasiyyətli, gözəl və tərbiyəli adamdır ki! “İnanırsınızmı, Anna Andreyevna, həyatın mənim nəzərimdə bir qəpiklik mənası yoxdur. Mən qızınızı yalnız sizin nadir xasiyyətinizə olan hörmətimə görə istəyirəm”.

Marya Antonovna. Ax, anacan! O bu sözləri mənə deyirdi axı.

Anna Andreyevna. Səsini kəs, sən heç bir şey bilmirsən, başın çıxmıyan işlərə qarışma. “Mən, Anna Andreyevna, təəccüb edirəm ki...” elə sözlərlə tərif edirdi ki... “biz bu cür şərəfə ümid etməyə cürət eləmirik” demək istəyəndə o birdən dizi üstə çökdü və çox nəcib bir tərzdə dedi: “Anna Andreyevna! Məni bədbəxt etməyin! Mənim sevgimə cavab verməyə razı olun, yoxsa özümü öldürərəm”.

Marya Antonovna. Vallah, anacan, o bunu mənim bəmədə deyirdi.

Anna Andreyevna. Əlbəttə, sənin bəmədə deyirdi, mən bunu danışmıram ki.

Bələdiyyə rəisi. Hələ bizi qorxuzdu da... deyir ki: "Yoxsa özümü güllələyəm. Güllələyəm!"

Qonaqlardan bir çoxu. Bir görün, sən Allah!

Ammos Fyodoroviç. İşə bax!

Luka Lukiç. Gör bəxtiniz necə gətirib!

Artemi Filippoviç. Necə bəxt canım?! Bəxtə inanmaq olmaz, onun etdiyi xidmətlər işi bu yere gətirib çıxardı. (*Kənara*) Xoşbəxtlik həmişə bu cür donuzların üzünə gülür.

Ammos Fyodoroviç. İş ki, belə oldu, Anton Antonoviç, mən sizin o istədiyiniz iti gərək sizə satam.

Bələdiyyə rəisi. Yox, bu saat it-zad mənim gözümde deyildir.

Ammos Fyodoroviç. Əgər o iti istəmirsiniz, ayrısını düzəlişək.

Korobkinin arvadı. Ax, Anna Andreyevna! Mən sizin səadətinizə nə qədər şadam! Siz heç təsəvvür edə bilməzsiniz!

Korobkin. İcazə verin öyrən ki, bəs bu saat bizim məşhur qonağımız haradadır? Mən eşitdim ki, o nədən ötrü işə gedib.

Bələdiyyə rəisi. Bəli, o bir günlüyə çox mühüm bir iş üçün getdi...

Anna Andreyevna. Öz dayısının yanına xeyir-dua almaq üçün.

Bələdiyyə rəisi. Xeyir-dua almaq üçün. Elə günü sabah... (*Asqırır, hər tərəfdən onu təbrik edirlər*). Çox sağ olun! Elə günü sabah geri qayıdacaq. (*Asqırır, təbriklər, ayrı-ayrı səslər eşidilir*)

Pristav. Afiyet olsun, əlahəzrət!

Bobçinski. Xeyir olar inşallah!

Dobçinski. Allah ömrünüzü uzun eləsin!

Artemi Filippoviç. Allah səni öldürsün!

Korobkinin arvadı. Cəhənnəmlik olasan!

Bələdiyyə rəisi. Acizənə təşəkkür edirəm! Sizinlə belə!

Anna Andreyevna. Biz indi daha Peterburqda yaşamaq fikrindəyik. Doğrusu buranın havası... çox kəndli-kündlü havasıdır.

Vallah heç xoşuma gələn hava deyil... qaldı ki, ərim, o orada generalıq rütbəsi alacaq.

Bələdiyyə rəisi. Bəli, ağalar, mən boynuma alım ki, general olmağı çox sevirem.

Lukas Lukiç. Allah sizə generalıq qismət eləsin!

Rastakovski. İnsan eləyə bilməz, amma Allah eləyər. Allah hər kəsə öz qabiliyyətinə görə verir.

Ammos Fyodoroviç. Böyük adamların da böyük yeri var.

Artemi Filippoviç. Ləyaqətə görə də hörmət.

Ammos Fyodoroviç (*kənara*). Zalım oğlu birdən doğrudan da general olar ha! Generalıq buna eşşəyə palan yaraşan kimi yaraşar. Yox, aşna, hələ sənin general olmağına çox var. Burada səndən layiq adamlar var, amma hələ general deyillər.

Artemi Filippoviç (*kənara*). Şeytan oğlu gör başım hara soxur! Amma nə bilmək olar, birdən general olar. Zalım oğlunun o qədər də lovğalığı var. (*Ona müraciətlə*) O zaman, Anton Antonoviç, bizi yaddan çıxartmayın.

Ammos Fyodoroviç. Birdən bir işimiz düşsə, iş üçün lazım olsanız, kömək əlinizi əsirgəməyin.

Korobkin. Gələn il oğlumu paytaxta, hökumət qulluğuna aparacağam. Ona öz yardımınızı göstərin, yetimə atalıq eləyin.

Bələdiyyə rəisi. Hazıram, əlimdən gələni eləməyə hazır am.

Anna Andreyevna. Sən, Antosa, həmişə vəd verməyə hazır san. Əvvəla bu bəredə fikirləşməyə sən heç vaxtın olmayacaq. Sonra da ki, nə üçün, nədən ötrü vəd verib özünü zəhmətə salırsan?

Bələdiyyə rəisi. Nə üçün, mənim mələyim, bəzən mümkündür.

Anna Andreyevna. Əlbəttə, mümkündür. Ancaq hər xırma-xırda adam himayə göstərməyəcəksən ki..

Korobkinin arvadı. Görürsünüzmü o bizim kimlərə necə baxır?

Qonaq qadın. Bəli, o həmişə elədir, mən onu tanıyıram. Ona üz ver, astar da istəyəcək...

Eyni adamlar və poçt müdiri elində açıq kağız tələsik içeri girir.

Poçt müdiri. Qəribə işdir, ağalar! Bizim müfəttiş bildiyimiz çinovnik müfəttiş deyilmiş.

Hamı. Necə müfəttiş deyilmiş?

Poçt müdiri. Heç də müfəttiş deyilmiş, mən bunu məktubdan öyrəndim.

Bələdiyyə rəisi. Nə danışsınız? Nə danışsınız? Hansı məktubdan?

Poçt müdiri. Onun öz əlilə yazdığı məktubdan öyrəndim. Mənə, poçta bir məktub gətirdilər. Baxdım ünvanına, gördüm ki, poçt küçəsinədir, üreyim qopdu. Dedim yaqın poçt işlərində bir nizamsızlıq görüb müdiriyyətə xəbər verir. Məktubu götürüb açdım.

Bələdiyyə rəisi. Necə oldu ki, açdınız?

Poçt müdiri. Heç özüm də bilmirəm, qeyri-təbii bir qüvvə məni təhrik etdi. İstədim kuryeri çağırıb təcili göndərim, ancaq elə bir maraq məni sardı ki, ömrümdə belə şey hiss etməmişdim. Gördüm ki, bacarmıram, yox, bacarmıram, elim məktuba sarı uzandı. Bir qulağımdan deyirlər ki, "Ey, açma! Boğazını toyuq boğazı kimi üzərlər", o biri qulağımdan şeytan deyir, "Aç, aç, aç!" Elə ki, surğucu basdım, bədənəm od kimi oldu, elə ki, açdım, titrətməyə başladım. Əllərim əsir, gözlərim qaralır.

Bələdiyyə rəisi. Siz o cür məsul bir şəxsin məktubunu açmağa necə cürət etdiniz?

Poçt müdiri. Məsələ də ondadır ki, o nə məsul deyil, nə də şəxs deyil.

Bələdiyyə rəisi. Sizcə bəs o kimdir?

Poçt müdiri. Nə ondandır, nə bundan. Allah bilir kimdir?

Bələdiyyə rəisi. Necə yeni nə ondandır, nə bundan? Siz nə cürət eləyib onu "nə ondandır, nə də bundan" adlandırırırsınız? Özü də hələ deyirsiniz "Allah bilir kimdir?" Mən bu saat sizi tutduraram...

Poçt müdiri. Kim? Siz?

Bələdiyyə rəisi. Bəli, mən.

Poçt müdiri. O sənin işin deyil!

Bələdiyyə rəisi. Siz bilirsiniz ki, o mənim qızımı alır, mən özüm əyan olacağam, mən sizi lap Sibire kimi göndərəm.

Poçt müdiri. Eh, Anton Antonoviç! Sibir nədir? Sibir çox uzadıdır. Yaxşısı budur, mən sizə məktubu oxuyum. Ağalar, icazə verin məktubu oxuyum.

Hamı. Oxuyun, oxuyun!

Poçt müdiri (*oxuyur*). "Əzizim Tryapiçkin, tələsirəm ki, mənim başıma nə qəribə işlər gəldiyini sənə xəbər verim. Yolda piyada kapitanı məni elə lüt elədi ki, mehmanxana sahibi az qaldı məni dustaqxanaya göndərə, elə bu anda Peterburq görkəminə və paltarına görə bütün şəhər məni general-qubernatora oxşadı. İndi mən də bələdiyyə rəisinin evində yaşayıram. Kef çəkirəm, onun arvadı ilə, qızı ilə mazaqlaşırıram, ancaq bilmirəm ki, əvvəlcə hansından başlayım. Əvvəlcə anasından başlamaq istəyirəm. Çünki deyərsən bir az suyu yumşaqdır. Yadındadırmı, biz səninlə necə kasıblıq keçirirdik, pulsuz nahar edirdik. Yadındadırmı, "pulunu axirətdə verəcəyik" deyib yediyimiz qoğalların üstündə şirniyyatçı necə mənim xirtəyimdən yapışmışdı. İndi iş lap ayrı cürdür. Hamı mənə nə qədər istəsəm, borc verir. Qəribə adamlardır. Görseydin, gülməkdən ölərdin. Mən bilərəm ki, sən məqalələr yazırsan, bunları da öz ədəbiyyatına daxil elə, əvvələn bələdiyyə rəisi axta at kimi axmaqdır..."

Bələdiyyə rəisi. Ola bilməz! Orada elə şey yoxdur.

Poçt müdiri (*məktubu göstərir*). Özünüz oxuyun!

Bələdiyyə rəisi (*oxuyur*). "Axta at kimi". Ola bilməz. Bunu siz özünüz yazmışınız.

Poçt müdiri. Mən özüm necə yaza bilərəm ki?

Artemi Filippoviç. Oxuyun.

Luka Lukiç. Oxuyun.

Poçt müdiri (*oxumağa davam edərək*). "Bələdiyyə rəisi axta at kimi axmaqdır".

Bələdiyyə rəisi. Əşi, cəhənnəmə olsun! Hələ bir təkrar da eləyirsən! Elə bil o söz orada yazılmayıb.

Poçt müdiri (*oxumağa davam edərək*). Hm.. hm... hm... "Axmaqdır. Poçt müdiri də yaxşı adamdır..." (*Daha oxumayaraq*) Əşi burası heç, burada mənim haqqımda da nalayiq sözlər yazıb.

Bələdiyyə rəisi. Yox, oxuyun.

Poçt müdiri. Əşi, nəyə lazımdır ki?

Bələdiyyə rəisi. Yox, indi ki, oxuyursunuz, hamısını oxuyun, hamısını oxuyun.

Artemi Filippoviç. İcazə verin mən oxuyum. (*Eynəyini taxıb oxuyur*). "Poçt müdiri eynilə bizim idarənin xidmətçisi Mixeyevdir, yəqin ki, elə onun kimi də əclafdır, araq içəndir".

Poçt müdiri (*tamaşaçılara müraciətlə*). Belə uşağın tutub lap ağzını cırasan! Ayrı əlacı yoxdur.

Artemi Filippoviç (*oxumasına davam edərək*). Xeyriyyə müəssisələri rəisi... ey... ey... ey... (*Dili topuq çalır*)

Korobkin. Nə üçün bəs dayandınız?

Artemi Filippoviç. Xətti pisdır əşi, məlum olur ki, dələduzun biridir.

Korobkin. Mənə verin! Mənim gözlərim daha yaxşı görür. (*Məktubu alır*.)

Artemi Filippoviç (*məktubu verməyərək*). Yox, bu yerini buraxmaq olar, dalı yaxşıdır, oxumaq mümkündür.

Korobkin. Verin, mən oxuya bilərəm.

Artemi Filippoviç. Oxumağına mən özüm də oxuya bilərəm, vallah sonrasını yaxşı gəlir, oxumaq mümkündür.

Poçt müdiri. Yox, hamısını oxuyun, əvvəli tamam oxunub ki.

Hamı. Verin məktubu, Artemi Filippoviç! Verin (*Korobkina*). Oxuyun.

Artemi Filippoviç. Bu saat. (*Məktubu verir*) Buyurun... (*Barmağıla tutur*) Bax, buradan oxuyun.

Poçt müdiri. Oxuyun! Oxuyun! Boş sözdür, hamısını oxuyun.

Korobkin (*oxuyaraq*). "Xeyriyyə müəssisələri rəisi Zemlyanika elə bil başına araqçın qoymuş donuzdur".

Artemi Filippoviç (*tamaşaçılara*). Lap axmaq sözdür. "Başına araqçın qoymuş donuz!" Heç başına araqçın qoymuş donuz olar?

Korobkin (*oxuyaraq*). Məktəblər müdiri başdan-ayağa soğan iyi verir.

Luka Lukiç (*tamaşaçılara*). Vallah, ömrümdə heç ağzıma soğan almamışam.

Ammos Fyodoroviç (*kənara*). Şükür Allaha, heç olmasa mənim haqqımda bir söz yoxdur.

Korobkin (*oxuyaraq*). Məhkəmə sədri...

Ammos Fyodoroviç. Heç dəxli var! (*Ucadan*) Ağalar, mən belə düşünürəm ki, məktub çox uzundur, özü də bu cür axmaq sözləri heç oxumağa dəyməz...

Luka Lukiç. Yox!

Poçt müdiri. Yox, oxuyun!

Artemi Filippoviç. Yox oxuyun!

Korobkin (*oxuyur*). Məhkəmə sədri Lyapkin-Tyapkin son dərəcə movetondur. (*Dayanır*) Yəqin bu fransız sözüdür.

Ammos Fyodoroviç. Kim bilir mənası nədir? Hələ təkcə əclaf olsa yaxşıdır, bəlkə ondan da pis sözdür.

Korobkin (*oxuyaraq*). "Qərəz ki, çox qonaqpərvər və mərhəmətli camaatdır. Xudahafiz, əzizim Tryapiçkin! Mən özüm də sənə kimi ədəbiyyatla məşğul olmaq istəyirəm, doğrusu, dostum, bu cür həyat cansıxıcıdır, mənəvi bir qida da lazımdır. Görürəm ki, yüksək bir işlə məşğul olmaq lazımdır. Mənə məktub yazanda, yaz Saratov quberniyasına, Podkatilovka kəndinə. (*Məktubu çevirib adresi oxuyur*) Alicənab və əlahəzrət İvan Vasilyeviç Tryapiçkinə. Sankt-Peterburqda, Poçt küçəsində, 97 nömrəli ev, höyətdən sağda üçüncü mərtəbədə".

Qadınlardan biri. Nə cür gözəlməz bir zərbə!

Bələdiyyə rəisi. Bax burada kəsdi, yaman kəsdi! Ölmüşəm, lap ölmüşəm, heç bir şey görmürəm. Üz əvəzinə donuz sifəti görürəm, ayrı bir şey görmürəm. Geri qaytarın! Onu geri qaytarın! (*Əlilə işarə edir*)

Poçt müdiri. Haradan geri qaytarırsan? Mən bədbəxtlikdən stansiya nazirinə əmr eləmişəm ki, ən yaxşı üçatlı fayton versin, hələ o birilərinə də xəbər göndərmişəm ki, onlar da yaxşı atlar versinlər.

Korobkinin arvadı. Bu daha lap xəcalətçilik oldu.

Ammos Fyodoroviç. Ancaq həzərat, məsələ ondadır ki, o məndən üç yüz manat borc alıb.

Artemi Filippoviç. Məndən də üç yüz manat alıb.

Poçt müdiri (*ah çəkir*) Ox! Məndən də üç yüz manat alıb.

Bobçinski. İvanoviçlə məndən düz almış beş manat.

Ammos Fyodoroviç (*təəccüblə*). Bu necə iş oldu, ağalar? Necə oldu ki, biz bu cür səhv buraxdıq?

Bələdiyyə rəisi (*alnından vuraraq*). Məni de, məni! Yox, bəs mən? Mən qoca axmaq necə? Mən axmaq qoyun necə oldu ki, ağılımı itirdim? Otuz ildir ki, qulluq eləyirəm, heç bir tacir, heç bir podratçı məni aldada bilməyib, dünyanın vələduzzinalarını aldatmışam. Bütün dünyanı oğurlamağa hazır fırıldaqçıları, lotuları tora salmışam. Üç qubernator aldatmışam. Əşi qubernator nədir! (*Əlilə işarə edir*) qubernatorlar barədə heç danışmağa dəyməz...

Anna Andreyevna. Yox, bu ola bilməz, Antoşa! O bizim Maşenka ilə nişanlıdır!

Bələdiyyə rəisi. Nişanlıdır! Yavaş ye, boğazında qalar! Nişanlanmağı sən mənim gözüme soxma! (*Hirsələ*) Baxın, baxın, bütün dünya, bütün xristian aləmi, hamı, bələdiyyə rəisinin necə ələ salındığına baxın! Bu cür axmağa, bu cür qoca köpəkoğluna yeridir. (*Öz-özünü yumruqla hədələyir*) Ax, qalınqabığın biri, qalınqabıq! Dılğırın birini böyük adama oxşadım! Odur bax, o indi bütün yolu kef içində gedir. Bütün dünyaya bu əhvalatı yayacaq, hələ hamının sənə güləcəyi bəs deyil, orası ağırdır ki, bir cızmaqaraçı, bir əli qələm tutanın biri rütbənə, adına baxmayaraq səni məzhəkəyə qoyacaq! Hamı da dişini ağarda-ağarda əl çalacaqdır. Nəyə gülürsünüz? Öz-özünü gülürsünüz? (*Hirsindən ayaqlarını yerə döyür*) Ax, mən bu cızmaqaraçılara neylərdim! Uf, kağız qaralayanlar, liberallar, məlunlar, şeytanların biri şeytanlar! Hamınızı qatardım bir kisəyə, düyü unundan yumşaq eləyərdim. (*Yumruğunu vurur, ayaqlarını yerə döyür, bir qədər sükutdan sonra*) Hələ indiye kimi özümə gələ bilmirəm, doğru deyirlər ki, Allah adama qezəb eləyəndə əvvəlcə onun ağılımı əlindən alır. Axı o yelbeyinin harası müfəttişə oxşayırdı? Heç biri yeri, heç belə çeçələ barmaq qədər də müfəttişə oxşayışı yox idi. Amma hamı bir ağızdan müfəttiş, müfəttiş deyib çığırdı. Onun müfəttiş olduğunu əvvəlcə kim dedi? Cavab verin!

Artemi Filippoviç. Heç öldürsəniz də yadıma sala bilmərəm ki, bu iş necə oldu, elə bil gözümlə duman tutmuşdu.

Ammos Fyodoroviç. Bu xəbəri kim çıxardacaq ki... Budur bax, bu qoçaqlar çıxartdı (*Dobçinskini və Bobçinskini göstərir*).

Bobçinski. Vallah mən heç bir şey...

Dobçinski. Mən yox, mən heç yox...

Artemi Filippoviç. Əlbəttə ki, siz idiniz.

Luka Lukiç. Siz idiniz. Dəli kimi qaça-qaça meyxanadan gəldiniz. "Gəlib, özü də pul vermir"... Çox böyük adam tapmışdınız!

Bələdiyyə rəisi. Düzdür, sizsiniz! Bu şəhərin dedi-qoduları, məlun yalançılar!

Artemi Filippoviç. Müfəttişinizlə və danışqlarınızla sizi lənətə gələsiniz.

Bələdiyyə rəisi. İşiniz şəhəri gəzib hamını ləxləyə salmaqdır, məlun boşboğazlar, dedi-qodu yayırsınız, sağsağan uşağı sağsağan!

Ammos Fyodoroviç. Mundar məlunlar!

Luka Lukiç. Başiboşlar!

Artemi Filippoviç. Balaca göbələkler!

Hamı onlara hücum edir.

Bobçinski. Vallah, mən deyildim, Pyotr İvanoviç idi.

Dobçinski. Yox, Pyotr İvanoviç, birinci siz başladınız.

Bobçinski. Yox, yox, birinci siz başladınız.

SON GƏLİŞ

Eyni adamlar və jandarm

Jandarm. Fərmani-aliyə görə Peterburqdan gəlmiş çinovnik sizi bu saat öz yanına çağırır. O, mehmanxanaya düşmüşdür.

Bu söz hamını ildırım kimi vurur. Qadınlardan təəccüb səsləri çıxır.

Bütün dəstə birdən vəziyyətlərini dəyişərək olduqları yerə dəş kimi qalırlar.

LAL SƏHNƏ

Bələdiyyə rəisi ortada əllərini açıb başını dala çevirərək dirək kimi dayanmışdır. Onun sağ tərəfində bütün bədənləri ilə ona tərəf əylənmiş arvadı və qızı, onların dalınca üzünü camaata çevirmiş və sual işarəsinə çevrilmiş poçt müdiri. Onun dalınca lap özünü itirmiş Luka Lukiç. Onların dalında, səhnənin lap kənarında bələdiyyə rəisinin ailəsinə öz satirik ifadəli üzlərini çevirmiş üç qonaq qadın. Bələdiyyə rəisinin sol tərəfində bir şeyə qulaq asar kimi

başını yana əymiş Zemlyanika. Onun dalınca məhkəmə sədri əllərini açmış, yerə çökmüş və dodaqlarına əl hərəkət verib ki, guya fit çalmaq istəyir və yaxud “gör başımıza nə oyun gəldi” demək istəyir. Onun dalınca bələdiyyə rəisinə masqara edən kimi gözlərini qıymış və tamaşaçılara üzünü çevirmiş Korobkin. Səhnənin lap kenarında Dobçinski və Bobçinski bir-birinə sarı əllərini, ağızlarını açmış və gözlərini bərəltmişlər. O biri qonaqlar dirək kimi dayanmışdılar. Bir dəqiqə yanına qədər bu daşa dönmüş qrup öz vəziyyətlərində qalır.

Pərdə salınır.

KİTABDAKILAR

Nəşriyyatdan4

POVESTLƏR

Taras Bulba (*tərcümə edən Sabit Rəhman*)7
 Viy (*tərcümə edən İshaq İbrahimov*)117
 İvan İvanoviçin İvan Nikiforoviçlə dalaşması
 haqqında povest (*tərcümə edən Əkbər Ağayev*)153
 Şinel (*tərcümə edən Mikayıl Rzaquluzadə*)203

KOMEDİYA

Müfəttiş (*tərcümə edən Sabit Rəhman*)233

NIKOLAY VASILYEVİÇ QOQOL

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

**“AVRASİYA PRESS”
BAKİ-2006**

Buraxılışa məsul: *Umud Rəhimoğlu*

Texniki redaktor: *Mübariz Piri*

Kompyuter səhifələyicisi: *Allahverdi Kərimov*

Kompyuter operatoru: *Maral Rəisqızı*

Korrektor: *Kamilə Dilbazi*

Yığılmağa verilmişdir 09.09.2006. Çapa imzalanmışdır 20.12.2006.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 20. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 256.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.